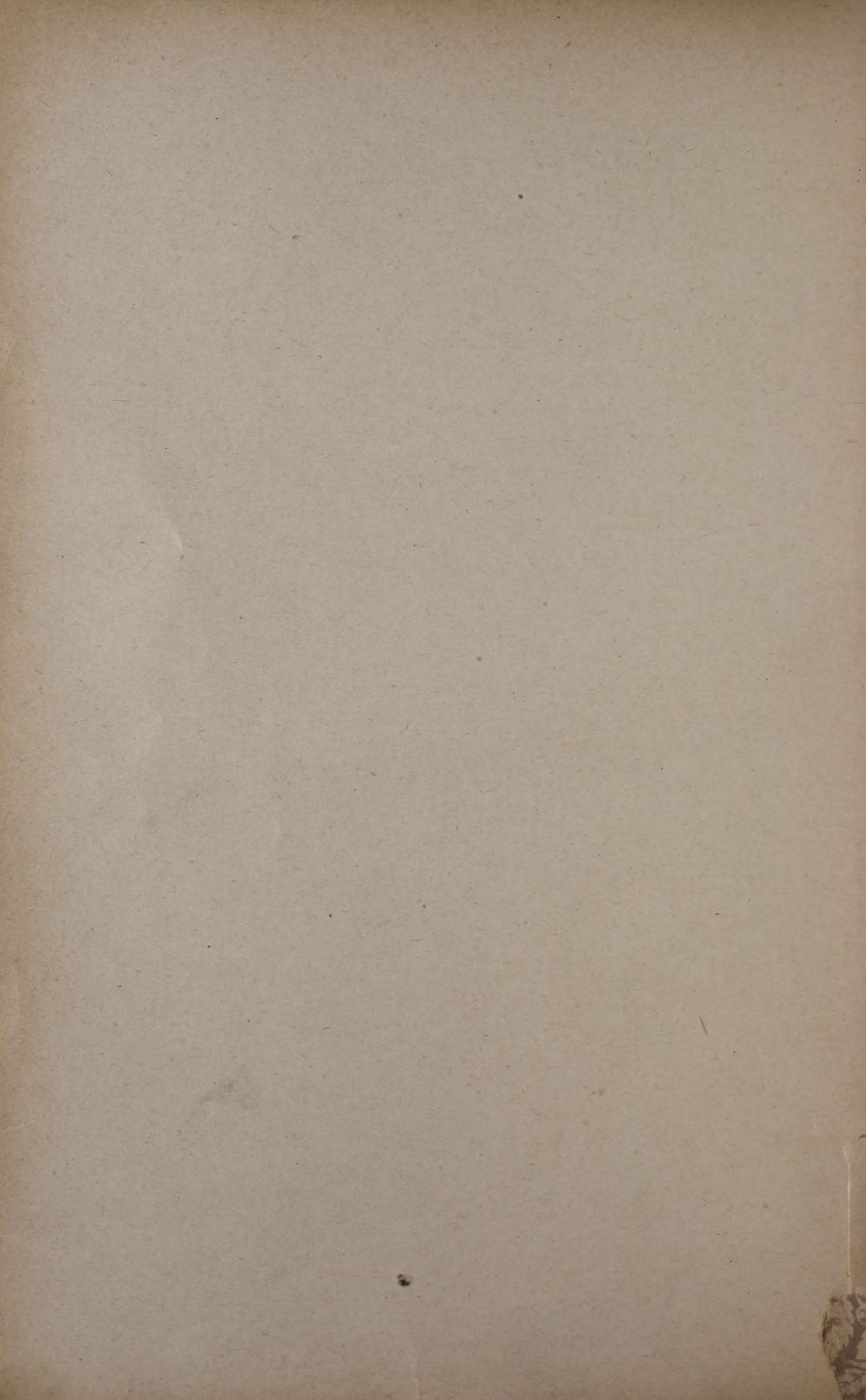

11.
41.

A KISFALUDY-TÁRSASÁG
É V L A P J A I.

ÚJ FOLYAM

NEGYVENEGYEDIK KÖTET.

1906—1907.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1907.

300858

MAGYAKADEMIA
KÖNYVTÁRA

TARTALOMJEGYZÉK.

I.

A LXI. ünnepélyes közülés.

	<i>Lap</i>
Beöthy Zsolt elnöki megnyitó beszéde.....	3
Vargha Gyula titkári jelentése	8
Endrődi Sándor: Fel a porból! (költemény)	13
Alexander Bernát: Világirodalom	15
Vargha Gyula: A szalkai diadal (költemény).....	49
Berczik Árpád: Arany! (vigjáték-részlet)	52

II.

Ünnepélyes ülés II. Rákóczi Ferencz és bujdosó társai hamvainak hazaszállítása ünnepére.

Beöthy Zsolt: A kuruczvilág költészetéről	75
Szabolcska Mihály: Rákócziék (költemény-sorozat)	83
Riedl Frigyes: II. Rákóczi Ferencz és a képzőművészetek	87
Ábrányi Emil: Kuruczok királya (énekek Thököly Imréről)	93
Alexander Bernát: Magyar filozófia Rodostóban	98
Jakab Ödön: Rákóczi jön! (költemény)	106

III.

Székfoglalók.

Haraszi Gyula: Corneille Polyeueteje.....	111
Sebők Zsigmond: A pesti diák	137
Beöthy Zsolt elnöki beszéde Haraszihoz és Sebőkhöz	147

IV.

Elhunyt tagok emléke.

Berzeviczy Albert: Emlékbeszéd Kelety Gusztávról	151
Berczik Árpád: Nagy Ignác emlékezete	170

V.

Bírálatok és pályázatok.

	<i>Lap</i>
Alexander Bernát bíráló jelentése a Lukács Krisztina széptudományi díjra pályázó munkákról	177
Vértesi Arnold bíráló jelentése a Széher Árpád-díjra pályázó elbeszélésekről	179
Ágai Adolf különvéleménye ugyanazokról	182
Ferenczi Zoltán bíráló jelentése az ifj. Bojárri Gr. Vigyázó Sándor-díjra pályázó kisebb történeti elbeszélésekről	184
A Kisfaludy-Társaság jutalomtételei	187

VI.

Magyar Philosophia. (A Rodosztóban, az 1730-ik esztendőben feljegyzett, Kiss István-féle bölcselgő munkának első nyomtatott kiadása)	189
--	-----

VII.

Tájékoztató közlések.

A Kisfaludy-Társaság személyzete (Elnökség, tisztviselők, állandó bizottságok, rendes tagok)	237
Levelező tagok	239
Elhunyt tagok	240
Alapítók	243
Kivonatok a Társaság jegyzőkönyveiből	250
Ferenczi Zoltán beszéde Balassa Bálintról Hibbén	264
Berzeviczy Albert elnöki beszéde Greguss Ágostról az eperjesi Széchenyi-körben	266
A Társaság vagyona	270

Jelen kötethez a Társaság összes évlapjainak teljes név- és tárgymutatója külön füzetben van mellékelve.

I.

A LXI. ÜNNEPÉLYES KÖZÜLÉS

1907 FEBRUÁR 10-ÉN.

ELNÖKI MEGNYITÓ BESZÉD.

BEÖTHY ZSOLTTÓL.

A Kisfaludy-Társaság mai közgyűlésére, bármily csekély eredményeket mutathatunk is be, megnyugtató öntudattal sereglettünk össze. Őseink örökéhez, melyet ránk bízta, és hagyásához, melyet lelkünkre kötöttek, hívek maradtunk. Híven követjük hagyományainkat, s hűségünket az a meggyőződésünk táplálja, hogy ezzel a hűséggel szolgáljuk legsikeresebben irodalmunknak, közmívelődésünknek jövő fejlődését. A szántóvető ragaszkodásával dolgoztunk barázdánkban, mely atyáinkat táplálta, ezekben a barázdákban keresve, belőlök várva a jövőnek éltető kenyerét. Hagyományaink nem is csak hatvan éves Társaságunknak, hanem sok százados szellemi életünknek hagyományai.

Legrövidebb foglalatuk: mívelődésünk forrásainak kettősége, de összeolvadó kettősége. Mi ez a kettőség? Készen fogadni a mívelt világ szellemi mozgalmából a haladásnak minden tényezőjét, de őrizni és kifejtetni a magunk ősi valóját, ehhez, ennek eredetiségéhez idomítani mindazt, a mit idegenből veszünk. Az emberi haladáshoz kapcsolni nemzeti haladásunkat s ennek érdekében fáradatlanul értékesíteni amazt. Az emberiség életét élni, de a magunk nemzeti módján. Ez a hagyomány régesrég, a keresztyén kultúrába lépésünktől mintegy az életöszton biztosságával és szívósságával uralkodott egész szellemi történetünkben, mígnem Széchenyi lángelméjében s általa a nemzet lelkében öntudatosá lett. Uralma biztosította: fogékonyságunk által szerény, de tisztos helyünket a mívelt világban; hűségünk által nemzetül megmaradásunkat; az idegen kulturális befolyásokat a magunk valójához és céljaihoz idomító képességünkkel pedig mívelődési életünknek, rövid megszakításokkal, magyar jellemét.

Ebben az átidomító hajlamban és képességben nemzeti érzésünknek szinte ösztönszerű megnyilatkozását, sugalmait, állandó és egyetemes erejét kutathatja ki a történet filozófusa. Erre nézve épen

olyan fontos tanuságot tesz, mint a költészetünk történetén jellemzően végighuzódó hazafias irányzat, mely, hogy a nemzeti léleknek milyen mélységéből fakad, arról még épen ez a minden idegen hatást nemzeti szellemből és nemzeti célra átalakító, természeti erejű folyamat tesz bizonyosságot. A mint az olasz renaissance magyarrá lett Balassiban és Zrinyiben, ép úgy szolgálta nemzeti lelkünk erősödését és fejlődését Horatius Virágban és Berzsenyiben, Shakspeare Katonában, a német romantika Kisfaludy Károlyban és iskolájában, az angol Jósikában, a francia vaudeville Szigligeti és Tóth Ede népszínművében. Ezen a történeti alapon tűnik fel igazi fontosságában, még pedig nemcsak eszthetikai, hanem egyenest nemzet lélektani fontosságában a kérdés, hogy mikép vagyunk e tekintetben Zola, Ibsen, Tolstoj és az úgynevezett modernek áramlataival, a socialis eszmék befolyásával költészetünkre? Él és hat-e az említettem idomító, beolvasztó magyar képesség és irányzat egykori erejével? Ez a kérdés méltán hívja föl mindnyájunk figyelmét, gondját, munkásságát, a kiknek szívünkön fekszik, hogy irodalmunk megmaradjon a nemzeti fejlődés útján s ennek körében továbbra is betöltse dicső feladatát, nemzeti lelkünk és ebben gyökerező hagyományaink szerint.

Úgy látszik, hogy a változott viszonyok nem gyarapítják lelkünknek ezt az őseréjét s érvényesülésére nem kedvezőek. A magyarságba való tömeges beolvasás, mely minden aggodalmaskodásunk ellenére is, kétségtelen folyamatban van szemünk előtt, különösen ép a művelődés központjaiban, városainkban: ez a folyamat örvendetesen gyarapítja a nemzet testét, de bizonyára új s nem mindig összhangzó, sőt zavaró elemeket is hoz lelki világába. Az átalakulás gyorsabb, hogyses a lelki élet mélyére hathatna Nyelvünk hódít s nyelvünkkel együtt a közösség érzése is; de ennek az érzésnek a magyar lélek történetilég fejlett talajába kell bocsátania gyökereit s onnan szívnia életnedvét. A magyar szellemi élet biztos, zavartalan, magához hű fejlődése érdekében ez a folyamatban levő hódítás csak akkor lesz igazán megnyugtató, akkor lesz lelkünknek is igazi erősödése, ha nyelvünkkel együtt egyszersmind ideáljainknak hódítását fogja jelenteni.

Lelki világunknak im e fejlődő, alakulóban levő, minden energiájával erre a belső fejlődésre készülő stádiumát éljük. És épen ezek között a viszonyok között tömegesebben és ennélfogva megzavaróbban, rohamosabban és ennélfogva meglepőbbben, közelebből és ennélfogva nagyobb erővel érnek bennünket az idegen irodalmi áramlatok, mint bármikor a multban. A közlekedés és az utazások könnyűsége, a válogatatlan fordítások hihetetlen elszaporodása, a sajtó közvetítésé-

nek gyorsasága és egyetemes befolyása, a magyar vidék utánzó kedve a zagyvább műveltségű fővárossal szemben, az eszthetikai álláspontok megingása és a kritika lazasága, a félműveltség félelmes terjedése és hamis hivalgása: mindezek kész ajtót tárnak minden idegen befolyásnak, eszmékének és divatokének egyaránt, s emésztik és fogyasztják ezek átídomításának, magunkhoz alkalmazásának, nemzeti értékesítésének lélektani föltételeit. Nem ejthet e gondolkodóba, hogy míg a modern realizmus, valamennyi elágazásában és iskolájában, első sorban a valóságosság költői feladatára utal: magyar tanítványai egyikétől sem kaptuk eddig a magyar életnek egyetlen hű rajzát sem s a kikkel e részben ma méltán dicsekedhetünk, élükön Mikszáth Kálmánal és Herczeg Ferenczcel, azok a magunk szellemi fejlődésében gyökereznek? Nem érezzük-e ebben a tényben élesen a különbséget, ha Kisfaludy Károlyra emlékezünk, a ki a német romantikának nem is épen világos és követelő tanítására a magyar életnek olyan gondos és igaz képsorát teremté meg vígjátékaiban és novelláiban, hogy a kor erkölcstörténetírójának is forrásul szolgálhat?

De, mikor a múltat a jelenhez mérjük, még egy nehézségről nem szabad megfeledkezünk. A nemzeti élet s ennél fogva a nemzeti lélek is hovatovább egyre bonyolultabb, egyre összetettebb lesz. Bármely későbbi kort hasonlítsunk össze, csak történetében és költészetében, bármely korábbival, megtaláljuk ennek a tételnek a bizonyosságát. Maga a nemzet új meg új elemeket vesz fel magába; hagyományainak, feladatainak, összeköttetéseinek sokasodásával élete is mind szövevényesebbé válik; e történeti fejleményeken alapszik lelki világának is egyre nagyobb bonyolultsága és összetettsége. Minél korábban, minél kezdetlegesebb állapotban, minél egyszerűbb viszonyok között figyeljük meg egy nemzetnek a lelkét: annál világosabbnak, egyszerűbbnek, könnyebben összefoglalhatónak fogjuk találni; minél későbbben, minél többféle elegyedés után, az életnek és a kapcsolatoknak minél szétágazóbb viszonyai között: annál bonyolultabbnak, annál sokszerűbbnek, egységében annál nehezebben megismerhetőnek és megnyilatkozhatónak. Változatainak mind nehezebben adhatja vissza teljes képét az egyéni lélek tükre. Balassi Bálint pályájában és költészetében még körülbelül mind megtaláljuk azokat a jellemző vonásokat, melyek az ősi, eredeti magyar léleknek egyszerű és vonzó szövődékét alkotják: a mély fajszeretetet, az erő kultuszát, a hősiség önrzetét, a szilajság és borongás váltakozását, a szemlélet világosságát s az egészséges érzékiséget. Zrinyi lelkének fenséges arany tükrében is együtt ragyognak ezek a vonások. De a mint tovább haladunk, a mint a nemzeti lélekbe új meg új szálak vonulnak be,

az ősiek több és több felé oszlanak, mind változatosabbá és bonyolultabbá alakítván szövedékét: a leggazdagabb egyéni lélek is alig fejezheti ki többé régi teljességében. Petőfi épen olyan magyar, mint Arany, de más-más vonásokkal, egyik mintegy kiegészíti a másikat. Nemzetünk érzésvilága hatalmasabban lüktet Petőfiben; míg szemléletünk, felfogásunk, gondolkodásunk, emlékezésünk világát és módját mélyebben Arany szelleme tárja föl. E fejlődés természetes menete könnyen úgy tünteti föl a dolgot, hogy ez a bonyolódás, ez a sokszorozódás, ez a belső differenciálódás alkalmatlanabbá teszi a nemzeti lelket már rejtekezőbb eredetiségének óvására, egész intenzív erejének kifejtésére az idegen áramlatok áthasonításában.

Ámde ez a politikai és művelődési fejlődés nemcsak nehézségeket zúdított ránk hagyományaink ápolása és fentartása tekintetében, hanem épen erre az erőnek új, hatalmas forrásait is nyitotta. Nemzetünknek nagy költőiben legközvetlenebbül megnyilatkozó lelke az ő remekműveikben ajándékozta nekünk és kínálja e forrásokat. Szellemi fejlődésünk útját érzésünk, történetünk és helyzetünk kijelölte: készen fogadni bárhonnán a haladásnak minden eszméjét és formáját; de áthatva a magunk lelkével, nemzeti erősödésünk és emelkedésünk tényezőivé formálni át; megőrizni minden lelki értékünket s ezzel hódítani meg minden értékeset, a mi az idegenben kínálkozik. Mikor ennek az útnak követését a körülmények egyre nehezebbé teszik, a mit rá való egyetemes képességünkben talán vesztettünk, a gondviselés ajándéka lángelmékben, ezek hatásában gazdagon pótolta. Alig vonható kétségbe az az igazság, hogy: minél inkább megalakult már a nemzet körében egy olyan műveltség, melyben a nemzet lelke a maga eredetiségében megjelenik; s minél fensőbb irodalmi kifejezést nyert ez a műveltség: annál kevésbbé kell tartania, minden összetettsége ellenére is, idegen befolyások idegenesítő hatásától. A nemzeti léleknek ha kell: áthasonító, ha kell: ellenálló képességét támogatják és gyarapítják a nagy irodalmi hagyományok. Azokra az idegen hatásokra, melyek ma oly rohamosan áradnak felénk s velök szemben helyzetünk és körülményeink kedvezetlenségére is bizóbb lélekkel nézhetünk annak tudatában, hogy immár nemcsak a mi szellemünkről van szó, melyet megtámadhatnak, hanem azokról a hatalmas erőkről, melyek segítségünkre jönnek: Petőfiről, Aranyról és társaikról. A mit természet és történet mindnyájunkba, a nemzet gyermekeibe oltott és bennünk közösen éltet: az ő szellemökben megdicsőítve szemlélhetjük. Fenséges értékeket megértve és átérzve, érezzük egyszersmind becsét annak is, a mi bennünk velök közös: nemzetünk lelkét. Nemcsak természetünk-

nek, hanem méltó büszkeségünknek érezve általok ezt a lelket: ragaszkodunk hozzá és kitartunk vele. Megtaláljuk az utat és erőt, hogy hagyományainkat fentartsuk és az idegen javakkal akként gazdagodjunk, hogy a magunk legdrágább javait fel ne áldozzuk értök, sőt gyarapítsuk velök.

E bizalomnak azonban, hogy végzetes csalódás ne érjen, van egy föltétele. Az, hogy a magunk nagy költőit, költői és nemzeti nagyságuknak mindig tárt szívvel, minden divattól érintetleneknek, minden divaton felülállóknak tartsuk, érezzük, szeressük. A Kisfaludy-Társaság mindig ezt hirdette és mindig ezt fogja hirdetni.

TITKÁRI JELENTÉS.

VARGHA GYULÁTÓL.

Tisztelt közönség!

Társaságunk munkásságának ismét egy esztendejét zárja le mai ünnepélyes közülésünk. Egy év, ha csak nem forradalmi átalakulás éve, sokkal rövidebb idő, semmint egy hosszú életű társaság életében, s még inkább egy évszázadokat számláló nemzeti irodalomban észrevehetőbb nyomokat hagyna hátra. Az irodalmi izlés, az irodalmi irányok lassan változnak, tegnapról mára alig vesszük észre a fejlődést s a búcsúzó év küszöbén meg lehet írni az év krónikáját, de történetét nem. Iparkodom tehát én is az adatoknak egyszerű felsorolására szorítkozni.

Társaságunk vagyona, ide számítva a külön rendeltetésű s külön számlán kezelt alapítványokat is, a múlt év végén 421,319.32 koronát tett, 12,340.15 koronával haladta meg a megelőző évi állapotot. Ezt az örvendetes gyarapodást főleg néhány nagyobb hagyományak és alapítványok köszönhetjük. Néhai Kaszap Ferencz végrendeletileg 4000 koronát hagyott alaptőkének gyarapítására. A magyar közéletnek ez a nemes, ideális alakja szerette és élvezte, mint csak kevesen, az irodalmat. Buzgón látogatta ünnepélyes közléseit is s figyelő eszes arczával valóságos mintaképe volt a finom izlésű irodalomkedvelőnek. Nemes barátunk, elszállt lelkekkel mintha megint egy tiszta sugár röpönt volna el közéletünkéből! Boldog emlékezetű gróf Kuun Géza, a kiváló főúr, jeles tudós, s lánglelkű magyar hazafi, szintén végrendeletileg, 1500 koronát hagyott a Kisfaludy-Társaságnak; néhai Lányi Gyula pozsonyi ügyvéd pedig, társaságunknak korábban is alapító tagja, 400 koronával gyarapította régi alapítványát.

Két régi nagy intézetük, a Pesti Hazai Első Takarékpénztár és az Első Magyar Általános Biztosító Társaság, melyek vezetőiben még él az elmúlt idők áldozatkész hazafisága, ez évben is megújí-

tották 400—400 koronás alapítványukat. Társaságunk buzgó ügyésze és lelkes barátja, dr. Szőcs Ferencz pedig újabb 200 koronával 1200 koronára emelte alapítványát, végül a szászvárosi gróf Kuun kollégium tanári kara 200 koronás kötelezvénynyel szintén társaságunk alapító tagjai közé lépett.

Társaságunk hálás kegyelettel és őszinte köszönettel fogadta e hagyományokat és alapítványokat, melyek alaptőkénket oly szépen növelték. De a ki rajtuk figyelmesen végig tekint, önkéntelenül szemébe ötlük, hogy azok a források, melyek a Kisfaludy-Társaság vagyoniát táplálják, nem a mai társadalom gazdag rétegéből fakadnak — innen csak vékony erecskék szivárognak — hanem a multnak mélyebben fekvő rétegeiből. Férfiak, kik lelkükben a régi ideálokért hevülnek, intézetek, melyek a mult hagyományait őrzik, emlékeznek még főleg társaságunkról, új emberek, új intézetek alig. Ki a hibás? Társaságunk-e vagy a közönség? Társaságunk maradt-e el a kor szellemétől, vagy a közönség lett hűtlen a tiszta oltárhoz, hogy idegen bálványoknak áldozzon?

Sem helye, sem ideje, hogy ezeket a kérdéseket hosszasan tárgyaljam. S talán nem is lehet oly élesen fölvetni, mint a hogy teszem. A Kisfaludy-Társaság, mely a maga eszményének, a nemzeti-vel párosult művészi Szép kultuszának helyességéről erősen meg van győződve, általánosságban nem panaszkodhatik a közönségre. Felolvasó üléseinket az elmúlt évben is oly nagy hallgatóság kereste föl, úgy hogy a terem néha be sem tudta fogadni az érdeklődők sokaságát.

Kilencz nyilvános ülésünkön a társaság tagjai összesen 27 előadást tartottak, még pedig 12-öt kötött, 15-öt kötetlen nyelven, vendégektől pedig 2 költői és 4 prózai felolvasást mutattunk be.

Társaságunk tagjai a következő előadásokat tartották: Ábrányi Emil: *Ének Thököly Imréről*; Alexander Bernát: *Magyar filozófia Rodostóban*; Bárd Miklós: *Czigányszerelem*, költemény; Beöthy Zsolt: *A keret a művészetben. Mikes leveles könyve, A kurucz világ költészetéről*; Berczik Árpád: *A pozsonyi diétán című vígjáték első felvonása*; Berzeviczy Albert: *Emlékbeszéd Kelety Gusztáv fölött*; Csengeri János: *Homeros tanulmány*; Dalmady Győző: *Búzafeldön, Bolygó leány, Mátra bércze, Köszönet*, költemények; Ferenczi Zoltán: *Goethe Faust-jából*, műfordítás; Fiók Károly: *Mesék a Pancsatantrából*; Gárdonyi Géza: *Karácsony a názáreti házban*; Haraszi Gyula: *Cornelle Polyeucteje*; Herczeg Ferencz: *A 27. szám*, elbeszélés; Jakab Ödön: *Rákóczi jön*; Kozma Andor: Schiller *«Ének a harangról»*, s Hartmann *«Batthyány»* című költeményének műfordítása; Lévay József: *Szobám, Beszélő fák, Hazám, Egy fiatal leánynak*, költe-

mények; Pekár Gyula: *Diadal*, elbeszélés; Radó Antal: *Leopardi szobránál*, *Pro lingua hungarica*, *A katakombákban*, költemények; Riedl Frigyes: *Rákóczi Ferencz és a képzőművészetek*; Sebők Zsigmond: *A pesti diák*, elbeszélés; Szabolcska Mihály: *Rákócziék*, négy költemény. A vendégektől bemutatott dolgozatok következők voltak: Csiky János vendég: *Szekely dalok és tánczok*, értekezés ének- és zeneelőadással; Hatvany Lajos: *Heredia*, tanulmány; Makay Béla: *Az örök asszonyi*, elbeszélés; Patai József: *műfordítások a középkori spanyolországi héber költők verseiből*; Sajó Sándor: *Togo*, költemény; Várdai Béla: *Salamon Ferencz aesthetikai munkássága*, tanulmány.

Októberi ülésünk beleolvadt abba az általános nagy nemzeti ünnepbe, mely dicső emlékezetű Fejedelmünk, II. Rákóczi Ferencz büjdosásból hazatért hamvait fogadta. Társaságunk — szigorúan megtartva az alapszabályainkban kijelölt feladatok körét — politikával sohasem foglalkozik. De történetünk nagyjainak ünneplése nem politika s midőn egy nemzet szive dobban meg, néma a Kisfaludy-Társaság sem maradhat. Hát még mikor annak a kornak mártirkoszorúval és glóriával övedzett legfőbb képviselője kívánja hódolatunkat, a mely kornak költői emlékei ma is lángra gyújtják a magyar szívet s szilaj pezszésbe hozzák a magyar vért.

A szerelem édes dalnokával, a végvári vitézek daliás éneklőjével, Balassa Bálinttal szemben is leróttuk kegyeletünk adóját. A XVI. század nagy dalnokának csontjai Liptó vármegye poros levéltárában heverték. Társaságunk országos gyűjtést indított s augusztus 27-dikén, méltó díszszel s társaságunk képviselőjének részvételével, a hybbei templom sírboltjában csakugyan örök nyugalomra helyeztettek Balassa Bálint földi maradványai.

Megjelentek társaságunk képviselői társaságunk koszorújával az érsekújvári Czuczor Gergely szobor leleplezési ünnepén, Csiky Gergely pankotai szülőházának emléktáblával való megjelölésén s a budai Isten-hegyen Jókai Mór legelső ércszobrának leleplezési ünnepélyén. A kolozsvári nemzeti színház kettős ünnepén szintén képviselve volt a Kisfaludy-Társaság, képviselve volt az eperjesi Greguss-ünnepélyen is, mely utóbbin másodelnökünk tartotta az ünnepi beszédet.

Saját jeleseink emlékének ápolásán kívül a világirodalom nagyjairól sem feledkezünk meg, a művelt nagy nemzetekkel való kulturközösség ápolását fontos nemzeti feladatunknak tekintvén. Az elmúlt évben Corneille születésének háromszázados évfordulóját ünnepeltük s társaságunk megemlékezését a francia akadémia örökös főtítkára, Boissier Gaston igen megleghangú táviratban köszönte meg.

A világirodalom kiváló műveinek nyelvünkre való átültetése szintén e kulturközösség fentartásának eszköze. Társaságunk ügyel rá, hogy a magyar közönségnek olyan műveket nyújtson, melyek már kiállották az idő tűzpróbáját. Az alapítói könyvtár sorozatában Fielding «Tome Jones» című regényének első kötete fog a közelebbi hetekben megjelenni. A fordítást Szüry Dénes társunk végezte nagy szeretettel s valódi művészi gonddal. De becses a sorozatban megjelenő eredeti mű is, Salamon Ferencz dramaturgiai dolgozatainak nagy két-kötetes gyűjteménye, melyet Várdai Béla tanár úr rendezett sajtó alá s látott el magvas tanulmányokkal Salamon Ferencz æsthetikai munkásságáról.

A Kisfaludy-Társaság Évlapjai új folyamának már negyvenedik kötete hagyta el a sajtót. Nemcsak társaságunk belső életének tükré az Évlapok minden egyes kötete; hanem mint irodalmi mű, mint olvasmány szintén nagyon számot tesz irodalmunk évi termésében. Kár, hogy a nagy közönség oly kevésbé ismeri.

A Magyar Népköltészeti gyűjteményből az elmúlt évben dr. Sebestyén Gyula dunántúli gyűjtése jelent meg. E kötet úgy tartalmának gazdagságával, belső értékével, mint a hozzá fűzött jegyzetek kimerítő voltával előkelő helyet foglal el a Magyar Népköltési Gyűjtemény új folyamának immár nyolcz kötetből álló sorozatában.

Jelenleg két új kötet van sajtó alatt, Horger Antalnak hétfalusi csángó mese-gyűjteménye s Berze Nagy Jánosnak hevesvármegyei gyűjtése. Mindkettő kizárólag meséket tartalmaz. Örömmel jelenthetem, hogy a népmesék rendezésénél, kritikai átvizsgálásánál s részben jegyzetekkel való ellátásánál kiváló folkloristánk, Katona Lajos szíves támogatására is számíthatunk.

De nemcsak új és új köteteket rendezünk sajtó alá, a gyűjtés munkája is szakadatlanul folyik, hogy megmentsük mindazt, a mi megmenthető.

Társaságunk rendes tagjainak sorát ez évben megkimélte a halál. De kidőlt két levelező tag: Bachát Dániel és Handmann Adolf. Az előbbi magyar-költői műveknek tót nyelvre való fordításával szerzett érdemeket, míg másik elhunyt társunk, Handmann Adolf német nyelvre ültette át nagy buzgósággal és lelkesedéssel a magyar költészet számos értékes darabját, köztük Vörösmarty remek kis eposzát, a Két szomszédvárat is. Műfordításai összegyűjtve, külön kötetben is megjelennek. Mindkét társunk ravatalára koszorút helyeztünk s elhunytok felett jegyzőkönyvben adtunk kifejezést részvétünknek.

Elhunyt társaink megüresedett helyére ajánlás nem történt s társaságunk levelező tagjainak alapszabályilag megállapított száma,

mely már az elmúlt évben sem volt teljes, még csonkábbá vált. A külföldi irodalmakban — sajnos — előkelőbb írók nem igen foglalkoznak a magyar irodalom remekeinek átültetésével. Nálunk egy Vörösmarty, egy Arany, egy Petőfi is kedvvel vállalkozott a külföld nagy szellemeinek tolmácsolására, nem is említve a költő tehetségre náloknál kisebb, de szintén hivatott többi műfordítónkat. A magyar költészetnek ily tolmácsai nem akadnak. De azért csüggednünk nem szabad. Iparkodjunk minél jobban kifejtetni a nemzetünkben szunynyadó őserőt s azzal az erős hittel nézzünk a jövőbe, hogy el kell jönni az időnek, midőn ha a nagy nemzetek az emberi szellem kincseit egyesíteni akarják saját irodalmukban, a magyar irodalomról sem felejtkezhetnek meg.

FEL A PORBÓL!

ENDRÖDI SÁNDORTÓL.

Nem álmodom, barátim?
Ugyan miféle szerzet,
Miféle fajzat ez, hé?!
Honnan, — mely gyászvidékről
Tódulnak napvilágra
A fonáknak, a torznak
Ezek a félkegyelmű,
Szánalmas figurái?
Ezek a hazugsággal
S szenvelgéssel kibéltet
Sápkóros furcsaságok?
Ezek a gomba módra
Egymás fölé burjázó
Szeccessiós bolondok,
A rothadt képzelődés'
Penészből és nyirokból
Kiváltott szörnyszülőtti?

Hisz ezekhez a léha
Beteg bábokhoz képest
— Ha velök összemérem
A magam hatvan évét —
Hajlott korom daczára
Még hős vagyok valóban,
Legénykedő, vitéz vér,
Ki most is vágok olyan
Rendet, ha nem különbet,
Mint ők, a nyomorultak!

Igaz, hogy nem is ültem.
Mint ők, a pocsolyában,
S tündöklő tavaszomnak
Virágit sem dobáltam
Czédán az utzasárba ;
De mihelyt meglegyintett
A diadalmas élet
Első, szabad fuvalma :
Feltörtem a magasba
S szikrázó napsugárban,
Felhők és viharok közt
Edzettem ifju szárnyam
A bátor repüléshez . . .

S most őszi hervadáskor,
Midőn köddel boritva
Aszaltan, kimerülten
Elbandukol előttem
Ez ifju aggastyánok
Vigasztalan csapatja :
Szememben felezikázik
A régi dacz villáma,
S hálát adok az égnek,
Hogy *más* bort ittam, mint ők,
És *másképp* is szerettem !

VILÁGIRODALOM.

ALEXANDER BERNÁTTÓL.

A világirodalom fogalma a XIX. században jelenik meg először, lassan kibontakozva a gondolkodás szükségleteiből, a nélkül azonban, hogy teljesen kialakult és végleges alakot öltött volna. Az a jelentése, melyben ma használatos, igen világos és egyszerű ugyan, de nem tekinthető véglegesnek; az *egyres nemzetek irodalmak összességét* nevezik ugyanis most világirodalomnak; de az egyes nemzetek irodalmaknak ez a mechanikus egymás mellé helyezése pusztán gyűjtő fogalomként teszi a világirodalmat, melynek sajátos értéke nincsen. Mégis nevezetes, hogy az irodalmak ily egyetemes áttekintésének kísérletei folyton szaporodnak — nálunk is ily munka *Heinrich Gusztáv* szerkesztésében van megjelenőben, eddig már három tartalmas kötet van előttünk — jelöl annak, hogy át akarjuk tekinteni az egész anyagot. Igazán csak az anyag teljessége érdekelne bennünket? Nem sejtjük-e, hogy az anyag teljessége csak az első állomás egy sokkal messzibbre és magasabbra vezető úton? Nem akarunk-e ezen a teljességen keresztül valamely *egységes, összefoglaló ismeret*hez eljutni? De ez a cél még nagyon messze lehet tőlünk, minthogy ma még körvonalaikat sem látjuk meg világosan.

A világirodalomnak ez a ma divatos mechanikus fölfogása nem is eredeti jelentése a szónak. Először *Goethe* élt ezzel a kifejezéssel élete utolsó éveiben. Valami új jelenséget értett rajta, mely keletkezésében van, valami nagy fordulatot az irodalmi élet terén, a nélkül, hogy világosan megmondta volna, mi az a beálló világirodalom. Mégis az látszik lebegni előtte, hogy az emberiség előre halad és előrehaladtukban az egyes nemzetek egymásról tudomást vesznek, egymást megértik, egymást ha nem is megszeretik, de legalább megtürik. Egyszer félve, másszor reménykedve szól erről a jelenségről; egy alkalommal dicsőséges szerepet remél a németek számára a készülő világirodalomban, máskor meg azt mondja, hogy tulajdonképpen a németeknek van ez esetben legtöbb veszteni valójuk. Nyilván nem azt gondolja,

hogy valamely nemzet irodalma túlsúlyra jut, uralkodóvá válik az egész világon, mert ezt nem tekinthette volna új fordulatnak, ellenkezőleg, ezt már ő maga is átélte volt. Mikor Goethe föllépett, még nem volt vége a francia irodalom viláгурalmának, a melyhez hasonló még soha sem volt, mióta nemzeti irodalmak vannak. A francia írók akkor a szó szoros értelmében az egész világ számára írtak, még le sem kellett fordítani műveiket, melyeket eredetiben is megértettek a műveltebbek, de tömérdek sokat le is fordítottak, maga Goethe is remekül lefordította Diderot egyes műveit és egyebeket. Hogy pedig az «eredeti» írók is Európaszerte a francia minták után indultak, francia témákat dolgoztak föl, francia formákat utánoztak, azt épen csak említeni akarjuk. A francia nyelv és irodalom viláгурalmát a mi irodalmi fejlődésünkben is eléggé bizonyítja a francia iskola, és igen jellemző, hogy Bessenyei és társai *Bécsben!* kerültek a francia irodalom hatása alá. A francia irodalom e túlsúlyára gondolva kelhettek aggodalmak Goethe lelkében, vajjon elbirja-e a német irodalom a versenyt a világ irodalmának küzdő terén. De midőn látta, hogy a francziák kezdenek tudomást venni a német irodalomról, főleg pedig az ő műveiről, melyekről néha igen hozzáértő módon szóltak; az angolok közt pedig Carlyle elmélyedt az újabb német irodalom szellemébe, míg a németek már Herder óta kiváló érzéket mutattak idegen nemzeti sajtások hű felfogása iránt, ő maga pedig ebben is páratlan mesternek tudta magát: mindezekben láthatta azt az új fordulatot, melyet világirodalomnak nevezett. Ezentúl nem egy irodalom fog uralkodni a világon, az írók az egész világ számára írnak, a mely tudomást vesz róluk és megérti őket.

Ma a huszadik század elején azt látjuk, hogy Goethe sejtései részben megvalósultak. Igaz ugyan, hogy ezt a tovaterjedését a nemzeti irodalmaknak a saját nyelvük határain túl nem lehet új jelenségnek mondani; mióta irodalom van és mióta az irodalmak terjedésének némi útjai keletkeztek, az irodalmak hatottak egymásra; a renaissance idejében volt korszak, midőn az olasz irodalom vergődött európai jelentőségre; Shakespeare idejében a művelt angolnak Olaszországban kellett irodalmi művelődését betetőzni, úgy, mint később Franciaországban; angol színészek játszották már a tizenhetedik század elején Shakespeare műveit Németországban; a mondák, mesék, regények ősidók óta vándorolnak országból országba. De mit jelent mindez a mi korunk irodalmi közlekedéséhez képest! Példátlan fordítói tevékenység, melyben ma is a németek előljárnak, lerontja az irodalmi közlekedés legfőbb akadályait, a nyelvhatárokat. Az irodalmi folyóiratok, melyeket már Goethe a világirodalom leg-

hatékonyabb tényezőinek tekintett, hirt adnak az egyes irodalmak minden nevezetesebb jelenségéről. Egy modern ember könyvtárában egymás mellett vannak a francia Anatole France, az angol Bernard Shaw, a dán Brandes, a norvég Ibsen, az orosz Tolsztoj, az olasz d'Annunzio, a német Hauptmann, talán a magyar Petőfinek is művei; sikeres drámák csodálatos gyorsasággal bejárják a világ szinpadjait; Jókai regényeit száz meg százezer példányban olvassák, főleg Németországban és az angol nyelv területén; a tudományos művek elterjedéséről, mely más szempontok alá esik, nem szólva, mégis említésre méltó, hogy egyes, irodalmi tekintetben is kiváló filozófusok, szociológusok, történetírók, mint Schopenhauer, Nietzsche, Lombroso, Taine stb. művei az egész föld kerekén elterjedtek. A világ műveltjei valóban egy nagy irodalmi közönségnek tekinthetők, mely részint eredetiben részint fordításban olvassa, a mit a világ nevezetes írói termelnek. Van világirodalom, vannak írói, van közönsége; Goethe jól látta, a mit látott; mondhatjuk ugyan, hogy ilyesmi mindig volt, csak nem akkora mértékben, de vannak különbségek, a hol épp a mennyiség a fődolog. A szellő és a vihar is csak mennyiségileg különböznek, de az egyik vést hoz ránk, a másik gyönyörűséget. Világirodalom oly értelemben, mint ma, soha sem létezett.

Mihelyt azonban a világirodalom fogalmát közelebbről nézzük, azonnal kétségeink támadnak. Vajjon minden a mit lefordítanak, vagy külföldön eredetiben olvasnak, a világirodalomhoz tartozik? Akkor a XVIII. század francia pornografikus irodalma főhelyet foglalna el benne, noha nagy része még irodalomnak sem nevezhető. Akkor a kalandos, majd a detektív regények, melyek amazokat kezdik kiszorítani a kölcsönkönyvtárakból, első sorban tartának jogot világirodalmi méltóságra. Akkor egyáltalán a kölcsönkönyvtár adna fölvilágosítást az irodalmi művek világirodalmi elterjedéséről és a világirodalom tartalma annyiszor és oly gyorsan változnék, mint a kölcsönkönyvtárak katalógusa, melynek étvágya és szeszélyes változékonysága pedig egyaránt óriási. Nyilvánvaló, hogy a pusztán mulattató irodalom mennyiségi elterjedése, főleg mióta az olvasás mint futólagos időtöltés annyira divattá lett, alig jelent valamit. Ha világirodalmat mondunk, értékes művekre gondolunk, de legalább is olyanokra, melyeknek mély, tartós hatásuk volt. Az érték és a hatás jegye nélkül a világirodalom fogalmát meg nem állapíthatjuk.

De gondolta-e Goethe, hogy a világirodalom alkotásai mások lehetnének, mint a melyek a nemzeti irodalmakban értékre kiválnak? Nem azok a művek hatnak-e igazán, mélyen és tartósan, a melyek legtokéletesebb képviselői egy nagyra fejlett nemzeti génius-

nak? Egy újabb német író, *Meyer M. Rikárd* azzal vádolja Goethét, hogy a világirodalom fogalmát nagyon kitágította és innét indulva, újabb fogalmát adja a világirodalomnak (*Deutsche Rundschau*, 1900. augusztus), melylyel Goethének azt a fölfogását is, hogy a világirodalom csak lesz, javítani akarja. Szerinte a világirodalomhoz mindaz tartozik, a minek egyetemes jelentősége van, akár ma keletkezett, akár nyolczezer évvel ezelőtt. Az irodalom, úgymond, egység, alkotása annak az egy csodálatos egyénnek: az embernek. Minden időben, minden éghajlat alatt törekedett az a kimondhatatlant kimondani, a futó pillanatot tartóssá tenni, az érzés közösségét a szó által eszközölni. Szerencsés pillanatokban e csoda újra meg újra sikerült, de nagy szünetek, sikertelen kísérletek hosszú szünetei választják el egymástól a költő emberiségnek e termékeny pillanatait. És ezek az áldott pillanatok se egyforma értékűek és jelentőségűek. Gyakran csak múló érzés, tűnékeny benyomás lelte meg szerencsés kifejezését; a mi ilyenkor keletkezett, csak a nemzeti költészethez tartozik. De néha oly érzések, benyomások és képzetek részesültek e szerencsében, melyekben mindnyájunknak van részünk; az egész emberiség nyilvánította legmélyebb érzéseit, nemcsak tegnapi vagy mai hangulatát. A mi ilyenkor keletkezett, az a világirodalom része lett és ez mindnyájunké mindörökké, ha néha elveszni látszik is. Előbb utóbb újra föltámad és újra bizonyítja múlhatatlan életerejét. A világirodalom az emberiség, ez egy nagy egyéniség, magasztos pillanatainak gyűjteménye.

Gyűjtő fogalomná teszi ez az író is a világirodalmat, a melyben azonban csak a nemzeti irodalmak legkiválóbb művei foglalnak helyet. A földografa nézve *Meyernek* kétségtelenül igaza van, azonban Goethének is. De hol az az abszolút mérték, a melynek segítségével az irodalmak jeles műveinek jelességét megmérhetnők? Hatásukban keressük? De magát ezt a hatást miből ítélhetjük meg? A vélekedések, a subjektív szempontok csuszamlós talajára jutottunk. Minden nemzet más-más fogalmat alkot majd magának a világirodalom tartalmáról.

Ezekkel szemben oly fogalmát keressük a világirodalomnak, mely tudományos gondolkodásunk szükségleteinek eleget téve, tényekből indulva, a tények világában igazít el bennünket. Az eddigiek is közel jártak e fogalomhoz. Talán nem kell egyebet tennünk, mint tovább menni azon az úton, a melyen amazok megindultak.

A főbaj az, hogy irodalmon valami holtat, könyvtárak tartalmát, irodalmi művek halmazát, gyűjteményét, összeségét szokás érteni. De a művek csak termékei annak a mélységeiben megmérhe-

tetlen eleven erőnek, melyet nemzeti szellemnek nevezünk, de a mely maga is nem valami mozdulatlan, változatlan, hanem fejlődik, emelkedik és süllyed, átalakul, kifejlík. Valamely nemzetnek irodalmán tehát *élő folyamatot* kell értenünk, melynek megvannak a maga törvényei, melynek megvan a maga sorsa, ama körülmények szerint, melyekbe ez az életfolyamat került. Nagyon rejtelmesek e nagy irodalmi életfolyamatnak a törvényei, nem tudjuk még eléggé, miben gyökerezik ereje, mi határozza meg kifejlését, emelkedését, süllyedését, nagy változásait, de az irodalomtörténet mint tudomány csak akkor lesz igazi tudomány, ha ezen az úton, mely már nem egészen járatlan, előrehaladva, az irodalmi élet éltető erőforrásaihoz iparkodik előrehatolni.

Egyet máris világosan látunk: az a szellemi életfolyamat, melyet irodalomnak nevezünk, a mi tapasztalataink szerint felsőbb fokán nem nemzetileg elkülönítve, elszigetelve alakul és fejlődik. Valamint a nyelv nem az egyes ember funkciója, hanem az emberek közösségeé, a népé: azonképen az irodalom kezdő, primitív korszakán túl nem az egyes nemzetek funkciója, hanem a nemzetek érintkezéseé. Kevés eszközünk van belehatolni az ősnépek szellemi életébe; valószínű, hogy valamikor, az ősidők homályában, a földnek különböző pontjain egymástól függetlenül indult meg az a szellemi élet, mely majdan az irodalomban fogja kifejezését találni; de a hol fejlettebb szellemi, irodalmi életnek találjuk hagyományait, ott oly rokonságokra akadunk, melyeket legtermészetesebben tényleges szellemi érintkezésből magyarázhatunk meg. Erről tanúságot tesznek az asszír, a zsidó, az egyiptomi, a görög, az ind kultúra ősi maradványai, bármily vitásak és tökéletlenek is még a belőlük levonható következtetések. Történeti időkben pedig számtalan esetet tudunk, a melyben valamely nép irodalmi fejlődésének idegen néppel való érintkezés adja meg a döntő lökést. Saját irodalmunk történetéből tudjuk, hogy a középkori latin irodalom volt első tanítómestere hazai irodalmunknak, azután a renaissance íróinak befolyása alá kerültünk, később a francia, majd az ó-kori és azután a német irodalom hatását éreztük, sőt diadalmas nemzeti irányunk is nagy nemzetközi áramlatnak, a romanticizmusnak volt következménye. Ezen nincsen mit röstelkednünk, mert valamennyi európai nemzet így járt. A francia irodalom a spanyol és olasz irodalmakkal érintkezve fejlődött, a tizen-nyolczadik században az angoltól tanult; az angol viszont a francziától, még előbb az olasztól; a német legerősebben a francia hatást érezte; valamennyi modern nemzetnek a classikus irodalom volt tanítómestere. Az egyéni lélektan is bizonyos analógiát szolgáltat e

viszony megértésére. Mindegyikünk fejlődése korában a másikat nézi, majd utánozva azt, majd ellenkezve vele; csak ezen az úton eszmél magára és ébred saját erejének gyakorlására és tudatára.

A nemzeti irodalmaknak ez az érintkezése, ez az egymásra hatása, ez a kapcsolatossága, ez az egymásba szövődése arra kényszerít bennünket, hogy az egyes nemzetek irodalmának szempontjain fölülemelkedve, a természetes rokonságokat és történeti érintkezéseket, e rokonságok mivoltát, ez érintkezések törvényeit vizsgáljuk; más szóval az egésztest nézzük, világirodalmi szempontra emelkedjünk. A világirodalom, csak úgy, mint a nemzeti irodalom, nem művek összesége, sem a kiválóké, mint Meyer mondja, sem az összeseké, hanem nagy történeti életfolyamat, a nemzeti irodalmak érintkezésének, egymásrahatásának, kapcsolatosságának életfolyamata. A mi meg a műveket illeti, igen természetes, hogy világirodalmi szempontból azok fontosak, melyek messzire kihatók, melyek hatása mentül szélesebb körökbe terjed. Az egyes irodalmi művek mindig nemzetiek; de ezek a nemzeti művek termékei a nemzet szellemi életfolyamatának, a mely maga ismét egy nagyobb közösség szellemi életfolyamatának hatása alatt áll. Világirodalmi szempontból magyarázni, megérteni valamely művet, annyit tesz, mint világirodalmi hatásait és okait föltárni. Magától értetődik tehát, hogy csak nemzeti irodalmak vannak; a mit világirodalomnak neveznek, csak a nemzeti irodalmaknak sajátosság szempontból való összefoglalása; nem mechanikus összegezése, hanem belső vonatkozásaiknak, egymáshoz való viszonyuknak megértése. De épp ezért, mert az egészre irányul, nevezhető ennek a világfolyamatnak föltüntetése világirodalomnak. Nem kell bővebben kifejteni azonban, hogy csak azok az irodalmak foglalhatók így össze, melyek történeti érintkezést mutatnak föl. Egyéb irodalmak csak annyiban jöhetnek tekintetbe, a mennyiben analog fejlődést mutatnak az emberi szellem, az emberi természet lényegi azonosságánál fogva. De a fődolog, hogy világirodalom jelenti az érintkező irodalmak közösségét. A világ szóval itt kissé kérkedve szoktunk élni. Nem a világról szabadna beszélünk, még a földről és az emberiségről sem, mert csak azokat a népeket vesszük tekintetbe, melyek irodalomtörténetileg érintkeztek. A mi *világunkról*, e szó szűkebb jelentésében van itt szó. Az ily értelemben vett világirodalomról akarunk a következőkben egyet-mást elmondani.

De előbb azt a talán itt-ott ébredő aggodalmat akarjuk eloszlatni, mintha a világirodalmi szempont a nemzeti irodalmak eredetiségét, sajátosságát tenné kétségessé. Erről még lesz szó. Egyelőre mondhatjuk: Az eredetiség és sajátosság méltóságát nem szabad rossz helyen

keresünk. Semmi sem él és hat elszigetelve ezen a világon. Kitépve a létezők közösségéből, a gyémántnak nincs fénye és súlya, nincsen keménysége és színezete. Minden, a mi van, egymásban és egymásért és egymással együtt van. Ha volt valaha magányosan élő őseMBER, akkor annak nem volt se nyelve, se esze, talán még érzése sem; lehet-e ezt a lényt embernek nevezni? Együtt tartják a dolgok és az emberek egymást és hogy ki micsoda, mennyit ér és miféle mivoltú, csak a közösségen belül tűnik ki, melyben minden foglaltatik. A dolgok kölcsönhatása nem akadályozza, hanem eszközli sajátosságukat. A gyermek, a ki utánozza mesterét, már a maga módja szerint utánozza. Később azután megtalálja a maga útját. A nemzeti irodalom is serdülő korában sokszor merő utánzás, mégis sajátos módon való utánzás, a mely az utat az önállósághoz egyengeti. Olyan hatás is van, a mely külső és azért bosszantó, de muló és ezért nem fontos. De a szellemi világ is kapcsolatos és általában mondhatni: csak e világ egységén belül van különbözőség.

Ezt mindnyájan nagyon jól értjük, ha az életteleneknek látszó dolgokról, a kövekről, a levegőről vagy a vizekről van szó. Csak egy helyen teszünk kivételt, ha saját magunkról elmélkedünk. Balga észszel azt hisszük, hogy mert öntudatunk a mi kizárólagos tulajdonunk, a melybe senki bele nem hatolhat, azért külön vagyunk, függetlenek vagyunk, senkinek semmi köze hozzánk. Büszkék vagyunk, főnhéjazók és ha kárunk nincsen belőle, kaczerkodik a féktelen individualizmussal.

Így tesznek a nemzetek is. Elzárkóznak egymástól, gyanúval, ellenségeskedéssel nézik egymást; az idegen: az ellenség. Csak az jó, a mit a nemzetbéliiek tesznek, csak az helyes, a mit ők gondolnak ki, csak az szép, a mi nekik az. És ennek is megvan a maga jelentősége a világtervben. Erre a nagy öntudatra szükségük van egyeseknek és nemzeteknek, erejük teljes kifejtésére.

De mi azt álmodjuk, hogy most már egyébre is szükség van, arra, hogy egymást megértsük, egymást támogassuk, egymással szövetkezve dolgozzunk az emberiség magasabb céljainak elérésére. Öszetartozásunk tudatára kell ébrednünk. Igaz, hogy ettől messze állunk még a nemzeti életen belül is, hát még a nemzetek nemzetközi érintkezésében. De ha a messzeségben nem látnók magunk előtt ezt a célt, akkor semmi értelme sem volna az egész emberi életnek.

A világirodalom pedig nem egyéb, mint az emberi szellem egységesülése nagy történeti foyamatának egyik mozzanata. Nem jelenti a nemzetek szellemi életének egyformásítását, de igenis külön-

böző utakon való egymáshoz közeledését, hogy egymást megértsék, egymásban gyönyörűséget találjanak, egymást megszeressék, hogy a mit csak az egyik tudott tökéletes minőségben termelni, az bizonyos fokig a másiknak is birtokává válhassék. Emberi természetünkben gyökerezik, hogy egymás ellen fordulunk. Innét van, hogy a vadaknál az idegen: ellenség. Ha csak ennek a hajlammal engednénk, végtére is elpusztítanók egymást, a min évezredek át derekasan dolgoztunk is. Nem sikerült egészen. Ugyanez az emberi természet szülte magából az ellenmérget; az emberek kénytelen-kelletlen közeledtek egymáshoz; csakhamar nagy és velős rokonságokat fedeztek föl; talán először azt látták át eszükkel, hogy az igazság mindenütt egy és ugyanaz s valóban ma a tudomány a gondolkodó emberiségnek biztosított nemzetközi nagy vívmánya; az erkölcs terén is közel jutottunk egymáshoz; a becsület, az igazságosság dolgában is nagyjában megértjük egymást; e nélkül nem volna nemzetközi gyakorlati élet, közlekedés, kereskedés, szabad költözködés. De végül nem maradhattunk teljesen idegenek egymáshoz a lélek legbelsejének, érzéseinek művészi kifejezésében sem. Így jött létre a világművészet. A képzőművészetek és a zene terén a közeledés, a kölcsönös megértés könnyebb volt és ma már nagyon előre haladt. Főszközlője ennek a közeledésnek kezdetben bizonyára a keresztény érzés kosmopolitismusa volt, a mely általában régen a humanisták előtt terjesztette a humanismust. Legkésőbb történt a közeledés az irodalom terén, melyen az érzés a nemzeti nyelv védelme alatt legsajátosabban, legnemzetiebben nyilvánul. De itt sem lehetett a fejlődést megakasztani. Minden akadály ellenére is van világirodalom. Nemcsak az igazságnak és erkölcsnek van egységesen kifejlő, örök birodalma, a művészi és irodalmi szépségnek is van. Kezdünk egymásban örömet találni.

A világirodalom az a nagy életfolyamat, mely a nemzetek legbelső szellemi életét olyképp hozza közelebb egymáshoz, hogy minden nemzet megőrizvén irodalmában saját egyéniségét, eredeti sajátosságát, élvezni tudja a többiek alkotását is és az irodalmak hatván egymásra, gazdagítják egymást és közelednek egymáshoz. Minden nemzeti irodalom tükrözi a maga módja szerint a többieket, az egészet.

A fehér napfény pompája csak megtörve jelenik meg az egyes színes sugarakban. De minden színsugár a fénynek édes gyermeke. Panaszkodjunk-e, hogy sok szín van? Nem jobb-e mindegyikben gyönyörködni?

A világirodalmi folyamatnak pedig legmélyebb gyökere, hogy velejében mégis rokonok, sőt egyek vagyunk, emberek; egyazon vi-

lágban élünk, egyazon lélekkel. Az élet folyamán eltávolodunk egymástól és rá nem ismerünk magunkra egymásban. Nem értjük meg egymást, elidegenedünk egymástól. De azonos természetünk előbb-utóbb győzedelmesen előtör. A léleknek összes nagy gerjedelmei egyetemesek. A tudomány világtudomány, az erkölcs világerkölc, a vallás világvallás, a művészet világművészet és végül az irodalom se lehet egyéb mint világirodalom. Nil humani a me alienum esse potest. Az emberi nem talán egységes törzsből származott; de mindenestre keresi az egységet; egység számára van teremtvé. Csak egységesítve érheti el fenséges rendeltetését. A világtörténet legfontosabb tartalma: az ezért az egységért folytatott küzdelem.

És így mégis velejében a nagy Goethének van igaza, ha másképp fejezte is ki magát. A világirodalom nem új jelenség ugyan, de a világirodalmi folyamat mai intenzitása és főleg öntudatosága új. Azelőtt a nemzetek inkább csak eltúrték a kölcsönhatást, esetleg pedig tagadták vagy öntudatlanul mentek által rajta. Ma a világirodalmi folyamat új stádiumba lépett. Tudva figyeljük meg, kutatjuk és a legnagyobb reményeket fűzzük hozzá. Ennek egyik jele az is, hogy miután az egyetemes irodalomtörténetek, melyek oly nagy számmal megjelennek, az utat egyengették, most már a nemzeti irodalmak egyetemes kapcsolatát, a világirodalom igaz fogalmát kereshetjük.

II.

De vajjon nem délibábot kergetünk-e a világirodalom fogalmával, mely az elérhetetlennek mocsarába csal bennünket? A tudomány terén is fölmerülnek időről-időre fényes képek, melyek kápráztatják a szemet, de inkább eltévelyítik, mint vezetik a kutatót. Ebben különböznek a tudományok ideális végső feladataitól, melyeket ugyancsak nem érhetünk el véges időben, de a melyekhez mégis mind közelebb jutunk és a melyek ép azért irányt szabnak törekvésünknek és sarkalják erőnket. Délibáb-e a világirodalom fogalma vagy ideál? Bizonyos aggodalmak állják utunkat, a melyeket el kell osztatnunk, hogy utunkat folytathassuk. Ezek egyszersmind alkalmat szolgáltatnak fontos módszertani kérdések tisztázására.

Az első bizonyára az: vannak-e egyáltalán az *irodalmi fejlődésnek oly törvényei*, melyek e nevet megérdemlik, melyek a jelenségek rendjét és mivoltát egyetemes módon megszabják? Az irodalom a szabadságnak és egyéniségnek, a szabad egyéniségnek a világa és ez ellenkezni látszik a törvényes fejlődés fogalmával. A természetben a jelenségek ismétlődnek és ép ennek a rendjét határozza meg a

törvény; ugyanazok az okok ugyanazon körülmények közt ugyanazt az eredményt szülik. Valahányszor a természetben a természeti törvények ismerete alapján valamely jelenség beálltára számítok, bizonyos lehetek benne, hogy ez a jelenség be is fog állani, előre megjósolhatom. Az irodalomban semmi sem ismétlődik; minden csak egyszer volt meg, egyszer történt. Csak egy Sophokles volt és csak egy Shakespeare, csak egy Goethe és egy Petőfi. Az irodalmi fejlődés kiszámíthatatlannak látszik; az irodalom a véletlennek a világa. Lehet-e csak gondolni rá, hogy ama nagy alakok megjelenését egyetemes irodalmi törvények alapján magyarázzuk? A történetfilozofusok közt vannak, kik általában tagadják, hogy történeti törvények vannak, noha a történet tényezői közt bizonyára vannak, melyeknek hatása állandó és természettudományi értelemben vett törvényeknek van alávetve, pl. az éghajlat, a gazdasági föltételek működése stb.; mit szóljunk akkor az irodalomról, főleg a költőiről, mely annyira a léleknek belső ügye? És ha vannak is az irodalmi eseményeknek bizonyos egyetemes vonásaik, melyek törvények kutatására ösztönözhetnének bennünket, hogyan lehet a lángelmék föltünését, egyéniségét, alkotását törvények alá szorítani, holott a lángelmét ép tehetségeinek új, páratlan, kiszámíthatatlan, irrationalis volta jellemzi? Már pedig az irodalomban az egyéniség a fődolog, minden egyéb mellékes. Ha pedig az irodalom nem törvényszerű fejlődés, akkor a világ-irodalom az előbb említett értelemben sem lehet az, akkor ennek sincs belső kapcsolata, világosan fölismerhető értelme, akkor e fogalommal álmodni hüvelyezünk.

Kérdésünk tehát ez: Vannak-e irodalomtörténeti törvények általában? Nem kell-e beérnünk azzal, hogy az irodalomnak elbeszéljük kronologiai rendben eseményeit, leírjuk termékeit, foglalkozunk e termékek szerzőivel, kutatjuk ezek fejlődését, vizsgáljuk alkotásaik létrejöttét, nyomozzuk föltételeiket, de egyetemes törvényeket se az egyes irodalmakban, se az irodalmak kölcsönhatásaiban nem keressünk, mert ilyenek nincsenek?

Mindenekelőtt megállapítjuk, hogy ha ez igaz volna is, ez nem rontaná le a világirodalom fogalmát, csakhogy ebben az esetben a világirodalom története az illető világirodalmi események elbeszélése volna, mint a nemzeti irodalom a nemzetieké. Azonban ez nem is igaz; a kik ezt a nézetet vallják, rossz helyen keresik a szabadságot és félreértik a fejlődési törvények értelmét.

Az megzáfolyhatatlan, hogy az irodalmi események csak egyszeriek, az irodalomban semmi sem ismétlődik pontosan. De a természetben másképp van-e? Csak gyakorlati szempontból vesszük a

természeti élet ismétlődő jelenségeit azonosaknak, valósággal azok is mind csak egyszerűek. Tél és nyár mindig ismétlődik, de vajjon ugyanaz a tél és nyár-e? Nyáron mindig nő a vetés, de egyféleképpen-e? Még a csillagok mozgásában sincs meg az a holt egyformaság, azok is, valamint egész világegyetemünk, változtatják helyüket a végtelen térben. Rég sejti ezt az emberi elme. Már Herakleitos tanítja a folytonos változást és Leibniz, a legindividuíalistább filozofus, vallja, hogy nincsen két egyforma falevél a természetben; mikép volna két egyforma esemény? Csak az események törvényei állandók. A természettudomány is nem az eseményekben keresi az állandóságot, hanem kutatja az állandó törvényeket. Az irodalomtörténet sem lehet természettudományibb a természettudománynál. Ő is csak azt kérdi, van-e állandó törvény a folyton változó események folyásában?

Azért van különbség a természet és az irodalom jelenségei közt, de ezek a különbségek mind kettőre vezethetők vissza. Az első az, hogy az irodalom jelenségei mérhetetlenül összetettebbek és bonyolódottabbak, mint az anyagi természetéi. Szédület fog el bennünket, ha természettudományi szemmel oly jelenséget nézünk, minő egy költői mű — és itt jóformán mindegy, akár Petőfinek egy négy-soros verséről van szó, akár a Divina Comediáról — és csak általánosságban is azokra a tényezőkre gondolunk, melyekből ily mű keletkezett. Megszámlálhatatlan ok elképzelhetetlen szövedékben hozta létre oly egyéniség lelkében, melynek alkata fizikailag és szellemileg elődjének és környezetének hatása alatt állott, elődjei és környezete pedig ugyancsak ily szövevényes oksornak szövevényes termékei. Kant mondotta: a fizikai világ alkatát és keletkezését meg lehet magyarázni az anyag általános törvényeiből; adatok nekem anyagot és megmagyarázom, hogyan jött létre a csillagrendszer; de a pillangó szárnyát nem tudom ebből megérteni. S mi a pillangó szárnya még a legegyszerűbb költői lélekhez képest? De ez mégis csak foki különbség! Ily foki különbségek a természetben is vannak. A csillagok járását pontosan ismerjük, de hogy holnapután mily időjárás lesz, a föld összes meteorologusai nem tudják előre megmondani. De ez nem riasztja vissza a meteorológiát a levegő-tenger mozgásainak tanulmányozásától és senkit sem jogosít föl rá, hogy a meteorológiától megtagadja a tudomány nevét.

A második különbség bizonyára fontosabb és mélyebbre kiható. A természetben csak fizikai okokat kutatunk, a szellem terén fizikai és *szellemi* okok együtt működnek. A szellemi tényezők föllépése bizonyára nagy különbséget tesz természettudomány és történet közt, de ez a különbség sem lehet az, hogy a szellemi fejlődésnek

nincsenek törvényei. A szellemi tényezők sem hathatnak véletlenül, oktalanul, azoknak is megvan törvényszabta rendjük. Ezek a törvények csak mások, még pedig három tekintetben. Az egyik az, hogy a szellemi törvényeknek van értelmük, a második, hogy van értékük, a harmadik, hogy a szellemi javak öröklését biztosítják. A természet jelenségeit nézem, vizsgálom, megmagyarázom, megokolom, de a természetmagyarázat körén belül értelmüket nem találom. Hogy ma süt a nap, holnap elborul, hogy viharok dúlnak, mi értelme van annak? Mit jelent az, hogy az anyag részei majd ilyen, majd amolyan formájú, sebességű, irányú mozgásokat végeznek? Csak a szellemnek van értelme a világon. Ha azt mondom, hogy a nemzet nagy íróiban a nemzet sajátosságai azért jutnak tudatos kifejezésre, mert a belső kifejezésének képessége visszahat erre a belsőre: t. i. tudatosabbá teszi, hogy Arany János azért színmagyar a költészetben, mert művész is, kinek Isten megadta, hogy a gondolatot művészeti-
leg alakítani tudja; ha ebből azután azt az egyetemes szellemi törvényt származtatom le, hogy a mely népben művészi tehetségek nagyobb számmal föllépnek, annak a népnek szelleme mintegy látható testet ölt, világosabbá, átlátszóbbá válik, azaz gazdagabb, tehát hatalmasabb lesz a szellemi világ küzdőterén (a legművészebb nép, mely valaha létezett, a görög, művészete révén még ma is tényező a világ fejlődésében): akkor nemcsak egyetemes igazságot találtam, a jelenségek rendjét megszabó törvényt, hanem egyszersmind oly összefüggést a jelenségek lánczában, melyet *megérték*, értelmesnek találok. Ennek a törvénynek van értelme előttem, az ellenkező esztelennek, megfoghatatlannak tűnik föl. És ennek a törvénynek van *értéke* is. Ha azt mondom, hogy a testek a természetben a távolság négyzetével megfordított arányban vonzzák egymást, ez tény, melyet bizonyítok, melyről átlátom, hogy az anyagi világ változásainak szilárd alapja. De ha megtudnám, hogy a távolságnak nem négyzetével, hanem kubuszával megfordított arányban történik a vonzás, nem érezném magamat szerencsétlennak, csak sajnálnám, hogy eddig tévedésben voltam. Ellenben közvetlenül megbecsülhetetlen kincsnek érzem, hogy a mi ezrek szívében mint sejtés vagy homályos gondolat lappang, azt a nagy költő tökéletes formában világosan tudja kifejezni és ezzel lelkemet megváltani, fölszabadítani.

Csak röviden teszem még szóvá a harmadik különbséget. A szellemi természet terén van sajátos *belső növekedés*. Az anyagi atom, ha ugyan vannak atómkok, változatlan marad; ha még oly kalandos kapcsolatokon és élményeken ment is keresztül, mihelyt kiszabadul belőlük, az lesz, a mi volt. Ha az oxigent ki tudom szabadítani a

hidrogennel való egyesüléséből, semmi sem marad meg benne, a mi létezésének erre az incidensére emlékeztet. De a szellem nem marad változatlan se az egyéni, se a történeti élet folyamán. Soha sem lesz az többé, a mi volt. Nő vagy fogy, emelkedik vagy hanyatlik; az egyénnek van tudatos emlékezete; a népnek és az emberiségnek van fejlődése, mely tudattalan lehet ugyan, de mindenesetre megváltoztatja a nép lelki életét, gondolkodásának tartalmát, érzése tárgyát, néha temperamentumát, szellemi habitusát is. Már az organikus élet mutat ehhez hasonlót. Ott is a múlt élményeinek megőrzéséről, gazdagodásról, fejlődésről lehet szó, de az organikus élet fejlődési jelenségeit betetőzi a vele párhuzamosan haladó, de sokkal nagyobb méretekből jelentkező szellemi fejlődés.

Ebből azután sok minden következik, a mi az irodalomtörténetre nézve is fölötte fontos, de én ezen a helyen csak egy-két dolgot érintek. Talán az első pillanatra is világos, hogy a szellemi törvények e különbözősége folytán a szellemi jelenségek világában a tudomány mást fog első sorban fontosnak találni, mint a természetben. A természetben, a meddig természettudományi állásponton maradunk, nem keresünk se értelmet, se értéket, hanem tények és törvények ismeretét, hogy ezeket alkalmazhassuk, amazokhoz pedig alkalmazkodhassunk. A szellemiek terén pedig első sorban értelmet és értéket keresünk és ha megtaláltuk, a többi csak annyiban érdekel bennünket, a mennyiben amannak a földéítéséhez okvetetlenül szükséges. Az irodalomtörténet például nem is gondolhat rá, hogy Shakespeare műveinek létrejöttét a természettudomány módját csak megközelítően is megmagyarázza; hiszen némelyek még azt is kétségbevonják, hogy Shakespeare, a színész, írta-e ezeket a műveket és nem Bacon-e, a filozofus, vagy más valaki. Nem tudunk semmit a költőről, csak néhány évszámot életéből, mikor kereszteltetett, mikor nősült, kikkel pörösködött, hány gyermeke volt, mikor halt meg és több ilyfélét. Nem tudjuk, mit olvasott, tanult, milyen volt mint ember, mint férj, apa. Ha ebből egyet-mást tudnánk, talán jobban megértenők műveinek egyik-másik részét. De a művek annyit mondanak róla és saját magukról, hogy minden életrajz fontossága eltörpül e mellett. Hogy mit jelentenek e művek az angol nemzeti szellem és az emberiség költői erejének megnyilatkozásában, azt csak ezek a művek mondhatják meg és meg is mondják. Igaz, hogy a szerző egyénisége megmagyarázza műveit, de még igazabb, hogy a mű megmagyarázza nekünk a szerzőt, jobban, mint életrajz, jobban, mint ő maga. Csak nem mindenki tud hozzá. Mennél jelentékenyebb az ember, annál inkább rábizhatjuk egyénisége magyarázatát műveire.

Az irodalomban az események jelentése és jelentősége az első. Hogy mily eltévelyedések származnak, ha az irodalomtörténetben csak a tényeket vizsgáljuk, a természettudományban pedig a tények jelentését, azt egyrészt bibliografiákká fajuló irodalomtörténeti művek, másrészt a délibábos természetfilozófiai kísérletek eléggé mutatják.

A legfontosabb azonban a következő. A természettudomány a természet törvényeinek kutatására hatalmas eszközökkel és eljárásokkal rendelkezik, melyek finomításán évszázadok óta a legnagyobb sikerrel dolgozik és a melyeknek egész haladását köszöni. Ilyen eszköz pl. a mérleg, ily eljárás a kísérlet. A mérleg segítségével megállapítjuk a tények mennyiségi viszonyait, a kísérlet segítségével kifürkészük a jelenségek kapcsolatának törvényeit és egyszersmind igazoljuk őket. A szellemi tudományokban nincs szó mérlegről, még kevésbé kísérletről, ezért becsmériik a természettudományilag képzett elmék. De — a mérés kérdését itt mellőzve — mi a fődolog a kísérletben? Nem az, hogy én magam, a kísérletező, intézem a jelenségek lefolyását, mint rendesen mondják, hanem az, hogy a jelenségeket elemezem, részekre bontom, ezeket a részeket, elemeket elkülönítem egymástól és így elkülönítve működtetem. Mert csak így tudhatom meg, mily alkatrészekből áll elő az egész, mit tulajdoníthatok ennek, mit amannak és hogyan kombinálódnak a részjelenségek a vizsgálatnak alávetett összjelenséggé. Ha valamely egészet nem tudok részekre bontani, ha a részeket nem tudom elkülönítve működtetni, akkor igazi kísérleteket se végezhetek, az ilyen kísérletek többnyire értéktelenek. Ha az orvos valamely orvosságot, tehát nagyon összetett testet bead a betegnek, a ki maga is nagyon összetett test, akkor, ha egyebet nem tud, a beteg halála vagy felgyógyulása nagyon keveset mond az orvosság hatásáról. A beteg talán az orvosság ellenére meggyógyult, vagy az orvosság nélkül is meghalt volna.

Ezért a kísérlet maga nem elégséges, kell még valami hozzá: az elemzés, jobban mondva: az elemzés a kísérletnek fontos alkatrésze; az elemzésnek pedig sok esetben legfontosabb eszközlője az *összehasonlítás*. Vegyük pl. az előbb említett esetet: az orvosság hatását. Ha nagyon sok esetet figyelek meg, melyben az orvosság használt, akkor ezáltal bizonyos elemzést végeztem, t. i. minthogy ezek a betegek ezer dologban különböztek és csak abban egyeztek meg, hogy ugyanabban a bajban szenvedtek és az orvosság szedése után a bajból kigyógyultak; különbözőségüket egészen mellőzhetem, mert ezek nyilvánvaló módon nem segítették elő és nem akasztották meg a gyógyulást. Így tehát e betegek betegségeit elkülönítettem egyéb tulajdonságaiktól, más szóval ez összehasonlítás által elemzést, elkü-

lönítést végeztem. Ez fontos módszertani útmutatás, t. i. a hol nem kísérletezhetünk, ott a módszeres összehasonlításnak kell pótolnia a kísérletet. A szellemi tudományokban és főleg az irodalomtörténetben csak azért nem jutottunk elég messzire, mert nem éltünk eléggé az összehasonlítás fegyverével, az egyedülivel, mely törvények felkutatására ezen a téren rendelkezésünkre áll. *Minden történeti tudománynak, tehát az irodalom történetének is összehasonlítóknak kell lennie.* Mert az összehasonlítás, tökéletlenebbül ugyan, de lényegileg mégis ugyanazt a munkát végzi, mint a kísérlet. Elemzést eszközöl. Ha két jelenséget összehasonlítok, melyek részben megegyeznek, részben különböznek és következményeiket vizsgálom, akkor általánosságban azt, a mi a következményekben megegyezik, annak fogom tulajdoníthatni, a miben az előzmények megegyeztek. Ha pl. azt látom, hogy a görögöknél is, a keresztény középkorban is a dráma a vallásos érzésből fejlődött, ott kezdetben Dionysos sorsát érzékítve meg, itt pedig Jézus történetét, akkor oly megegyezéseket találok az előzményekben és következményekben, amelyek még nem engednek végleges következményt levonni, de az ezekhez vezető utat egyengetik. Mennél többet és többszörösen hasonlítottunk össze, annál tovább haladhatunk ezen az úton. Érdekes pl. hogy a német és magyar irodalom fejlődésében arra a meglepő megegyezésre akadunk, hogy az irodalmi föllendülés előkészítette az erősebb nemzeti és állami fejlődést; mint-hogy más népeknél eltérő jelenségeket találunk, pl. Görögországban a nagy irodalmi fejlődés az állami hanyatlás korában következik be, ez újabb összehasonlításokra és elemzésekre ad útmutatást. Jól tudjuk, hogy az összehasonlítás itt fölötte bajos; mennél bonyolódottabb valamely jelenség, annál nehezebb azt más hasonlóan bonyolódott jelenséggel összehasonlítani; annak a veszélynek teszszük ki magunkat, hogy külső analógiák lidérczfénye mocsárba csal bennünket, hogy szellemes összeállításokkal takarjuk el az igazi tudományos elemzést; mást mégsem tehetünk, mert egyéb mint összehasonlítás még sem áll rendelkezésünkre. Igen óvatosaknak kell lennünk és mennél összetettebbek az egymással összehasonlítandók, annál egyetemesebben kell végeznünk az összehasonlítást, hogy az igazi megegyezéseknek nyomukra adjunk. A kik az irodalom- vagy egyetemes történet terén új szempontokkal gazdagítottak bennünket, mind az összehasonlítás révén tették. A történet igazában csak mint összehasonlító tudomány virágozhatik, azaz mint világtörténet, az irodalomtörténet hasonlóképen csak a világirodalomtörténet keretében. Ezek a talán fárasztó és egyhangú fejtegetések mégis meglepő módon oda visznek bennünket, a hová már előbb más úton érkeztünk: mód-

szer tekintetében is a világirodalmi szempont szükséges kiegészítése a nemzeti irodalminak. Csak világirodalmi összehasonlítás útján juthatunk el irodalomtörténeti törvények ismeretéhez. Csak így szerehetünk fogalmat ama nagy tényezők hatásának törvényeiről, melyek az irodalmi élet útját megszabják.

III.

Talán sikerült az előbbieken kimutatni, hogy a mi az irodalmi művek keletkezését illeti, nem kell se az oknyomozásról, se az okok egyetemesítéséről, azaz az irodalmi élet törvényeinek vizsgálatáról lemondanunk. Az irodalmi jelenségek nagy bonyolultsága lehetlenné teszi ugyan a természettudományi megismerés ideáljának csak nevezetes megközelítését is; a kísérlet lehetetlensége nehezé teszi a jelenségek elemzését; másrészt azonban az irodalomtörténetben egészen más szempontok vezérnek bennünket, mint a természetvizsgálatban és mennél összetett jelenségekkel van dolgunk az irodalomban, annál fontosabb, hogy világirodalmi szempontból nézve az irodalmak fejlődését és egymásra hatását gondos összehasonlítás tárgyává tegyük. Ezt az aggodalmat tehát mellőzhetjük.

De vannak mások, a melyek mind megegyeznek abban, hogy az irodalom hatásának fogalmához fűződnek. Ez a fogalom bizonyára egyike a legproblematikusabbaknak, sokkal kevésbé hozzáférhető, mint az irodalmi termelésé, melyben konkrétumokról, az írókról és alkotásaikról van szó. De hol és mikép fogjuk meg a hatás fogalmát? Másrészt ellehetünk-e az irodalomtörténetben a hatás fogalma nélkül? A hatás, melyet tesz, csak úgy hozzátartozik az irodalmi alkotáshoz, mint az okok és körülmények, melyekből keletkezett, nemcsak mert az a hatás visszahatással lehet a szerzőre és ezzel az előbb említett okok sorába is kerülhet, hanem mert az irodalmi életben általában a hatások az irodalmi életfolyamatnak legfontosabb tényezői. A ki a magyar irodalmi életet a XIX. század első felében vizsgálja, az irodalmi hatásoknak oly szövedékét találja, melynek fölfejtése bizonyára nem könnyű, de ha csak általában is meg akarjuk érteni ezt az életet, mellőzhetetlen. Az írók hatnak írórsaikra és az olvasóközönségre; az előbbi hatás közvetlenül mutatkozik, de ez utóbbi sem vész el; ez is visszahatással van az irodalomra, mely rendes körülmények közt a közönség lelkéből, ízléséből, szükségleteiből méríti legerősebb ösztönzéseit. De mihelyt megállapítottuk, hogy a hatás fogalmát, bármily lenge is, nem mellőzhetjük, azonnal egész sora a kérdéseknek vetődik föl.

Az első az irodalomnak az élethez való viszonyára általában vonatkozik. Irodalmi körök talán hajlandók ezt a viszonyt túlbecsülni. Igazán olyan nagy-e azoknak a száma, a kik az irodalmi életben intenzivebb módon részt vesznek, a kiknek az irodalom szívbeli ügyük, nem pusztá időtöltés, mely csak múló nyomokat hágy a léleken? Mindenki el fogja ismerni, hogy az agitatorikus irodalomnak, mely az indulatokat izgatja, nagy hatása van a mi korunkban, de irodalom-e ez, művészetnek tekinthető-e? Még ha művészeti is, nem művészi minőségével idézi elő ezt a hatást. Nem akarjuk ezt az aggodalmat kiszínezni, részletezni; nagyon olcsó mulatság volna. De ne ámítsuk magunkat: kevesen vagyunk, kik irodalmi remekeinkben elmélyedünk. Ne nagyon kutassuk, hogy műveltjeink nagy részének mit jelentenek Vörösmarty legszebb költeményei, Arany eposzai, sőt Petőfi versei is, nem említve oly súlyos műveket, minő pl. Az ember tragédiája. Igazán közkincese-e ezek a nemzetnek? Egy elmés öreg úr mondotta egyszer: Mai nap mindenki ír; ki olvas? Nem volt igaza, dehogy ír mindenki! Csak az igaz, hogy kevesen olvasnak, mert egyéb fontos dolgaik vannak, üzleteket csinálnak, élvezetek, hírnév, pénz, hatalom után futkosnak, mikor érnének rá olvasni, hogy maradhatna kedvük ahhoz az igazi olvasáshoz, mely a lélek nagy odaadását követeli? Az irodalmi élet talán csak a válogatott elmék kis csoportjának az ügye, melytől a nemzet nagy tömege meglehetősen nagy távolságban áll. De ha nem tudók is ezt közvetlen tapasztalatból, ha nem ismernők is embertársainkat, gondoljunk csak arra az egy körülményre, hogy a nagy írók az emberiség kiválasztottjai; csak azok férközhetnek közelükbe, a kiket eredeti tehetség és hosszú tanulmány kiemel a nagy tömegeből. Lehetnek-e ezek nagy számmal? Nem tudom, hogy e tekintetben igazán haladás észlelhető-e? Valamikor csendesebb volt az élet, kevésbé izgatott, lassúbb tempóban mozgott, kontemplatívabbak lehettek az emberek; voltak kedvelt írók, kikben elmélyedtek, kikhez életüknek nem ritka csöndesebb óráiban fordultak, hogy vigasztalást, üdülést, lelki emelkedettséget merítsenek belőlük. Ezeknek a száma mintha ma megfogyott volna. Ma a könyv maga jó a házhoz, nem kell érte még a könyvesboltba se fáradni, a könyvek kötése mind fényesebb lesz, a könyvtár a butorzatnak szükséges része, de érintetlenebb is, mint azelőtt. A műveltek a középiskolák elvégzése után sokszor búcsút mondanak az irodalomnak is, legalább annak a részének, mely a művészetben számít.

Ezek után pedig nem kell nagyon bőven kifejtenuk azt a további kérdést, hogy ha már ily kételkedve tekintjük az irodalom-

nak az életre való hatását, mit mondjunk az idegen irodalomnak ránk tett hatásáról? Megértjük-e igazán az idegen nemzet nagy íróit? Ha fordításban olvassuk, a java elvész számunkra; ha eredetiben, akkor a teljes megértés legtöbbször megkövetelné, hogy kivetkőzzünk saját nemzeti érzésünkből. Kevés embernek adatott az elmének az a simulékonysága, hajlékonysága, hogy beleélhesse magát az idegenbe és mégis megőrizze saját nemzeti érzése erejét. A minap egy tudós író megvizsgálta, hogy Goethe mily hatással volt azokra a francziákra, a kik behatóan foglalkoztak vele, a kik magyarázták vagy utánozták. Kitünt, hogy tényleg a legkevesebben bírtak a nagy idegen költő belsejébe hatolni. Petőfiről nagy rajongással beszél sok külföldi író, de ha közelebbről nézzük, mit mondanak róla, legfőleg jóakaró mosolygással fogadjuk tapogatózásait. De még ha egyik-másiknak sikerül is beleélni magát az idegen nagy íróba, mit jelent ez az egy-két ember, ha nemzetközi hatásról van szó? Lehet-e ezt igazi hatásnak minősíteni? Faustot láthatjuk az operában, a színházban, olvashatjuk eredetiben és fordításban, de hány embernek van sejtelve Goethe Faustjáról, annak igaz értelméről? Nem kell-e attól tartanunk, hogy a legtöbb idegen író mégis csak a divat vagy hagyomány szentesítette nagy név a legtöbb emberre nézve, melyhez igen homályos és sokszor igen ferde nézeteket, emlékeket, sejtelmeket csatolnak? És így állván a dolog, nem kell-e mosolyognunk azon az álmon, hogy a nemzeti irodalmaknak egymásra hatása folytán az emberiségnek egy új, igen belső és igen velős kapcsolata, a nemzeti szellemek egységesítése keletkezik? Nem kell-e inkább hinnünk, hogy itt legfőleg az emberiség egy igen válogatott, igen szűkkörű körében játszódik le az, a mit világirodalmi folyamatnak nevezünk?

Szinte félve nyúlunk ahhoz az utolsó argumentumhoz, melyről itt említést akarunk tenni, mert ez még az eddigieknél is nyomósabban támadja meg szép álmunkat. A világirodalom fogalma föltételezi, hogy bizonyos folytonosság van az irodalmi fejlődésben, hogy a mit az emberi szellem valamely nemzetben, mint annak leg-sajátosabb kifejezését termelte, annak maradandó az élete, a hatása. De mi maradandó az irodalomban? Igaz, hogy ma is olvassuk a régieket, Dantét, Shakespearet, Zrinyit, Balassát, Berzsenyit, azaz olvastuk, valamikor, de mennyi fáradság kell hozzá! És ezek az írók végre is nem régiek, a legrégiebbek néhány ezer évesek; ha látjuk, mennyi kopott le róluk eddig, reszketnünk kell további sorsukért. A műveltek lelkében egy-egy idézet maradt fenn belőlük. Romlásnak indult hajdan erős magyar, Lenni vagy nem lenni, *Lasciate ogni speranza*, Régi dicsőségünk stb. bekebelezett foszlányok, melyek a

művelteknek egy sajtóságot jargonját teremtettk meg. Néha a divat föl-föltámaszt egyet ezekből az illusztris halottakból, többnyire csak rövid időre, a meddig épen az ezen véletlen után induló irodalmi divat tart. De ha egy Tolsztoj pl. arra vállalkozik, hogy Shakespeare-től megtagadjon minden irodalmi érdemet, azonnal fölszólal egy csomó cinikus vagy bátor ember, a ki ki meri mondani, hogy neki bizony Shakespeare sohasem tetszett, és idején volt, hogy őt is leleplezték. Elismerjük azonban, hogy ezt a legtöbb művelt ember mégis szentségtörésnek érzi, mert a nagyok tisztelete, ha ezt a nagyságot nem ismerjük is saját tapasztalatunkból, valami olyan, mint a vallás lelkünkben: áhitat környezte gondolat; csak hogy ennek a vallásnak nincsen éltető ereje, nem jelent igazi életerőt számunkra. A legtöbb emberre nézve ezek a nagyok mégis többé-kevésbé numiák, melyeket az irodalomtörténetírók kegyelettel őriznek, az arra járók vagy a kíváncsiak pedig kegyelettel néznek. Úgy látszik, ez minden. Kik számára éltek ezek a nagyok? Kortársaiknak! De azok együtt porlanak velük. Az utódoknak? De azok vajmi keveset értenek meg belőlük. Az irodalomtörténetíróknak? Azok veszekednek rajtok. Vagy az íróknak? Azok vagy félnek tőlük, vagy csalódnak bennük. Beszélünk a nagy szellemek pantheonjáról. Csak hogy a pantheont egyszer tiz évben keressük föl, ha ugyan fölkeressük, esetleg a vidéki vendégek kedvéért. Mi eleven erőket keresünk a világirodalmi folyamatban; nem akadtunk-e holtaknak elhalványodó, mindinkább üresedő emlékére?

Ezzel még ki sem merítettük a fölmerülő kérdések sorát, mert ügyet se vetettünk arra, hogy mit nevezünk általában irodalmi hatásnak, nem kell-e különbséget tennünk a futólagos, mulékony és a mély hatás közt és miből ismerjük fel ezeket? De elég ennyi. Látnivaló, hogy az irodalmi hatások különböző fajtáit érintettük; hogyan hatnak az irodalmi művek a kortársakra, hogyan hat a mult a jelenre, hogyan az irodalmak egymásra? Mindezek a kérdések visszavezethetők arra az egyre: Mit ér, mit jelent a nemzetek irodalmának életfolyamata? Van-e valami éltető erő a könyvtárak felhalmozódó könyvtömegében? Mi a viszony az emberiség és az irodalom élete közt? E kérdés elől nem térhetünk ki, mert hiszen világirodalmon ép az emberiség életének egy főfontosságú mozzanatát értettük és a fölmerült kételyek ép ezt a fölfogásunkat támadják meg.

Mégsem fogunk ezeknél a kérdéseknél soká időzni. Az irodalmi hatás fogalma bizonyára fontos, de exakt tárgyalásnak, mely a matematikaihoz csak távolról hasonlítana is, nem vethető alá. Ezen a helyen néhány odavetett megjegyzésre akarunk szorítkozni.

1. Az irodalmi hatások a lélek mélyén mennek végbe és hogy mily változást idéznek elő a lélekben, arról legtöbbször magának az illetőnek, ki a ráhatást elszenvedte, sincsen tudomása. Igaz, hogy ezek a változások azután megnyilvánulnak; ha egyénről van szó, megváltozott gondolkozás- és érzésmódban, esetleg pedig, írónál, az irodalmi termelés megváltozott módjában. De ép ez mutatja, hogy mily bizonytalan talajon járunk, mert ha okozatból következtetünk okra, számtalan tévedés lehetősége leselkedik ránk. Némi biztonsággal csak akkor járhatunk el, ha nagy tömegek lelki életét figyelhetjük meg és ha ezek a megfigyelések elég nagy időtartamra vonatkoznak; ha pedig íróról van szó, csak ott számíthatunk némi sikerre, a hol a gondos irodalomtörténeti és lélektani elemzés föltételeit találjuk. Ezt a kérdést ép ezért nem a pusztá elmélet, hanem elsősorban az irodalomtörténeti kutatás döntheti el.

2. Valamely nemzeti irodalom körében a nemzet élete és irodalma közt a hatás nem lehet egyoldalú. Minden kétségen fölül áll, hogy a költő, az író, ha még oly magasan fölötte áll is kortársainak, ha még oly kivételes egyéniség is, költészetének sokféle elemeit nemzete életéből meríti. Érzésének, gondolkodásának módja a nemzet lelkében gyökeredzik, melynek kincsei a nyelvben vannak felraktározva. Ő benne, mert egyénileg kiváló, minden világosabban, élesebben, nemesebb formában nyilvánul, de így is nemzetének ő csak repräsentatív alakja, nem pedig tőle elszakadt, tőle velejében különböző része. Innét van, hogy a nagy költők, írók műveiből legbiztosabban következtethetünk népük lelkének a mivoltára. Ők csak elüljárnak de a kapcsolat köztük és népük közt eleven lelki hatások láncszemeiből áll. Elképzelhető-e, hogy ez a hatás nem kölcsönös? Csak a nemzet lelke hatna a költőre és nem megfordítva is, a költő a nemzet lelkére? A nemzet a maga költőjében önmagát találja meg, a saját lelkét, csak világosabban kifejezve, nemesbedett, művészi formában, objektív képben. Lehetetlen, hogy meg ne értse, meg ne szeresse. Lehetetlen, hogy az a világosság, mely meggyúlt előtte, vissza ne hasson reá és meg ne világítsa, föl ne derítse. Így szövődik a kölcsönhatások csodálatos szövedéke s így gazdagodhatik a nemzet lelke; elszórt kincseit a lángelmék összegyűjtik és ezzel az egész nemzetet gazdagítják, mely gazdagabbá válván újabb lángelmék számára a gazdagítás új módjait készíti elő. Megeshetik, a nemzeti élet véletlenségei folytán, hogy valamelyik nagy író nem érvényesül azonnal; Shakespeare drámáinak hatását hosszú időre csökkentette a puritanizmus elhatalmasodása. Az is megtörténhetik, főleg a bonyolultabb modern életben, hogy valamely író gyakorú más erők műkö-

dése folytán nem talál azonnal meghallgatást; Schopenhauer főművét megjelenése után harmincz éven át saját hazájában nem ismerték. Az sem ritka, hogy valamely költő ép kiválóságánál fogva annyira megelőzi korát, hogy az nem mutat azonnal fogékonyságot művei iránt, vagy nem azt becsüli meg benne, a minek értékét csak később ismerik föl; a kor még nem érett meg megértésére, még a mult hatalmában van. A szellemi történetnek nincsenek oly egyszerű schémái, mint a természetnek. Mégis nagy túlzás azt mondani, hogy a lángelme legkevésbé kortársainál érvényesül, sőt hogy a lángelmének a dolog természeténél fogva ép ez a rendes sorsa. Ezzel a «félreismert genie-k» vizagstalódhatnak, az irodalomtörténetben ezek az esetek ritka kivételek maradnak. Vajjon Vörösmartyt, Petőfit, Aranyt félreismerték-e kortársaik? Mily ujjongással fogadták Schiller és Goethe első műveit? Corneille, Racine, Molière rendkívüli hatást tettek ép a kortársakra. Voltaire a maga korában egész Európa koronázatlan irodalmi királya volt. A mennyire a régi irodalomnak abbeli viszonyait ismerjük, félreismert költő talán egyáltalán nem fordul elő. Tudjuk, hogy Goethe korában Kotzebuenak nagyobb közönsége volt, mint Goethének és Schillernek, Katona Bánk bánja évtizedeken át észrevétlen marad, és Petőfit kedvezőtlen bírálatokkal fogadták. Ilyen eset van elég, de ezek nem bizonyítanak. A nagy tömeg mindig ahhoz vonzódik, a mit könnyebben megért és a kritikusok közt mindig van tudákos és ferde esztű. A nagy elmék hatása mindig szűkebb körre szorul, de hogy mégis ez a hatás a fontosabb és értékesebb, arról alább még lesz szó.

3. Avulnak-e a klasszikusok? Kétséggkívül veszítenek eredeti ható erejükből, a mi azonban nem zárja ki, hogy más tekintetben esetleg ne gyarapodjanak is hatásban. De mindenesetre meg kell fizetniök érte, hogy a költőnek eszméi megtestesítésére a legfinomabb, leghajlékonyabb, legplasztikusabb, legbenső anyag: a nyelv áll rendelkezésére. Egyéb művészetek anyaga jóformán csak mechanikusan, és így is néha még a műalkotás javára változik; a nyelv változásai mélyebb forrásból származnak és mélyebbre is hatnak. A szók elvesztik eredeti színüket, megkopnak, jelentésüket változtatják; tanulmány nélkül a német és francia olvasó nem érti meg régi nagy íróinak nyelvét és ezzel hatásuk is csökken. Ha a halotti beszéd korából nagy irodalmi művek maradtak volna ránk, mi is így járnánk. Még súlyosabbak és messzibbre hatók azok a változások, melyek a művészi alkotásban, az érzés és gondolkodás módjában az idők folyamán végbe mentek. Minden irodalmi mű a maga korában gyökerezik, annak lelkét tükrözi; ha még oly magasra emelkedik is a

tisztán emberinek légkörébe, egészen mégsem menekülhet a helyi, a korbeli, az esetleges vonatkozásoktól, a melyeknek változása mégis némileg avítja. A közvetlen fogékonyság nem nyit többé hozzát utat; magunkat nem találjuk meg benne; hogy élvezhessük, bizonyos irodalmi műveltségre lesz szükségünk, mely megtanít rá, hogy azokat a mellékes elavult részeket és vonásokat ne tekintsük, vagy elmúlt korok érzésmódjába, stílusába úgy elmélyedhessünk, mintha a költő kortársai volnánk. Sikerülhet-e ez minden esetben? Mily keveseknek sikerülhet egyáltalán? Csak ámítjuk magunkat, ha azt hisszük, hogy nem minden költőt rongál az idő mulása. Ki élvezheti ma a görög tragikusokat úgy mint kortársaik élvezték? Shakespeare közelebb áll hozzánk, mégis csak a tanulmány nyitja meg előttünk az utat nagyságának igaz megértéséhez, hogy az a mi esetleges benne, el ne takarja azt, a mi független minden kor- és stílusbeli vonatkozástól és változástól. Mindezt el kell ismernünk, hogy mindennemű túlzással szemben helyt állhassunk. Mert az avulás, a mely tény, egyrészt nem jelenti a remekművek halálát, másrészt pedig ha az irodalmi mű halálát jelenti is, nem bontja meg az irodalmi életfolyamat folytonosságát. A kisebb jelentőségű irodalmi művek tényleg feledésbe merülnek, elavúlnak, meghalnak, fel nem támaszthatók többé; az, hogy az irodalom vagy kultúra történetírója tudomást vesz róluk, tanulmányozza őket, nem jelent igaz életet; de valamikor éltek és hatottak, értékükhöz, erejükhez képest; előkészítették a nagy írók útját, hozzájárultak a nyelv formálásához, a közönség izlésének műveléséhez, esetleg megihlették azokat, a kikben nagy alkotó erő lakott. Hatásuk tovább él szerencsésebb utódaik vagy kortársaik alkotásában. A nagy irodalmi remekművek rendesen nem születnek meg ily előzmények nélkül. Sok jeles erő kimerül akadályok eltávolításában, a fogékonyság keltésében, tökéletlen kísérletek szülésében. A nagy író nem a sík földből emelkedik a magasba; emelkedő hegyláncznak kimagasló csúcsa szokott lenni. Ha a kisebb elvégezte ezt a szerényebb, de fontos és mellözhetetlen munkáját, akkor nyugovóra kell térnie, de nincs miért sajnálkozni rajta. Emberek munkájának ez a rendes sorsa: hatásában él tovább, névtelenül, elfelejtve, de mint szükséges láncszeme az egyetemes fejlődésnek. Mély értelme van annak a mondásnak, hogy a ki kora legjobbainak eleget tett, az minden idők számára élt. És minden téren azt tapasztaljuk, a mit Diderot egy alkalommal mondott, hogy millió középszerű embernek kellett élnie, hogy egy lángelme megszülessék. Az pedig, hogy ez a lángelme is idővel veszít fényéből, annál kevésbbé búsíthat bennünket, mert itt joggal mondhatjuk: Jut is, marad is. Ami elvész belőle, azért nem kár,

mert annál értékesebb, a mi marad. Shakespeare hatása nem csökkent, mióta ez meg az elavult műveiben. Némelykor az utókor jobban tudja méltányolni a nagy költőt, mint saját kortársai. Némelykor kortársaira tett hatása nem oly tiszta forrásból fakad, mint későbbi hatása. Némelykor le kell hullnia róla az esetlegesnek, a korszerűnek, hogy az, a mi örökkévaló benne, tiszta fényben ragyoghasson. Olyan folyam ő, melynek az alja tisztább a felszínénél. Igaz, hogy az út hozzá fáradtságos, de van út hozzá és érdemes azt az utat megtenni. Kiválóságát pedig ez az utókor hatása bizonyítja. Nincs más bizonyíték mellette. Csak ha korát túléli, tesz bizonyosságot róla, hogy a mi megnyilvánult benne, az emberi lélek legmélyéből fakadt és nem mellékes körülményeknek köszöni hatását. Mondják, hogy az utókor mindig hálátlan. Ilyenkor arra a nagy tömegre gondolnak, mely nem törődik a multtal, üzleteeskéi után futkos, olvasni rá nem ér, kedvet sem érez hozzá, szellemi szükségleteit az újságból vagy abból az irodalomból elégíti ki, melyet a nap szül és mely ha elegáns formájú is, mégis csak ponyvairodalom. De hiszen ez minden téren így van, mert az emberek többsége: tömeg. Azért a remekírók hatása nem vész el. Ellenkezőleg ők szülik azt a jelenséget, mely ezen a téren is a világot előre viszi: az *irodalmi műveltséget*. Hogy irodalmi műveltség lehetséges, az ő művük, mert ők alkották azokat a műveket, melyeket ismerni érdemes, melyeknek ismerete adja az irodalmi műveltséget. Ebben van az irodalomtörténet óriási kulturai fontossága: az ő feladata az irodalom fejlődését megismerni és ezzel az irodalmi műveltséget terjeszteni, megóvni, elmélyíteni. Ébren tartja az irodalomban felhalmozott kincsek ismeretét és ezzel lehetővé teszi a kincsek kiaknázását, értékesítését, közkinccé válását. A ki meg tudná semmisíteni azokat a kincseket, az kifosztaná az emberiséget, szegénynyé tenné és arra kényszerítené, hogy mindent elülről kezdjen. Ki tudja, hogy pótolhatná e ezt a veszteséget? Nos hát, a ki az irodalomtörténetet becsméri, a ki megakasztja munkáját, némileg hasonlít ily fosztogatóhoz. A természetben nem kell gondoskodni a fejlődés biztosítékairól, mert mechanikus erők végzik ezt a munkát. De a kultúra minden téren, az irodalmin is, a mult kincseinek megőrzésében és a következő nemzedéknek való átadásában áll, e célra vannak az iskolák, akadémiák, könyvtárak és utmutatók. Ne becsmételjük a klasszikusokat azért, mert tanulmány nélkül meg nem közelíthetők. Tanulmányozni a klasszikusokat, meghódítani őket, minden új nemzedék kulturai kötelessége; csak az biztosíthatja a haladást. Örök igaz Faust szava: Amit örököltél apáidtól, azt meg kell szerezned, hogy igazán a tied lehessen. A remekműveknek el kell bizonyos

fokig avulniok; az el nem avultnak a megőrzése: az irodalmi műveltség nagy vívmánya. Nép, mely nem becsüli meg klasszikusait, a hanyatlás vészes jeleit mutatja. A modern kulturai népek nagy kulturai ereje részben irodalmi műveltségükben rejlik.

4. Az a kérdés, hogy valamely irodalom hogyan és mily föltételek mellett hat nyelvének határain túl, ugyancsak ténykérdés, mely nem elméleti úton, hanem világirodalmi kutatások alapján oldandó meg. Előzetesen és az ismert nagy tények alapján a következőket mondhatjuk. A világirodalmi hatások iránt nem minden nép egyaránt fogékony és nem minden nép hat egyformán vissza az elszenvedett hatásokra; de a hatások sem egyformán fontosak és értékesek. Hogy egy időben az egész európai regényolvasó közönség olvasta Sue, Dumas stb. regényeit és ezzel űzte el üres óráinak unalmát, épenséggel nem jelenti, hogy a francia szellem ennek révén volt nagy hatással más népek szellemére. Nem akarjuk e művek értékét a kelleténél mélyebbre alászállítani, de általánosságban mégis meg kell mondanunk, hogy nem minden, a mit nyomtatnak, irodalom, és minden hatás sem, melyet a nyomtatott betű előidéz, irodalminak nevezhető. Az irodalmi mű igaz értéke egyenes arányban van művészi formájának tökéletességével és hatásának értéke is ehhez van kötve. Dumas és némileg Sue művei is mint a romantizmus európai mozgalmának oldalhajtásai jelennek meg és abbeli hatásuk mulékony ugyan, de mégis jellemző a korra és némileg értékes is. Nagyobb és fontosabb hatással volt Walter Scott történeti regénye, mely a mi regényirodalmunk fejlesztéséhez is hozzájárult; művészibb jellegével mélyebben járó, maradandóbb mozgalmat keltett egész Európában, de talán sehol mélyebbet, mint hazánkban, a hol a nemzetnek történeti multjához való ragaszkodásában termékeny talajt talált. Ily tények figyelmeztetnek bennünket arra, hogy irodalmak nemzetközi hatása föltételekhez van kötve, állandó és korbeli föltételekhez, melyeknek vizsgálása ugyancsak a világirodalom körébe tartozik. Fejlődésének nem minden korszakában fogékony valamely nép ily hatásokra; nem minden ráhatás iránt egyaránt fogékony; némely nép egyáltalán csekély ily fogékonytságot mutat; némelyik igen erősen és sajátosan visszahat minden ráhatásra, míg mások rabjai az idegen irodalomnak, melyet kevés eredetiséggel utánoznak. Azok a népek, melyek irodalmi tekintetben előbbre vannak, egy időre vezérei lesznek a többieknek; Olaszország, mely a 19. században évtizedekre nagy mértékben Franciaország hatása alá került, a 16. században irodalmi törvényt szabott egész Európának; Németország a 18. században szinte szolgálai utánzója Franciaországnak, míg a

XIX. században erős kihatások centrumává lesz; Franciaország irodalmának fénykorában erősen elzárkozik külföldi hatások elől és mindent, a mi idegen, sajátosan átalakít; nálunk a 18. század végén irodalmunk fejletlensége folytán többféle idegen iskola keletkezik, de Vörösmarty már mélységesen magyarrá tudja átalakítani az idegenből vett ösztönzéseket, melyek Petőfinél és Aranynál többnyire csak mellékesen jönnek tekintetbe. Nemzet ebben a tekintetben is hasonlít egyénhez; a fiatal fogékonyabb idegen hatások iránt, mint a kifejlett egyén, a gazdagabb fejlettségű a szegényesen fejlettnél, az erősen bélyegzett a puhánál és határozatlannál. Sőt ilyennemű ráhatások alakulásából lehet legbiztosabban az egyén és a nemzet eredeti mivoltára következtetni.

A mi meg a világirodalmi művek avulását illeti, szóról szóra ide illik, a mit fentebb mondottunk. A kevésbé művészi alkotás, melynek hatása nem is művészi minőségeken fordul meg, nem hat kifelé, vagy csak mulékonyan hat; csekélyebb feladatát elvégezvén, eltűnik. Csak a legnagyobb alkotásoknak lehet tartós világirodalmi életük, azoknak is csak bizonyos korlátokon belül, bizonyos föltételek mellett. Ezek közül a legfontosabak: a jó fordítások és a világirodalmi műveltség beható tanulmány alapján. Igaz ugyan, hogy a fordítás fölbontván a költői alkotásnak eredeti nyelvével való benső kapcsolatát, jóvátehetetlen kárt tesz benne; de igazán mégis csak azt sajátíthatjuk el az idegen műből és tehetjük a nemzet birtokává, a mi a fordításban is megmarad belőle. A mi pedig a tanulmányt illeti, újra mondjuk: e nélkül nincs se irodalmi, se világirodalmi műveltség. Ez nem a szellemi élet természetes, vad virága, az kulturai termék, melyet ápolni, gondozni kell, melyet tehát el is lehet hanyagolni vagy megrontani. Azt se tekinthetjük bajnak, ha a világirodalmi hatások úgy érvényesülnek, hogy világirodalmi művek csak egyesekre hatnak és ezek révén azután nagy körökre. Csak az a fontos, hogy Petőfi és Arany, Goethe és Schiller, Shakespeare, Molière, Dante és a sokkal kisebbek is nem éltek hiába. Millió elmét és szívet megvilágítottak és fölüdítettek. Hogy mily új nagy visszahatások származtak az egyéni hatásokból, azt nehéz meghatározni. De baj volna-e, ha ezek a nagy emberek, miután egy ideig a tömegre is hatottak és emelték, azután csak a legkiválóbbak lelkében élnének tovább, hogy ott új nagy hatásokat szüljenek? Az irodalom nem a zsugorinak pénzes ládája, a hova a garas a garashoz szorúl, holt rendben; az irodalom szabad éltető életáram, mely a magasból kél, onnét lebocsátkozik a földre, életet ébreszt, mely a valóságban megőrzi emlékét, azután ismét a magasba emelkedik, a honnét köz-

vetett úton tovább folytatja életadó munkáját. Abba pedig bele kell nyugodnunk, hogy nem az egész emberiség fürdik a napfényben. Vannak sötétebb rétegei is. De talán a legsötétebbekhez is elhat a fénynek valamiféle csekély rezgése. Talán meg van engedve a következő hasonlat: Az emberiség kiválóbbjai közt a nagy írók olyanok, mint a másodpercmutatók az óraműben. Ők láthatóan, gyorsan, magukat emésztve mozognak és viszik előre a percmutatót, ez meg az óra-, nap- évmutatót s így tovább. A tompa szem már a percmutató mozgását sem látja, még kevésbé az óramutatóét. De ezek is mozognak, lassan, biztosan és jelzik az idő láthatatlan folyását. Jelzik mechanikusan, üresen. Az irodalom erői előre viszik az emberiséget fenséges cél felé, igen nagyon lassan, de küzdő lelkünket megnyugtató, erősítő, lelkesítő biztonsággal.

IV.

Befejezésül vessünk futó pillantást néhány föltűnő világirodalmi tényre, a mint irodalmi művek vagy irányok hatásában, irodalmi műformák terjedésében, vagy irodalmi fejlődések párhuzamosságában nyilvánul. Se teljességre, se részletességre nem törekedhetünk, inkább csak ötleteket adunk, melyek azonban talán alkalmasak az eddig mondottak megvilágítására.

Az európai irodalom, a melyre itt mint szorosabban összefüggő folyamatra szorítkoznunk kell, a görög irodalommal veszi kezdetét. A görög műveltség, mint most már tudjuk, nem autochton, sem a görög művészet, sem a görög filozofia, sem a görög irodalom, sem a görög állami élet nem az. Az újabb kutatások nyomán lassan-lassan kibontakoznak ez alkotásoknak is kevésbé értékes, de szükséges előzményei. Csakhogy ez előzményeket itt mellőznünk szabad, részint mert még kevésbé ismerjük őket, részint mert a görögök mégis többé kevésbé nyers anyagot vettek át más népektől, melynek formát ők adtak, melynek mind értékesebbé tétele az ő művük. Ha csak ezt tekintjük, a görög kulturát mégis *viszonyosan* autochtonnak mondhatjuk, eredetibbnek mint bármely mást, mely azóta fejlődött és már az ő hatásuk alatt állott. A rómaiak később a görögök kincses házából fognak meríteni, de majd mindennek az értékét alá fogják szállítani, a görögök mindennek az értékét növelték. Egyiptomnak is volt filozófiája, az indeknek is és talán Pythagoras vagy Demokritos vagy Platon utján azokból az ősből bölcselmekből valami eljutott Görögországba. De a mit talán átvettek, vetekedhetik-e Platon dialogusai-val? Van-e valahol mintájuk Sophokles drámáinak? Vagy a görög

Aphrodite-szobornak? Emberi dolgok nem kezdődhetnek oly fényes alkotásokkal, mint a minők a görögökéi, ez ellenkeznek a fejlődés törvényével; de a görög kulturát, melyben akkora az eredetiség, viszonyosan elsőnek tekinthetjük, melynek keletkezése a történet előtti kutatásokhoz hasonló őstörténelembe tartozik. A Jove principium. A görög az első.

Mondjuk-e, hogy különös kedvezménye a sorsnak, hogy így kezdődik történetünk? Bizony különös kedvezménye! Olyan mintha valamely család őse óriási vagyont szerez, melyet utódaira hágy. Ha nem szerezte volna, a család elzüllött volna, mint annyi más. A sorsnak ez a kedvezménye oly különös, hogy nála nélkül a mi szellemi életünk nem volna az, a mi. Talán ott volnánk, hol ma Kína van, vagy ott sem. De gyermekjátékhoz hasonlít a történeti fejlődés vizsgálatánál azon töprenkedni, mi történt volna, ha ez vagy amaz történt vagy nem történt volna. Tény az, hogy az emberiség fejlődésének történetében egy bizonyos időpontban egy hatalmas medenczében gyűlt össze (nem tudni pontosan, mely forrásokból) az az óriási tó, melyet görög kulturának nevezünk és mely azóta az európai életet, beleszámítva mindent, a mi vele összefügg, táplálja. A görög irodalom is nemzeti irodalom, de ez a világirodalmi fejlődés alapja. Majdnem az egész görög irodalom belement a világirodalmi folyamatba.

Nem helyzetének mint viszonylag elsőnek, köszöni ez az irodalom hódító erejét, hanem művészi tökéletességének. A nép kicsiny volt és egészben jelentéktelen; nagy állam alkotására képtelennek bizonyult. Pusztán a szellem erejével győzött és ez jelzi majd az emberi történetnek jellegét: a szellem erősebb az anyagnál, esetleg elvan az anyagi erő nélkül is, esetleg megszerzi azt a szellem fegyverével. Egy második tanulság is kisugárzik ebből: a művészi forma nem mellékes valami, véletlen járulék, külső dísz: az idő ellen ez küzd legsikeresebben. A szépség a legnagyobb konzerváló erő a világtörténetben és világirodalomban. A szépség mint világerő vetekedik az igazsággal.

Az irodalom minden ágában örök mintákat alkot a görög szellem. Az elbeszélő költészet ezentúl Homer nyomán fog haladni. A lírának talán egyetlen egy ösvénye sincs, a melyen nem ők jártak volna elől. A drámában oly gazdagok, hogy kimerítik minden típusát, a fenségeset Aiszkyloszban, a harmonia szépségét Sophoklesben, a realizmsét Euripidesben, a kicsapongó vígságét, a vaskos tréfáét, a mérges gúnyét Aristophanesben, nem említve a társadalmi drámát, melyet csak római utánzataiból ismerünk. Történetírókban, szóno-

kaikban még ma is tudunk gyönyörködni és betetőzésül ott találjuk Platon filozofiai dialogusait, melyek az emberi lélek legfelső szárnyalását bevonják a szépség birodalmába és mind a mai napig kimeríthetetlen csodálattal töltik el szívünket.

A szépség bús sorsát e durva földön a görög irodalom is példázza. A görög nyelv sohasem válik világnyelvvé, noha zengzetességével elbájolja az érzéket és fordulatosságával, gazdagságával, hajlékonyságával gyönyörködteti a szellemet. A görög nyelv sorsa a görög irodalomé. Csak római utánzatában hódítja meg a világot, amint a puha aranyat keményebb érczel kell vegyíteni, hogy a forgalmat és használatot elbíró ékszert vagy pénzt lehessen belőle készíteni. A római epikus, a római lírikus, a római vígjátékíró, a római történész és a római filozofus, eldurvítván a halhatatlan görög mintákat teszi őket élvezhetővé a harcias római nép és általa a barbár északi népek számára. Csodás módon készül a világirodalom szövete. A világ tele van barbárokkal, kik irtatlan erdőkhöz járják a vad nyomát, fegyveresen irtják egymást és kiknek lelke alig-alig ébred, hogy lassan-lassan a kultura kezdeteire akadjon. Tudnak-e egymásról, és mit tudnak? Ki tudja? Dadogják az ős költészet töredezett hangjait, torzalakokat rajzolnak féktelen fantáziájukkal, melyet a zabolátlan és zord természet ijedelmei izgatnak és küzdve, lassan haladnak előre a létfentartásban, azt a minimális kulturát teremtve, mely e célra szükséges. Meddig jutnának ebben a tempóban a saját erejükből? Ekkor erős fény gyulad a távoli Göröghonban aránylag szűk területen és csodás világ támad. De hogyan jusson el, a mit ez a finom szellem alkotott, azokhoz a barbárokhoz, a kik se nem tudhatnak róla, se nem kívánczozhatnak utána, se meg nem értenék? Ez másképp nem lehetséges, mint ha először a népek szorosabban érintkeznek politikailag. Előbb egy világbirodalomnak kell származnia és benne egy világcentrumnak. Ez Róma. Onnét lehet majd a kulturát terjeszteni, de nem tiszta görög mivoltában, hanem római ötvényben. Világbirodalom, világnyelv, világkultura, világirodalom, ezek így kapcsolódnak egymásba. A római irodalom keletkezése, fejlődése és terjedése bizonyára az első és a legjelentősebb világirodalmi esemény. Itt egy irodalom, a görög, életre kelt egy rokon nép lelkében egy sok tekintetben utánzó, mégis sajátos, új irodalmat, melynek bizonyára nagy hatása volt a római népek szellemére is. A világirodalmi folyamat erősen megindult.

És midőn e folyamat tetőpontján áll, egy világirodalmi esemény készül, mely az előbbinél nem csekélyebb jelentőségű és vele szövetkezve hosszú századokra eldönti a szellemi fejlődés sorsát. Ez

az esemény a biblia, az ó és az új testamentum, a keresztény vallásnak világvallássá válása. A görög-római kulturából hiányzott valami, a lélek bensősége, az egyéniségnek saját értékére eszmélése, a vallásos elmélyedés, az erkölcsi küzdelem. A görög-római műveltség legszebb alkotásai is a mi felfogásunk szerint hasonlítanak a görög istenszobrokhoz, melyek oly emberfölötti nyugalommal néznek le ránk, mintha kicsinyelnék a kreaturát, mely nem tehet egyebet mint túrni sorsát. A sémi szellem a lélek nagy föllendülését, alázattal párosult öntudatát, kínlódó magába mélyedését, Isten keresését és Istenhez emelkedését hozza a világba. Nem mondom, hogy a görög szellem minderről nem tudott semmit. Platon vallásos extázisa, az új platonikusok miszticizmusa és más egyéb jelzik a keresztény szellem közeledését. De ezek az érzések és gondolatok csak villanások a görög szellem egén; világtörténeti erővé a sémi szellem avatja őket és testet ez ad nekik a bibliában. A biblia tele van költészettel és szépséggel, új gondolat- és érzésvilággal, a mely művészi formában öntve világhódító útra kél. Egy nagy, bár rendezetlen éposz részei vannak benne, a zsidó nép története, melynek nagy hősei, prófétái, mithikus alakjai vannak; van benne szerelmi lira, életbölcseesség, hazafiúi bánat és kétségbeesés, emberfölöttieknek látszó alakoknak vallásos extázisa, idill és zord sorsfordulatok elbeszélése. Mégis legmegragadóbb a nagy hősnek, a zsidó népnek a tragédiája és a hatalmas drámai fordulat, a Megváltó megjelenése, élete és megváltó művének tragikus befejezése. Soha a valóság nem öltött költőibb ruhát; soha a költői szín nem enyhítette művésziében a zord valóságot. Ez nem volt esztétikai játéka az elmének. Az élet legfontosabb ügye jelent itt meg az irodalom művészetének hozzá méltó formájában.

Magának a bibliának az előzményeit, melyekről épp most folyik nevezetes vita, itt épúgy mellőzhetjük, mint a görög irodaloméit, habár se eredetiség, se művészi forma lekintetésében a kettő nem állítható egy polczra, de a világ meghódításában a bibliáé a nagyobb erő. Különben szövetkezve lépnek a küzdő térre és ott vetik meg szövetségük alapját, a hol a világon való uralkodás nagy hagyománya fejlődött ki, Rómában. A világirodalmi folyamatban a biblia térfoglalása a második nagy esemény, a bibliának a görög-római irodalommal való szövetsége és uralkodása a középkorban pedig a döntő fordulat. Ezentúl csak világirodalmi szempontból érthetjük meg a szellemi életnek és ennek körén belül az irodalmaknak fejlődését. A két nagy világerő behatol az összes európai népek gondolkodás- és érzésvilágába, kifejezésmódjába, alakító képességébe, felfogásába és teljesen átgyurja.

Ez már nem az eredeti erőnek az idegen hatás által való ébresztése, ez tanítás, alapvetés, átformálás, civilizálás. A középkori ember a római és a bibliai műveltséget szíjja magába, ha nem is eredeti forrásaiból, de a mit belőlük számára kivonatolnak és elkészítenek. Még ezek a higitások is éltetőök. *Egy* nyelv uralkodik a világon, *egy* irodalom, *egy* hit, *egy* érzésvilág, *egy* formakincs. A nemzeti nyelvek plántái gyöngye csemeték, melyeket lenéznek, esetleg kitépnek, mint a haszontalan gyomot, vagy a népiesnek alantas körébe utalnak.

Ez a természetellenes állapot, melynek megvolt a maga jótékony hatása, mert kemény fegyelem békóiba szorította a tanulatlan és formátlan elméket, nem tarthatott soká; a nemzeti nyelvek kialakultak, erőre kaptak, követelték a maguk jogát, lassan-lassan kiszorították az uniformis és uniformizáló középkori latin irodalmat. Még Petrarca büszkébb latin episztoláira mint olasz szonettjeire és Dante vulgarisnak nevezi anyanyelvét, de mégis ezen írja a Divina Comediát. De alig hogy a nemzeti nyelvek föllendülnek, új világirodalmi folyamatok indulnak meg. Nagyon érdekes és tanulságos megfigyelni, hogy a fölszabadultak most a római és görög irodalommal úgy ismerkednek meg, mint idegennel, melyet tanulmányoznak, megszeretnek, utánóznak, de melylyel mégis már mint idegennel állnak szemben. Már érzik saját magukat. Már fölhasználják az idegent, de nem mint eddig, hogy benne éljenek, hanem hogy saját egyéniségüket általuk gazdagítsák. A renaissance szóvivői még latinul irnak, utánózzák Cicerót, játsszák a görögöket és rómaiakat, de már se nem közép- se nem ókoriak, hanem olaszok, francziák, németek, angolok, magyarok, a kik meg fogják találni önönmagukat. Most lesz az ókori szellemnek az a hatása, hogy formákat szolgáltat új, eredeti érzés kifejezésére és közben ez az érzés a formákat is meg fogja újítani. Ezért a nemzeti nyelveket és irodalmakat még ebben a korban sem érthetnők meg, ha a megelőző világirodalmi folyamatra nem volnánk tekintettel. Még a mondatfűzésüket sem értenők meg a latin nélkül, szentenciáikat a római írók ismeretét mellőzvé, költői lendületüket a nagy minták tekintetbe vétele nélkül. A biblia pathosza, retorikája, kifejezés-módjának belső ritmusa, fohászkodása, viharzó ereje ezerszeresen visszahangzik az irodalomban, a honnét főleg a bibliafordítások révén lassan-lassan benyomúl a nép nyelvébe és esztétikai érzésébe, azt gazdagítja és elpusztíthatatlan örökségévé lesz. Ez így marad a mai napig. Mindnyájunk nyelvében, érzésmódjában és formakincsében benne van a klasszikus irodalom és a biblia nyoma. Hogy különösen a magyar irodalom főleg a protestantizmus révén mennyire magán viseli a biblia művészetének nyomait, arra elég e helyen rámutatnunk. Még

Berzsenyiben és Vörösmartyban is megtalálhatjuk a bibliai hangot a klasszikus és a nemzeti mellett. De ez a világirodalmi hatás csak a nemzetinek a felszabadulása után állhatott be. Csak a szabad szellem tanulhat másoktól; az idegen hatás pedig ilyenkor nem jelenti az eredetiség elvesztét, hanem elmélyítését és teljes kifejtését.

De a renaissancetól kezdve más, nem kevésbé fontos világirodalmi folyamat indul meg; mihelyt a nemzeti irodalmak kifejlődnek, kezdődik azoknak egymásra hatása és párhuzamos, nemzetközi fejlődése. Így a kölcsönhatások sokszorosodnak, egymást keresztezik és változatossá teszik a nemzeti irodalmak életét. A román népek, melyek amúgy is rokonabbak, e kölcsönhatásnak tömérdek példáit mutatják. A XVI. század olasz, spanyol és francia irodalom termékei folyton utalnak egymásra és minthogy azok vezetnek, csakhamar a német és angol irodalmat is körükbe vonják. Elül jár természetesen az olasz föld, a hol az ó-korral való folytonosság soha sem szakadt meg és a művészi hagyományok minden művészetben elevenebbek voltak, mint egyebütt. Itt születik meg Petrarca lírája és Dante hatalmas világkölteménye, de az elbeszélés is Boccaccióban ősrégi anyagot és hagyományt önt oly új formába, mely világirodalmi hatását biztosítja. A modern dráma kezdetét is itt találjuk, de Spanyolország fejleszti magasabb fokra, sőt a nagy Calderon művészetében egyik tetőpontját éri el. Azonban a dráma fejlődésében a legérdekesebb elválást tapasztalhatjuk. Minden nemzet a maga hagyományaihoz, helyzetéhez és sajátosságához képest más-más típusát teremt meg a drámának. A spanyol szereti az érdekes, fordulatos esekékvényt, néha az életen való filozófiai elmélkedést (mint Calderon művében: *Az élet álom*), a francia a formai tökéletességet, szabályosságot és a kifejezés utolérhetetlen készségét, eleganciáját, retorikáját, míg az angol erős egyéni érzéstől vezetve megteremt a jellemdrámát, mely a modern individualismusnak utolérhetetlen kifejezése gyanánt áll előttünk Shakespeare művészetében. Ha kérdezzük, hogy a modern szellem a XVII. századig a biblia és a klasszikusok hatása alatt a nemzeti irodalmakban mit teremtett, a mi világhatását és belső értékét tekintve a legmagasabban áll és azok mellé sorozható, akkor csak Shakespearet említhetjük. Minden eltörpül mellette, Dante és Petrarca, Calderon és Cervantes, Corneille és Racine. Nem mintha ezek nem volnának óriások, esetleg talán egyéni erőben még fölötte állók. De az irodalomban csak úgy, mint az életben, nem pusztán az egyéni erő határoz; az múlhatatlan föltétele a nagy tetteknek, de ezek egyébtől is függenek, a helyzettől és az elvégzendő munka mivoltától. Mintán Columbus fölfedezte Amerikát, a legnagyobb lángész

se fedezhette föl másodszer. Dante a középkorban gyökerezik, Petrarca az ókorban, Calderon függ az egyháztól és a lovagideáltól, Racine és Corneille az udvar és a minták hatása alatt állanak. A nagy modern egyéni érzést csak az a költő fejezhette ki, a ki az egyéniség értékét mélyen érző népben születik, ismeri az ókori mintákat, de inkább gyökerezik a népiesben és népies művészet ölen nő nagyra. Ez Shakespeare esete, kit drámái révén még igazi írónak se tartottak a maga korában, mert a népies dráma nem volt igazi műfaj. Mégis ő teremtette meg a modern dráma maradandó értékű típusát és valószínűleg a biblia után az ő művei terjedtek el leginkább. De az egész modern dráma fejlődése a világirodalmi folyamatnak egyik legtanulmányosabb példája.

Hogy az irodalmi áramlatok és fejlődési folyamatok a renaissance óta, tehát a mióta fejlettebb nemzeti irodalmak vannak, a főországokban párhuzamosan haladnak, a közös eredet, közös föltételek és a kölcsönhatások folytán, nem kell bővebben bizonyítanom. Mégis említésre méltó, mint egyik fontos mozzanata a világirodalmi folyamatnak, hogy Olasz- és Spanyolország hanyatlása folytán és mert a szigetország Anglia szellemileg is kissé el van szigetelve Európától, a nemzeti irodalmak közt a francia jut uralkodásra a XVII. és XVIII. században. Köszöni ezt ama formai tökéletességnek, ama művészi érzéknek és ama józan értelmességnek, mely a francia irodalmat a klasszikus világirodalom legméltóbb örökösévé teszi. A francia szellemes mint a görög, józan mint a római, világosabb mint bármelyikük; minden művészetben eléri a virtuozitást, azaz a formán való föltétlen uralkodást; könnyed, vidám, kedves és minden szélsőségtől tartózkodó. A modern fejlődést nem érthetni meg e tény nélkül. Minden nemzeti irodalomra Európában, de főleg a németre, olaszra, angolra is rányomta a maga bélyegét a francia szellem. Hogy is lehetne másképp! Oly becses értékeket termelt az irodalomnak majd minden ágában, hogy tényleg gazdagította az emberi szellemet, csak úgy, mint a görög, a római, a keresztény. A nemzetek sajátosságuk legtökéletesebb kifejezésével járulnak hozzá egymás gazdagításához és termékenyítéséhez. A XVII. században tanítja Descartes az emberiséget a független és autonóm gondolkodásra, Corneille és Racine az emberi indulatok új kifejezésére, Molière a komikumnak világirodalmi magaslatra emelésére, a XVIII. században Voltaire és Rousseau szinte föltétlenül uralkodnak Európa fejlettebb olvasóközönsége fölött, az egyik az értelmet, a másik az érzelmet szólaltatja meg új hangon és új tartalommal és hozzájuk csatlakozik a tüzes Diderot, mint a fölvilágosodásnak egyik

legnagyobb harczoza és a modern zsurnalizmusnak szinte lángeszű hirnöke.

A XIX. századról nem szólok, itt úgyis nyilvánvaló, hogy Európa, melyhez immár majdnem az egész művelt világ csatlakozott, hogy utána induljon, jóformán egyetlen egy nagy ország, melyben csak különböző nyelveken, különböző módokon ugyanegy irányban haladnak előre. A XVIII. század első felében egész Európa raczionalisztikus és fölvilágosító; második felében szentimentális és forradalmi. A XIX. században kiábrándult és világfájdalmas, majd romantikus, azután népies, realista, naturalista, reformatorikus, tépelődő, szimbolikus. Az irodalmi divatok gyorsabban terjednek, mint valaha és gyorsabban is változnak. Látszólag a teljes káoszban élünk. De nincs káosz és nem is lehet, a mint a természetben sincs. Mindnyáján apáink gyermekei vagyunk, legföljebb, hogy többféle tényezők hatása alatt állunk. De e tényezők nem ronthatják le a nagy állandó erők hatalmát. A nemzeti irodalmak gazdagítják egymást, de csak a nemzeti irodalmak javára. A mely nemzet megtalálta magát, karöltve haladhat a többiekkel, hogy hatásokat téve és fogadva, erejének maximumát érhesse el.

A világirodalom gondolata talán első pillanatban nyomasztó hatással van a lélekre. Nagyra vagyunk nemzetünk sajátosságával és saját szabadságunkkal. Azt hisszük, hogy velünk kezdődik a világ, a hogy mi szeretünk, soha senki sem szeretett, és a hogy mi mondjuk: szeretlek, annyi bensőséggel és eredetiséggel még soha senki sem mondotta. De megtudjuk, hogy nemzetünkben gyökerezünk, az ő érzéseit érezzük, az ő gondolatait gondoljuk. Ezt még elviseljük, mert hiszen saját szeretett nemzetünkről van szó; még büszkélkedünk benne, hogy ily nagy közösség tolmácsainak születtünk. De ha valaki föltárja előttünk a múltat és megmutatja nekünk, hogy ennek terméke vagyunk, nemzetünk és az egész emberiség múltjái, akkor egyszerre oly kicsinyeknek és bátortalanoknak érezzük magunkat. Nem szabadulhatnánk-e meg ettől a rettenetes nagy súlytól, mely ránk nehezedik? Hogy egészen szabadok lehetnénk, egészen tiszták, ősieik, eredetiek, mint akár a vad ember, vagy a gyermek? Ily hangulatban mondotta egyszer Hermann Grimm, hogy Petőfiben ezt szereti, ezt az ősi eredetiséget, mely nem törődik a múlttal és elébe megy a jövőnek, föltevés nélkül, bátran, hogy mindent a maga szemével nézzen, és a nép fiának eredeti eszével és művészetével kifejezen. És ezért sorolta Petőfit a világirodalom nagy alakjai közé, mint Goethe után a legnagyobb lirikust.

Grimm a mi érzésünk szerint nem is tévedt ítéletében, de

igenis annak megokolásában. Petőfi nem azért nagy, mert a múlttól megszabadult, hanem mert az európai és nemzeti irodalom fejlődése folytán a magyar érzést a legművészebb és a legmagyarabb módon tudta kifejezni.

Ne akarjunk a múlttól elszakadni, mert nem lehet és mert ha lehetne, ez annyit jelentene, hogy a vad állapotba akarunk visszaterelni. A világirodalmi szempont kettőre tanít bennünket; először, hogy akár tudunk róla, akár nem, és mindenről nem is tudhatunk, lelkünk jelen gazdagsága a múlt öröksége. Némelyikünk elprédálja, de a nemzet megóvja és a nagyok gyarapítják. Az a mi szerencsénk és dicsőségünk, hogy nem kell mindig újból kezdenünk és hogy kincseink elveszthetetlenek. Ezért van jövőnk. Ezért van életünknek értelme. Igaz, hogy a gazdag embernek is néha kedve jó kurta korcsmába járni és szegény ember módjára mulatni, egy óráig, az ellentét kedvéért. Így unjuk meg néha szellemi örökségünket is és szeretnők eldobni.

Szerencsére nem lehet. Csak az az igazság van ebben is, hogy az irodalmi életben is a múltból csak az él, a mit a jelenben oly jelenné tehetünk, hogy nem érezzük múlt voltát. A többi mélyen lelkünkben rejtőzik, mint a jelennek öntudatlan alapja. A világirodalom története megkülönbözteti e két értéket egymástól és talán hozzájárulhat a világirodalom eleven értékeinek megóvásához.

A másik tanulságot talán nem kell újból kifejteni. A világirodalmi folyamat nem árt a nemzeti irodalmak sajátosságának. A legnemzetibb bizonyos tekintetben a legegységesebb is. Mennél nemzetibb valamely irodalom, annál becsesebb erő gyanánt szerepel a világirodalmi érintkezésben és annál inkább járul hozzá az emberi nem szellemi kincseinek gyarapításához és szellemi életének egységítéséhez.

A SZALKAI DIADAL.

1544.

VARGHA GYULÁTÓL.

Daliák, daliák, végvári vitézek,
Borozva, torozva mit heverészték?!
Csalfa török békén hajtsa-e rabját?
Nyáry Ferencz, talpra! kösd fel a szablyát!

Lobog Léva város lángja magasra,
De védi a várat bajnok Balassa;
Védi vitézül, noha kis erővel,
S vissza az ozmánt veri véres fővel.

Szökik szégyenszemre a török tábor...
Sok falu, sorjában, ki-kigyúl távol.
Rabul a föld népét bőszt Sábán vajda
Már az Ipolynál seregestül hajtja.

Suhog a levegő, héja hasítja,
Nyáry Ferencz lecsap a szalkai síkra.
Vad riadással veszi a tar észre,
Kedve dehogy van kopjatörésre.

Menteni gyorsan, a mit összerablott,
Veri át a vízen a rabot és barmot,
Spahi, jancsár is vízben övig gázol,
Csak a túlsó parton megállani bátor.

«Rajta vitézek, fiaim rajta!
Ott fut a rabló, az a beste fajta;
Hamar az inába! Sarkantyut a lónak...
Ma lesz csak, ma lesz csak kedvünkre való nap!»

Hej Sábán vajda, Deli Kubát, Ajvat!
Halljátok a hajrát? Csatasíp jajgat,
Kopog a buzogány, kelevész öklel,
Egy magyar megví három törökkel.

Zoltay Lőrincz veszett kedvét tölti,
Farkas a nyáj közt, s egyre üvölti:
«Hét országon híres Husszain hol vagy?
Bújsz úgy-e tőlem, szíved elolvadt?»

«Eb a ki fél tőled — Husszain előtör —
Pilises papok örves ebétől!...»
S iszonyú erővel a hősre robban,
Két haragos felleg egymásba roppan.

Török pozdorjává kezökben a kopja;
De sebes villám Zoltay jobbja,
Kardja lesújt a török óriásra,
S halva hanyatlik Husszain a pástra.

Hejh, a szilaj táncz most kezdődik ám még,
Deli Kubát elhull, el Ramadán bég;
Mít ér a kopja, mit a hegyes handzsár,
Hősök rohamától fut a spahi, jancsár...

A török ki fogoly, ki kardra hányva;
A magyar rabokról oldódik a pányva.
«Dicsértessék, Krisztus, te szent hatalmad,
Hogy megadá nékünk e diadalmat.»

S Léva várába vitézek mennek,
Torát megülni a győzelemnek.
Bajnok barátit vendégli Balassa,
Fáradt vitéz magát hogy kimulassa.

Körben a serleg vidáman járja,
Pezsdül a szívben a szilaj kedv árja.
Dagad a keblök a daliáknak,
Zengő dala mellett lantos diáknak:

«Ne higyj töröknek, ne bízz' németben,
Könyökig mosdik meleg véredben.
Értsed a példát a két malomkőről,
Egymásra fenekszik, de csak téged őröl.

Mit el nem vesz tőled török kard éli,
A német zsoldos kifosztja, eléli,
Ne bízz' te másban — nehéz bajodban —
Csak ten szablyádban, tennen karodban.

Ha lombos az erdő, zöldül a pázsit,
Végvári vitéz is kezdi bajvívását,
Jó lova hátán ki-kiszáll a lesre,
Özön az ellenség, vér a mezőt fesse!

Talpig fegyverben, talpad a kengyelben,
Éhesen, szomjasan harcolj szünetlen,
Sohse szánd, sohse bánd véred hullását,
Úgy látod hazádnak felvirulását.»

ARANY!

Vígjáték három felvonásban.

Irta: BER CZIK ÁRPÁD.

Személyek.

Szolnoki Ottó.	Lantos.
Szolnoki Henrik.	Nádasi.
Báró Poróczy Jacques.	Eysler Tekla báróné.
Amadé, fia.	Renée, Szolnoki Ottó leánya.
Gallay Bálint.	Kamilla, Gallay neje.
Ákos, fia.	Miska.
Körösi, Poróczy titkára.	Jean.
Bátor.	Sürgönyhordó.

Vendégek, czigányzenészek.

Történik: Budapesten és környékén.

Idő: jelenkor.

ELSŐ FELVONÁS.

(Szoba Szolnoki Henrik lakásán. Előkelő, de nem fényes, inkább izléses butorzat, egyes ócska darabokkal. Ilyenek: egy nagy karosszék, egy rongyos zsámoly, gyerekasztalka s padocska, egy régi üvegszekrény, melyben gyermekcipők, játékszerek, iskolakönyvek, tintatartó, stb. láthatók. A falakon Szolnoki Ottónak három arczképe lóg, egy mellkép, egy térdkép s egy egész életnagyságú, mely őt zongora előtt ülve ábrázolja Wagner Richárd-féle bársonysapkával és kurta kabátban.)

ELSŐ JELENET.

Renée, Henrik, Miska.

HENRIK (*Ottó mellszobra előtt, melyet egy talapzaton ép most állítottak fel hátul jobboldalt a szoba sarkában*). Ugy-e, hogy remek? Csupa élethűség? Ez az orr, ez a száj, minden, minden! A mester . . . az ő teljes mivoltában! Az én örömem, büszkeségem! Szolnoki Ottó, a világhírű zongoraművész! De takarjuk le, mert a leleplezésnek ünnepiesen kell végbemenni!

MISKA. Mikor lesz az?

HENRIK. Majd egy alkalmas perczben! A mikor legjobban meglepheti.

RENÉE. Az én apámat ugyan nem lepi meg semmi! Ezek a nagy művészek úgy el vannak kényeztetve, hogy mindent csak kötelessé hódolatnak tekintenek. (*Miska el közepütt.*)

HENRIK. Ez tán mégis meglepi! . . . Még csak ez hiányzott, hogy teljes legyen a szoba.

MÁSODIK JELENET.

Voltak (Miska nélkül).

RENÉE. A muzeum . . .

HENRIK. Úgy van . . . a muzeum . . . Szolnoki Ottó muzeuma . . . a nagy zenészé . . . a ki bejárta az egész világot . . . és most néhány hétre pihenni haza tért öccséhez, a családi házba!

RENÉE. Majd én leszek a Ciccrone! Uraim és hölgyeim! A merre néznek . . . itt minden Szolnoki Ottóra emlékeztet . . . A képek, melyek őt ábrázolják különböző nagyságban és állásban . . . ez a karosszék, melyre ő gyermekkorában mindig felkapaszkodott —

HENRIK. És melyről akárhányszor lepottyant . . .

RENÉE. Ebben az üvegszekrényben őrizzük kegyelettel az ő gyermekecipőit és ruháit, kalapjait . . . és botjait . . . Mely utóbbiakkal az ő Henrik öccsét nem egyszer derekasan megrakta! Ime ez a zsámoly . . .

HENRIK. Az a nevezetes zsámoly, melyet egy izben úgy a fejemhez vágott —

RENÉE. Hogy beszakította!

HENRIK. Már akkor mutatkozott benne az a lángoló, nagyindulatú véralkat, mely a művészt jellemzi!

RENÉE. Csodálom, hogy nem veri be még most is a fejedet . . .

HENRIK. Verje be . . . ha neki jól esik . . . Az ilyen embernek mindig azt kell tenni, a mi neki jól esik, mert ő nagy ember . . . lángész . . . a kinek melle teli van rendjelekkel . . .

RENÉE. A ki azonban gyermekeiről sem gondoskodik . . . mert mindenét elveri, úgy hogy ha a jó Henrik bácsi nem volna a világon —

HENRIK. Kisasszony! ne tessék az édesapját kisebbíteni! Adjon hálát a Teremtőnek, hogy ilyen papája van . . . engem meg ne dicsérgessen, mert bölcsen tudhatja, hogy attól engem kiráz a hideg.

RENÉE. Mi lett volna belőlünk . . . ha te nem áldoznál fel magadat a családodért! Ha nem volnál olyan jó ember!

HENRIK. Nem vagyok jó ember! Nem is akarok jó ember lenni! A jó emberek mind buták... És most egy, kettő... tessék engem tovább nem zavarni. *(Íróasztalhoz ül és iratokat néz, rendezget.)*

RENÉE. Megyek már, megyek!

HARMADIK JELENET.

Voltak, Miska.

MISKA. Nagy ujságot hozok... igen nagyot! Nézzen rám a kisasszonyka és találja ki!

RENÉE. Tudja Miska bácsi, nem szoktam sohse kitalálni semmit.

MISKA. Hát akkor találja ki a nagyságos úr.

HENRIK. Én találjam ki? Lássuk csak... Ez a vigyorgó arc... csak jó hírt jelent... És a hogy jelentősen Renéere pislogat... kitaláltam, kitaláltam.

RENÉE. Ákos izent valamit!

MISKA. Izent bizony! De mit izent, azt tessék kitalálni...

RENÉE. Mondtam már, nem vagyok talányfejtő! Miska bácsi ki vele... fogja... itt egy szivar, két szivar, tíz szivar.

MISKA. Azt a másik katulyát... abban vannak a jobb szivarok!

HENRIK *(nevetve)*. Szívesen Miska *(kitölti a szivarokat és átadja az üres dobozt)*. Nesze az egész katulya!

MISKA. Így bánnak az öreg Miskával, no már most egy kukkot se szólok... pedig be jó hír lett volna... a mit az Ákos urfi telefonált!

RENÉE. Telefon, telefon! Most már kitaláltam... eljönnek a szülei?...

MISKA. Úgy van... kisasszonyka... Eljönnek még ma délután...

HENRIK. Valahára!... A mama hát beleegyezett... pedig ugyancsak ellenkezett.

RENÉE. De Ákos nem tágitott.

MISKA. Tudtam én azt, ez lesz a vége! Nagyon szereti az a gyerek a kisasszonykát! Össze is valók, mint két tojás!... Az Isten is áldja meg!

RENÉE. Köszönöm, Miska bácsi, köszönöm... fogja még ezt a pár szivart a javából! Füstölje el a mi egészségünkre!

MISKA. Egyet meghagyok a jegyváltásukra... Ezt ni, a legvas-tagabbat! *(El közepütt.)*

NEGYEDIK JELENET.

Henrik, Renée.

RENÉE. Megértem ezt is! Henrik... Henrik! jaj beh boldog is vagyok!

HENRIK. Lehetsz is... mert olyan férj mint Ákos, nem minden bokorban terem!

RENÉE. Boldog vagyok... Olyan fészek lesz a mi házunk... puha... meleg... és mi ketten... én meg Ákos!... (*Hirtelen észbe kap.*) De mi lesz akkor belőled?

HENRIK. Az lesz, a mi vagyok!

RENÉE. Eddig nem is gondoltam rá, hogy téged el kell hagynom... a míg bizonytalan volt a házasságom... de most, hogy valószínűvé kezd lenni... előttem áll az egész helyzet...

HENRIK. Miféle helyzet?

RENÉE. Hogy te egyedül maradsz... Akost Szegedre nevezik ki a törvénytöréshez... én vele megyek... kis testvéreim a nevelőben... Házad... ez a kedélyes családi ház üres marad... és nem lesz, a ki gondodat viselje! Nem... én nem megyek férjhez... én nem hagyok el.

HENRIK. Ez a leány tisztára megbomlott.

RENÉE. Édes Henrik! A ki úgy szereti a családját, mint te, az ne csodálkozzék, hogy a család is visszaszereti egy kicsit! Ennél fogva én szaladok a telefonhoz és felkérem Gallayékat, ne fárasszák magukat... mert én úgyse megyek férjhez...

HENRIK. Irva áll, hagyd el apádat, anyádat.

RENÉE. De nem áll irva, hagyd el nagybácsidat... Ám legyen, hadd jöjjenek Gallayék, ők meg fognak érteni, ha azt mondom, hogy a legesúfabb hálátlanság volna, ha téged elhagynálak magadra.

HENRIK. Nem leszek én magamra! Hisz itt van Tekla! Eddig csak mint barátnőd volt nálunk, megkérem majd, hogy vezesse ezentúl a házamat.

RENÉE. Tekla?... Van is annak eszében itt maradni! Hát te nem tudod?... Igaz... el is felejtettem megmondani, a mit ma Amadé újságot... Hogy a papája megunta özvegyességét és asszonyt akar vinni a házba, Teklát!

HENRIK. Jacques és Tekla? Ostobaság!

RENÉE. Ó új báró... Tekla régi bárókisasszony... Báró Eysler huszárezredes volt... igen jó család... nem rosszul hangzanék...

HENRIK. Csak kérje meg! Azt a kosarat aztán beveheti még bárói ezimerébe! Mert hogy Tekla kikoszarazza, azt bizonyosra vehet-

jük. Olyan nő, mint Tekla . . . olyan előkelő, fenkölt teremtés . . . Jacques meg egy hiú szoknyahős! . . . Tessék a ballelnél maradni Jacques uram . . . és ne gondoljuk, hogy ha tetszik egy régi bárónő, azt is megveheted magadnak.

RENÉE. Az arany . . . az arany az csillog . . . villog . . . S én úgy látom, hogy Tekla el van szánva. És ha engem megkérdezne . . . én se mondhatnék mást, mint minden közönséges ember: hogy egy szegény lány, kinek semmije és senkije, ilyen szerencsét ne szalasszon el!

HENRIK. Ha Tekla a lányom volna, azt a Jacques-ot úgy kiröpíteném, hogy a lába se érné a földet!

RENÉE. De ő nem a lányod . . . és te nem vagy az apja!

HENRIK. Sajnos!

RENÉE. S így nem rendelkezhetnél róla, kivéve . . . kivéve . . . ha elvinnéd! . . . Milyen nyugodtan mennék Szegedre, ha te el volnál látva!

HENRIK (*haragosan*). Ennek a bölcs gondolatnak csak egy bibéje van. Hogy én nem szándékszem megházasodni, értjük?

RENÉE. Miattunk, úgy-e?

HENRIK. Nem miattatok, hanem, mert nem akarok megházasodni. Soha, de soha! Megértettük?

ÖTÖDIK JELENET.

Voltak, Miska.

MISKA. Ezt a bokrétát küldte a báró úr a bárónénak.

HENRIK. Enyje beh sietős neki . . . Hagyd itt . . . Majd én adom át Teklának . . .

MISKA. Nincs inyére . . . hogy nézegeti ezt a bokrétát . . . Szeretné az ablakon kidobni. (*El közepütt.*)

HATODIK JELENET.

Voltak (Miska nélkül).

RENÉE. Ejnye, be szép bokréta . . . Gyönyörű . . .

HENRIK. Úgy pöffeszkedik, mint a gazdája . . . Mintha azt mondaná minden virágja . . .

RENÉE. Hát ne add oda Teklának . . . Köttegs egy másikat . . . szebbet . . . a magad nevében.

HENRIK. Törődjél a magad dolgával! Az anyósod mindjárt itt lesz! Szedd össze magadat, hogy megtessél neki!

RENÉE (*nevetve*). Azért mégis szép ez a bokréta! (*Gyorsan el jobbra.*)

HETEDIK JELENET.

Poróczy, Henrik.

PORÓCZY. Szervusz Henrik! Hogy vagy? Wie gehts? How do you do? Rég nem láttalak... nagyon régen... épen százkét esztendeje...

HENRIK. Ha nem csalódom... tegnap volt szerencsém!

PORÓCZY. Részemről öreg, részemről! De ha úgy szeretlek! Nekem száz esztendőnek tetszik!... Eljöttem, hogy... hogy... igen, hogy meghíjjalak ma estére páholyomba... az operába... Lakmét adják Sándor Erzsivel...

HENRIK. És a balletben a kis Rózával!

PORÓCZY. Ő nem fog ma táncolni... Gyöngélkedik...

HENRIK. Sajnálom... nem érek rá... s mivel Renée egyedül nem mehet —

PORÓCZY. Eljön hát Teklával, ez magától értetik! A mi kis baráténkkal —

HENRIK. A kinek te az imént olyan szép bokrétát küldtél?...

PORÓCZY. Szép a bokréta, de szebb az, a kinek szántam... Teklácska... És én nők dolgában... szaktekintély vagyok... meg egy kicsint inyencz is! Connaissanceur és gourmet!

HENRIK. Tőlem lehetsz mindakettő... de azért mégis felkérnélek, ne küldözgess Teklának bokrétákat és szerencséltes minél gyakrabban... de lehetőleg a házamon kívül... a kaszinóban, az irodámban, akárhol. Mindenütt szívesen látlak.

PORÓCZY. Csak itthon nem!

HENRIK. Nem mertem kimondani... de ha kitaláltad...

PORÓCZY. Ez úgy hangzik, mint a ki akarnál tiltani becses házból... Szabad kérem, miért?

HENRIK. Nem akarom, hogy Teklát hírbe hozd.

PORÓCZY. És ha hírbe hozom, állok elébe! Nekem komoly... a legkomolyabb szándékom van e hölgygyel szemben.

HENRIK. Pazarold szándékaidat másokra, kedves Jacques, Tekla körül hiába fáradozol!

PORÓCZY. Hogy beszél ez az ember! Az apja, vagy a gyámja vagy? Úgy tudom, Tekla nagykorú!

HENRIK. Nagykorú... kétségkívül az... Még édes apja nagykorúsította... mindamellettt oltalmamba ajánlotta. Ennélfogva azt hiszem, van némi jogom sorsába avatkozni!

PORÓCZY. Mindezt elismerem kedves, jó Henrik! De azt meg te

ismerd el, hogy ha valaki nagykorú, rendelkezhetik magáról is. Meg fogod hát engedni, hogy felfolyamodási jogommal éljek.

HENRIK. Jacques . . . ugyan kérlek . . . beszéljünk komolyan . . . Te csakugyan azt hiszed, hogy ő hozzád menne?

PORÓCZY. Ugyan édes Henrik, ne mókázz! Ki ne jönne hozzám, báró Poróczy Jacqueshez? Csak az ujjamat kell kinyújtani . . . Csak a kis ujjamat. Ha árlejtést nyitnék magamra . . . mit gondolsz, hány-szor kelnék el?

HENRIK. Olyan ellenállhatatlannak képzeled magadat?

PORÓCZY. Csakugyan . . . vannak még holmi személyes előnyöcskéim. Legalább úgy mondogatják női körökben és holmi rózsaszínű levélkék épen olyan számmal érkeznek hozzám, mint az üzleti levelek! De ezeket számba se véve . . . van még egy más nem megvetendő előnyöm! Létezik ugyanis a föld mélységében egy bizonyos ércz, melyet ha kiásnak, nagyon csábító szokott lenni, kivált a hölgyekre. Ezt az érczet úgy híjják, hogy arany. Ebből nekem egy csinos kis mennyiség jutott ki, épen elég arra, hogy akármelyik nőszemélyt megbűvöljek vele!

HENRIK. Egyet kivéve.

PORÓCZY. Szeretném ismerni ezt az egyet! Ha tudod a címét, légy szíves megadni! Majd megveszem azt az egyet, akit nem lehet megvenni!

HENRIK. A pénz . . . a pénz . . . hogy pöffeszkedik!

PORÓCZY. És hogy megveted te ezt a szegény érczet, a mi azonban nem akadályozott meg abban, hogy beszerezze magadnak belőle ép annyit, a mennyi szükséges, hogy virilista lehess!

HENRIK. Csalóddol, kedves Jacques . . . nagyon csalóddol . . . én az érczet nem vetem meg! Ostoba volnék, ha lenézném! Az arany . . . ó az arany . . . Nemes ércz az, a férfi függetlensége, az asszony tisztessége, a művészet jutalma . . . a szegénység istájpja . . . országok ragyogása . . . nemzetek hatalma . . . ez az arany . . . a mikor fénylik . . . De a fősvény bögréjében, a léhaság és élvhajhászat szolgálatában, a hol mindent, a mi szép, nagy és nemes a világon, dolyfösen lenéz és árúczikknek tekint . . . ott elveszti fényét az arany és nemtelenné válik. Ez az arany az, kedves Jacques, melyet becsülni nem tudok.

PORÓCZY. Mert pugris vagy, édes Henrik . . . a ki nem tud úr lenni! És nem fogod fel az arany igazi rendeltetését . . . Minek is van az ilyen embernek pénze, a ki semmi hasznát nem veszi! Milyen életet élhetnél, mennyi élvezetet szerezhetnél magadnak, utazhatnál, még pedig gyorsfutón, lehetne szeretőd az opera akármelyik csillaga, versenyistállóról beszélnének Bécsben, Párisban.

HENRIK. És Baden-Badenben! De mi volnék akkor! Az én mélyen tisztelt Jacques bátyám halvány lenyomata. Azt mondanák: Szolnoki Henrik törtető, pedig hiába kapaszkodik, olyan úr mégse lesz, mint Jacques.

PORÓCZY. Mert azt nem lehet erőltetni! Arra születni kell és te szegény Henrik öcsém, nem születted úrnak... (*szivarját eldobva, Szolnoki szivardobozában kutat*) a mit már szivarjaid után kitalál az ember, úgy hogy kénytelen vagyok szives engedelmeddel a magaméra gyűjtani... (*Élesen.*) Most nem gyűjtök rá... Majd aztán...

HENRIK. Mikor aztán?...

PORÓCZY. Nos hát a megkérés... Eysler Tekla báróné megkérése után. Mint látod, kiöltözködtem és én nem szoktam hiába kiöltözködni!

HENRIK. Meg akarod kérni most?

PORÓCZY. Ma... most...

HENRIK. Azt nem fogod megeselekedni!...

PORÓCZY. Talán mégis... Tekla semmi ellenszenvet nem mutat, sőt igen barátságosan fogadta közeledésemet... Viseletével felhatalmazott, hogy bátorságot érezhetek erre az utolsó lépésre is.

HENRIK. A te korodban! Hiszen köztetek legalább is harmincz év különbség van!

PORÓCZY. Mért nem száz! Ő harmincz éves... én ötven vagyok...

HENRIK. Rosszul tudsz számítani... Ő huszonöt, te meg hatvan vagy...

PORÓCZY. Ötvenöt... Ötvenöt... az is csak holnapután leszek... különben akármennyi volnék, én éveimet könnyedséggel és graziával viselem!... Igenis kecscesl...

HENRIK. Jacques... kérlek... hidd el, ti nem vagytok összevalók... Nem lesztek boldogok!

PORÓCZY. Azt csak bízd rám! (*El akarja venni a bokrétát.*)

HENRIK (*a bokrétát elkapja*). Ezt a bokrétát nem fogod neki átadni.

PORÓCZY. Miért ne, kedves Henrik?... Talán mert nem adod ide?... Nagyon különös ez a te viseleted... nagyon furcsa! Úgy ellenkezel, mintha...

HENRIK. Mintha?

PORÓCZY. Mintha nem annyira gyámkodás vagy baráti érzelmek mozgatójának... hanem másfajta... Gyanúperrel élek!

HENRIK. Biztosítlak...

PORÓCZY. Hogy szó sincs róla! Természetes... hiszen te le-

mondta a házaseletről... fogadásod tartja... Ottó még operát is ír erről... Don Fernando... a ki lemond szerelméről...

HENRIK *(hirtelen)*. Nesze... itt a bokrétád...

PORÓCZY *(a bokrétát átvéve, győzedelmesen jobb felé tart)*. Remélem... nem kosaraz ki... S akkor elmondhatod, a Jacques megellete a feltját! *(El jobbra.)*

NYOLCZADIK JELENET.

Henrik, Ákos, Renée.

RENÉE. Henrik... Henrik... itt lesznek mindjárt...

ÁKOS. Szüleim eljönnek, hogy meglássák azt a drága gyöngyöt... nem! azt a gyémántot... szóval azt a Kohinoort, a melyre a legszerencésebb törvényszéki jegyző szert tett...

HENRIK *(szórakozottan)*. Igen... igen... Kohinoor! Tudom már! Nagyon örülök! Csakhogy végre rendbe jöttetek! Kedves Ákos...

ÁKOS. Nem érzed jól magadat?

HENRIK. Sohse jobban, mint épen most! kitünően érzem magamat.

RENÉE. Alig hallod, mit mondtunk! Fogadni mernék...

HENRIK. Dehogyan nem hallottam! Édes szüleid holnap eljönnek.

ÁKOS. Ma, rögtön...

HENRIK. Annál jobb! Igen fognak örülni a szerencésének...

ÁKOS. Valami nagyon bánthat.

HENRIK. Semmi, semmi!

RENÉE. Én tudom, mi fúrja a fejét!... Tekla sorsa... képzeld csak, Jacques komolyan el akarja venni...

HENRIK. Már tán el is vette... legalább megkéri... ebben a pillanatban, itt, az én házámban. Tíz lépésnyire innen! S én nem adhatok tanácsot ennek a szerencsétlen lánynak, ne hamarkodja el... fontolja meg... Ez a lépés végzetes lehet!

ÁKOS. Mért ne mondhatná meg?

RENÉE. Sőt kötelessége volna közbelépni... hogy ezt a bal esetet megakadályozza, én meg is mondtam Henriknek... de hát ő nem hajt a tanácsomra...

HENRIK. Nem tolakodhatom... Ha ő nem érzi szükségét, hogy ebben az életbevágó ügyben annak a tanácsával éljen, a ki... a kit az édes apja bizalmával tüntetett ki... Nem gyermekem. Ne mondja rólam, hogy szerencsésének útjában álltam.

ÁKOS. Csakhogy ez szerencsétlenség! Jacques bácsi ugyan, hogy is mondjam... ritkítja párját minden tekintetben...

HENRIK. Semmiféle tekintetben nem ritkítja párját... legfőlebb, mint a ballet pártfogója... ebben az egy tekintetben... És az lesz Tekla férje... ez... És Tekla hozzá fog menni... Az arany... az arany!

RENÉE. Ne engedd meg, semmi szín alatt!

HENRIK. Fogadatlan prókátor nem akarok lenni!

RENÉE. Én elvállalom a közvetítést... megmondom Teklának...

HENRIK. Egy szót se szólj neki... Egy kukkot se! Érted? Mert megharagszom! És soha meg nem bocsátok! Csak hadd legyen báró Poróczy Jacques felesége! Hisz a világ egy piac... nem is piac... árúcsarnok! És aranyon minden kapható!... Szív, szerelem, becsület, ... minden, de minden. *(El jobbra.)*

KILENCZEDIK JELENET.

Renée, Ákos.

ÁKOS. Hát ez mi volt?

RENÉE. Egy kitörés, mely azt jelenti, hogy a mi kedves Henrik bácsink szerelmes... fülig szerelmes... a nélkül, hogy maga is sejtene!... Csak rajta Henrik bácsi, tovább azon az úton... ezen a jó úton és nemsokára el fog érkezni oda, a hol mi vagyunk!

ÁKOS. Csakugyan szerelmes! Hál' isten! Hát mégis csak igaza van az én élesszemű Renéemnek, a ki már régóta jósolgatja, hogy mi lappang itt alattomban...

RENÉE. És maga is örül ennek?

ÁKOS. Hogyne örülnék, mikor egy ilyen áldott, igaz aranyember boldog lesz...

RENÉE. Csakhogy egyet ne tessen elfelejteni!... Ha Henrik megházasodik... és családja lesz... akkor mi nem leszünk többé egyedüli örökösök... Bizonyosan fog ő rólunk akkor is megemlékezni... de mi lesz az! Ma egy nagy vagyon néz reánk... rám is... én parthie vagyok... De ha Henrik családot alapít... maga nem csinál jó parthiet... Gondolja meg ezt uram... még van rá idő...

ÁKOS. Nincs, már késő...

RENÉE. Mamája még nem tette be a lábát hozzánk... még megfordulhat... siessen elébe, intse meg, mi várhat reá... talán így fog szólani...

ÁKOS. Bánom is én, akármit fog mondani...

RENÉE. Fiam... ha már innen házasodol, legalább gazdagot végy el... Különben nem érdemes... Szegény lányt kaphatsz nálunk, akárhányat.

ÁKOS. A mire én azt fogom felelni, hogy gazdagabb az én Renéem egy fillér nélkül is, mint akárhány milliomos . . .

RENÉE. Utolsó szava ez?

ÁKOS. A legutolsó!

RENÉE (*tréfásan*). Kellek én magának pénz nélkül is? Nem fogja soha szememre hányni? Szeretni fog azért így is?

ÁKOS. Sokkal jobban . . .

RENÉE. Nos mama . . . akkor jöhetsz . . . Húzzák fel a függönyt . . .
A darab megkezdődhetik . . .

ÁKOS. Még ne . . . még ne húzzák fel a függönyt . . .

RENÉE. Miért ne?

ÁKOS (*megöleli és megcsókolja*). Hogy ezt ne lássa senki!

TIZEDIK JELENET.

Voltak, Gallay, Kamilla, Miska (középről).

MISKA (*az ajtót kinyitva, az ölelkező párt meglátja, köhint*).
De látja az öreg Miska . . . mert az öreg Miska mindent lát. (*Kifelé.*)
Tessék besétálni! . . . erre tessék . . .

KAMILLA (*leereszkedő, kissé gőgös asszony*). Jó . . . jó . . . értjük . . .

MISKA (*félre*). A mama nem tetszik nekem, a papa inkább.
(*Fenn.*) Meg fogom jelenteni a nagyságos urnak.

KAMILLA. Tegye meg . . . tegye meg . . .

MISKA (*félre*). Nem szivelhet! De én se őt! (*El közepütt.*)

TIZENEGYEDIK JELENET.

Voltak (Miska nélkül).

KAMILLA (*Gallayhoz*). Milyen konfidens! . . .

GALLAY. Mondd legalább, hogy bizalmaskodó! . . .

ÁKOS. Édes Renéem . . . jöjj, hadd mutassalak be . . .

KAMILLA. Nem szükséges . . . úgy is ráismertem volna a herczig
portraitje után.

GALLAY. Én is a kedves arczképe után.

KAMILLA. Te vagy hát az a tündér, a kiért Ákos úgy schwärmol
és lechzol . . . s a kibe úgy verbrennolva van!

GALLAY. Lechzol, schwärmol, verbrennol . . . Így beszél egy
magyar akadémikusnak a felesége! Kedves Renée! ezt a beszédet
valahogy ne tanulja el.

KAMILLA. Miféle beszédet?

GALLAY. Ezt a budapesti asszonynyelvet!

KAMILLA. Nem szörnyű ez? Rám fogja, hogy én a magyar nyelvet versandlirozom! Mintha idegen szavakat kevernék bele! Jamais-jamais! Nem mondom, hogy hie und da, mitunter egy-egy idegen szó nem entschlüpfol, de ez csak alle heilige Zeit einmal történik!

GALLAY. Multkor azt mondta: a vanillás kiflit úgy kell vuezlizni, mint a krumpli-nudlit és váltig állította, hogy ebben nincs egy idegen szó!

KAMILLA. Milyen zuwieder vagy! Ne ájferolj mindig, mert ez magyarul mondvá: polizeiwidrig!

GALLAY. Irgalom!

TIZENKETTEDIK JELENET.

Voltak, Henrik.

RENÉE. Henrik, gyere csak... Az aranszívű Henrik bácsi.

HENRIK. Semmi reklám! (*Rénééhez*) Nézz kérlek a thea után. (*Renée el jobbra.*)

KAMILLA. Elég reklám lesz az opera... úgy-e, az fog reklámot csapni az aranszívűnek! Ó mi mindent tudunk! Ákos elbeszélte, mi készül itten...

ÁKOS. Akármilyen rosszul essék Henriknek, meg fogják örökíteni!... dicsőségére fog válni Szolnoki Henriknek!

KAMILLA. Meg is érdemli! A ki magát teljesen a családjának szenteli, azért mindent feláldoz!... Mert nincs szebb érzés a családi ragaszkodásnál! Rührend!... rührend!...

GALLAY. Megható!

KAMILLA. A mester nem is találhatott volna szebb themát.

GALLAY. Tárgyat!

KAMILLA. Ha megvolna ez a tehetségem... mon Dieu! én is irtam volna önről egy operát. Mert a mit ön tesz, az entzückend, reizend, grossartig!

GALLAY. Ó! ó! ó!

HENRIK. Nagyságos asszony szereti a zenét?

KAMILLA. Mindent... mindent... a mi poetikus...

GALLAY. Vagyis költői...

KAMILLA. Csak a prózait nem... a mi vulgaire... alltäglich...

GALLAY. Közönséges... köznapi!

KAMILLA. Hiszen úgy mondtam! De a világ ma... leider prózai...

GALLAY. Sajnos... nem leider...

KAMILLA. Az emberek mind csak az érdeküket hajtják... kergetik... a pénzt... a pénzt! Ó én utálok a pénzt... Csak pénz ne volna a világon... Csak meg lehetne élni pénz nélkül!

GALLAY. Ezt magam is szeretném!

KAMILLA. Ez a mai élet... ez a mostani világ! Higyje el... sokszor empörolva vagyok...

GALLAY. Azt akarta mondani, hogy fel van lázadva...

KAMILLA. Olyankor aztán zongorámhoz ülök... és elkezdek phantazirozni...

GALLAY. Ábrándozni...

KAMILLA. És... és mindent felejték!

HENRIK. Gallay úr is úgy szereti a zenét!

KAMILLA. Rá is ellenállhatatlan hatása van, kivált a klasszikus zenének.

ÁKOS (*Renéhez*). Úgy elalszik tőle, mint a tej!

KAMILLA. De hol a mester... Ó már olyan kíváncsi vagyok rá... alig várom, hogy láthassam!

TIZENHARMADIK JELENET.

Voltak, Ottó.

OTTÓ (*balról*). Ezt a sürgönyt küldjétek rögtön lady Marmontelnek... Nagyon nyugtalan, hogy haladok-e a munkával... Meg akarom nyugtatni... A mű halad... (*Renée átveszi a sürgönyt és középujt kiadja.*)

HENRIK. Mester... engedd meg...

OTTÓ. Be akarsz mutatni? Főlöskézes... A kik a zenét szeretik, mind testvérek... És a mint Akostól hallottam... nagyságos asszony szereti a zenét...

KAMILLA. Je l'adore...

GALLAY. Azt akarta mondani, hogy imádja...

KAMILLA. Talán most is idegen szót használtam...

GALLAY. Már észre se veszi...

OTTÓ. Örvendek... és mondhatom nagyságos asszony... ha elnézem... Hasonlít... hasonlít... ugyan kihez is hasonlít... Tudom már a würtenburgi királynéhoz... lelkemre szakasztott olyan... No meg is fogom mondani ő felségének...

HENRIK. A mester ugyanis jövő hónapban Stuttgartban is fog játszani.

OTTÓ. Csak a királyné kedvéért... a ki igen megkért... Nagyon bájos asszonyka... nem tagadhattam meg! (*Ez alatt mind-*

nyáján leültek. Ottó a karosszékre. Henrik gondosan számolyt tol a lába elé.)

KAMILLA. El fog ott valamit játszani az új operájából?

OTTÓ. Még nem tudom... lehet... talán... Ça dépend...

KAMILLA. Ha szabad kérdeznem mester... mennyire van dicső művével?...

OTTÓ. Két hét alatt befejezem... Mert most benne vagyok... És ha benne vagyok... akkor visz magával, ragad...

KAMILLA. Egyik ária kergeti a másikat...

OTTÓ. C'est ça!... C'est ça!

HENRIK. A mester nagyon könnyen dolgozik.

OTTÓ. Ha semmi sem zavar! És egészen átadhatom magamat!

KAMILLA. A Stimmungjának!

GALLAY. Hangulat, nem Stimmung!

KAMILLA. Hiszen úgy mondtam!

OTTÓ. A jó lady... hogy fog örülni... ha megtudja, hogy a mű készül... készül...

KAMILLA. Ki az a lady eigentlich?

GALLAY (*halkan Kamilla fülébe*). Tulajdonkép!

KAMILLA. Ne szekálj, hiszen úgy mondtam!

HENRIK. Egy dúsgazdag angol hölgy, a ki él, hal a mester zenéjeért! Mindenüvé utána utazik, hogy hangversenyein jelen lehessen... Ide is eljött volna, ha meg nem betegszik... Ő vette rá a mestert, hogy végre írjon egy operát!

OTTÓ. Tévedsz Henrik... a czár... a czár volt az, a ki az első lökést megadta... Mikor nála voltam... hogy a rendjelet megköszönjem, azt kérdezte, nincs-e operám, melyet Pétervárott elő lehetne adni... Én azt feleltem, nincs, de szándékozom egyet írni... Mire ő felsége azt méltóztatott mondani... hogy mindenesetre legyen Pétervárott a premiére.

GALLAY. Bemutató...

KAMILLA. És csakugyan öccsét akarja benne megörökíteni?

OTTÓ. Ezt a ficzkót... úgy van... ezt a ficzkót!... Mert jó gyerek... csak egy kicsit szerény... gondoltam... halhatatlanná teszem... hadd pukkadozzék...

HENRIK. Nincs itt légvonatot?

OTTÓ. Át akarja terelni a társalgást... Ha róla van szó... mindjárt kezdi magát nem jól érezni!... Nem úgy öcskös, csak tessék megszenvedni a nagylelkűségünkért!

HENRIK (*egy kis ellenzőt tesz Ottó mellé*). Itt nagy légvonatot van!

KAMILLA. Tehát róla jutott eszébe ez az idea?

GALLAY. Vagyis eszme!

OTTÓ (*elgondolkozva*). Róla ... Don Fernando egy spanyol királyfi, ki lemond bátyjáért szerelméről, koronájáról...

KAMILLA. Így csak királyok jutalmazhatnak!...

HENRIK. Királyokat pedig szobrok illetnek meg. (*Elrántja a mellszoborról a leplet.*)

OTTÓ. Ficzko, hát te megint mit műveltél? Ez a Henrik mindig rosszban sántikál!

KAMILLA. A mester büsztéje.

GALLAY. Úgy van, a mellszobra!

ÁKOS. Pompás!

OTTÓ. Nem rossz ... Igazán nem rossz ... A másolatát elküldeném a ladynek.

HENRIK. Már megtörtént!

OTTÓ. Ez a ficzko mindenre gondol! Vigyázz! Ha így folytatod, még egy operát írok rólad.

TIZENNEGYEDIK JELENET.

Voltak, Poróczy, Renée, Tekla (jobbról), két inas (theával, süteménynyel középről).

HENRIK. Eysler Tekla báróné.

TEKLA. Csak Eysler Tekla egész egyszerűen.

RENÉE. A mi édes Teklánk, az én mindenem.

TEKLA. Csak voltam, voltam! Ma már osztozkodunk rajta, úgy-e Ákos?

KAMILLA (*Poróczyhoz*). Gratulálok ..

PORÓCZY. Mihez?

KAMILLA. Ugyan ne titkolózzék! Az egész város beszéli, hogy a Poróczy-palotába nemsokára egy gyönyörű úrnő költözködik be!

PORÓCZY. Beszélik ... beszélik ... Csakugyan! nem lehetetlen!

KAMILLA. Mindenesetre kitűnő választás! Jobbat nem is találhatt volna.

PORÓCZY. Nagyon jó család ... régi német nemesség 1465-ből! Ősei nagyobb részt csatákban estek el!

KAMILLA. Igazi dáma ... a kivel reprezentálni lehet ... képelem, Szolnoki úr nagyon örül, hogy az ő gyámoltja ilyen fényes szerencsét csinált ...

PORÓCZY. Nem nagyon! Kissé savanyú képet vág ... Nem csoda! Ha az ember öt évig ilyen gyönyörű teremtéssel egy fődél alatt él ...

KAMILLA. Csak nem?

PORÓCZY. Ki tudja!

KAMILLA. A fogadalom, az opera!

PORÓCZY (*Henrikhez*). Látjuk?

HENRIK. Mit?

PORÓCZY. Azt a virágot a mellén? A bokrétából való!

HENRIK. Oda ígérte magát?

PORÓCZY. Meg is hivlak szombati nagy estélyemre, melyen nyilvánosságra fogjuk hozni eljegyzésünket.

RENÉE (*Teklához*). Tekla... Henrik szeretne veled beszélni, négy szem közt. Ejtsd módját!

TEKLA. Milyen ügyben?

RENÉE. Csak azt tudom, hogy igen sürgős!

KAMILLA. Mester... ó mester... Egy nagy, igen nagy kérésem van... De ki sem merem mondani... nehogy unbescheidennek tartson...

GALLAY. A feleségem igen szerénytelen szokott lenni...

OTTÓ. Ki vele nagyságos asszony! A mai napon, mikor mellszobromat leleplezték, (*Nevetve*) ennek a tiszteletére mindenre kész vagyok...

KAMILLA. Piti... piti... mæstro... egy kis Don Fernandot... csak egy piczurkát... csak ekkorát... A férjem is nagyon boldog volna!

GALLAY (*zavarral*). Azaz... igen... ó igen!

ÁKOS (*Gallayhoz*). Vigyázzon, el ne aludjék!

OTTÓ. Sachsen-Meiningenben voltam az udvarnál, a hol akkor véletlenül a német császár is jelen volt a császárnéval. A hercegeg megkért, játszam el egy új szerzeményemet... A császárné elnevette magát: «Majd megkérem én, mert ahogy a mestert ismerem, ő csak hölgyeknek nem tud ellenállni.» «Kivált, ha koronát viselnek», feleltem én s eljátsztam a C-dur szonátámat!

KAMILLA. Mi tehát koronás főknek képzelhetjük magunkat! (*Ottó karjába fűzve a magát.*) Mester, maga jól magyarul mondva: Zum küssen!

GALLAY. Enni való.

KAMILLA. Ne légy olyan krantig!

GALLAY. Zsémbes! (*Mind el Henrik és Tekla kivételével.*)

TIZENÖTÖDIK JELENET.

Tekla, Henrik.

TEKLA. Renéetől hallom, hogy Szolnoki úr sürgősen beszélni kíván velem.

HENRIK. Én nem üzentem önnek semmit.

TEKLA. Tehát nem kíván velem beszélni!

HENRIK. Úgy értem, hogy Renéet nem bíztam meg semmiféle üzenettel... Mindamellett... ha esetleg önnek volna közölni valója...

TEKLA *(szünet után)*. Nekem nincs.

HENRIK. Nincs?

TEKLA. Csakugyan nincs. *(Indul.)*

HENRIK. Akkor nekem sincs. *(Tekla indul.)* Tekla!

TEKLA *(megfordul)*. Mi tetszik?...

HENRIK. Az, hogy nekem mégis csak van valami mondani való... ha magának nincs is... És ha rá érne... megkérném, foglaljon helyet... *(Leülteti Teklát.)* Úgy ni... És most tessék megmondani, hogy mit akart elmondani!

TEKLA. Én semmit sem akarok mondani!

HENRIK. Nincs mondani valója?

TEKLA. Nincs!

HENRIK. Tanácsot sem akar tőlem kérni?... Nem érzi szükségét annak... hogy ebben a mostani helyzetében, a mikor — mint halom — élete sorsát dönti el, tanácsot kérjen attól, a ki mindenesetre legjobb meggyőződése szerint adna tanácsot! Helyes, kisasszony... nagyon helyes! Ön nem kér tanácsot... én nem adhatok kéretlenül... Váljunk el tehát egymástól jó barátságban! Isten velünk! Sok szerencsét, legyen boldog!... Csak ezt akartam mondani!... *(Fölkel, indul.)*

TEKLA. Szolnoki úr!... ne menjen el... Igenis van mondani való... Kivált most, ezek után, a miket mondtam, mikor a neheztelés kitört önből... a jogos neheztelés!... Kérem, ha ráér, üljön le és hallgasson meg.

HENRIK *(leül)*. Hallgatom!

TEKLA. Ön haragszik rám.

HENRIK. Nem haragszom... csöppet sem... csak épen fáj... azaz hogy nem esik jól.

TEKLA. S méltán veheti zokon, hogy én, a ki önöknek annyit köszönhetek, így viselkedem! Hiába tiltakozik! Nagyon, de nagyon sokat, kimondhatatlant köszönhetek jószágának...

HENRIK. Ez nem tartozik ide!

TEKLA. Dehogy nem! Ez a ház mentett meg az árvaságtól, az elhagyatottságtól.

HENRIK. Barátja voltam édes apjának, ezzel tartoztam neki.

TEKLA. Évek óta mint vendégének, mint lánya barátnéjának ad otthont ebben a nyájas házban... és én olyan hálátlan vagyok, hogy férjhez megyek és véleményét sem kértem ki... ez hálátlanság, úgy-e bár? Az... az... én érzem, milyen hálátlanság... És mégse tehetek másképp... Csak arra kérem, ne ítéljen el...
(Fölkel.)

HENRIK. Ez az egész?... ennél több mondanivalója nincsen?... Hiszen ha nem is követi, legalább kikérhetné tanácsomat...

TEKLA. Nem kérem...

HENRIK. S miért nem kéri?

TEKLA. Mert tudom, hogy csak lebeszélne. Én pedig nem akarom, hogy lebeszéljenek!

HENRIK. Akkor csakugyan jobb, ha nem kér tanácsot, de ne csodálkozzék, ha kéretlenül is adok! Mert azt hiszem, hogy gyámi kötelességem parancsolja!

TEKLA. Én nagykorú vagyok.

HENRIK. Apja nagykorúsította... mégis gondjaimra bizta! S ebben a minőségemben kérdezem, vallja meg őszintén, csakugyan férjhez akar menni Jacqueshez?

TEKLA. Csakugyan!

HENRIK. Elég... tisztában vagyok vele! Ön férjhez megy Jacqueshez!... Ehhez a derék, kiváló egyéniséghez!

TEKLA. Báró Poróczy van olyan ember...

HENRIK. Milyen ember?

TEKLA. A kihez nőül mehet akárki.

HENRIK. Akárki... de maga nem!

TEKLA. Mért épen én nem?

HENRIK. Mert magának különbet... sokkal különbet kívánnék! Ennél a derék Jacquesnál!... Az ám! És ennél fogva igen csodálkozom... Hm! (Hirtelen.) mondja meg őszintén, mért megy hozzá?

TEKLA (kitérőleg). Miért ne mennék hozzá?

HENRIK. Valami különös okának kell lennie... Mert hogy nem szerelmes belé, azt bizonyosra veszem!... Az arany meg olyan nőt, mint maga, nem vakíthat el...

TEKLA. Ki tudja?...

HENRIK. Maga nem lehet azért a Jacques felesége, mert gazdag akar lenni!

TEKLA (*hirtelen*). De igen . . . épen azért megyek hozzá.

HENRIK. Tekla! maga megváltozott!

TEKLA (*dacczsal*). Csak a szemem nyílt meg . . . ebben a világban, az arany világban. Nem . . . én nem akarok, nem tudok tovább szegény lenni . . . A szegénység bűn és jaj annak, a ki nem gazdag!

HENRIK. Elkábult maga is?

TEKLA. Csodálkozik-e rajta? A hová nézek, arany, minden arany . . . És minden csillog . . . A szemek . . . a gyémántok . . . És puha szőnyegeken, ragyogó termekben nyújtózkodik a jólét! Meg se hallva az utca zúgását, hol éhes nép tolong a kenyér után . . .

HENRIK. Ez nem az ön igaz érzése! Álarcz mögé búvik, hogy valamit elrejtessen . . . Egy titkot . . . tán szíve titkát . . . Vallja meg!

TEKLA. Mit? . . . Nincs semmi megvallani valóm!

HENRIK. Semmi sincs?

TEKLA. Semmi!

TIZENHATODIK JELENET.

Voltak, Poróczy, Kamilla, Gallay.

KAMILLA. Prachtvoll, grossartig!

GALLAY. Pompás, nagyszerű!

PORÓCZY. Gyönyörű volt . . . és most jerünk az operába. (*Teklához.*) Gallayék elfogadták meghívásomat, talán velök eljönne maga is páholyomba.

TEKLA. Nagyon szívesen . . .

HENRIK. Nagyon kérem Tekla, ne menjen el.

PORÓCZY. Ohó! nem adsz neki kimenőt? És ugyan miért nem?

HENRIK. Házi ügyeink volnának, melyek okvetlenül megkívánják, hogy Tekla ne menjen ma a színházba.

PORÓCZY. Már mint velem ne!

HENRIK. Senkivel se.

KAMILLA. Lám, lám! milyen remasszuri!

GALLAY. Csak felfordulás!

PORÓCZY. Tekla! Tessék választani! Köztem és (*Gúnyosan.*) a gazdája közt.

TEKLA. Minek élesítsük ki ennyire . . . Ha Szolnoki úr minden áron kívánja, hogy itthon maradjak, neki tartozom engedelmeskedni.

PORÓCZY. Vajjon csak neki tartozik vele?

HENRIK. A mig az én házamban van, ez igen természetes . . .

PORÓCZY. De meddig van a te házadban! Az teljesen tőle függ . . . Akkor távozhatsz, a mikor akar.

KAMILLA. Mi szívesen látjuk a bárónét... addig is... a míg...

PORÓCZY. Rendkívül lekötelezne nagyságos asszony, ha befogadná...

HENRIK. Ilyen hirtelen máról holnapra nem hagyhatja el házamat.

TEKLA. Nem is hagyom el, ha kifogása van ellene...

PORÓCZY. Ugyan mi kifogása lehetne?

HENRIK. Csakugyan nem állok útjába... ha a báróné távozni akar...

PORÓCZY. Nos?

TEKLA *(elszántan)*. Jerünk színházba... *(Csönget, szobalány jön, kinek halkán sűg valamit, ez később visszajön kalappal, felöltővel, legyezővel, látcsővel.)*

HENRIK. Hány órákor fog színházból visszajönni?...

KAMILLA. Akár vissza se jön... mindjárt hozzánk száll...

GALLAY. Mindjárt?

KAMILLA. Ugyan ne brummolj!

GALLAY. Én csak dörmögni szoktam.

TEKLA. Készen vagyunk, mehetünk... kedves Szolnoki úr... még visszajövök mindent megköszönni... a mivel tartozom.

HENRIK. Nem szükséges, báróné... már megköszönte és én nyugtázom... A holmiját még ma utána küldetem... rögtön...

TEKLA *(habozva)*. Nem... nem... mégse megyek színházba! Látom, Szolnoki úr nagyon rossz néven veszi... Nem szeretném, ha így válnánk el!

PORÓCZY. Csak gyerünk... gyerünk... *(Karon fogja.)*

KAMILLA. Elkésünk... *(A szobalánytól átveszi a tárgyakat.)* Itt a fächerje... a gukkerje...

GALLAY. A legyező és látcső!...

KAMILLA. Milyen kralavatsch! *(Mindnyájan el Henrik kivételével.)*

TIZENHETEDIK JELENET.

Henrik, majd Renée, Ákos.

HENRIK *(felindulva)*. Miska! Renée! *(Csönget.)* Miska! Renée!

RENÉE *(balról)*. Mi baj...

ÁKOS. Henrik, hogy fel van indulva!

HENRIK. Dehogy vagyok! Soha jobbkedvű nem voltam, csak gyorsan, csomagoljátok össze a holmiját és küldjétek utána... azonnal... ebben a perczen!

RENÉE. Kinek a holmiját?

HENRIK. A kedves Teklét . . . a ki elhagyott . . . felmondás nélkül . . . *(Nevetve.)* de legalább egészségesen . . .

ÁKOS. És hová ment?

HENRIK. Hát hová ment volna? . . . Hozzátok! A kedves mamád felajánlotta vendégszerető házát . . . Úgy látszik, szállodát akar nyitni . . . Grand Hôtel Gallay . . . Sok szerencsét! Minél több ilyen vendéget! *(Gyorsan el.)*

TIZENNYOLCZADIK JELENET.

Renée, Ákos.

ÁKOS. Tekla elment!

RENÉE *(nevetve)*. Ne félj! Majd visszahozzuk!

II.

ÜNNEPÉLYES ÜLÉS

II. RÁKÓCZI FERENCZ ÉS BUJDOSÓ TÁRSAI
HAMVAINAK HAZA SZÁLLÍTÁSA ÜNNEPÉRE.

1906 OKTÓBER 27-ÉN.

A KURUCZVILÁG KÖLTÉSZETÉRŐL.

Elnöki megnyitó beszéd.

BEÖTHY ZSOLTTÓL.

A költő jós-adománya a legősibb szálló igék és a legrégebb lélektani megfigyelések egyike. A kivételes lelkeknek ezt a csodazugát ma igyekszünk pszichológiailag legalább megközelíteni a föltevessel, hogy a legelevenebb érzékenység és a leghevesebb képzelet azokban a vonatkozásokban, melyek legmélyebben illetik, megérik a fejlődésnek legfinomabb, másnak észrevétlen szárait s általok a jövő fejleményeit, mintegy az okoknak okaiban a bekövetkezendő okozatokat. Petőfi izzó szerelme teszi jóssá a hazához és feleségéhez. Széchenyit sem bölcsessége avatja prófétává, hanem lekének oly gazdag költői tartalma: lobogó érzésével és képzeletével látott a jövőbe. Ez a jós-adomány, a mint műköltészetünk legmagasabb fokán szinte megdőbbentő példákban áll előttünk: megjelenik a magyar népköltés virágkorában is, kétszáz esztendővel ezelőtt, egy névtelen énekesnél. Életének talán csak egyetlenegy órájában, midőn egész nemzetének gyászát, többet: végzetét érezte lelkében, mély fájdalma költővé szentelte s föllebentette előtte a jövendő fátolyát. A *Rákóczi rézdobjáról* szóló lírai balladában, régi költészetünknek ebben a kis remekében olvassuk, a hazájától búcsúzó fejedelem ajakára adva, a következő sorokat:

Szeret Magyarországot,
Óhajt Erdélyországot,
S holtig szán, holtig bán, —
Még a gyermekök is
Tudom, visszakiván!
Mikor rég elmentem,
Visszasóhajtatok!

Mikor rég meghóltam,
Akkor is sirattok,
Haló porombúl is
Feltámasztanátok, —
Összeszednétek még
Porhanyó csontimat! . . .

Ime betelt a jövendő. Visszakivántuk, visszasóhajtottuk, összeszedtük porhadó csontjait, visszahoztuk s édesanyjának, a magyar földnek ölébe fektetjük leghívebb fiát. Útjának mentén s széles e hazában zászlók lengenek, diadalmi zene harsog s a szívek egy

büszke fájdalom áradatában dobognak. Az eszmék és érzések forrongásában a mult emlékei és tanulságai kérnek szót. A nemzetnek ezen a nagy ünnepén legyen szabad szót kérnünk nekünk, az irodalom munkásainak és intézetünknek, a Kisfaludy-Társaságnak is. Úgy érezzük, hogy a fejedelem nagy emlékének ünneplése mireánk is ró egy külön kötelességet, még pedig a nemzeti munka tág mezejének annál a táblájánál fogva, melyen nagy elődeink örökében dolgozunk.

Az a korszak, a kuruczvilág, melynek fényét és gyászát ünnepeljük, nemcsak a nemzeti szabadság karddal és szóval vívott küzdelmeinek, a magyar politikának és hősiességének dicső korszaka, hanem a magyar művelődési életnek is emlékezetes ideje. A kardok csattogása mintegy eleven ritmikáját verte egy nagy költészetnek, mely a haza földének úgyszólván minden bokrából zengett; a népszerű szónoklat új diadalokra vitte Szilágyi Mihály és Verbőczy István örökét; a tárogatók és zenekarok a magyar zene jellemző eredetiségét addig nem ismert mélységben és gazdagságban hangoztatták; a kor hőseit, hadi életének képeit művészek örökítették meg s a tudomány művelésének, a gondolat fejlő világának is emlékezetes adatai és nyomai maradtak ránk.

Ennek a kulturai mozgalomnak kétségkívül legértékesebb emléke az a, számra és értékre egyaránt gazdag, nagyjában népi eredetű s egészében népi jellemű költői termés, melyet a *kuruczvilág költészetének* nevezünk. Annak a nagy tanúságtételnek, melyet irodalmunknak egész életefolyása, elejétől végig, valamennyi mozzanatában arra nézve vall, hogy a magyar politika és a magyar költészet mindenha a legbensőbb, legszorosabb kapcsolatban van: ennek a nagy tanúságtételnek talán legszólóbb bizonyossága épen a kuruczvilág költészete. Népies eredetével és jellemével bizonyossága egyszersmind annak, hogy ez a kapcsolat, csodálatos erejében, elevenségében és állandóságában, a magyar népléleknek legmélyén gyökerezik. A mint a magyar műköltészet virágkora, Vörösmartytól Aranyig, elkülöníthetetlen részét teszi politikai történetünknek, épen olyan elváhatatlanul kapcsolódik politikai történetünkhöz népköltésünk virágkora, a kuruczvilág költészete is. Minden nemzeti mozgalmunkat a költészet vezeti be, ébresztve, serkentve, irányozva, mint a hogy a fán előbb virág fakad, azután jön a gyümölcs vagy a — jégverés. A Zrínyi Miklós halálától a szatmári békéig terjedő kuruczvilág tragikus küzdelmeinek minden egyes kitörését is a költészetnek hol panaszosan jajongó, hol keserűen izgató tárogató szava nyitja meg: *Kádár* vitéz bucsuztatójától, Petkó Zsigmond tüzes szózataitól, a *Szegény magyarság* sorsát gyászoló s a *Zokogó sirással* zendülő énekekig.

Megelőzi és kíséri, mint egy nagy karének, melyet az egész ország népe dall, a szolgaság és nyomor békóiban jajveszékelve, várva a szabadítót és rajongó szeretettel véve körül, a harc hevében és a diadal mámorában égve, a katasztrófán kétségbeesve és megadással Istenhez fohászkodva. E költészet mindenesetre legfényesebb maradványa e hadi kor kulturai életének. Midőn ma büszkén tekintünk hőseinek nagy tetteire és mártirjainak nagy feláldozásaira: nem kisebb önérzettel gondolhatunk érzésvilágának költői maradványaira. Ez a költészet, beillesztve már a kuruczvilági, különösen a Rákóczi-kori művelődési élet egészébe: annak a régi magyar politikának egyik érdekes és fennen szóló történeti jelensége, mely főként az erdélyi fejedelmektől képviselve, a magyar nemzeti politika ügyét mindig benső, válthatatlan kapcsolatban látta és munkálta a magyar nemzeti művelődés ügyével. Ennek a gondolatnak Rákóczi Ferenc az utolsó nagy politikai képviselője egészen Széchenyi Istvánig. Legigáztatásunk és elnemzetietlenedésünk a majtényi fegyverletétel után ennek a politikának végét jelenti, föltámadásunk a «legnagyobb magyar» szavára: felujlását. Ismétlem, a legteljesebb önérzettel gondolhatunk a történelmi fejlődésnek erre a tanulságára, hogy nemzeti törekvéseink egyszersmind kulturtörekvések voltak. Önérzettel arra a csodálatos háborus világra, melyből a lelkek szőlőbb és gazdagabb emléket hagytak reánk fölemelkedésöknek, mint eldurvulásuknak. A kuruczvilág minden csatateré virágokkal van borítva, még pedig hervadatlan virágokkal.

Ma az irodalomtörténet és irodalmi kritika egyaránt úgy tekint erre a költészetre, mint multunknak egyik legdicőségesebb emlékére, a magyar lélek költői szellemének egyik leghatalmasabb és eredetibb megnyilatkozására. Gyűjteményeit forgatva, hálás köszönettel gondol fölfedezőjére és lankadatlan buzgalmú bűvárára, Thaly Kálmánra. A mit Wackernagel, éppen a XVII. század történeti népekeiről szólva, a német irodalomra vonatkozóan fejteget, a miénkre is áll: ez a kor az, melyben a nemzeti nyelvű műköltészet és a népköltés egymástól határozottan elkülönülnek. Magára maradv költői világgal népünk, mintha naivitásának egész báját, érzésének egész őseréjét, költői ösztönének szabad elragadtatását beleöntené énekeibe, lelkének egész megragadó gazdagságát föltárja s versenyre hívja az iskolának tanult verselőit.

Történeti folyamatosságában azokkal a sirató énekekkel indul meg ez a költészet, melyek «Magyarország Isten után való oltalmának», Zrinyi Miklósnak végzetes halálát gyászolják. A viharzó idők szenvedéseit, kitöréseit, küzdelmeit, csapásait, hőseit és áldozatait a

históriás énekek zengik. A legmegrázóbb események, a képzelet legjobban izgató, a szívekbe legmélyebben markoló élmények emlékéit a balladáknak gyöngysora őrzi, *Oláh Gecitől Rákóczi rézdobjáig*, melynek költői tüze a Percyéi mellé állítva sem vesz semmit ragyogásából. Másról nem is szólva, mi vetekedhetik e kis remekművek lírai motivumainak izzó erejével, melyek mindegyike a kor közös magyar érzésvilágának egy-egy sugara?! A küzdelem szilaj kedve *A kölesdi harcban*, a győzelem büszke mámora *Esztergom megvételeben*, az áruló gyűlöletének és a hősnő való szánakozásnak megkapó egybeolvadása *Ocskay László*-ban, a fejedelemért való rajongás bűja *Rákóczi rézdobja*-ban. Még a terjedelmesebb, laza szerkezetű, helyenkint ki-kiszáradó vagy szónokiasságba csapó históriás énekeket is, mint a *Tököly haditanácsa*-ról szóló verset, a forró érzések, izzó szenvedélyek pátosza részleteiben költői értékre emeli. Az önérzet és bucsúvétel malenkolikusan vegyített hangján szólanak a vitézeknek életök sorát mesélő bucsúénekei, melyek a halotti bucsuzatók módjára, a hős ajkára vannak adva, mint uráli ősrokonainak mitikus vadászkalandjai.

A vallásos énekek nem fenyegetnek többé, mint a mult században, a kérlelhetetlen isten igazságával; csak irgalmasságához fordulnak. Az emberek nem verik mellüket sötét és gyötrő büntudatban, hanem sebeiket mutatják az istennek. Élőkön az *Árván maradt magyar Sionnal*, az üldözött protestantizmushoz van hűségnek s vele összeolvadva, a haza szeretetének himnuszai és elégiái. A régi énekek zordon energiája megenyhül, az ítélet keménysége a hűségnek törhetetlen szilárdságába megy át, követelő didaxisuk a szenvedő lélek hangjaiba, panaszos, meleg, sokszor gyöngéd lirába olvad. Csak a Czeglédi Istvánnal halálra keresett, gályarabságra hurczolt prédikátorok lelkét igézik meg és tartják fogva a próféták és az *Apocalypsis* látomásai; ezekben mélyedve esdenek kegyelmet maguknak, övéiknek, nemzetöknek. A Rákóczi-háború szomorú végéről maradt vallásos énekek, közöttük a Rákóczi nevet viselő, mint a hogyan zászlója a közös magyar szabadságért lobogott, csak a közös nemzeti gyász fohászával keresik a mindenek urát, a szegény bujdosók gondviselő édesatyját.

A katona-dalok és bujdosó énekek legnagyobb számmal maradtak s a kor lelke legfrissebben és leghevesebben lüktet beennök. A mint egy versíró nevezi őket, a «nemzetök romlásán bosszúálló párduczok» s az erdők fenevadjai közé üldözött szegénylegények költészete ez, azoké, a kik «németek koporsójának» hirdették s utóbb a magyarság koporsójául siratták ezt az országot. Szilaj keménységében szinte félelmesen igaz ez a költészet, míg gyöngéd hangjaiban

váratlanul meleg és nemes. Elkeseredés, gyűlölet, harci kedv sugallják, majd a bukás nehéz fájdalma, mely panaszos nyögéssel rejtegeti, őrizgeti régi, letiport eszményeit. Szenvedélyek lobognak, égre törve, földön pusztítva, akár egy város égése, közben a szeretetnek féltő, szívbekapó kitörései, majd a kihamvadt fekete üszkők között a mindenöket vesztetteknek sírása. Fő indítéka az engesztelhetetlen, izzó német-gyűlölet, melyet sok század előtt fakadt források táplálnak, de táplál az idegen uralom esztelen zsarnoksága, embereinek és hadainak lázító kegyetlensége és kapzsisága, a köznyomor. E gyűlölet vadságát a haza sorsán bánkódó fájdalom ereje nemesíti meg. A hajás és kontyos szomszéd, «két pogány közt egy hazáért» ömlik a magyar vér: hangoztatják. A «magyarok istenének» ősi képzele tölti el a lelkeket és nyomul a verses imádságokba; hozzá száll *Rákóczi éneke*: Dávid királylyal kéri, hogy «adja kezébe ellenségeit, nemzetének nyomorgatóit». A közügy érdekébe a közérzésbe olvadásnak mily végtelen erejét tolmácsolja ez a költészet! A leghíresebb vitézek egyike, a sebében haldokló Kádár nem kér egyebet istenétől, mint hogy urának és hazájának «vitézeket adjon jobbakat helyette». A harci dalaiban ez életre-halálra folyó küzdelem mély elszántsága és önfelédte kedve, diadalmámor, hetyke elbizakodás és hamaros kétségbeesés zajlanak; kurucz és labancz nagyzó dölyfe és kárörvendő gúnyja egymás ellenében. Ezek a hangok és képek mintha a hunok harci föltámadásának emlékét őriznék: föltámasztanak valamit szemünk előtt a régi pogány magyar harcosból: a hajdu és huszár kérkedő szilajságában, kóbor és vakmerő kalandvágyában, fajszeretetének és gyűlöletének elemi erejében, harci életének vad kedvteléseiben. Az egész természet az övék: Bezerédi Imrének, a háború Toldi Miklósának, köszönik a halak és vadmadarak, «hogy nekik oly rakott asztalt rakatott»; Oeskai árulásának bosszújára eljönnek a hollók; a bujdosókat pártul fogja a tél, mikor piros csizmájok nyomát hóval lepi be, s útjokat mutatják a darvak. A *rajta-rajta* szilajságában mintha az ősi *huj-huj* visszhangzanék a századok távolából. Csinom Palkó és Tyukodi dalához, Bezerédinek sárvári és Balog Ádámnak Bécs alatt fújt nótájához nem hasonlók hangozhattak-e nyolczszáz évvel korábban Szent-Gallen és Augsburg előtt?!

Ezek a harci énekek, melyekben még a csapongó jókedv oly sűrűn szikrázik, a Rákóczi-háború vége felé s a szatmári béke után a földönfutó szegénylegények, bujdosó katonák keserű sírásaiba, bánatos elégiáiba és jajveszékéiseibe mennek át. A korábbi vígság nyomában a keserű humor egy-egy hangja szakad föl. A bujdosó, lemondó, Istenhez fohászkozó Balassi Bálint lelke lesz ennek a köl-

tészetnek lelkévé. Leghíresebb, ha nem is legkiválóbb terméke a végzetes trencsényi nap után keletkezett *Rákóczi-nóta*, melynek eleven, szinte zokogó ritmusában a gyász képeibe villannak az elmúlt dicsőség, győzelmek alakjai; majd a szabadság vesztét siratja; azután a köznyomor és rabság képei közül a szabadító Istenhez fordul. Költőileg kiválóbb e sötét napoknak egy másik terméke, a *Német sas*, a züllésnek, pusztulásnak szinte páratlanul megragadó hangulatával és képeivel; igazi tragikai dalt, erősebbet és szebbet, alig találunk egész irodalmunkban. Vége mindennek; következnek a búcsúénekek vezéreiktől Rákóczitól, hazájoktól, melytől nem kér egyebet az ismeretlennek induló szegény kurucz:

Ne hagyj hejába könyhullásom,
Nem sok tőled én kívánságom:
Csak, hogy szánjad, édes hazám, tőled válásom —
Csak, hogy szánjad, édes hazám, tőled válásom.

Milyen mélységes bánat, mennyi melegség ezekben a megtört, kemény szivekben! A bujdosóknak oly gazdag és megindító énekköltése a beköszöntött új, rossz világban már titkos költészet; csak a puszták, vadon erdők hallják, össze-összeverődő szegénylegények dalolják az üldözötteknek, hazátlanoknak ezeket a hol keserű, hol megadó, sem felejtetni, sem remélni nem tudó panaszait.

Hegyeken, völgyeken.
Falukon, útakon,
Erdőkön, mezőkön —
Nézik ellenségök.

Végre a kuruczvilágnak gyűlölettől és harczzomjtól, gúnytól és harci fölhevüléstől zajló költészete a magát istenére bízó léleknek csöndes áhítatában hangzik el Mikes Kelemen fohászaiban és Rádai Pál istenes énekeiben. Az Isten akarata lett és legyen meg!

Ha már azzal a kérdéssel akarunk szembenézni: mi lehetett lélektani forrása ennek az értékre, számra, kiterjedésre egyaránt nagy költészetnek: a legegyszerűbb és legtermészetesebb feleletet a közviszonyok szükségszerű hatása adja meg a nemzet lelkére. Minő izgalomban kellett ennek a léleknek fornia! A magán-, családi-, társadalmi-, vallásos életet száz ponton érintik, dúlják és emelik a háborús idők sűrű változásai; az ország egész lakossága évtizedeket tölt a hadi élet izgalmasában: az élet minden viszonya: munka, isteni félelem, szerelem, minden ennek a tűzfényében kavargozni szemei előtt. A háború céljában legrégebb és legáltalánosabb eszménye, nemzeti szabadsága tündöklik képzetében és új, mindig több és több reménnyel hevíti lelkét. Nemzeti élete, melyhez a néplélek legősibb

és leguralkodóbb szálával fonódik, egy élethalálharc koczkáján; hihetetlen áldozatok és csodálatos hőstettek sora ostromolják képzeletét, a szenvedések és dicsőség képei hozzák forrásba érzésvilágát.

Az idők forró légköre sűrűn ragadja próféciáknak hitt látomásokra az izgékony lelkeket, mint Réthey Györgynek egy egész századát a kamocsai táborban és annyi másokat; messzehírű jövőmondókat sugall, mint egykor a szegény Drabicius Miklós papot, utóbb Bercsényi táborigósát, Konez Mártont, a dudvági molnárt, kik mindaketten vérpadon, életükkel fizettek rajongásukért. A fölgújtott érzés és képzelet izgalma a nemzet egészét áthatotta a Rákóczi-háború alatt: innen költészete termőföldjének nagy kiterjedése és dús ereje. A háború maga is nagyobb területen folyt, mint korábbi szabadságharczaink bármelyike: jóformán a haza egész földjén. A fejedelem ügyét az egész igaz magyarság a magáénak érezte, vallotta, harczolta. A területi és felekezeti választófalak eltűntek: törekvésében, szellemében csak magyar volt és semmi egyéb. Az egész magyarság zászlaja alatt az egész magyarság lantja zengett.

A lelkek melegágyán és a motívumok özönén túl e nagy időnek magyar népe költői avatását fejedelmétől vette. Rákóczi Ferencz személyisége tündöklék előtte s százados álmai valósulnak meg benne. Valóban minden vonásával mintha a költészet tündérvilágából lépne elénk s oda ragadna vissza magával bennünket. Előtte csak két ilyen kedves hőse volt a magyar nép szívének: Szent László és Mátyás király. Egyéniségének hány vonása hatott össze, hogy nemzetének szíve, képzelete, emlékezése fölött ilyen urrá legyen! Ritka, daliás, férfúti szépsége, még pedig a magyar leventének sajátos erős és meleg szépsége; szívének kicsinyeket és nagyokat magához vonzó nemes jósága; a tömegek lelkének kormányzására hivatott szónoki képessége, melynek ránk maradt példái a magyar népszerű szónoklatnak legkiváló emlékei közé tartoznak; katolikus buzgósága mellett is nagybátyjának, a költő Zrinyi Miklósnak igazságos, a nemzet egészét néző, igaz magyar lelke; fejedelmi vagyonának káprázatos fénye; sorsának kis gyermekkorától kezdődő, képzeletizgató fordulatai a munkácsi ostromtól s a bécsi börtöntől a fejedelmi székig; a nemzetért vérzett őseinek tragikus árnyéka és magának az a küldetésül érzett helyzete, hogy: az utolsó nemzeti dinasztianak egyetlen sarja volt, a hagyományok magyar lelkének utolsó vigasztalása és reménysége. Nem az ő lelke visszasugárzásának kell-e tekintenünk a felőle zengő költészetnek egész érzelmi jellemét: a szeretetnek, lelkesedésnek, büszkeségnek, gyásznak meleg, szinte személyes bensőségét, a tartózkodó hódolatnak, alattvalói alázatnak egyetlenegy hangja nélkül. A maga

eszményét látva benne, a magáénak érzi mindenki. Történetünk összes alakjai között ő az utolsó, a ki mondák hőisévé lesz; a magyar mesék utolsó táltos lova az ő paripája volt, az, a melyik menekülő gazdáját arra kérte: veresse patkóját visszajáról, hogy nyomukat vesszék az üldözők. A mi meg emléket illeti, senki sincs egész történetünkben, kihez a magyar népszív ragaszkodásának több és melegebb élő költői emléke fűződnek, mint Rákóczi.

Az ő alakjának sugalló erejével ilyen tényezők szülték, táplálták, fejlesztették a kurucz költészetet. A mint nem ismerünk népköltészetet a világon, mely ily megható és elragadó bizonyosságát szolgáltatná, hogy a nemzeti közlet és közérzés nagyok és kicsinyek lelkét a katonai, vallásos, társadalmi és családi életnek minden viszonyában mily mélyen áthatotta és irányozta: méltán kérdezhetjük, hol van az a népköltés, mely egy kor politikai törekvéseinek és küzdelmeinek emléket ilyen költői értékkel őrizné? Kutató szemeink talán csak a mór háborúknál s a Cid-románczoknál állapodhatnak meg. A művészi mozzanatra, a költői értékre vetem a súlyt, mire nézve a szomszéd német történeti énekköltés, még XVI. és XVII. század fénykorában is, még Uhland véleménye szerint is, nem sok figyelemreméltót alkotott. Mily hatalmas költői őserővel zeng ez a mi névtelen költészetünk! Milyen vakmerő vonásokkal milyen feledhetetlen képeket fest szenvedélyektől zaklatott és bús álmodozásba merült képzelete! A szín-igaz érzésnek, gyöngédségében és tombolásában egyaránt, milyen hódító egyszerűsége és sugalló ereje! A ritmika áradó gazdagsága és tiszta zengése, ha előzményeire gondolunk, szinte álmélkodva állít meg, míg rá nem jutunk a magyarázatra, hogy e versek legnagyobb része énekekre és énekelve született. Valóban, ez a páratlan költészet ép olyan dicsekedésünk maradhat, mint akár legnagyobbjaink költői alkotása: a magyar népköltésnek olyan virágkora ez, a melyet műköltésünkre Petőfi és Arany derítettek. Kincsünk, melyből mint a mesék tartják, lángok lövellnek ki . . .

A nagy történelmi emlékekhez méltó nagy irodalmi emlékekkel tele, büszke fájdalommal kísérvük ennek a költői világnak fejedelmét, a «princeps poetarumot», utolsó útján. Története költészetté lett s ennek sugaras fényében ragyog halhatatlan alakja szemeink előtt. Hiába verték le hős hadait, hiába ragadták el fejedelmi pálcáját, hiába kergették száműzetésbe: — nemzetünk költői világában mindig fejedelmünk maradt és mindig az marad. Ennél pedig ugyan van-e nagyobb diadal ezen a mi földi világunkon?!

RÁKÓCZIÉK.

Ünnepi versek.

SZABOLCSKA MIHÁLYTÓL.

I.

RÁKÓCZI KOPORSÓJÁNÁL.

Visszajöttél, hazajöttél végre,
«Hazánk szentje, szabadság vezére.»
Véget ért hát nagy hontalanságtok,
Kétszázéves nehéz bujdosástok!

Hogy elmentél: zöld erdők harmatát,
Hó lepte be piros csizmád nyomát.
S oda fagyott a nagy zúzmarába
Szabadságunk bimbós rózsaája.

De a neved búbajos emléke,
Tovább virúlt nemzeted lelkébe,
S ki érettünk legtöbbet szenvedtél:
Szabadságunk eszményképe lettél!

Eltörhették a tárogatónkat,
Megtilthatták álmodni is rólad:
Csak te voltál a szívdobogásunk.
A legszentebb, titkos imádságunk!

Csodás hittel édes meseszóban,
Regélgették a magyar kunyhókban:
Az üstökös újra tündököl még,
Hej, Rákóczi egyszer vissza jön még!

S ha valahol el-szét e hazába,
Lobbot vetett a szabadság vágya,
Ha valami szívünk feltüzelté,
Azt mondtuk rá: a Rákóczi lelke!

Ujra kezdett dicső küzdelmünkben,
A te lelked lángolt a szívünkben.
Nagy fényedről tisztán rád ösmertünk,
Csakhogy akkor Kossuthnak neveztünk!

— Hazajöttél végre valahára.
Szabadságunk bolygó fénysugára.
S poraidat ha már visszahoztuk:
Lelkedet is haza imádkozzuk.

S valahára méltók leszünk hozzád,
A tied lesz egész Magyarország . . .
A te lelked lesz majd a vezére
A szabadság ígélet-földére!

II.

RÁKÓCZIÉK.

A magyar nemzetnek szive dobogása,
Leérik-e vajjon a sírok porába?
Megtudják-e, a kik odalent pihennek?
Szegény vértanui a magyar nemzetnek:
Hogy Rákócziék hazajöttek!

A magyar nemzetnek szive dobogása,
Fölhallik-e büszkén az egek honába?
Fénylő Hadakutján, a Csaba népéhez,
Fölcsapkod-e a láng mit a lelkünk érez:
Hogy Rákócziék hazajöttek!

A magyar nemzetnek szive dobogása,
Átragad-e e föld minden szem porára?
Nyugtalan kuruczok porló tetemére,
Száll-e nyugodalmas, engesztelő béke?
Hogy Rákócziék hazajöttek!

... S a magyar nemzetnek szíve dobogása
 Tovább dobog-e majd minden unokánkba?
 Öröklík-e hiven, a mit mi ma érzünk:
 Hogy nekünk egy nagy, szent elkötelezésünk
 A Rákócziék hazatérte!

Egy szent eskütétel: hogy e haza földje
 Magyar és szabad lesz, örökre, örökre.
 Mert mikor Rákóczit temetjük beléje:
 Szerződésre léptünk, nagy vérszerződésre,
 A szabadság szent Istenével!

III.

A RÁKÓCZI PORÁT . . .

A Rákóczi porát,
 Minek eltemetni
 Kassa városába?
 A Rákóczi porát
 Szét kellene szórnunk
 Az egész országba!

Egy-egy drága porszem
 Hadd jutna belőle,
 Keletre, nyugatra,
 Hátha szabadságunk
 Rózsafája tőle
 Végkép megfoganna!

Hátha csodaképpen,
 Egygyé varázsolná
 Az egész országot . . .
 S teremtene itten,
 Egy új, diadalmas
 Nagy Magyarországot !

IV.

MIKES LELKE.

Jön Rákóczi hazafelé,
Napsugárba öltözködve.
A merre száll: égen földön
Fényözön van körülötte.

Csak én látok — könyemen át, —
Egy fölleget a nyomában . . .
Követi a szent koporsót,
Hiven, búsán, haloványan!

S a bujdosók hazatértét
Fényben, tűzben ahogy látja:
Szegény felhő könyvet hullat,
Örömébe', bánatába'!

— Az a felhő: Mikes lelke,
Nem lesz már vig soha többé . . .
De búsán is ott lebeg majd
Kassa felett, — mindörökké!!

II. RÁKÓCZI FERENCZ ÉS A KÉPZŐMŰVÉSZETEK.

RIEDL FRIGYESTŐL.

Rákóczi Ferencz uralkodása alatt udvarán a művészetek nem virágozhattak fel, Rákóczi nem lehetett oly művészi mecénás, mint Hunyadi Mátyás. Rákóczi Ferencz is szenvedélyesen szerette a művészeteket, mint Mátyás király, sőt maga is nemcsak műértő, hanem jeles dilettáns képviselő is volt: azonban állandó fejedelmi székhelye az idők viharában nem lehetett, állandó székhely nélkül pedig fejedelem nem virágoztathatja fel a művészeteket. Rákóczi Ferencz élete különben is nyughatatlanabb volt, semhogy a művészetek nagyobb arányu fejlesztésére alkalmat adhatott volna.

Már mint gyermek is izgatott az élete, minthogy nyughatatlan mostoha-apja, Thököly magával viszi háborus útjára: később Rákóczit majd a Moldva, majd a Tiberis, majd a Visztula vagy a Rajna partján látjuk: miután pedig elhagyja dicsőségének és szenvedéseinek színhelyét: a Duna—Tisza vidékét, éveket tölt a keleti-tenger partján Danzigban, majd XIV. Lajos udvarán a ragyogó Versaillesben, majd a Márványtenger kék síkja mellett a kertes Rodostóban. A mostoha sors gondoskodott arról, hogy e téma: *Rákóczi és a művészetek* ne legyen gazdag adatokban. Mindamellett, hogy Rákóczinak nem volt állandó fejedelmi városa, mindamellett, hogy élete oly hányt-vetett vándorélet volt: életének két körülménye, mégis kedvezett a művészeteknek: egyik az, hogy Rákóczi Ferencz egyéniségénél és nevelésénél fogva a művészetek iránt igen fogékony volt. Másik az: hogy kora és környezete nagyon szerette a látványos pompát, a díszfelvonulásokat, a szemkápráztató fényűzést. Mindez ugyan még nem a művészet maga, de legalább ihletője. Rákóczi Ferencz szerette a művészeteket: egy kortársa panaszkodva említi, hogy túlságosan műbíráló, neki még a szentek képei is a kritika tárgyai: a szentek képei előtt is vizsgálja, kit hogy festettek, miképpen írták, ki micsodás? E műkritikai hajlamon nem fogunk csodálkozni, ha tudjuk, hogy Rákóczi maga is

festő volt, igen ügyes dilettáns-festő. A festőművészet Rákóczit egész életén elkísérte. A művészet volt vigasztalója a börtönben is.

Miután Rákóczi Ferenczet Bécsujhelyben abból a börtönszobából, a melyből nagyapja, Zrinyi Péter a vérpadra lépett, már tágasabb terembe költöztették: olyan örömet érzett, mondja, mint tán sohasem! Idejét már kedve szerint oszthatta be a börtönben: óra hosszáig ült naponként a rácsos börtönablakban, lenézett a várak kristálytisza vizére, melyben a partszéli fák lombjai tükröződtek és etette az úszó hattyukat. Aztán megengedték, hogy rajzszközöket és festéket hozason: naponként délelőtt is, délután is festett itt is, a halál örvényének szélén. Egy későbbi képén önmagát ábrázolta azon ruhában, a melyben fogságából a németújhelyi börtönből menekülve Podolinban a Szepességben a piaristáknál menedéket talált. Ezen arckép podolini példánya, mint a podolini igazgató úrtól értesülök, néhány évvel ezelőtt a rendházból eltűnt. Hogy a képet maga Rákóczi festette, az a kép második restaurált példájának feliratából kitűnik, melyet Thaly Kálmán ismertet.

A rodostói kápolna mellékoltárán is van egy festmény, melyet az ottani jámbor kagyomány Rákóczinak tulajdonít. A kép a boldogságos szüzet ábrázolja, de nem úgy, mint a nagy szabadságháború alatt vert pénzdarabokon, Pro libertate, a hol Mária Magyarország védőasszonya glóriában ül a kis Krisztussal ölében: a rodostói oltárképen már a Máter dolorosa látható, kinek szívét a fájdalom kardja átdöfi.

Rákóczi Ferenczet négy földrajzilag elég távol eső helyen találjuk bizonyos kapcsolatban a képzőművészettel. Rómában, magyar várain, Versaillesben és a török Rodostóban.

Művészeti nevelésének legfontosabb alapját római tartózkodásának köszöni Rákóczi. Ő már a barokkori Rómába érkezett, a Bernini Rómájába, de Rómában úgy is mindent lelapít az antik emlékek nagysága. Rákóczi négy hónapig maradt Rómában. Naponként délelőtt a régiségeket szemlélte. Római tartózkodása nagy hatással volt nemcsak izlésére, hanem történeti érzékére is.

Rómában a romok közt is minden a régi római impérium hatalmát hirdeti: még a pompás vízvezetékek és márványmedenczés kútfők folyó vize is. Igen, a víz is, mert bár legmúlóbbnak gondoljuk a folyó vizet, Rómában ez is egy kétezeréves parancsnak engedelmeskedik.

Latinul úgy is kitűnően tudott: volt egy időszaka, a melyben latinul sokkal folyékonyabban beszélt, mint magyarul, sőt, — úgy mint Széchenyi, — gyermekéveiben külföldi tartózkodása alatt majdnem elfelejtette a magyar nyelvet, az a Rákóczi, kinek oly jelen-

tékeny része van abban, hogy később Magyarország és a magyar nyelv mégis érvényesült.

A római nagyság emlékei Rákóczit azután idehaza is érdeklik. Erdélyben, melynek talaja oly gazdag római emlékekben, feliratokat és régiségeket gyűjtött. Az Aldunán pedig Trajanus hidjának hídfőit ásatta ki francia mérnökökkel.

Van egy jelentékeny festő, kinek neve a Rákóczi nagy nevéhez szorosán hozzáfűződik: ez a Mányoky Ádámé. Mányoky Ádámról fel-tűnően kevés pontos adat maradt. 1705-ben festette le először a nagy fejedelmet dísz-páncélban, mint akkor szokás volt.

Mányoky szegény szülei fiúkat, a későbbi híres festőt, Komáromban egy német főtisztnek adták át: vigye magával, nevelje föl, a hogy gondolja. A tiszt magával vitte a fiatal Mányoky Ádámot és valószínűleg hajlamainak megfelelően festőnek nevelte. 1703-ban Berlinben találjuk: már híres festő, a porosz király, a művészetek nagy barátja is meglátogatja műhelyében. Hogyan került Mányoky ismét hazájába, hogyan került Magyarországra? Egy nem teljesen hiteles forrás szerint Rákóczinál berlini tartózkodása alatt megismerkedett Mányokyval és férjéhez vitte Magyarországra. Mányoky különben Berlinben egy még ki nem derített ügy miatt a kalandor Klementnek, Rákóczi diplomatájának társaságába pörbe keveredett. Klement később mint politikai kém vérpadra került.

Mányoky, Rákóczi megbízásából Hollandiát is beutazta, valószínűleg diplomáciai küldetésben. Mányoky nem volna az első festő, kit diplomatának is alkalmaztak volna: a nagy németalföldi Eyck és később Rubens is szerepeltek mint diplomaták. Ilyen küldetésre különösen arcképfestők alkalmasok, ha jó a modoruk. Később udvari festője lett Rákóczinak, a fejedelem két legjobb képe, a drezdai és a Radvánszky-gyűjteményben levő, Mányokytól való. Mányoky követte Rákóczit a száműzetésben is: úgy mint Mikes Kelemen, őt is ott találjuk 1711-ben Lengyelországban Rákóczi oldalán. Évi fizetése 900 forint, a mai pénzérték szerint ötször vagy hatszor annyi. 1711-ből van egy már Lengyelországban kelt levele Rákóczi Ferencznek, melyből látjuk, hogy Mányoky közvetítésével mértani és csillagászati eszközöket rendelt Königsbergből. Mányokyt még Danzigban is Rákóczi oldala mellett látjuk; felajánlta újból szolgálatait.

Két évvel később már Erős Ágoston lengyel és szász király udvari festője, kinek Rákóczi ajánlta. Erős Ágoston lengyel és szász király, ki a lengyel nemesektől tanulta el az adósságcsinálást, Magyarországon is több ízben megfordult. Mányoky további élete nagyobb-részt Drezdában folyik le.

Rákóczi Ferencz izlése és Mányoky Ádám egy és ugyanazon korra vallanak: XIV. Lajos korára. XIV. Lajos Rákóczinak szövet-sége, később meghitt barátja volt. XIV. Lajos izlése uralkodott egész Európán, Bécsben épp úgy, mint Varsóban, I. József udvarán épp úgy, mint Erős Ágostén. Ennek a pompaszerető, fölfuvalkodott divatu kornak volt egyik kedvelt festője Largilière, ki ismét Mányoky mestere volt. Tán soha sem játszott a ruha, a redőzet, a drapéria, a rojt nagyobb szerepet, mint a XIV. Lajos korabeli képeken. Hyacinthe Rigault képein pl. a ruha az ember. A széles, pompás, hatásos esésű ruházat elfoglalja a kép jó részét. Az emberek mintegy elvesznek ruházatuk bőséges, szemkápráztató tömegeiben. A néző alig jön arra a gondolatra, hogy ezek az alakok is csak meztelenül bujtak az öltözetükbe. Ennek az iránynak mérsékeltebb képviselőjét látjuk Mányokyban: a ruházatot erősen kiemeli, de éppen nem az egyénítés rovására. Mányoky nem oly jeles festő, mint kortársa Kupeczky, nem tudja alakjait olyan erősen kiemelni, de valamivel harmonikusabb.

Rákóczi alakja mindig úgy fog előttünk állani, mint a hogy udvari képírója Mányoky, az ismeretes drezdai képen festette: a mint 1710-ben Rákóczi Ferencz sok csapás után még egyszer, végső hősi elszántsággal kihívja a sorsot: Acheronta movebo!

Versaillesben, XIV. Lajos udvarán, Rákóczit a világ legfinomabb, legfényesebb és legszellemesebb társaságában, Európa legszebb kertjében találjuk. Úgy, mint a mi Mátyás királyunk budai palotájában szép oroszánokat tartott, úgy tartott XIV. Lajos udvarán száműzött királyokat: I. Jakabot, Anglia trónvesztett királyát és Rákóczi Ferenczet. A Roi Soleil, — a mint XIV. Lajost nevezték, — a hanyatló Napkirálynak utolsó sugarai még megaranyozták e két száműzött fejedelem életét. Rákóczi meg is szokta látogatni a XIV. Lajos kegyéből még mindig barokk fejedelmi pompában élő szerencsétlen angol királynét.

XIV. Lajos udvara az emberismeret iskolája is volt. Saint-Simon, kit Taine Shakespeare mellett a legeslegnagyobb emberismerőnek tart, a kételkedő Saint-Simon Memoire-jaiban a legnagyobb tisztelettel szól Rákócziról. Az udvar legokosabb asszonya, a szabad-száju orléánsi hercegnő, Erzsébet Sarolta, mint műismerőt mutatja be Rákóczit. Rákóczi Ferencz, — így beszéli el a hercegnő egyik levelében, — jó úr, eszes, sokat olvasott, mindenhez ért, az érem-és gemma-gyűjteményemet akarta látni, melyet meg is mutatam neki.

Versaillesban a nagy francia király halála után Rákóczi mind-

inkább elmerült az öntépelődő vallásos elmélkedésekben, a mi elvonta a művészetektől. Rákóczi Istenét épp oly végletes szenvedélylyel szeretete, mint hazáját. Az «Önvallomások» című művében Rákóczi számot ad Istennek arról, miért élt, mit művelt. E művének tanúsága szerint magasztos perczeket élt át Rákóczi a Gros Bois-zárdában. Az emberi lét nyomora, a világi élet mulandósága és fájdalma, mind eltűnnek előtte. Mintha az utolsó ítélet harsonái megszólalnának, minden földi érdek elenyészik és csak egyetlen egy nagy kérdés marad fenn: a lelkiismeret kérdése. Te tudod, Istenem, mit akartam Magyarországgal, te fogsz itélni rólam!

Rákóczi Ferencz napja, a mely előtt oly sok nehéz zivatarfelhő vonult el, Rodostóban a Márvány-tengerben hunyt le. Az utolsó fölvonás háttére gyönyörű.

A tengerből fölszálló rezgő ködben terül el sötétzöld cziprusoktól és nyájas szőlőktől koszorúzva fehér minaretjeivel a kertekben gazdag festői Rodostó.

Rákóczi Ferencz Rodostóban is építkezett, többet tán, mint a mennyit pénzügyi helyzete megengedett.

Rákóczi itt is sokat foglalkozott, ha nem is a művészettel, de legalább testvérével: a műiparral, az esztergályozással, a butorkészítéssel.

«A mi urunk, — írja Mikes 1728-ban, — ebédig az írásban és olvasásban tölti az időt, ebéd után pedig, a ki látná, azt hinné, hogy valamely mesterember: vagy fűr, farag, vagy az esztergában dolgozik. Szakálla sokszor annyira tele van forgácsal, hogy maga is neveti magát. És úgy izzad, mintha munkája után kellene ennie kenyérét.» A rodostói templomban még most is mutatnak egy XIV. Lajos izlésében kidolgozott, gazdagon díszített barokk-széket, melyet Rákóczi készített. E székben ülve hallgatta Rákóczi a misét, tehát sokat ült benne. Rákóczi műasztalos hajlamait meg fogjuk érteni, ha tudjuk, hogy épp akkor, a midőn Rákóczi Párisban tartózkodott, érte el ott a butorkészítő műipar legmagasabb fokát. Ez volt ennek a műiparnak máig utól nem ért virágkora. A legjelesebb művészek vete-kedtek, hogy szép mintákat adjanak a mesterembereknek. Nem fog-nak tehát azon csodálkozni, hogy ezen virágzó és divatos műipart Rákóczi is megkedvelte.

Vajjon gondolt-e Rákóczi rodostói fapalotájában a hazatérésre? Gondolt-e ő, a pompás fölvonulások nagy kedvelője, gondolt-e arra, mily gyönyörű festői tárgy volna az ő Mányokyjának, ha az egybe-sereglett tengernép majd fogadja hazatért fejedelmét ott, a honnan menekülni volt kénytelen: hat fehér ló vonja ragyogó díszkocsiját a

diadalíveken át az ujjongás átviharozta utczákon végig : ott lesz a hű Bercsényi, ott a világszép Bercsényiné, ott Eszterházy. Bizonyára oda képzelte a száműzött rodostói rajongó Mikes Kelemenje mellé fejedelmi képiróját, Mányoky Ádámot is.

Források Mányokyra nézve Thaly K. cikkein kívül: A Lavocat-Mindszenti-féle *Historiai Dictionarium*. — *Tud. Gyűjtemény* 1828. — *Archivum Rakocianum* III. 615 — Nyáry cikke *A művészet* 1906.

Rugendas Fülöp Györgyöt nem említettem, mert nem hiszem hogy valaha Magyarországon lett volna és hogy Rákóczi Ferenczet ismerte volna.

KURUCZOK KIRÁLYA.

— Énekek Thököly Imréről. —

ÁBRÁNYI EMILTŐL.

Hát igaz, nagy Isten!
Hát valóra válik,
A miről álmodtak,
A miről meséltek
Magyarok hú milliói
Buzgón, mindhalálig! . . .
A hatalmas szívet,
Nemzetéhez hívet,
A nagyságos elmét,
Hősök fejedelmét,
Többé nem kesergi, nem siratja már:
Mély özvegyi gyászban,
Hosszú hervadásban,
Roskadó homlokkal
A késmárki vár!

Láttuk tova szállni,
Meg visszatalálni,
Könnyű szárnyon bármily messze járt:
A tömérdek bujdosó madárt.
De hiába, mind hiába
Vártunk vissza téged! . . .
Nem fogyott el soha köztünk
A te messzeséged! . . .
Százszor is elszállt a fecske,
Százszor is megtért a gólya,
Ah, csak te maradtál

Messze idegenben,
Mint távoli csillag:
Üldözött szabadság
Fényes bujdosója!

És most, ime, visszatérít
Hálás hódolattal
Magyarország népe!
Oda fektet lágyan
— Ó hazátlan csontok! —
A haza ölébe! . . .
A szepesi felföld
Kupolás dómjában
Ott hirdeti eztán
Emléked szentségét
Márványsírod szája:
Minden jogtalanság
Nagy tilalomfája,
Szabad nemzet, szabad vallás
Bátor daliája! . . .

Zrínyi Ilonáért
A ki megharczottál:
Rákóczinak voltál
Mostohája te! . . .
De a hazaszeretben
Édes apja voltál,
És a bujdosásban
Áldott mestere! . . .
Ott állott előtte mindig
Vezetőül, kalaúzúl
A te földi pályád! . . .
Rád nézett és megtanulta:
Elszenvedni a hazáért
Tövises bú, maró honvágy
Minden Golgotáját! . . .

Ó virrasztaná bár
Álmod édességét
A hazai földben
Te nemes, te drága:

Egy virágzó, czélt érő nép
 Békés boldogsága! . . .
 De ha egyszer mégis
 Zajtól lenne hangos
 A te kriptád mélye :
 Hozzád más zaj le ne hasson,
 Téged más zaj ne riaszson,
 Téged más zaj föl ne verjen,
 Csak százados ellenségét
 Porba tipró nemzetednek
 Diadal zenéje! . . .

II.

Hej, régen volt, a mikor te
 Fent kardot ragadtál,
 És a czudar zsoldos-hadnak
 — Harczban czenknek, sarczban vadnak —
 Árkon-bokron, hegyen-völgyön
 Véres leczkét adtál! . . .

Hej, régen volt, a mikor te
 Bujdosóvá lettél,
 Mert egy szegény, árva népet,
 A kit váltig rontott, tépett
 Bécsi fészken fölhízott sas — ;
 Igazán szerettél! . . .

Hej, régen volt, a mikor te
 Keseregtél, sírtál!
 Tengerparton, pogány-földön
 Könnyben ázó, szívet rázó,
 Tüzes kintől fölszikrázó
 Léveleket írtál!

Bús hazádat végigverte
 Osztrák zsarnok botja,
 És te voltál nemzetednek,
 A fogyónak, a betegnek — :
 Banditája, hét fő-bűne,
 Polgári halottja! . . .

És most hoznak, téged hoznak
 Diadalszekéren!
 És magasztal és dicsőít
 Millió száj egyhuzomba,
 Zászló, kürtszó, büszke pompa
 Minden utcán, téren! . .

És ereklye minden csontod,
 És a neved áldás,
 És a neved tetre készítő,
 Áruló-fajt elemésztő,
 Porba sujtó, lángra gyújtó
 Diadalkiáltás!

Bölcs biráid, bőszi bakóid
 Elenyésztek sorban! . .
 A hatalmas, nagy pribékek,
 A kik szidtak, elítéltek,
 És kínoztak és gyaláztak —:
 Rothadnak a porban! . . .

De te szebb vagy, ragyogóbb vagy
 A magas Tátránál,
 A mikor a hajnal fénye,
 A kelő nap friss sugára
 Széles, daczos homlokára
 Tündökölve rá száll! . . .

Leborúlunk mind elédbe
 Kuruczok királya,
 Haza hozott ékességünk! . .
 S halljuk, a mint súgja nekünk
 Tanulságos, dicsőséges
 Márványsírod szája:

«Nézzetek rám! . . A hazáért
 Harczoltam, szenvedtem!
 És mert hozzá hű maradtam,
 Mindenemet neki adtam:
 Számüzötté, nyomorulttá,
 Beestelenné lettem! . .

Nézzetek rám! . . . Nekem ujjong
Az egész mindenség! . . .
Sárból, szennyből, fürtelemből,
Szörnyűséges Golgotából,
Börtönből és bitófából — :
Így lesz örök fenség! . . .

MAGYAR FILOZÓFIA RODOSTÓBAN.

ALEXANDER BERNÁTTÓL.

Rodostóból, a száműzött fejedelem udvarából, a fenséges lemondás és megnyugvás, az izgatott remények, a mélységes lehangoltságok bús helyéről, sajátos hang ér hozzánk, csöndes, nyugalmas hang: az udvari emberek egyike, *Kiss István*, a filozófiai elmélkedésben keres menedéket és vigasztalást. Gondolatait följegyezte, lemásoltatta és a kéziratba maga jegyzi be: 1730. *Irattam György deákkal, Tráciában, Rodostón, Kiss István m. p.* Címül az első lap élén ez áll: *Magyar Filozófia*.* Ez a kézirat került, nem tudni, mely uton, a Nemzeti Muzeumba, a hol *Thaly Kálmán* irányozta reá figyelmünket. Ő állapította meg, hogy *Kiss István*, valamint *György deák* tényleg ott éltek *II. Rákóczi Ferencz* udvarán *Rodostóban* és *Kiss István* túlélte a fejedelmet, még 1741-ben életben volt. *Thaly Kálmán* hozzávetése szerint *Kiss István Pápai János* oldalánál az udvari kancellária tisztviselője volt, de biztosat nem tudunk róla. Nyelvéből ítélve Erdélyből származott. Csak neve, *Rodostóban* létének híre és művének másolata maradt reánk. E gyér életrajzi adatok is bizonyítják, hogy nagy szerepet *Rodostóban* nem vihetett. Mégis azoknak a keveseknek egyike, kiknek szava *Rodostótól* elhatott hozzánk; hogyné hallgatnók feszült figyelemmel! A miket *György deák* e becses kéziratban följegyzett, azokat a gondolatokat magyar fő gondolta *Rodostóban*, azok talán betekintést engednek a rodostói magyarok gondolatvilágába.

I.

A Magyar Filozófia nem elvont gondolatoknak kész rendszere, mely inkább az akkori iskolai tanultságot mint magyar ember gondolkodását tükrözné; a Magyar Filozófia gyakorlati elmélkedéseket, élethölcösséget tár elénk, melyekben rendszert vagy teljességet nem szabad keresnünk. A mű külsőleg három szakaszra oszlik ugyan,

* A munkát magát teljes szövegében lásd a jelen kötet 189-ik oldalán.

logikára, fizikára, metafizikára, de ezek a fölrások, tekintve a mű tartalmát, teljesen érthetetlenek. A logikának keresztelt részben épp oly kevésbé foglaltatik logika, mint a fizikában fizika, vagy a metafizikában metafizika. Egyebek, mint az emberek egyéni erkölcsére, de főképp állami és társadalmi életére vonatkoznak, egyáltalán nem fordulnak a műben elő és e tekintetben semmi különbség nincs a három rész közt. A «Logika» például ezzel a tétellel kezdődik: *Valaki közjót keres vagy szerez, magános nyereségre vagy jóra ne is nézzen, se ne tekintsen.* A «Fizika» első része ez: *Vezér nélkül az ország meg nem állhat.* A «Metafizika» így kezdődik: *A kivel egyezni akarsz, ne könnyen tagadj meg valamit tőle.* Ha a szerzőt meg akarjuk érteni, teljesen mellőznünk kell a mű címmezését és szakaszokra osztását, mint a mikkel a szerző kifürkészhetetlen czélból ámitani akarta a leíró vagy más valakit nem tudjuk. Ez a mű életbölcseességi elmékedéseknek egymástól független sorozata, melyek rendjét többnyire nem valamely tudományos elv, hanem a szerző egyénisége, az írás alkalma és egyéb véletlenek szabják meg.

A mit a mű így veszít tudományos érték dolgában, melyre számot nem tarthat, azért bőven kárpótól műveltségtörténeti, kortörténeti tekintetben. Ez a mű hozzávetésem szerint nem fordítás, se nem kompiláció; nem tudós, de művelt gondolkodó ember műve, a ki tanultságának, élettapasztalatainak, megfigyeléseinek eredményeit közli velünk. Nagy olvasottsága van, főleg a történet terén, melynek anekdotikus, erkölcsi oktatásra alkalmas részeit, a kor általános szokása szerint, kitűnően tudja alkalmazni. Minden tételéhez keres és talál az ó- és újkori történetben bizonyító, illusztráló tényeket. Nem barátja a nagyon elvont fejtegetéseknek; közel szeret maradni a való élethez, melynek jelenségeit jól megfigyeli. Kedveli a velős mondásokat, az elmés hasonlatokat, a példaszókat és az ezekből merítő czímerfölriratokat, melyek terén nagy jártassága van; ezt talán az udvari élet alkalmatosságainak tudhatjuk be.

Némelykor csodálkozhatunk rajta, hogy Rodostórol, rodostói dolgokról, magyar viszonyokról, személyes élményeiről, közvetlen tapasztalatairól látszólag alig valami foglaltatik az egészben. Ezt a szerző, úgy látszik, a mű filozófiai jellegéhez tartozónak gondolta, hogy tárgyilagosságával tételeinek egyetemes érvényét biztosítsa. De ez a nagy tárgyilagosság talán inkább látszatos, mint valódi. Az általános fejtegetések fölszine mögött nem egyszer érezzük a szerző szivedobbanását, közvetlen tapasztalatainak melegét. Nem lehet véletlen, hogy minduntalan visszatér udvari dolgok tárgyalására, a jó fejedelem tulajdonságainak fejtegetésére, az udvari ember viselkedésére,

háborúra és ilyenekre. Jellemző az első gondolat, melyet leír: *A magános jónak keresete a közjónak romlása.* Nem fejeződik ki ebben az első mondatban a Rákóczi-tragédia leggyászosabb tényezője? Az egész fejezet ezt a gondolatot variálja. *Ha elveszett hazád, elveszett hajód . . . Állj hazád mellett, hogy véle együtt el ne essél.* De mindjárt áttér a fejedelemre: A fejedelem hajósmester, az ország hajó, a vezérek kormányosok. Elvetett ember az valaki, hogy maga szabadulhasson, egész hajót elmerít. Az elmélkedés vége: *A mely nap királylyá lettél, magadnak meghalván, másoknak élni kezdtél.* Az egész történetből összekeresi a példákat, de hogy följegyzéseiben ez az első témája, ezt a nagy rodostói példa sugalmazta. A Logika negyedik részében olvassuk: *A király jósága, hazájának oltalma; levegő egének csendessége; tenger vidámsága, földnek sirja. A királyokról elmélkedik legtovább.* A II-ik szakaszban az első rész: *Vezér nélkül az ország meg nem állhat; a második: Egy hit, egy törvény, egy király: a monarchia dicsérete; a negyedik: minden hatalom csak Istentől vagyon; az ötödik a fejedelem minden hatalmát szolgálóinak ne adja. Kiss István nem akarja, hogy a király bábkirály legyen. Király, a ki parancsol, nem az, a kit csak korona ékesít . . . Az országnak minden dolgait szolgálókra bízni, annyit teszen, mint magának urakat választani . . . A császár, ki házába zárkózik, igazat nem tud. Birákat csinál, a kiket nem kellene. A kiket meg kellene marasztani, kitudja. Egy szóval a nagy jámbor fejedelmet áruba bocsátják, eladják. Ilyen elmélkedéseket az adhatott nyelvére, a miket maga tapasztalt, átélt. Ilyenkor elhagyja filozófiai nyugalma, valóságos indulat rezeget szavában és a szó csak úgy ömlik tollából. A 13. részben talán szintén hazájára gondol, midőn ezt írja: *Fenixmadarak az országok; megég a fenix, de meg nem hal, mert holteleven hamvából új fenix támad.* A 21. rész az udvari étellel külön foglalkozik. *Valaki udvari akar lenni, gyermekségétől fogvást mindennap gyakorolja magát. . . Nyelveket tanuljon. Tánczczal, futással, lovaglással, fegyverekkel, izzadással keményítse testét . . . Egy napot se mulasszon el olvasás nélkül, . . . írás nélkül, . . . erkölcsök tudományára legyen gondja, ahhoz járuljon magaviselete. Az udvari embernek élete nyájasság legyen. Az udvari embernek főleg alkalmazkodni kell tudnia. Az udvari ember az örvendezők között víg, sírók közt szomorú, bölcsek közt tudós legyen, tudatlanok között titkolja el tudományát, mindeneket magához édesítsen, legkisebket is, kiket jóakarattal, kiket emberséggel, kiket becsülettel köszöntéssel, kiket szolgálatjának ajánlásával, kiket orcája vidámságával, kiket ajándékkal igyekezzék meggyőzni s magáévá tenni.**

Igaz, hogy ilyeneket olvashatott az II Cortegianóban, mely akkor is még igen elterjedt könyv volt, de olvasmányait nyilván élményei irányozták és értették meg vele. Erre van egy bizonyítékunk, mely az eddigieknél is világosabb és megindítja lelkünket. A harmadik szakaszban újra szól az udvarról; a hatodik rész tétele ez: Valaki udvarban kívánczik, másé kíván lenni. Ezt a tételt bőven fejtegeti. Az udvari embernek minden állatya másra vagyon; cladta szabadságát, másé, nem magáé. Fényes rabság az udvari dicsőség. Ó, mennyi főrend kívánczik udvarhoz. Udvarban kéredzenek; alig fogadják be őket, immár hogy magokkal sem birnak, azon panaszkodnak, siránkoznak. Ezek után a szerző nagy energiával fölkiált magyar érzéssel: Az igazán szerencsés, valaki szabad akaratját követheti, mástól senkitől sem függ, meg nem gátoltatik, nem kényszerítetik. Ha császárnak barátja, vajjon senki sem kényszeríti-e? Boldog vagy? Állj elő udvari s mondd meg nekünk: Azóta többet s jobban aludtál-e, mint azelőtt, mikor a császár szolgája nem voltál? . . . Az udvari ember reggel mindjárt a külső házban megállapodik, órákat tölt hivatala szerint, egyszóval egészen a fejedelem parancsolatjától függ. Ha csengetnek, felugrik, megijed, mintha mennykő esett volna mellette, mindent szélylyel hány, elvét, az ajtóban terem, mit mond avagy parancsol, int avagy valaki, untig vigyázza, ideje magának semmi sincsen; semmi tulajdon helye, mindent kérelemmel, más asztalától él; valamikor fejedelmét látja, meghalványodik, megpirul, tétova futos, mindenkor fél, mennyi térdet hajt, süveget vét, mindent a fejedelemnek, mindent másnak, magának semmit. Azonban örül, noha békével nem lehet, mintha gond nélkül szabad, mindenkor magáé volna. Diogenestől idézi azután: Az udvari élet tyukketrecz; az udvariak kalitkában vannak zárva, valaki szabadságát szereti, az udvart kerülje. Idáig a magyar ember, a filozófus, a függetlenséget szerető ember beszélt; egyszerre eszébe jut, hogy ő Rodostóban él, hogy szabad akaratjából van itten, hogy Rákóczi Ferencz embere, és abbagyja a filozófiát, abba saját gondolatmenetét és fölkiált: *Megérdemli a Fejedelem, hogy övé légy inkább, mint magadé; ha szükség hozza, udvari lehetsz, lenned is kell hasznoddal, mert dicsőségesebb, hogy valami légy a fejedelemnél mint magadnál. Ho magadé vagy, egyé vagy, ha fejedelemé vagy, mindenké vagy.* Ez az egyetlen hely a műben, hol a szerző cserben hagyja gondolatát, filozófiáját és szive érzésének megindító kifejezést ad. Kiss István sokat olvasott és olvasmányait fölhasználta, de saját egyéniségét, érzését meg nem tagadja. Ha egynek-másnak később forrására akadunk is majd, az egész mégis az ő műve marad.

E mellett szól a mű nyelve is, melyről az eddig idézettek is némi fogalmat adhatnak. A szerző latinus műveltsége meglátszik a magyar nyelvén, de nem nyelve magyarosságának a rovására. Ez a nyelv tiszta, gazdag és erővel teljes. Ha olvassuk, az az érzésünk van, hogy a szerző a legnehezebb fejtegetések alkalmával se érzi nyügnék. Könnyen rendelkezik vele és fordulatosan használja. Több hang áll rendelkezésre, a nyugodtan fejtegető, de a pátosz fensége is. Csak az utolsó fejezetből akarunk néhány mondatot idézni, hogy stílusának lelkeségéről fogalmat adjunk. Az ateistákról szól; hallgassuk meg velős kifejezéseit, energiás mondatkötéseit, találó fordulatait: A bolond szívében mondta: nincsen Isten. Szívében mondta, miért szájával nem mondta? Nem merte, oly nagy káromlást. Szívében mint valami sötétben rejtette. De a kit ő nem mert, ma sokan merik, a kik tele torokkal vitatják Isten nemlétét és mindenek csak történet szerint vannak, esnek. Óh, süket atheusok! nem halljátok-e a Természet szavait? Mennyi dologgal, annyi nyelvvel bizonyítja, hogy Isten vagyon, sőt egy szóval kiáltanak mindenek: Ő alkotott minket és nem mi magunkat. Mit kiált a világ, és teljes föld ékessége, dolgok különbsége, éjszakák és napok rendi? Az üdők egyenlő különbsége? Mennyei testek alkotmánya, nagysága, méltósága, fölsége? . . . Innet az ég tudatlanok könyve, kiből egy minden elementumokból és idő forgásából Istent kiolvashatni, láthatni, érthetni. Óh balgatagok, olvasni nem tudtok . . . Talán mindenki látja, hogy ez már több mint a nyelv korrekt használata; ez kétségtelenül a nyelv művészi kezelése, melyet erős vallásos érzés sugall és igazgat. Az elmélkedés befejezése nyelvi tekintetben méltó a kezdetéhez. Azt mondja! Tanuljuk meg azt is utoljára, ki mindenekfelett *való* és *első*, ő alkotott minket. Kicsoda ő? Állatok állatja, valóságok valósága, isten. Óh Isten! Feneketlen tenger, kit senki meg nem foghat, által nem evezhet. A filozófia, mely igen kicsiny tenger! Azt vélem vala, hogy mindenenken által eveztem; és ime! általevezhetetlen Oceánus tenger vagyon előttem. Óh széles és feneketlen tengereknek tengere, mivel által nem evezhetek rajtad, beléd merülök és utolsót sóhajtók haldokló Aristotelessel: Minthogy én meg nem foghatlak téged, Te fogj meg engem. Óh valóságok valósága, néked dicséret, Hatalom, Dicsőség, örökkön örökké Amen.

Ha ilyeneket olvasunk, akkor látjuk, hogy újabb tudományos irodalmunk, mely szakított a magyar nyelv hagyományaival, szellemével, mily nagy kárt tett elmélkedő prózánkban is. Ehhez hozzájárul, hogy elmaradván a tudományos fejlődéstől, tömeges fordításokra adtuk magunkat, a mi pedig a fejletlen irodalomra nézve méreg.

Kiss István sem volt nagy önálló tudós, alkotó szellem; de nyelve is bizonyítja, hogy nem volt fordító, hogy a mit irt, lelkéből irta és épp ezért magyarul tudta megírni.

II.

A *Magyar Filozófia* tartalmának részletesebb jellemzésére ezek után már nem kell bőven kiterjeszkednünk. Érdemes megemlítenünk, hogy minden felekezeti, egyházi vonás hiányzik belőle; tisztán világi alapon áll, mind az állami, mind a magánélet erkölcsi vonásainak rajzában. Az ateisták ellen az utolsó fejezetben hevesen kikél, de csak úgy, mint abban a korban a legszabadabb gondolkozású államtanítók, kik vallási és egyházi téren a legszélső toleranciát tanítják, melyből azonban az ateistákat kivesszik. Kiss István modern és világos gondolkozású férfiú, ki egészen jól beillik a XVIII. század fölvilágosító irányzatába. A harmadik szakasz negyedik részében például a nemeségről szólván ez a valószínűleg nemes Kiss István, nagyon kevés becsben tartja az öröklött nemességet. *Dicsőségesebb — úgymond — magától fényeskedni, mint csak eleitől ösétől vett fényesség sugárral élni. Az érdemes jó erkölcs egyedül igaz nemesség. Az egy igaz erkölcs vagy mesterségben vagy fegyverben áll. Tudatlan, kinek minden tudománya mások pennájában, nemtelen, kinek minden nemessége mástól vagyon. Szébb dolog embernek érdeme után nemesedni, mint csak úgy születni.* Ezzel nem ellenkezik, hogy erős fejedelmet kíván az ország élére. Ez megegyezik az akkori államtudósok nagy részének tanításával és preludiuma annak a fölvilágosodott abszolútizmusnak, mely a XVIII. században virágozni fog. Elméleti fejtegetésekbe szerzőnk nem bocsátkozik; megnyugszik abban, hogy minden hatalom Istentől van: Halljátok fejedelmek, ország szolgálai vagytok, Istennek helytartói, azért mondom, Istenek vagytok, az Istenek Istenétől. Mindenhatók az országban, mindenhatók az égben; attól minden erő, hatalom, általa mindenhatók, nála nélkül semmi az, ki minden.

De míg ilyféle fejtegetéseiben hiányát érezzük az elméleti megokolásnak, a rendszeres tárgyalásnak, gyönyörűségünk van az egyéni életre vonatkozó erkölcsi tanításaiban és megfigyeléseiben. Erős, józan magyar esze, mely a szélsőségeket kerüli, az életet ismeri, az eszményt nem a felhőkben keresi, de soha nemtelen materializmusba nem sülyed, ezekben a fejtegetésekben érzi magát elemében. Még a közhelyeknek is, melyekhez persze ezek a tanítások sokszor hasonlítanak, a tárgyalásban érdekességet tud adni. Ilyenek például: Lassan feljebb, feljebb menni. Mennyi jó magyar példaszót tud ilyen-

kor egybegyűjteni: Lassan járj, tovább érsz. Lépésről-lépésre. A sietve lett dolgok nem nagyok. Az, mivel sietnek, megkisebbedik. Valami hamar lesz, hamar elvész. Gyenge gyükér hamar kiszakad. Más ily tétel: *Az igazság is megcsalhat.* Itt ilyen fordulatai vannak az írónak: Mi lehet merőbb és keményebb a földnél? Szédült főnek szüntelen mozog. Micsoda világosabb a napnál? A vak nem látja. Micsoda édesebb a méznél? Epés szájjának keserű. *Úgy áll, mint a föld, a merő igazság, mégis azt véled, hogy mozog, ha fejedet álnokság szédíti.* Hasonló tanítások: Az előljáró dolgokból elébb meglásd mi következik. (A tanács jövődök szeme). Kiki maga fundamentumával mint oszlop erősebb. Csipős czélzások foglaltatnak udvarokon való előmenetelre. Ugyancsak udvari dolgokról szól az a tétel, hogy sokszor különböző eszközök ama végre egészen jól szolgálnak, melyben az udvariakat a fecsegéstől óvja, és a tisztességes tettetést ajánlgatja. Ellenséget álnoksággal kell megfogni, különböző módokon, utakon csalni. Nyilván tudta, hogy az udvar olyan mint a csatatér, a hol szabad esellel élni. Ehhez jól illik a következő pont: Valaki álnokságot ismeri, annál hiteled nincsen. Ez is udvari példákban bővelkedik. Irói tehetségének ez kitünő téma. Így szólítja az udvarit: Róka vagy, lyukaid vannak, elmédnek barlangi: Félek. Emberek orcája, szeme, homloka gyakran hazud, nem bízom. — Az hamis udvari elmégyen, térdreesik, megölel, kezed-lábad csókolja, mindenben szolgál, csizmádat is levonsza, megtörli; ne higj neki. Hit nélkül lehetetlen tetszeni. — Hogy emberünk az arany középutat ajánlja, szinte magától értetődik. Valakik boldogultak, középutra jártak. Óvakodjunk az erőszakosságtól. A ki sokat akar enni, keveset egyék. A vezér ember több helyt ne foglaljon: csak az mennyit megőrizhet. Egy helyen azt mondja szerzőnk: Nem jó minden lehetőséget véghez vinni: a túlzástól való óvás. Afrus szent Ágostontól valamikor kérdezte, mit csinált Isten a világ teremtése előtt? Azt felelte: Poklot készített a felettébb való szorgalmasaknak. Ez a téma annyira lelkesíti, hogy tabellát készít, melynek formája: Nem jó cselekedni mindent, a mit lehetett, mert kevésység lesz belőle stb. Az Arisztotelesz-féle etika így szivárog végig e századokon és Rodostóban jó magyar koponyában magyar formát ölt. Az is görög eredetű szabály, hogy tartunk néha szünetet cselekvésünkben és elmélkedünk cselekedeteinkről. Az élet, mely meg nem vizsgáltatik, embert nem élteti.

Itt talán megállhatunk. Filozófusunk bőven élhetett a visszatekintés nyugodalmával. Az ő élete és az egész magyar gyarmaté Rodostóban a visszapillantás szűk körébe zárkózott. A cselekvést valamennyien rég elvégezték, jövőjük nem ígért nekik semmit. Mégis

a mi Kiss Istvánunk oly nyugodalmas szemmel nézi az emberek dolgát, oly szellemi szabadsággal állítja föl az emberi cselekmény és ítélet szabályait, oly józanul ítélkezik az élet különböző viszonyairól, oly biztosnak érzi magát a maga minden dolgában. Kétség nem bántja, minden kérdésre tud feleletet, a történet neki az a nagy példatár, melyben mindenre bizonyító adatokat talál. Kiss István kétségtelenül megérdemli a filozófus nevet. Élete gondolkodássá lőn, gondolkodása cselekvéssé. Az elmélkedés teljesen megnyugtatta, bő tartalmat adott életének. De ennek a nyugalomnak megvolt a maga erkölcsi alapja. Ezek mind egy nagy ügy veszteseinek tudták magukat, melyet vesztükben is meg kellett óvni magatartásuk méltóságával. A nemzet szabadságának ügye: ez volt életük erkölcsi alapja. Mind hajótöröttek voltak, kiket a vihar messze hazájuktól idegen partra vetett. De mind tudták, hogy oly ügyért küzdöttek, melyért kellett küzdeniök és melyért hajótörést szenvedni is nagy emléke marad az életnek. Kiss Istvánt olvasván, azt érezzük: Ez az ember rendben volt a maga lelkével és ezért tudott rendbe jönni a világ dolgaival. A könyv mögött feltűnik a rodostói élet középpontja: a fejedelem és az a nagy ügy, mely benne testet ölt: A nemzet szabadsága és függetlensége.

RÁKÓCZI JÖN! . . .

JAKAB ÖDÖNTŐL.

Föl, föl, magyar nép! . . . Itt a nap,
Itt az édes, bús pillanat,
Mikor a rég várt szent halott,
A legdicsőbb és legnagyobb,
Kit eddig messzi napkelet
Idegen földje rengetett,
Elhagyván sírját, útra kél
S honába tér!
Visszatér onnan, hol eddig pihent,
Hogy itt maradjon végre, itt,
Mind az időknek végeig,
S mienk legyen, csak egyedül mienk!

Föl, föl, magyar nép! . . . Rákóczi közelg!
Nem hallod-é a távoli zörejt,
A mint diadalszekere jön?
Üget, robog a diadalszekér,
Búsan dübörög alatta a tér,
S zokog körülte a szél a mezőn.
Közelg Rákóczi s nem csak egyedül!
Vele sok drága jó haza kerül:
Nyomon kísérik hős alakját
A függetlenség és szabadság,
S már-már homályba felejtődött,
Cserkoszorús, nagy, edzett hősök,
Kiket példaként hoz nekünk;
És a múltból is kétszáz évet
Fordít ma vissza nemzetének,
Hogy kétszáz évvel ifjabbak legyünk!

Föl, föl, magyar nép! . . . A hol elhalad,
 Térdepelj útján végig sorfalat,
 És sírj és örvendj egyszerre neki!
 Ne szégyeld most hullatni könnyed,
 S zaját se fékezd örömödnök:
 Öt mind a kettő méltán illeti!

Föl, föl, magyar nép! . . . Zúgjon szerte
 Harangjaidnak minden nyelve,
 S ha múlt a nap:
 Örömtüzek gyúladjanak,
 Miket, hogy gyász is lássék rajtok,
 Körülleng majd a földre hajlott
 Bús éjszaka, szelid setéten,
 Mint a hogy a vídám színű zászlók
 Selyme körül fekete fátyolt
 Szoktak borítani temetésen.

Föl, föl, magyar nép! . . . Virágot elő!
 Se baj, hogy őszre sárgúlt a mező!
 Ha puszta már a föld rónája:
 Van a legénynek bokkrétája,
 S a menyasszonynak koszorúja van!
 Le a koszorúk szép virágit,
 Ide azt a sok bokkrétát mind,
 S szórjátok oda mind elébe
 Hogy ne legyen, mint életébe',
 Az útja most is oly virágtalan!

Föl, föl, magyar nép! . . . Itt a percz
 Nagyot tanulni, ha tanulni mersz!
 Hallgasd az élet igazságait,
 A legjobb mester: Rákóczi tanít!
 Tanúld meg tőle, hogy a ki
 Hazáját forrón szereti,
 S érette bátran síkra szállva,
 A bajt, veszélyt híven megállja:

Üldözheti azt zsarnok kény ura,
Hogy nem lép véle szennyes alkura;
Szenvedhet kínos, durva sors alatt,
Lehet szánandó, mártír, szolga rab;
Eheti, míg a vég elérkezik,
A számkivetés koldus kenyerét,
S borúlhat bármi árvaság reája:
Elébb-utóbb, de mégis — lesz hazája!

III.

SZÉKFOGLALÓK

FELOLVASTATTAK AZ 1906 MÁJUS 30-IKI ÜLÉSEN.

CORNEILLE POLYEUCTE-JE.

HARASZTI GYULÁTÓL.

Mélyen tisztelt Társaság!

Méltóztassanak hálás köszönetemet fogadni taggá választatásomért. E kitüntetés annál becsebb előttem, mert első sorban azon művem méltánylásának jeléül tekinthetem, melyet eddigi munkásságom legfőbb alkotásának tartok, s mely e Társaság kiadásában jelent meg: Molière-monographiámat értem. E művemnek most készítettem el társdarabját a M. Tud. Akadémia Könyvkiadó Vállalata számára. A francia színiköltészetnek egy másik nagyságát tárgyalja, Corneillet, kinek születése 300-adik évfordulóját a napokban ünnepli hazája. Ebből a könyvből bátorkodom itt egy részt székfoglalóul bemutatni, mert a magam részéről hozzá óhajtottam járulni ahhoz, hogy Társaságunk szintén adja némi jelét hódolatának az említett ünnep alkalmából azon lángelmével szemben, ki először emelte hazájának színiköltészetét világirodalmi jelentőségre, bámulatos æsthetikai magaslatra, majdnem minden irányt előkészítve egyúttal a következő nemzedékek számára.

Legyen szabad pár szóban tájékoztatást adnom könyvemről. Szakszerű tanulmányok alapján, de a szakszerűség színezetét lehetőleg kerülve, Corneille életének keretében fejtegeti a nagy író műveit, a nevesebbeket önálló fejezetekben, végül pedig Corneille munkásságát a maga egészében összefoglaló tanulmánnyal záródik. Minthogy Corneille darabjai közül alig egy pár van magyarra lefordítva, a színpadról meg épen csak a *Cid* ismeretes nálunk, különös gonddal kellett lennem a darabok tartalmának, kivált a főjeleneteknek ismertetésére. Ezt azonban a főalakok arczképének kidomborítására használtam fel keretül. Az arczképek megfestése volt egyáltalán egyik legfőbb törekvésem, mert ha egy színdarabnál első sorban arra irányul a néző s olvasó kíváncsisága, mi fog történni, legmélyebb érdeket mégis a történőknek tulajdonképeni megértetője, az alakok érzés- és

gondolkozásmódja, jelleme kelthet. Corneille egyes jellemeinek felfogásáról még az utóbbi években is a tanulmányok egész sorozatán át vitatkoztak a legnevesebb francia írók; a jellemek fejtegetése alkalmából nyújt könyvem is talán legtöbb újat aránylag véve, s közkeletű vagy akár az ezeket helyreigazító genialis új magyarázatokat is módosítva olykor s így olykor új világításban tüntetve föl az alakokat, még pedig az által, hogy szorososan a Corneille szövegéhez tartottam magam . . .

★

1. §. *Polyeucte vértanú, keresztény tragédia* 1642—1643 telén került színre és 1643 végén jelent meg. Említettük, hogy Fontenelle szerint a Rambouillet-palotában, hol Corneille elébb felolvasta, udvariasan megtapsolták ugyan, de nem találkozott tetszéssel, «főleg a kereszténység» miatt. Mint 1669-ben D'Aubignac abbé is majd, a vallásos lelkek megbotránkoztak rajta, mert a hit szent titkait a szerelem belevegyítése által profanálva látták: a mi eléggé sajtáságos vád, tekintve, hogy az ekkor még mindig kedvelt ó-testamentomi darabok tárgykörét is Corneille épen azért kerülte, mert — mint *Polyeucte* Examenjében vallja — nehogy e szent anyagot ő is úgy profanálni találja, mint meggyőződése szerint elődjei és kortársai nem egyszerűen tették. Fontenellenek állítását és a kortársi minőségében elsősorban számbaveendő D'Aubignacnak felfogását teljesen igazolja a kor szellemének egy másik érdekes képviselője, az a névtelen író, ki 1637-ben a *Cid* vita alkalmából a színiköltészetéről közzétett értekezésében azt hirdette, hogy a szent tárgyak nem nyilvános, de magán, főleg iskolai színpadra valók, mint ájtatosságra buzdító eszközök. Ha a jezsuiták egykori tanítványuknak és mindvégig hívőknek e művével szemben sem viselkedtek ellenségesen, korántsem talált az kiméltre a jansenistáknál, a színháznak ez egyáltalában feltétlen kárhuztatóinál. Conti herceg, a nagy Condé öcsöce, ki *Polyeucte* előadásakor még csak 14 éves volt és ki másfél évtizeddel később a vidéken bolyongó Molière társulatát fogadja udvari színészeivé a maga és szeretője mulattatására 1665 tájt, midőn ájtatossá lesz, nem habozik majd kijelenteni, hogy *Polyeucte*-ben, melyet más hiányában örökké a szent tárgyú darabok mintaképe gyanánt emlegetnek, épen a szent rész a lehető legszárazabb és legkevésbé kellemes.

Ugyancsak Conti herceg arról tanuskodik, hogy valamint *Cinnában* a kor az összeesküvők politikai és szerelmi intrikája, nem pedig Augustus kegyelemgyakorlása iránt érdeklődött, *Polyeucte*-ben is a darab főtárgya helyett a mellékes szerelmi rész vonta magára a nézők figyelmét, elannyira, hogy tulajdonképen ez mentette meg

a darabot a bukástól. «Kit ne hatna meg ezerszerte inkább Sévère levertsége, midőn Pauline-t férjhez menve találja, semmint a Polyeucte martirsága?» kiált fel Conti. Egészen rokon szellemben vélekedik még később, 1672-ben az irodalmi kérdésekben nagy tekintélyű Saint-Evremond is, ki pedig a Racine új dicsőségével szemben az öreg Corneillenek szószólója: «A miből a legszebb prédikáció lehetett volna, nyomorúságos egy tragédia lenne, ha Paulinenek és Sévèrenek más érzelmektől és más szenvedélyektől hevített beszélgetései nem óvták volna meg a szerző számára azt a hírnevet, melytől vértanúinak erényei megfosztották volna őt» Ugyanígy állítja majd Voltaire is, hogy «Sévère és Pauline nélkül *Polyeucte* nem aratott volna sikert». Voltaire szerint a közönség már épen «titkos kárörömmel» nézte Polyeuctenek végveszélybe rohanását, mert ez által lehetővé vált, hogy Pauline és Sévère majd egymáséi legyenek. Érdekes, hogy még egy Vinet is, ki e darabbal szemben különösen elfogult, «az egész dráma vitalis csomóját», az egész drámát «Sévère és Pauline szerelmének bonyolódásában» fogja látni.

Mind e nyilatkozatok azonban nem mondják azt, hogy *Polyeucte* a színpadon nem talált volna kedvező fogadtatásra, sőt ellenkezőleg. Maga Corneille azt állította, hogy műve egyaránt kielégítette az ájtatosokat és a nagyvilági köröket. 1675-ben De Villiers drámáiról abbé, a szent tárgyú tragédiákat védve, *Polyeucte*nek sikeréről beszél és ezt az állítását nem Corneille idézett nyilatkozatával támogatja, de egyfelől arra hivatkozik, hogy a színészek jövedelmező darabnak ismerték el, másfelől arra, hogy Corneille utána még egy martýrdarabot bátorzkodott írni. A legkiválóbb író kortársakat mindenesetre kevésbé ragadta el. Bár megbízhatlan feljegyzések szerint Boileau költőnk főremekének tartotta, tény, hogy *Költészettanában* hallgat róla; miként hallgat róla a színpadtól már ájtatos lélekkel visszavonult és később is már csak egy pár szent darab írására ihletődő Racine akadémiai beszédében, midőn Corneille nagy alkotásait felsorolja, melyek szerinte: *Cid*, *Horace*, *Cinna* és . . . *Pompée*. Sőt hallgat róla Fénelon, a ki pedig a francia tragédiának világi jellegén sajnálkozik. Ez egyértelmű mellőzés nem lehet merőben véletlen dolga és bizonyára meglepő Fontenelle finom izlése, ki *Cinna* és *Rodogune* közt habozó nagybátyjával szemben ezt a művet nyilvánítja legnagyobb remekének. . . . Az előadások száma a század vége felé különösen gyérül, a mire befolyással lehetett az is, hogy Madame de Maintenon eltiltani óhajtott minden oly darabot, mely vértanúkat szerepeltetett és így a protestánsokban a hitbuzgóságot fokozhatta. Azonban még a XVIII. század elején is a husvétii szünet idején a

színészek e darabbal zárják le s nyitják meg a saisons, mint legméltóbbal. Két és egy negyed század alatt mintegy 420-szor adta elő a *Théâtre Français*, tehát félannyiszor sem, mint *Cidet*, így aztán nemcsak *Cinna*, de *Horace* után is messze következik az előadások száma tekintetében, úgy hogy e tekintetben, valamint időrend tekintetében a negyedik helyen áll Corneille remekei sorában, nem számítva ide a *Hazug* című vígjátékot, mely egyenesen *Cid* után következik kedveltségre. . . . A hősnő szerepében főleg Adrienne Lecouvreur és Rachel váltak ki; Talmának Sévère volt híres szerepe, míg napjainkban, mikor a kritikai közvélemény mint Corneille legfőbb remekét magasztalja e művet, Polyeucte szerepében Mounet-Sully talán legígazibb sikerét aratta. Voltaire emlékezése szerint a cím szereplő fehér kesztyűt s tollas kalapot viselt, miket a II. felvonásbeli ima jelenetében letett: az első kiadás címlapján is spanyol öltözetet tüntet fel az illustratio. . . . Egyéb átdolgozásokról nem szólva, melyekkel Corneille e művét is megtisztelték, előbb Donizetti alkotott belőle operát, melyhez Scribe írt új szöveget 1840-ben; majd Gounod, Barbier és Carré librettója alapján 1878-ban.

2. §. Ez a *Szentek életéből* merített darab félig római tárgyú. Egy római provinciában, Armeniában játszik Decius császár alatt a keresztyének üldözése idejében, keresztyén vértanúkat szerepeltet, kiknek rajongását erőteljesen rajzolta ez időtájt Balzac is s kitől itt szintúgy ösztönzést nyerhetett Corneille, mint nyert előbb *Cinna* írásakor.

Két armeniai nemes emberről olvasott Corneille a *Szentek életében*, Polyeucteről és Néarque-ról, kik közül az utóbbi keresztyén volt s barátjának gyakran beszélt a Megváltó életéről és tanairól, úgy hogy épen, midőn Decius császár szigorú rendeletet adott ki a keresztyének üldözésére, Polyeucte azon kijelentéssel lepte meg barátját, hogy ő már egészen keresztyén szívében és bár méltatlan Isten színe elé járulni, nem részesülhetvén a keresztség szentségében, ég a vágytól, hogy Isten dicsőségéért meghalhasson. Néarque felvilágosítja őt, hogy a keresztség felvétele nem multhatatlanul szükséges az ég elnyerhetésére. Polyeucte erre Néarque-ot is ámulatba ejtő hévvel siet kiérdekelni a vérkeresztséget, összetöri a bálványokat. Apósa, Félix, a keresztyének üldözésére felhatalmazott császári biztos, ki elkeseredéssel látja családja e támaszának és reményének végromlását, hasztalan iparkodik őt megtántorítani állhatatosságában, előbb mesterkedő szép szavakkal, majd fenyegetéssel, sőt testi fenyítéssel. Elküldi tehát hozzá nejét, Pauline-t, hogy könyeivel hasson férjére. Minthogy ez a lépés is hiábavalónak bizonyul, kivégezteti Polyeucte őt.

E történet már kevésbé nyújtott kész drámai jeleneteket, mint

az előbbi művek forrásai s így a költőtől több eredetiséget követelt: még az egyetlen adott jelenetnek, a férj- és nőként lefolyónak kidolgozása is az ő képzeletének volt feladata. Mindenekelőtt Polyeucte alakja ragadta meg Corneille képzeletét e történetben: a keresztyénységnek e vértanú hőse, a mint magasztos elveiért nemcsak apósával daczol, kit Corneille Armenia kormányzójává emel, de neje könnyei ellenére feláldozza magát. Egy nagy, mindennél fenköltebb eszméért áldozza fel tehát magát e hős. Bizonyára megrendítőn fenséges az is, mikor valaki a haza érdekében érzelmeinek rideg feláldozásával és saját életének kockáztatásával száll harcra, hozzá közelállókát öldökölve, mint *Horace*ban láttuk. De mennyivel magasztosabb e kegyetlen és e sivár földi dolgoknál Isten iránti tartozásunk és így örök üdvünk kérdése! Maga Corneille is ajánlásában, midőn a regenskirálynénak bókolva azt hangoztatja, hogy a darab tárgyának *méltósága* teljesen illik az ő felséges és ájtatos pártfogónőjéhez, azon meggyőződésének ad kifejezést, hogy e művével emelkedett a legmagasabb régiókba. Eddig csak «erkölcsi vagy politikai erényeket» hozott színre, úgymond, míg ezúttal «keresztyén erényeket» fest, «Isten szeretetét és dicsőségét» a szívekben.

Voltaire annak az «egyetemes nézetnek» ad kifejezést, hogy Polyeucte nem színpadra való alak, mert se szánalmat, se félelmet nem kelt: «egy martyr, a ki csak martyr, nagyon tiszteleltre méltó lehet s teljesen helyén van a *Szentelek életében*, de nincs helyén a színpadon». Bár e nézetet a Voltaire nagy ellensége, Lessing is erőteljesen visszahangozta, sőt még Vinetnél is megtalálni utóhangját, Corneille korántsem rajzolt a történelem adatainak megfelelően érzéketlen földfeletti szentet az ő vértanú hősében, ~~nona~~ az *Examen* azt állítja róla, hogy «erénye a szentségig megy és semmi gyöngeség sem vegyül bele». Polyeucte, mint látni fogjuk, nem tesz túl tán még a *Horace*beli rómaiaknak stoikusságán is, szintoly kevéssé tekinthető a Sarceyekkel és Lemaître-ekkel, az eszmék azon fanatikusaival rokon temperamentumnak, minők a nagy felfedezők, vallásalapítók vagy épen a nihilisták. Corneille-t e darab conceptiójánál inkább, mint bármikor az a vágy vezérelte, hogy nagy lelki harcokat fessen egy magasztos cél érdekében. Polyeucte feláldozását minél többbe kerülőnek iparkodott tehát feltüntetni s e végből neje iránti szerelmét minél erősebbnek akarta rajzolni; ezért módosított a történelmen, mely a házaspárnak már több gyermekéről tud ez eset idején, míg költőnk a mézeshetek közepette állítja élénk őket, mint a kik csak két hete keltek egybe. Polyeucte alakja különben sem kötötte le kizárólag Corneille figyelmét: Pauline-nek férjével egyenlő rangú, sőt még na-

gyobb szerepet adott; annyira előtérbe állította őt, hogy leánykori imádójával hozta össze, a kinek révén aztán neki, mint férjes nőnek még több, még hevesebb küzdelemre nyilik alkalma.

E darabban tehát, noha a földietlenségig magasztos eszmének cultusa hatja át, földies érzelmek belső küzdelmeinek vagyunk tanúi, még pedig oly heves küzdelmeknek, mint eddig még egyszer sem. Ez a vértanú-tragédia Corneillenél a legemberibb tragédia, legközelebb áll a mi szívünkhöz, a való élethez, sőt nem egy részében a mindennapi élethez. Teljesen realis világú darab minden ízében, áthidalhatatlan ürrel választva el a Calderon-féle *autók* mystikus és csodás világtól, melyekben Corneille ihletének forrását keresik a ma mindenütt spanyol hatást nyomozó Martinencheek. Míg a *Polyeucte*-utánzó Rotrounál *Saint-Genest*-ben a természetfeletinek is tér jut, itt semmi ilyes elő nem fordul. A malaszt kegye, mely itt megszállja a szereplőket, csekély kivétellel teljesen emberileg érthető, lélektanilag kimagyarázható: ha Boileau a költészetből száműzni kívánta «a keresztyén hit rettentő titkait», e titkokból itt mindössze az érettük rajongó hevület maradt meg.

Vegyük a mondottakhoz, hogy ez a családi intim élet keretében játszó, tehát egészen modern keretű darab a mai színiköltők örökösen ismétlődő trifoliumát szerepelteti, a férjet, a feleséget és az imádót, kik mellett az apósnak, ennek a mai színpadon szintén nem ismeretlen alaknak is nagyobb szerep jut. És mind e szereplők úgy vannak rajzolva, hogy valóban itt «hatolt Corneille legmélyében a lélek rugóiba», itt «élnek az alakok leggazdagabb és legteljesebb életet».

3. §. a) *Polyeucte*. Méltán címszereplő, körülötte forog az egész darab még akkor is, ha — mint az egész negyedik felvonáson át — a színen kívül marad.

«Harcban kipróbált» főúr, Armenia egykori királyainak sarja, ki a keresztyén hitnek meghódolt már lelkében és épen a keresztség titokban felvételére akarna menni, de balsejtelmektől gyötört ifju neje esengve tartóztatja, ne távozzék hazulról. A lelkét betöltő hit mellett szívében még frissen lángol a hitvesi boldogság is, hiszen «hosszú ideig» tartott hódolása után «nem rég gyultak meg hymen fákljai» számára; érthető tehát, hogy ha, ámbár nem tartja indokoltnak neje rettegését, mégis gyöngédségből engedni hajlandó «e jogos és szent szerelemnek» és egy nappal el kívánja odázni a szentség felvételét, «a legfőbb jót, az egyetlen, melyre áhítozik» s melyet «teljes nyugalomban» remél élvezni aztán, ha nejeének aggódásai már nem bántják. Midőn ezzel szemben barátja, az igaz hitbe

bevezetője, Néarque arra inti. ne halaszsa el az alkalmat, mert a malaszt nem száll mindig egyforma hatályossággal alá, buzgón tiltakozik az oly feltevés ellen, hogy a miért ő «férj szemével tekint aggódó nejére», azért az ő lelkében bármit csökkent volna a szent hév. A miért Istennek adjuk magunkat, «senkit sem kell-e szeretnünk?» kérdi Néarque-tól. Emez a keresztyén tanok oly közhelyével, melyet *Tartuffe* majd a vakbuzgóság gúnyolására használ, feleli, hogy Isten szeretetének minden egyebet alá kell rendelnünk, érette szükség esetén fel kell áldoznunk «hitvest, vagyont, rangot és vérünket». Figyelmezteti, hogy miután most államérdeknek tekintik a keresztyének üldözését, rája is e sors vár, már pedig miként fog a kinzatasnak ellenállni, ha nem tudott a női könnyeknek? Polyeucte e szemrehányások ellenében a XVII. századi regényhősök szellemében védi szerelmét, mint oly gyöngeséget, minőre csak nagy lelkek képesek; majd hevült ájtatosság hangjáig emelkedve, hozzát teszi: Istentől reméli, hogy neki, ha felvette a keresztséget, lesz ereje a kínhalál boldog elszenvetéséhez. Néarque újabb sürgetésére kész vele menni, de e perczen Pauline kétségbeesetten lép eléje. Miért kell okvetlen távoznia? kérdi neje. Becsülete vagy élete forog-e kockán? «Még sokkal több» válaszol ő áhíttal. «Szeretsz-e?» kérdi Pauline, minél erősebben akarván rája hatni, mire túláradón tör ki belőle az érzés: «Szeretlek, az ég rá tanúm, hogy százszorta jobban, mint magam.» Az omló könnyek láttára «lázadozni érzi szívét», már-már ellágyul de kiszakítja magát neje karjaiból és még egy gyöngéd biztató szót intézve hozzá, elsiet.

A második felvonás közepén túl Polyeucte már mint keresztyén jön vissza. Egyelőre mi jelét sem adja ennek neje előtt, kit kisírt szemmel talál; legfőlebb derült kedélyéből és egy elejtett távoli célzásból sejthetni a történeteket. Ime élve tértem vissza, így köszönti nejét; a te isteneid hamisan jóstak, száritsd fel végre könnyeidet. Már hallott Sévère érkeztéről, sőt arról is, hogy ez Pauline-nél járt, s midőn Pauline siet kijelenteni, hogy többé nem fognak találkozni, méltatlankodva kiált fel: talán csak nem tesz fel róla féltékenységet? Pauline feltárja előtte lelki küzdelmeit és ő ily précieux rajongással áradozik: «Oh felette tökéletes erény, felette őszinte kötelesség, mennyi bánatába kerülhettek ti Sévérenek! Mily nemes hév árán tesztek ti engem boldoggá és mily édesek vagytok szerelmes szívemnek!» Jönnek a templomba hívni őt, hol Sévère a császár rendeletére Felixszel együtt hálaadó áldozatot mutat be a rómaiak győzelméért. Neje magára hagyja Néarque-kal és most Polyeucte, ki imént nejéhez még az élet kicsinyes gondjaival törődő földi ember gyanánt

beszélt, egész hirtelen, minden átmenet nélkül, vértanúságért rajongóvá alakul át: a halált keresi, égi pálmára vágyva, melytől «életben maradván, bűnei megfoszthatnák». Mint halált kihívó martýrjelölt akar a templomba sietni, hogy ott összetörje a bálványokat. E szilaj s végzetes szándéka Néarque-ot is megdöbbsenti, ki ha azelőtt maga ösztönözte barátját a buzgóságra, most mérsékelni iparkodik őt, mint azon opportunistá keresztyének képviselője, kik ellenei voltak minden támadó fellépésnek, míg Polyeucte azon nagy vértanúk egyike, kiknek vére hullása, mint ő maga is joggal reméli, hogy történni fog, növelte a hívők seregét. Most ő ismétli Néarque szavait a hívő önfeláldozásának kötelességéről Istennel szemben s a malaszt heve róla Néarque-ra is átragad, a minék látása örömkönyveket csal Polyeucte szemébe: együtt mennek feláldozni életüket... Ez az egyetlen jelenet a darabban, melyben Polyeucte megfeledezik emberi kötelekeiről, nejeről, mint fanatikus ikonoklasta tőlünk percze eltávolodik és a Voltaire-Lessing-féle vádakra rászolgál: ez szerepének Achilles-sarka, de melyen nem változtathatott Corneille, mert különben hőse életének főmozzanatát kellett volna megváltoztatnia. Fájdalom, hogy e mozzanatnak lélektani indokolására nem volt elég ereje. De annál remekebb Polyeucte szerepének többi része.

A merész tett végrehajtása megtörténik a II. és III. felvonás közt. Félix hasztalan végezteti ki Néarque-ot, hogy vejét megrémítse és tette megbánására bírja. Pauline-re bizza tehát, hogy férjével boldoguljon. A IV. felvonás elején börtönéből oda hozzák Polyeucte-öt az örök. Midőn értesül, hogy neje akar találkozni vele, egyszerre oda lesz addigi nyugalma; felsóhajt, hogy e találkozástól, e küzdelemtől tartott mindenekfelett: Pauline könnyeitől fél; a maga hitvesi szerelemtől retteg, nehogy erőt vegyen rajta. Hévvvel esdekel Istenhez, ne hagyja el a rája váró válságos perczen, mint esdekel immár égi szentté dicsőült barátjának segítségéért is. Majd Sévère-t hivatja, kivel halálát megkönnyítő titkot óhajt közölni és e döntő fontosságúnak ígérkező tette után átadja magát lelke gyötrődéseinek: a *Cidre* emlékeztető stanzákban ömlengve küzd a földi örömök édes csábjá ellen, melyekkel akarata, minden erőfeszítés mellett sem birt még teljesen leszámolni: fel-felemelik szavukat «a test és föld szégyenletes kötelekei», «a hírnév és örömök». Ezek félelmetes szószólójaként fog mindjárt neje eléje lépni, hogy megingassa az örök üdvösség felé szilárdul haladó lépteit, és hogy a mennyre szerzett összes eddigi érdemeit semmivé tegye. Egy percze fölülelemelkedik e csábokon, fölül minden egyéni indulaton, ismét csak a nagy eszméért hevülő keresztyén martýr szól belőle, ki a zoltárokkal versenyzőn zengi a

büntető Isten hatalmát ellenségein és próféta lélekkel jósolja meg a keresztyénüldöző római császár bukását. Azonban tekintete csakhamar megint visszafordul a földre, megint a hitves jut benne szóhoz, hasztalan iparkodik ezt elnyomni, el akarván hitetni magával, hogy mindenről lemondása már befejezett tény. Ám hadd áldozza őt fel Félix, kiált fel, titkos gondolataiba meglepően bepillantani engedő keserúséggel, *hadd legyen a hatalmas kegyencznek apósává*, hogy a rómaiak rabszolgájaként uralkodhassék ez országban: ő maga áhítja végpusztulását, az ő égi lángtól égő keresztyén szívének már semmi levén a világ. Paulineben «már csak üdvének akadályát» akarja látni és lelke iparkodik a föld fölé szárnyalni «a menny szent édességeinek érzetétől»; akarja hinni, hogy már semmi sem «indíthatja meg», és esengve eseng a «boldog halál után». E benső harcz végig harczolása után, most már úgy érzi, nem fél többé a Pauline-nel való találkozástól s a mint közeledni látja őt, nem zavarodik meg, sőt a földi csábót megszüntnek véli. Szent buzgalomtól lángoló szívét azzal erősítgeti, hogy magára vitatja, hogy ő már nem oly fogékony nejeinek bájai iránt, égi fénytől felvilágosult szemei nem találják Pauline szemeiben a szokott varázst.

Mégis épen annyi a férj odaadó gyöngédsége, mint a mennyire a hívő szent heve hangzik ki abból a kérdésből, melylyel nejét fogadja: «Tökéletes szerelmének e nagylelkű erőfeszítése az ő segítségére vagy leverése végett jön-e? Ellenségét vagy drága felét tekintse benne?» S hogy neje elébe tárja, a földi élet mily javairól akar lemondani «ábrándjaiért»: ismét épen annyi gyöngédséggel, mint a mennyi ájtatossággal siet fölvilágosítani őt, hogy azok a javak csak mulandók, gondtól zavart és bizonytalan földi dolgok, melyek a halálban megszűnnek; holott, a mire ő törekszik, az «halhatatlan nagyság, biztos, határtalan és végtelen boldogság», melyért végtelen csekély ár az úgy is bizonytalan, úgy is csak percnyi létnek feláldozása. Mint honfi a harczban elég babért szerzett régebben és hazájáért most is kész volna szükség esetén odaadni életét, mert nem tagadja, mily dicsőség ez; azonban még örömelebb áldozza fel életét Istennek, kinek úgyis tulajdonképen köszönheti. Mint megalkuvást nem ismerő lelkéhez méltatlant utasítja vissza azt a tanácsot és kérést, hogy legalább Sévère távoztáig titkolja el meggyőződését. Midőn neje erre azzal a váddal sújtja, hogy azért akarja eldobni életét, mert már meguntta őt: most tűnik ki, mennyire nem szakított még teljesen a földdel. Nehéz sóhaj szakad fel lelkéből s megáradnak könnyei. Neje örömmel kiált fel e könnyeknek, mint az óhajtott fordulat vélt jelenek láttára; de Polyeucte hitéhez menekül fájdalommal és Pauline-t,

sőt önmagát is szent áltatással félre akarván vezetni, noha ezúttal is a hitvesi gyöngédségnek adva hangot, arra magyarázza könnyeit, hogy azokat azon «siralmas állapot» miatt hullatja «szerelme», melyben nejét, mint pogányt kell itthagynia, a mi még a mennyben is fájni fog neki, ha csak Isten fel nem oldja Pauline szívéből a kérget, megkönyörülve az ő hitvesi szerelmén. Ez újra meg újra így nyíltan hangoztatott szerelme és ájtatossága hevült imában olvadnak össze, Istentől a malaszt alászálltát könyörögve nejére, ki «sokkal erényesebb, semhogy keresztyén ne volna öntudatlanul is. Neje azzal válaszol, ismét szíven kívánva őt találni, hogy hangoztatott szerelmére kéri, ne hagyja el; mire Polyeucte hitétől fokozott hévvel, szintén szerelmére kéri Paulinet, kövesse őt, mert — mint a férj hűségét a keresztyén buzgalomával magasztos harmoniában egyesítve mondja — ő nem érheti be azzal, hogy maga jusson égbe, nejét is oda akarja vezetni. Csak elkeseredett dacot nyervén feleletül, ez óhajttással és kéréssel bucsúzik nejétől: «Élj boldogan e világon s hagyj békében engemet». E perczen lép be Sévère, kit azért hivatott, hogy átengedje neki nejét oly önmegtagadással, milyenre csak egy keresztyén szív képes. De részünkről ez önmegtagadásban is egy földi érzést látunk megvillanni: Polyeucte férji szívének maga előtt is titkolt fájdalmát: midőn a «legvitézebb, a legderekabb» férfinak ajánlja fel «a legritkább erényt, minőt nő valaha ajándékuul nyert ez égtől,» azt a kincset, melyre ő méltatlan volt, ez utóbbi szavakban már érezhető a szíven rágódó titkos fájdalom, mely még világosabban nyilatkozik, midőn hozzát teszi: *ha őket ő egykor szétválasztotta*, halálával most egyesíti. Végső óhaja, hogy boldogan éljenek együtt s aztán «úgy haljanak meg, mint ő». Vagyis a legfőbb lemondás pillanatában is az a remény kecsegteti őt, hogy az örök életben viszont fogja láthatni Pauline-t az üdvözültek sorában. Most már vigyék a vérpadra. «Nincs több mondani valóm. Menjünk, örök», szól és még egy végső harcot eláruló hallgatás után, «félre, halkan, nagy erőfeszítés után»* hozzát teszi: «Végeztem».

Majdnem sajnálnunk kellene, hogy a költő még egyszer színre hozza Polyeucte-öt, kinek szerepében már nem igen lehet emelkedés. De ez utolsó jelenetből is nagyszerűen emelkedik ki egy pár új mozzanat. Így midőn a keresztyénséghez hajlást tettető Félixnek mély áhitattal szól a malasztról, mely «az ég adománya és nem az észé», majd fölényes gyúnyával sújtja apósát és álarczának elvetésére kényszeríti. Főleg pedig midőn még egyszer eléje jön Pauline és ő még

* Mounet-Sully genialis játéka.

egyszer megrendül: «Oh ég». De a következő pillanatban e búcsúszózat hangzik el ajkáról: «Élj boldogan Sévère-rel!» S hogy neje erre sebző szemrehányásokban tör ki, nem veszi el ugyan magára erőszakolt nyugalmit, de mégis magyarázatát kívánja adni szavainak: azért biztatta Pauline-t arra, hogy ismét szeresse Sévère-t, mert — úgymond, a Corneille alakjainál rendes rabulistikának árnyalatával — tudja, hogy lelkét oly fájdalom dúlja, melynek csak egy másik szerelem lehet egyetlen orvossága. Megismétli tehát iménti búcsúját, de ezúttal már gyöngéd, még mindig a reménynek helyet adó új szavak kíséretében: «Élj Sévère-rel *vagy halj velem!*» Pauline könnyeit folyni látva, megerősíti szívét s másodszer is gyöngéd szigorral szólítja fel a választásra: Bármennyire sajnálom is könnyeidet, «nem ismerlek többé», ha nem vagy keresztyén. Ettől fogva már végleg fölülkerekedik benne a keresztyén vértanú: fenkölt daczczal tesz Félix előtt hitvallomást; nem hogy bánná tettét, de Rodrigue szavait hasonlíthatlanul nagyobbszerű alkalomból visszhangozza: «Újra megtennem, ha most kellene tennem». Halált sürgető büszke önérzettel és rajongó hittel újra meg újra szemébe vágja a már végsőre elszánt Félixnek: «Én keresztyén vagyok!» S megy a vérpadra. — «Hová viszitek?» — kiáltja neje. «A halálra!» feleli Félix. «A dicsőségre!» kiáltja ő. Részünkről meg vagyunk győződve, hogy a lehető legőszintébb e magasztos exaltatio; de nem kevésbé merjük hinni, hogy Polyeucte egész viselkedésében nem csekély része van annak a nemes hátsó gondolatnak, hogy általa nejeire hatni fog. Hiszen még ezután is, a legvégső perczen is van még egy gyöngéd szava nejéhez: «Drága Pauline, ég veled! Őrizd meg emlékemet!» Neje kétségbeesetten követni akarja őt, mire ő megfordul s még egyszer megszólal belőle a férj és a hívő: «Ne kövess, vagy szakíts tévelygéseiddel,» s azzal távozik e nagy lélek, mély részvétünktől, szeretetünktől és csodálásunktól kísérten, bár a Voltaire szemében ő mindössze nevetséges, oktalan, sőt vétkes volt.

b) Pauline e darabnak másik főalakja, kinek szerepe mint érintettük a Polyeucte-énél is terjedelmesebb. Corneille tragédiáinak legnőiesebb, árnyalatokban leggazdagabb nőalakja, kiben az ész mellett hevesen dobogó szív is van s ha e szív nem egyszer az elmének erősen précieux jellegű mesterkéltségére valló formában nyilatkozik meg, viszont még többször annyi közvetlenséggel szól, hogy nem egy hangja fog visszhangzani Racine hősnőinek ajkán.

Első szava a férje életéért aggódó gyöngéd hitvesé, a mint Polyeucte-öt balsejtelméi miatt otthon maradásra tartóztatja. Tudom, mondja, hogy sejtelméim alaptalanok, «de hát szeretlek és

félek». Hogy férje mégsem marad, daczoskodó harag fogja el s a fiatal asszonyok rendes panaszára fakad: «Ilyen a férfiak szerelme». Egy rémes álmának elbeszélésével akarván igazolni meghittje előtt aggodalmait, ennek kapcsán fölfedi szívének egy régi titkát, miután inkább az Émilie-féle erényhősnőkhöz illő szavakkal ily büszke igazolást bocsát előre: «Egy tisztességes nő szegyenkezés nélkül vallhatja be az érzékek ily meglepetéseit, melyeket az ész legyőz, mert az ily támadásoknál nyilatkozik meg az erény; míg az oly szívben kételkedhetni, mely még mit sem harczolt.» Rómában, így beszéli, az ő «szerencsétlen arca» egy szegény ifjában ébresztett szerelmet, a kinek nevét most is sóhajtva ejti ki mint «vágyainak felette drágát». «Méltatlan és esztelen ellenállásra» ő sohasem gondolt atyjával szemben, kitől megadással várta, hogy számára férjet válaszszon: Sévere «birta szívét», ő nem is titkolta előtte ezt, sőt együtt sóhajtoztak és sírtak; mégis reménnyel sohasem áltatta imádóját. Armenia kormányzójává kinevezett atyjával elhagyta Rómát, el e «tökéletes imádót», ki elkeseredésében a csatába ment dicső halált halni — és teszi hozzá, miközben újabb sóhaj szakad fel kebléből — hír szerint meg is halt, élete árán mentve meg a császárt. Itt, Armeniában atyja kívánságára, ő «a nemesség fejének», Polyeuctenek nyújtotta kezét. Polyeucte «szerelmének kötelességből» nyújtottam mindazt, a mit a másik *hajlam* folytán nyert tőlem» mondja, de hogy e kötelességből eredt hitvesi szerelme minő mély érzelmmé fokozódott, iménti aggodalmi bizonyítják, noha Corneille kortársai szemében — mint a dauphin nejeről tudjuk — Pauline nem volt több mint: «a legcorrectebb nő, a minő csak valaha nem szerette férjét». A most mondotakból megítélhető egyszersmind annak a legújabb időkig dívott Sarcey-féle felfogásnak is tévedése, mely szerint Pauline a darab elején még nem szeretné urát, csak később, fokozódó bámulatának hatása alatt változnék át «kötelességérzete» szerelemmé: holott már egy Rachel is a mézes heteket élő szerelmes fiatal hitvest merte ábrázolni a darab elején Pauline szerepében . . .

A mult e felidézése után közvetlenül értesül Pauline, hogy él s a császár mindenható kegyencze Sévere, ki álmában mint haragos bosszúálló jelent meg előtte. Szíve nyugalmát azonban nem dúlja fel e váratlanul jövő hír, még a meglepetés felkialtása sem röppen el ajkáról; sőt ő iparkodik megnyugtatni megriadt atyját: «Mit árthat nekünk az ő életbenléte?» Mi több: majdnem közömbös higgadságra vallón örömeinek ad kifejezést a felett, hogy a sors kivételképen ily méltón jutalmazta egy ily derék férfiúnak érdemeit. Csak akkor döbben meg, mikor azt hallja, hogy Sévere idejön és mikor

atyja azt követeli tőle, hogy az ő érdekében találkozzék vele. Zavart felindulással tiltakozik ez ellen: de most már aztán mindinkább erőt vesznek rajta a mult emlékei. Midőn Félix biztosítja, hogy a diadalmi áldozat bemutatása, a miért Sévère jön, pusztá ürügy, mert szerelme hozza őt, csak Pauline szívének titkos sejtését fejezi ki, ki elmerengve feleli rá: «Az nagyon meglehet, ő engem rendkívül szeretett». Leánykori érzelmeinek utóhangja egyre fokozódik lelkében: ezért fogja oly hévvel pártját Sévérenek, midőn Félix ezt bosszúvágygal gyanúsítja. És főleg ezért tiltakozik újra meg újra, mind több hévvel a találkozás ellen: «ÉN! ÉN, hogy viszontlássak egy ily hatalmas győzőt, (szívének legyőzőjét érti!) s kitegyem magam oly szemeknek, melyek áthatják szívem! Atyám, én nő vagyok s ismerem gyögeségemet; már is érzem, mint érdeklődik iránta szívem, mely minden bizonynyal, hitvesi hűségem daczára, arra fog birni, hogy Önhöz és magamhoz egyaránt méltatlan sóhajok vegyenek rajtam erőt. Nem akarom őt látni». Atyja csillapító, biztató szavára még nyiltabban beszél: «Ő még mindig szeretetreméltó és én még mindig nő vagyok; a mily hatalma volt szemének rajtam, nem merek teljesen bízni érényemben». Midőn az újabb sürgetésekre már lankadón még egyszer atyját, gondolja meg, «mily veszedelemnek teszi ki őt» és Félix erre önrzetének felébredésével akar czélt érni, kijelentve, hogy bízik érényében, büszkén tör ki helyreigazítva iménti szavait: Erényem «minden bizonynyal győzni fog», nem ettől félek, hanem «ama kemény harcztól s ama hatalmas felindulásoktól, melyeket már is kelt bennem az érzékek lázadása». Érzékeiről halljuk, ezúttal már más-ízből beszélni, mint a Corneille későbbi hősnői majd gyakran teszik, de e kifejezés alatt részünkről nem annyira érzéki gerjedelmeket, mintsem szívbeli indulatokat értünk inkább. Faguet, noha Paulinet a darab legelején mint szerelmében odaadásával és szeszélyeivel kissé zaklatóvá vált fiatal asszonyt a Porto-Riche physiologiai színezetű nőihez meri hasonlítani, maga is kiemeli az idézett szavak alkalmából, hogy a józan, a higgadt francia nőnek e tipikus képviselője vajmi kevésbé érzéki, úgy hogy — Faguet szerint — Corneilletől naivságnak kell azt vennünk, ha érzékeit emlegetteti vele.

Pauline enged tehát: már csak arra kéri atyját, hogy «mert oly ellenséggel kell megküzdenie, a kit szeret,» hagyjanak neki időt ereje összeszedésére. Kész atyja «parancsainak áldozatul szolgálva újra leküzdeni magában érzelmeit», ezúttal: hitvesi érzelmei érdekében érvényesítve azt a lelki erőt, melyet egyszer már ugyancsak Sévère ellenében kényszerült kifejteni . . . Hová lett a férjeért aggódó gyöngéd hitves ebben az újjá éledt leánykori szerelme ellen küzdő férjes nőben?

Mint hallottuk, előre elkészül a találkozás jelenetére. Nem mernek ugyan azt mondani Faguet val, hogy e jelenetben aztán csak «betanult leczkét» mond; de tény, hogy beszéde «kis-sé feszült, erőltetett, túlzott s mindent összevéve kissé hamisan hangzik». Kivált felléptekor, midőn mint a kötelesség hősnője áll Sévère elé, hogy aztán a hitvest csakhamar háttérbe szorítsa az imádó iránti szerelem. «Ő másst szeret, más a férje!» sóhajtazza Sévère és e sóhajtásra lép be Pauline szinpadias tüntetéssel s kihívón veszi fel az elejtett szót: «Igen, én szeretem őt s nem is mentekezem miatta. Nyíltan beszélek. Nem azért mondtam le önről, mert halottnak hittem. Ha rajtam áll, kész lettem volna nejjé lenni önnek, bármily sorsban volt is ön; de lett volna ön még oly fényes rangban is és én gyűlöltém volna bár azt, kit atyám férjemül szánt, engedelmeskedtem volna a szülei parancsnak, ha sóhajtva is, és «eszem, korlátlanul uralkodva szenvedélyeimen, kárhóztatta volna sóhajaimat s eloszlatta volna gyűlöletemet». E hivalkodásszerű viselkedéssel azonban inkább talán csak a gyöngéséget iparkodik elpalástolni, mert hiszen Sévère gyöngéd szemrehányásaira azonnal megmozdul szive; bevallja, hogy leánykori szerelme még mindig él, csak leigázva tartja hitvesi kötelessége. Oly őszinte szenvedélyű szavakban ad ennek kifejezést, melyekből a kaczérságnak árnya is ki van zárva: «Ha lelkem valóban elfojthatná lángom maradványát, oh istenek, mennyi kegyetlen gyötrelmet kerülnék el. Igaz, elmém leigázza érzelmeimet, de bármily hatalmat szerzett is felettök, nem uralkodik rajtok, csak zsarnokilag elnyomva tartja őket, s bár külsőm nem árulja el a felindulást, csupa forrongás és lázadás bensőm». Sőt valósággal szerelmi vallomásra ragadtatja magát, mindjobban engedve a varázsnak: «Egy sajátos bűvös érzés vonz még mindig önhöz ellenállhatatlanul...»

Ime Pauline azon az úton, mely egy modern drámában házasságtöréshez vagy legalább is az életet összetörő resignatiohoz vezetne. Ő azonban hősiezen lerázza magáról a varázst, azon «kötelességtől» megerősödve, mely egykor Rómában erőt adott neki s mely most «egy férfi törvényei alá rendelve tartja őt». Sőt annyira megy hősnői nagyravágásában, hogy egyenesen elismerést követel Sévère-től így diadalmaskodó szigorú erénye számára, mert — úgymond Chimène-re emlékeztetőkön finomkodó honneur-cultussal — «egy kevésbbé szilárd és kevésbbé őszinte kötelességérzet nem érdemelte volna meg a nagy Sévère szerelmét».

Mint látjuk, Pauline-nek is, akár csak Chimène-nek, bámulat-keltés a végcélja; ő is arra törekszik, hogy minél magasabbra emelkedjék kedvese előtt, kitől aztán jóleső érzéssel hallhatja magasztal-

tatni magát «a jogos kötelesség e legfenségesebb erőfeszítéséért», melynek nagyságát azzal is hangsúlyozni siet a maga részéről, hogy ismételtelen kiemeli, mennyire kell még mindig küzdenie az ő «felettebb érzékeny lelkének» szerelmével, mert noha «erénye» legyőzhetetlen, mégis «kötelessége felette kevésbé tud védekezni» a könnyek és a «gyáva» sóhajok ellen. Végleges szakítást parancsol imádójának, *hirneve és kötelessége* megmentésére, melyek Pauline-t sem kevésbé foglalkoztatják, mint Chimène-t. Erőfeszítése magával ragadja fel aztán Sévère becsúgyát is és megismétlődik köztük a Chimène és Rodrigue közti versengés a nemeslelkűségben, melyet aztán az ellágyult szív szava, a lemondás fájdalomla fejez be a *Cid* duettjének hangulatosságára emlékeztető mély megindultságú végakkordokkal: «Atyámtól függetem!» sóhajta végül Pauline és e pár szó a legáradozóbb szerelmi vallo-más. Sévère meghatottan vesz tőle búcsút: «Ég veled, felette nemes erényű, felette bájos szerelmem». «Ég veled, visszhangozza Pauline, felette szerencsétlen, felette tökéletes szerető szív!» és e lemondás után szobájába vonul el bánatával az istenekhez fohászkozva kedveséért.

Pauline e jelenetben bizonyára felettebb enged leánykori szerelmének, ha le is győzi végül. Mint fér meg ez a hitves szerelmével, melynek a darab elején úgy hódolt? Azt kell mondanunk, hogy tulajdonképpen két szerelem lakozik egyszerre szívében, mint ezt már többen megjegyezték, így Mlle Clairon, a XVIII. század híres színésznője, ki e dolgot lélektanilag nem tartotta elfogadhatónak, míg Schlegel és Vinet természetesnek vélték. «Mindkettőjüket szereti», mondja Faguet is, ki finoman különbözteti meg e két szerelem árnyalatait. Szerinte ugyanis Pauline férje iránt «mély odaadással, barátsággal, nagyrabecsüléssel, szeretettel», Sévère iránt «melancholikus szánalommal és szomorú, könnyed bánkódással, érzékeny visszaemlékezéssel» viseltetik: e kettős érzelemnek complex vegyülete egymásba folyva szunnyadoz lelke mélyének félhomályában. Ha e lelki tünet lehetőségében hiszünk, úgy megérthetjük, miként emelkedik aztán alkalmilag hol az egyik, hol a másik érzelem túlsúlyra nála, elannyira, hogy ugyancsak Faguet az iménti állítólagos *betanult lecke*-jelenet alkalmával, noha némi diplomatiát lát a percznyi önfeledésben is, kénytelen elismerni, hogy «a szívnek egészen naiv indulata» az, mibe így «a kacérságnak némi árnya vegyül». Részünkről mégis ezt a kettős érzelműséget, melylyel Corneille alakjainál többször találkozunk még, annyira különlegesnek találjuk, hogy hajlandóbbak vagyunk Guizotnak e rendkívül figyelemre méltó szavaiban találni meg a magyarázatot: «Corneille sohasem tudott két ellentétes érzelemből álló és

vegyes érzelmeket festeni a nélkül, hogy ne hol az egyiket, hol a másikat juttassa kizárólag érvényre». Tegyük hozzá ezúttal is, hogy Corneille-nek egyáltalán nem az érzelmek complexitása igazi eleme, hanem bizonyos casuisticaszerűen különleges helyzetnek rajza, melynél a jellem *egészének* logikáját nem egyszer hagyja figyelmen kívül magának a helyzetnek érvényesítéseért, úgy hogy e pontban még mindig a XVI. század tragédiaíróira emlékeztet bennünket, kik, természetesen, a legtöbbször még csak a rhetori amplificatio eszközeivel tudtak ilyesmire törekedni.

Mindez azonban múltó epizodnak bizonyul Pauline szerepének további folyamán, ismét a hitves lépvén teljesen előtérbe. Sévère távoztával, a mint magára marad meghittjével, ennek szavára «fájdalma tetőpontján» (a Sévère iránti szerelem okozta fájdalmat érti), eszébe jut férjéért aggódása, melyről bizonyára felettébb megfélemlített; balsejtelmek rohanják meg ismét: «megkettőztetve» (!) kínjait, habár különben most már kevés oka lehet Sévèretől tartania, sőt azt hiszi, majdnem kaczerül józan asszonyi számítással, hogy rá esetleg még mint támaszára számíthat majd. Kissé tetszelegve erőlteti mégis magára a tovább rettegést az *öt szerető* Sévèretől, holott tulajdonképpen neki csak egytől kellene igazán félnie, saját szívétől, ha Sévère varázsa nem csökkent volna azonnal hihetetlenül, a mint e férfi az ő szeme elől távozott. Maga Pauline is tisztában van e sajátos tünettel; ezért mondja meglehetősen kiméletlen őszinteséggel haza jövő férjének, kit bizonyára már esküvőjük előtt tájékoztatott első szerelméről s kivel most tudatja, hogy rábirta Sévèret, hogy többé ne találkozzanak: «Ha tovább is találkoznom vele, ez mindhármunkon felette érzékeny sérelmet ejtene. Biztosítom nyugalمامat, melyet tekintete megzavar. A legszilárdabb erény is kerüli a kockázatot; a ki veszélynek teszi ki magát, bizonyára el is akar veszni. S hogy nyíltan bevalljam önnek, *a mióta az ő igazi érdemei szerelmet kelthettek bennem, látása még mindig el tud bájolni engem . . . gyötrelmet okoz az ellentállás, gyötrelmet a védekezés; bár erényem diadalmaskodik a szerelmen, a győzelem kínos, a harcz szégyenletes.*»

A III. felvonást megnyitó monologjában, mialatt Sévère és férje, kit távozásakor higgadt óvatosságra vélt szükségesnek inteni, találkoznak a templomban, attól retteg, nehogy esetleg vitába elegyedjék a két vetélytárs: e benső küzdelemnek mesterkélten ellentétek részletezésével, subtilisan megkülönböztető elemzésekkel ad hosszadalmas kifejezést, melyben már nem is az ő, hanem a költő beszédét halljuk. Maga is belátja végül, hogy a két nemeslelkű férfi miatt nincs mit aggódnia, de atyja miatt telik el újabb rettegéssel, tudván, hogy

ez már megbánta, miért erőltette őt Polyeuctehöz. Midőn aztán meghittjét, Stratonice-t rémülten látja haza rohanni, első gondolata az, hogy a vetélytársak közt mégis kiűtött a viszály és Polyeucte halott. Stratonice szitkok közt adja tudtul, hogy él, de keresztyén lett: «E szó elég lett volna a szitok-áradat nélkül is», feleli vissza ugyanannyi méltósággal, mint gyöngédséggel; bizonyára megilletik őt e szitkok, ha csakugyan keresztyén lett, teszi hozzá, «de ő férjem s te velem beszélsz!» Ettől fogva ismét a hitvest halljuk újra megszólalni belőle. «Kötelességből szerettem őt és e kötelességem még tart!» mondja Stratonicenek büszke erkölcsi önérzettel czélozva I. felvonásbeli nyilatkozatára. Arra az ellenvetésre, hogy nincs mit szeretnie azt, a ki isteneit elárulta, mert az nevéhez is képes hűtlen lenni, az egykor majd a Francillonok által hirdetendő megtorlás elvének magasztos ellentétét hirdetve feleli: «Az én kötelességem nem függ az övétől; ám szegje meg ő a magát, nekem teljesítenem kell a magamét.» Csak egy gondolat foglalja el már: megmenteni férjét. Atyjához siet, kinek kezében a büntető hatalom. Midőn tőle azt hallja, hogy Polyeucte csak tette megbánásával nyerhet kegyelmet, azonnal tisztában van azzal, hogy minden elveszett: «Mindennek vége» kiált fel, «ha az ő ingatagságától kell remélnem azt a jót, mit egy atya jóságától reméltem». Ő ugyanis ismeri a keresztyének állhatatosságát, melyet atyjával folytatott hosszadalmas vitája folyamán oly hévvel fest, a min átérzik az önkénytelen csodálat. Felfogásának helyességét csakhamar megerősíti a hír, mely jelenti, mint viselkedett Polyeucte Néarque kivégeztetésénél; most tehát még hathatóssabban megújítja esdekléseit, úgy hogy atyja türelmetlenkedve feddi, mint szerethet úgy egy méltatlan férjet. E feddést hallva, szilaj szemrehányásokra ragadtatja magát elkeseredése és — a mi érdekesen illusztrálja azokat, a miket e nőnek sajátos lelki világáról fentebb mondtunk — első szerelmére hivatkozva véli leghathatóssabban támogatni férje ügyét: «Az ön kezéből kaptam őt, érette a legnemesebb szerelmet fojtottam el», «vak és gyors szófogadással»; «azon nemes érzelemre» kérem tehát, melyet akkor «el kellett nyomnom, ne foszszon meg attól, a mit Ön adott s a mi elég sokba került nekem, hogy most drágának tekintsem».

Atyja kiterő válaszaival, majd egyenes parancsára azután férjét kísérti meg rábeszélni; lelke egész hevével teszi ezt, bár ékesszólása itt, fájdalom, nem egyszer rhetorikai amplificatiókká hidegül. Ha, mint hallottuk, beléptekor azt kérdi tőle férje, ellensége vagy segítő társaként jön-e? ő corneille-i erélyű replikával felel: «Itt nincs más ellenséged, mint magad; ne akard elveszteni magadat s mentve vagy.»

Hogy minden rábeszélése haszталannak bizonyul, férjét szíven sebző vádokban tör ki: «Kegyetlen, hálátlan lélek, hát ez a te nagy szerelmed, ezek esküvéseid?» Érzéketlen szíved nem törődik velem, mily «siralmas állapotban hagyod hátra vigasztalhatatlan nődet?» Egy köny, egy sóhaj nélkül hagysz el, sőt örvendsz oly boldogság után vágyva, «melyben én nem leszek?» Tehát ennyire meguntál s meggyűlöltél, mióta nőddé lettem? Midőn látja, hogy e vádakra Polyeucte felsóhajt s könnye megered, boldogan remélni kezd, de a következő perczben felháborodva hallja, hogy férje őt is az igazhitre akarja téríteni. «Nem elég, hogy elhagysz, még el is akarsz csábítani?» kiált fel méltatlankodva és szidalommal illeti ama *hiü képzeldéseket, szörnyü elvakultságokat*, a miket férje annyira «égi igazságoknak, örök világosságnak» hisz, hogy érettök halállal képes felcserélni az ő szerelmét. Rideg dacztól remél végső segítséget: «Menj, kegyetlen, menj hát meghalni, — kiáltja — sohasem szeretted engem! Nincs mit tartanod többé zaklatásomtól!» De a következő pillanatban Sévèret látva belépni, kiről nem sejti, hogy Polyeucte maga kérette oda, dacza azonnal aggódásban olvad fel. Szó nélkül hallgatja aztán ámul-tan, mint engedi őt át férje Sévèrenek; az ámulattól szótlán engedi Polyeucte-öt távozni is. Sévèrenek fél vallomásaira feleszmél; félbeszakítja szavait: «Sévère, — kiáltja már nem annyira az erényhős-nő büszkeségével, mintsem a hitves forró szerelmével, — ismerje meg ön egészen Paulinet! Polyeucteöm végórája közelg»; ha ön netalán valami reményt alapítna az ő elvesztére, tudja meg, hogy «nincs oly kegyetlen halál, mit inkább el ne szenvednék, mintsem beszennyez-zem mocsoktalan hírnevemet». Ne higye, hogy nőül mehetnék egy oly emberhez, ki akaratlanul bár, férjem halálának oka; mert ha ilyesmit tenne fel rólam, «a szerelem, melyet ön iránt éreztem (ime, itt már mint multról beszél róla!) egészen gyűlöletté változnék át». Mi több, nem habozik újabb erőfeszítést követelni Sévèretől, a legnagyobbat, arra kérve őt, mentse meg vetélytársát; ha megteszi, úgy «az egykor annyira szeretett nő, kinek szerelme talán még mindig tud hatni rája, neki fogja köszönni azt, a mi előtte a legkedvesebb». Mily átváltozáson ment át a Sévèrerel való első találkozás óta Pauline szíve, mely most már egészen férjével van eltelve!

Az utolsó felvonásban még egyszer hathatósan kérleli egymással már szemben álló atyját és férjét. Férjétől csak azon bucsúszózatot nyerve feleletül: «Élj boldogan Sévèrerel!» most ő sebződik szíven és felszissen: «Tigris, ha megölsz, legalább ne sértegezz.» Atyjával és Sévèrerel szemben használt érveikhez folyamodik most Polyeuctetel szemben is: arra az áldozatra hivatkozik, melyet első

szerelmének elfojtásával hozott érette s melynek nagyságát most majdnem kiméletlenül hangoztatja, annál is inkább, mert az iménti bucsúszavakból vádat érzett ki maga ellen. És mint Sévèrerrel tette, férjét is nemes versenyre tüzeli: arra ösztönzi, gyakoroljon szintén olyan önmegtágadást, melyet ő maga gyakorolt érette. Végül a leg-hathatósabb érvekhez, könnyeihez folyamodik, hitvesi szerelme nagyságát és kétségbeesését egész mélyében tárva fel. Még egyszer visszafordul atyjához is, hol könyörögve, hol fenyegetve, hogy Polyeucte-öt túl nem éli és így Félix az ég haragiát vonja magára az ő ártatlan halálával, mint e válságos perczben is mesterkéltséggel okoskodással részletezgeti. Mind hiába. Polyeucte-öt viszik a vérpadra; ő kétségbeesetten kapaszkodik beléje s vele vonszolódik el: «Mindenyüvé követlek! Veled halok!»

Ha itt, ebben a perczben történnék meg vele a malaszt csodája; ha a szerelemtől s a Polyeucte rendíthetetlen lelki erejétől leigázva itt kiáltaná ki a világnak, hogy ő is keresztyén lett, már hisz és így aztán férjével együtt menne a halálba, mily hatalmas finale volna ez! Azonban Pauline nem hal férjével együtt, bár többször kilátásba helyezte ezt. Az utolsóelőtti jelenetben, a vérpadtól visszajövet, keserű kitörésekkel lép atya elé, kissé megint színpadiasan; de szavaiból nem annyira a hitvesi fájdalom, mintsem az új keresztyénnek rajongása tör ki; visiókra ragadtatja magát, miközben mégis józan önelemzéssel hangoztatja, hogy: «Nem a kétségbeesés szól belőle, hanem a malaszt»: mintegy előre tiltakozva Sarcey és Lemaitre azon felfogása ellen, hogy szerelmének tulajdonítsák megtérését. Midőn aztán atya is keresztyénnek jelenti ki magát, már lecsillapultan így ömleng: «Mily boldogság, hogy ismét feltalálom atyámat! E szerencsés változás *teljessé teszi boldogságomat!*» Most már csak Isten szerelme számára maradt hely szívében, végkép fölülemelkedett a földi dolgokon, ájtatos bámulatra hangolva bennünket, de egyszersmind hidegebb régiókba emelkedve fel és eltávolodva tőlünk.

4. §. *Polyeucte* szintén nem a mi felfogásunk szerinti tragédia. A hős bukása egyenesen megdicsőülés a középkori szent darabok szellemében; neje s apósa megtérésével eszméje végkép diadalt arat, úgy hogy a darab egy apotheosis felemelő hangulatával végződik. Még kevésbé beszélhetünk tragikai bukásról Paulinenél, ki a körülményeknek kedvezőbb alakulása miatt életének feláldozásáig sem juthat el, sőt új hitének boldogító hatása alatt megnyugszik, atya megtérésében újabb bizonyítékát tapasztalva annak, hogy az ő szent férje nem hiába szenvedett vértanuságot. De ha nem is a tragikumnak,

mindenesetre a legmagasztosabb pathosnak legtisztább és legüdítőbb levegőjébe emel minket a két főalak.

Hanem azért ugyancsak általuk, néha a modern középfajú dráma színvonalára, vagy még ezen alul szállunk alá, Corneille rendes szokása szerint. . . . Polyeucte a darab elején neje marasztó kérésének oly eszközzel vet véget, minót Horace és Auguste használt nejével szemben: elsiet előle. Paulinenak erre következő panasza férje ellen, bármennyire mélyített érzéssel játszsza is a színész, vígjátéki; a kísérő nő replikái által még inkább ezzé válik. A Sévèrerrel való nagy jelenet után hazajövő Polyeucte; midőn kisírt szemmel találja nejét, azt hiszi, hogy még mindig érette ömlött könnye, tehát vigasztalja, hogy ime élve jött vissza, mire Pauline kitérőleg felel: «Még hosszú a nap.» Oly mozzanat, mely egy modern házasságtörési drámába is beillik, bocsásson meg Corneille szelleme e már másodízben használt profán hasonlításért, miként a jelenet folytatása is a férj és nő közt Dumas fils színvonalán mozog. Azonban főleg Sévère és Félix, a darab másik két főszereplője által jutunk különösen közel a középfajú színműnek, sőt a vígjátéknak batárához.

a) Sévère hevülékeny szépeltő, précieux szerelmes gyanánt mutatkozik be. Szellemeskedő pointe-ekben adja tudtunkra, hogy Paulinet nőül kérni jött, ő az atya által egykor elutasított, most már nagyszerű *carrière*t csinált imádó. A mi kissé különös, csak a legvégső perczen értesül róla, hogy egykori szerelmese már másnak neje. «Támogass, Fábíán», e szavakkal rogy meghittjének karjaiba, kitől a lesújtó hírt hallja. Ez az érzelgős regényhőshöz illő ájúlkozás akkortájt divatos volt a legharcziasabb főuraknál is és az indulatok erősségének volt jele. Sévère felindulása különben nem épen a legmélyebb. Általános axiomákban mentegeti, hogy nem birt azonnal erőt venni fájdalmán; vígjátékba illő higgadsággal inkább, mintsem tán keserű iróniával jegyzi meg, hogy «legalább nem vádolhatja meg Paulinet azzal, hogy rossz választást tett». Még egyszer találkozni óhajt kedvesével, de korántsem azért, hogy szemrehányásokkal halmozza el: bármily heves is kétségbeesése, úgymond, ő tisztelettel imádja Paulinet, a ki elvégre helyesen cselekedett, miként Félixről sem nyilatkozhatik másképen: «Kötelessége jogos volt, atyja helyesen járt el.» Mindazonáltal nem fojthatja el fájdalmát a miatt, hogy Paulinet más birja, Pauline mást szeret. Ismételten hangoztatja, hogy most már nem lehet más vágya, mint látni őt, sóhajtozni és meghalni». Voltaire nem ok nélkül gúnyolódik e sóhajtozó hadvezéren, ki a Boileautól csipkedett regényhősök módjára «metaphorában haldoklik».

A találkozásnál, midőn Pauline hitvesi szeretetével tüntetve lép

eléje, oly udvarias keserőséggel hányja szemére érzéketlenségét, melyben legalább is annyi a hiúság sértődése, mint a mennyi a szív sebezetsége. Mily boldog kegyed, így szól hozzá, hogy egy kis sóhajtás árán be tudtak gyógyulni sebei és hogy oly föltétlenül uralkodik szívéen! Ha csak egy könnyét látom, egy sóháját hallom (tehát ha fájdalma dédelgetésre, hiúsága kielégítésre talált), én is meggyógyultam volna: «Elgyöngült szerelmemen az észnek teljes hatalma lehetne, a közönytől a feledésig eljuthatna; az önének követve nyomdokát szerlmem, egy más nő karjai közt boldognak találnám magamat!» Oly szavak, melyeket komolyan vehetünk, nem pedig kegyetlen gúnynyal arra szántaknak, hogy — mint mondták — megforgassák a tört Pauline szívében. Hisz szemrehányásait teljes elérzékenyüléssel ismétli meg a «felette szeretetreméltó lénynek», hogy így kell-e szeretni és így szerette őt? Pauline védekezése után, mely immár imént kifejezett óhaját is fölülmúlva eleget tett szívének és hiúságának, elnézésért esdekel, hogy ő «vak(?) fájdalmában», ingatagságnak merete venni «a jogos kötelességnek legfenségesebb erőfeszítését». Arra kéri Paulinet szellemeskedő fájdalommal, melynek ötlete a kor udvarló lyrájában közhelyszerű és Corneille lyrájában sem ismeretlen, ne éreztesse vele annyira veszteségének nagyságát, ne fokozza így benne a szerelmet, ritka erényének ily feltárásával, inkább hibáinak látni engedésével gyöngítse fájdalmát. Pauline buzdító szavaira aztán e hősnőhöz méltóvá akar felemelkedni, ki arra ösztönzi, hogy a saját *hírnevének* cultusára szánja el magát ő is, mint fenkölten gondolkozó, nemes lovag. Lemond tehát szerelméről és kijelenti, hogy újra hősi halált fog a csatában keresni. Kívánja, éljen Pauline boldogan férjével, «beérvén az ég az ő saját romlásával». Érzelmes sóhajok közt távozik: «Oh kötelesség, mely engem elveszít és kétségbeejt!»

Akkor kerül ismét vissza a színre, midőn Polyeucte hivatja, hogy nejét átengedje neki. Imádoztjával aztán magára maradva, ő szólal meg először. Nem Polyeucte nagylelkűségén, hanem azon álmélkodik, a mit alig hihet füleinek, s a mit különben «a keresztyének különöz mániáinak» tulajdonít: miként lehet valaki oly vak, hogy ily kincséről lemondjon s másnak engedje át? Oh mi másként járt volna ő el, ha oly szerencsés lett volna, hogy Polyeucte helyében lehetne . . . De czélzásait, melyekre reménykedőn vár választ, visszautasítólag szakítja félbe Pauline, sőt egyenesen Polyeucte megmentésére szólítja fel őt. E váratlan fordulattól elkábul, minden reményét újraábredésük perczében megsemmisülni látván, mint ezt aztán meghittjének ellentétékben áradozva fejtegeti. Restelkedéssel vallja be, hogy ime

«egy nő ad neki leczkét a nagylelkűségből». Benső küzdelem után arra bírja őt dicsvágya, hogy teljesítse Pauline kívánságát, megmutatva, hogy Sévère «utoléri őt, méltó hozzá s megérdemelte volna őt». Nem törődik azzal, hogy esetleg magát is veszélybe dönti; megszólal belőle is az akarat hőse, a *gloire* és a *kötelesség* cultusa, melyért kész feláldozni hatalmát s életét. Rá is ragad valami most Pauline és Polyeucte nemes exaltáltságából, bár máskülönben a nagyvilágias, józan önmérséklés embere; felülemelkedik önmagán és a legnagyobb áldozatra tesz erőfeszítést. Megy rábeszélni Félixet, hogy kegyelmezzen meg Polyeuctenek. Az utolsó jelenetben lép még egyszer fel, hogy «a természet szavát megtagadott atyát» és «szerencsétlen politikust» boszújával fenyegetse meg, a miért nem hajlott kéréseire, vagy őszinteségében, vagy hatalmában kétkedve. Félix megtérésének hallatára aztán valósággal a XVIII. század érzékeny darabjaiban divattossá váló elérzékenyüléseket előlegezve felkiált: «Kit ne hatna meg ily gyöngéd látvány!» Nyíltan kifejezi nagyrabecsülését a keresztyének iránt, kiket «mindig szeretett», sőt hithűségre buzdítja őket az uralkodóhoz való hűség mellett és fogadkozik, hogy vagy elveszti a császár kegyét, vagy rábírja őt, hogy hagyjon fel az üldözéssel. Már meghittjével folytatott egyik előbbi beszélgetéséből ismerhettük érületét a keresztyének iránt, őszinte beszédnek kell tehát vennünk e szavait, melyekben nincs semmi számítás a már özvegy és keresztyén, de egyszersmind immár földietlenné magasztosult Pauline szívére és kezére.

b) Félixet joggal ócsárolja Scribe is, mint kislelkű és egy tragédiához kevésbé méltó egyént, kit ő librettójában szerencsés érzékkel emel Voltaire útmutatása nyomán a pogányságnak épen oly hévtől lángoló képviselőjévé, minő a keresztyénségnek Polyeucte.

A Corneille Félixé elég jó apa, buzgólkodó hivatalnok, mindenekfelett pedig oly önző és aggályoskodó nyárspolgár lélek, ki nehéz helyzetekre, súlyos feladatok megoldására nincs teremtve. Gyáva kétségbeesésnek lesz rabja, mihelyt értesül Sévère jöttéről, kinek bosszújától retteg; szemrehányásokat tesz leányának, miért nem szegült ellene apai parancsának, mikor őt Polyeuctehöz erőltette, sőt arra kényszeríti leányát, hogy villámhárítóként vesse közbe magát, a múlt emlékeivel űzve veszedelmes játékot. Polyeucte-ék merényletén felháborodik, annál is inkább, mert az ő szeme láttára hajtották végre azt. Egyelőre Néarque kivégeztetésével akarja rábírní Polyeucteöt, hogy e rémes látványtól megtántorodva, megbánja tettét. Boszankodva utasítja rendre leányát, midőn ez köszönet helyett a terv hiábavalóságáról meggyőződve, nem akarja beérni ennyi kegy-

gyel. Félített állásának biztosítása foglalja le minden gondját, érette túlteszi magát a vérségi köteléken: «Az istenek és a császár több előttem, mint családom.» Még mindig reméli különben, hogy «az új keresztyén első hevülete» alább fog hagyni vejében; mikor Pauline az ellenkezőt vitatja, zsarnoki fenyegetéssel szakítja félbe: «Nos jó, hát Polyeucte megkapja a mire vágyik, — ne beszéljünk többet róla!» Hogy Néarque kivégeztetése nem jár a kívánt hatással, most már a számításában való csalódás miatt is bosszankodva támad leányára: ne szeressen ilyen méltatlan férjet! S hogy Pauline tovább kérleli, még inkább felgerjed ellene: hagyjon neki békét, ne erőszakoskodjék rajta, ne ingerelje, s ezzel elparancsolja maga elől. Bár hangoztatja «gyöngéd szívét», «szerető apa» voltát, aligha az szolgál itt magyarázatául nyerseségének, hogy tán megindultságát akarná rejteni alája. Meghittje előtt feltárja lelkét, mely csupa tusakodás: «hihetetlen érzelmek rabja», úgymond, majdnem a Stendhal-féle *kérlelhetetlen* elemzési módot előlegezve ez önelemzésében; a nemes indulatok mellett annyira «alacsonyak» vesznek rajta erőt, hogy maga előtti is pirul.

Egy «méltatlan, aljas és gyáva» gondolat tárul főleg mindegyre eléje, gonosz örömmel, majd szégyenkező kétségbeeséssel töltve el őt, a mit azonban már Pauline is sejt, sőt mindjárt Polyeucte szemébe is mondja: az a gondolat, hogy Sévère *úgy majd* elveheti leányát... Ráerölteti magát annak megpróbálására, hogy Pauline által hasson Polyeuctere; de ha ez nem sikerül, úgy ki fogja végeztetni a tömeg tudtán kívül, mely — a mit különben nehéz elhinnünk, minthogy szentségtörő keresztyénné lett Polyeucte — már is lázong, hogy királyainak ez utolsó sarját fogságban tudja.

Az V. felvonásban, melyben elejétől végig színpadon van, azzal kérkedik meghittje előtt, alacsony gondolkozásmódjának megfelelően, hogy ő, a tapasztalt öreg udvaronc az átlátott Sévèrenak «nagyon is durva cselén», ki Polyeucte érdekében imént közbenjárt és — szerinte — színlelt haraggal sürgette a megkegyelmezést: de Sévère nem jár túl az ő eszén, mert ő ismeri a diplomatia «magas tudományát». Kegyelmet nem ad, mert azután ő sem nyerne a császártól; de még egyet próbál végül: ismét saját maga beszél Polyeuctetel, kivel Pauline sem boldogult. Sikertelenség esetében előre megadja a kivégzésre az utasítást: hisz ha nem siet, még kitör a forradalom; a kivégzés után, mint cynikusan megjegyzi, hasztalan fog zajongani a nép. Midőn Polyeucte neki is azt feleli, a mit Paulinenek felelt: hogy kövesse példáját, ezt durva cselre használja fel. Jó, úgymond, ő kész erre, de adjon neki időt, hogy megismerhesse a keresz-

tyén hitet és pedig veje maga vezesse be annak titkaiba. Időt akar ezzel nyerni, de csak lealázó gúnyt nyer vejétől, mire haragos fenyegetések közt dobja el képmutató álarczát. Midőn leánya még egyszer esdekel férjéhez, az ő jelenlétében, ő is perczre még egyszer az érzelmes szívű apát játszsza, így próbálja vejét ellágyítani: «Szerencsétlen Polyeucte, szól hozzá, egyedül csak te maradsz érzéketlen. Oly száraz szemmel nézheted mindnyájunk könnyeit? Hát már nem ismerse se apát, se feleséget? . . . » E tettetéséért is visszautasítatva, tetőpontra hág dühe. «Most már jóságom enged jogos haragomnak!» kiált fel, végső választ követel és aztán elviteti Polyeucte-öt a vérpadra. A következő perczben a gyöngé lelkék szokásaként iparkodik maga előtt is igazolni, sőt dicsérni tettét. Mikor meghittje ellene mond, sietve tér ki a további vita elől: eszébe jut, kissé későn, hogy leánya férjével távozott és a kivégeztetés végrehajtását esetleg megzavarhatja; intézkedni küldi tehát meghittjét, egyszersmind meghagyva neki, hogy próbálja megvigasztalni Paulinet. E perczben tér ez vissza, keserűn törve ki ellene s magára, mint keresztyénre szintén halált kérve. Félix, kit a belépő Sévère szintén haragjával sújt, a következő pillanatban egyszerre átalakul: lemond hivataláról s keresztyénnek vallja magát. Megszállta a malaszt, mint Polyeucte előre jelezte, hogy Istentől kérni fogja rája is. Corneille tehát itt már valóban *csodát* akart rajzolni, de csak egy lélektanilag valószínűtlen, curiosum-szerű Pálfordulás az, a mit ad és a mi opportunistá színelésnek is tetszhetik a skeptikusok szemében.

5. §. E darab is szabályszerűsége törekszik. Az időegység szorosan meg van tartva benne, bár több erőszakolással, mint *Cinnában*. Reggeltől délutánig majdnem annyi fontos és lélektanilag merész dolog megy itt végbe, mint *Cidben*: Polyeucte megkeresztelkedik, fogadják a császár küldöttjét és a rómaiak győzelméért nagy hálaadó istentiszteletet tartanak; ez alkalommal Polyeucte bálványokat tör össze, Néarque-ot és őt kivégzik; a mi pedig mind ennél fontosabb: a legellentétebb hullámvázásokon, fordulatokon mennek át a szereplők lelkei. A helyegység itt is a szokott módon érvényesül, még pedig ez már kevesebb erőszakolással, mint *Cinnában*. Félix palotája a színhely, egy előcsarnok, melybe a szereplők lakosztályai nyílnak, így a Sévère is, kit mint a kormány küldöttét bizonyára megillet lakás a kormányzói palotában: a költő azt is elfogadhatóan indokolja, hogy Polyeucte-öt a börtönből ez előcsarnokba hozatja oda, őreitől kísérve.

Corneille maga legjobban megszerkesztett művének vallja e darabot. Kétségtelen, hogy a Polyeucte képviselte nagy eszme körül

összpontosul az egész, noha Pauline és Sévère szerelmi emlékeinek tárgyalása, új helyzetüknek megállapítása igenis terjedelmes méreteket ölt, tekintve, hogy mindez tulajdonképen csak episodikus mozzanatot a darabban. A kissé elnyúló expositio után erőteljes érkeltéssel indul meg a bonyodalom, midőn Polyeucte-ék tervük végrehajtására indulnak. A III. felvonásban némi veszteglés következik erre: bár költőnk e művében már discretül bánik a monologgal, a Pauline bekezdő ömlengése veszteglés, mert neki sejtelve sincs a történéndők-ről, csak régibb balsejtelmeit ismétlgeti. A helyzet drámaiságát a terjengés nem kevésbé bénítja meg Polyeucte tettének hosszadalmas elbeszélésénél, valamint a Pauline és atyja közt lefolyó hatásos jelenetben; Félixnek és meghittjének erre következő társalgásával már épen ellapul e felvonás vége. Annál remekebb drámaiságú a következő felvonás, melyben a válság tetőpontját érte már el. Polyeucte és Pauline küzdelmének vagyunk tanúi. Kár, hogy a költő kifogyott az anyagból, s hogy e felvonást is kellő hosszúságúvá toldja ki, végül egy fölösleges jelenetet nyújt, melyben Sévère, ez a saját vallásával szemben skeptikus és így tolerans lélek, ki a vallást különben is a nép gyöngeségére alapított politikai számításnak tartja (e helyett Corneille törölte később, de mint tetszett volna az a Voltaire korának!), a keresztyének nagyrebecsülésének ad kifejezést, mintegy azon becsmérlést kívánván ezáltal ellensúlyozni a költő, melyet viszont a római nép gyűlölködő elfogultságát tolmácsoló Stratonícének adott ajkára, az ájtatos kortársakat mindenestre megbotrántoztató merészséggel. Az V. felvonásban, hol az összes szereplők lába alatt már valósággal ég a föld, Félix hosszasan tárgyalja meghittjével gyanúját Sévère eljárásával szemben s elemzi a maga érzületét. A Polyeucte rábeszélésére irányuló újabb kísérletekben bizonyára van fokozás is, de mégis ez előre czéltalanoknak tudott próbákkal már valóban egy helyben forog a cselekvény, a helyett, hogy a kikerülhetetlen kifejtethez sietne. Polyeuctenek vérpadra indulásával véget érhetne a darab, még pedig mily hatásosan, Pauline szerepénél érintettük.

De ne kifogásoljuk *Polyeucte*-ben a színi hatások hiányát. A szerkezet fogyatkozásaiért épen e hatások kárpótolnak dúsan. Hatalmas jelenetek tárulnak elénk, mindegyre a megragadó *coup de théâtre* ek nagy mesterének bizonyul itt is Corneille, sőt főleg itt bizonyul ennek először. Természetes különben, hogy mert ez a mű is mindenkifelett lelki dráma, külső mozgalmasságot vagy épen látványosságokat ne keressünk itt sem. E gyöngéjére discretül mutatott rá Scribe, mikor így menti magát, hogy mint libretto-író át merte alakítani Corneille művét: «Az operának, úgymond, cselekvényben

kell megjelenítenie azt, a mit a tragédia elbeszélés alakjában nyújt.» Valóban Corneille e művében felette bő kézzel alkalmazza az elbeszélő részeket. Paulinetől a tragédiák hagyományos álomelbeszélését kapjuk, mely álom lélektanilag itt egyáltalán nincs indokolva, inkább csodás jóslatszerű balsejtem: ugyanő e Voltaire által is *hors d'oeuvre*-nek minősített mozzanathoz bevezetőül leánykori szerelmének történetét beszéli el részletesen. Szintúgy részletesen beszéli el Félixnek meghittje Sévère hőstettét a csatában, majd Stratonice Polyeucte tettét Paulinenek, kit Corneille épen úgy otthon maraszt, mint *Horace*-ban tette a nőkkel, de ezúttal szerencsésebben indokolva.

Polyeucte stílusáról Corneille azt vallja, hogy «nem oly erőteljes és méltóságos», mint a *Cinnáé*. Bizonyára sok benne a meghittebb hangú, sőt vígjátéki vers, melynek színvonalán felülemelkedni akárhányszor ő is csak oly kevésbé tud, mint kortársai. De akár enyhébb, akár pathetikusabb hangon szól, a legtöbbször megragadóan közvetlen, noha itt sem hiányoznak a mesterkéltségek, mint sokszor utalnunk kellett rá. És különösen Corneille e darabjában dicsérhetjük azt, mint emelte Molièret előlegező dialogművészeté a senecai szóvitákat.

A PESTI DIÁK.

(Gyermekkori ismerősökről.)

SEBŐK ZSIGMONDTÓL.

Fölszáll előttem a mult homályából az a nap, mikor apám így szólt hozzám :

— Sándor, ide hallgass! Úgy szedd össze a sütnivalódat, hogy Pesten jársz ezentúl iskolába.

Rábámultam és első gondolatom ez volt :

— Nini, hiszen akkor én meglátom a Lánchidat.

Tizenegy éves életem legnagyobb ábrándja az volt, hogy valaha meglátom a Lánchidat. A mienk csak hajóhid volt és el nem tudtuk képzelni mi, vidéki gyerekek, milyen lehet a Lánchíd. Valami olyast képzeltünk, hogy a Dunán keresztül lánchid van kifeszítve és a fővárosi emberek úgy sétálnak rajta, mint a kötél-tánczosok a kötélen. Nem is annyira az érdekelt bennünket, hogy szép-e a Lánchid, mint inkább az, hogy nem pottyannak-e a járókelők róla a Dunába. Hattározottan érdekes látványnak véltük azt, mikor egyszerre tiz-husz pesti úr a lánchról a vízbe hull.

A fővárosról és lakóiról szintén nagyon homályos fogalmam volt. Az a kevés is meglehetősen gyarló lehetett és a Húz uram ambitusán szereztem. Az utcánkban lakott ugyanis egy Húz nevű vagyonos ácsmester, a ki az üveges folyosóját régi képeslapok illusztrációjával ragasztotta tele, de nagyon szépen, úgy, hogy városkánkban számos bámulója akadt. Afféle városi képtárnak tekintettük, melyre nemcsak az ácsmester, hanem mi is büszkék voltunk. Én is gyakran bámultam az ácsmester ambitusán az orosz-lánvadászokat, a hóviharban masírozó katonákat, a piramisok mellett teveháton lovagoló angolokat s mindazokat a tarka jeleneteket, melyeket a képeslapok illusztrátorának művészete produkál. E képek egyike III. Napoleon és Montijo Eugénia esküvőjét ábrázolta tömérdek kikent, kifent köcsöglaposs

urral és csupaszmellű, czifraruhás dámával. És ennek alapján úgy képzeltem, hogy csupa ilyen magaskalapú frakkos úr és báliasan öltözött hölgy járkal Pesten az aranytól és gyémánttól szikrázó utcákon. El nem tudtam volna képzelni azokon az utcákon parasztruhába vagy éppen rongyokba öltözött embert; arra az ábránra pedig, hogy én ezt a csudavárost és főleg a Lánczhidat valaha meglássam, legmerészebb álmaimban sem vetemedtem. Apám kijelentése tehát szinte elszédített. Én és Pest? Pesti diák leszek! Hiszen ez maga a tündérek álma.

Mikor megértettem a rám várakozó boldogságot, rohantam az ugynevett «kutyaszorító»-ba. Ott szokott ugyanis többnyire tartózkodni két kebelbeli pajtásom, Gábos Pista, hentesfi és Tar Béla, a csizmadiafi. Azért vonzódtak ők ehhez a helyhez, mert a peczérlegények rendszeren ide szokták szorítani a gazdátlan ebeket, lévén ez a legalkalmasabb hely az elcsípésükre, gyermekkorom két társa pedig ezt igen élvezetes látványnak tartotta. Felvonás közben, azaz mikor nem akadt üldözött kutya, gomboztak. Most is gombozásban lettem őket.

— Tudjátok-e, mi az ujság? — csaptam le közibük.

Föl sem tekintettek. Nem voltak kíváncsiak az ujságomra. Csak úgy félvállról kérdezte az egyik.

— No, mi?

— Pestre megyek.

Mindakettő meglepett, vérvörös arcczal fordult felém. A meglepetés teljes volt. Az álluk leesett és minden gomb kiesett a kezükből. Emésztő irigység látszott az ifjú szemekben. Végre magához tért a hentesfi és röviden így szólt:

— Az sem igaz.

A csizmadiafi szent meggyőződés hangján mondotta:

— Hazudsz.

Ha csakugyan nem lett volna igazam, bizonyára lovagias ügyet csináltam volna a dologból s a kutyaszorító harcziás jelenetek színhelyévé válik. De mivel igazat mondtam, nem éreztem magamat becsületemben megsértve s nyugodtan ezt feleltem:

— Ha nem hiszitek, kérdezzétek meg apámtól. Most éppen otthon van. Gyertek!

Ez a nyugodt hang hatott. Most már csak félig gyanakodva kérdezte Pista:

— Hát miért mégysz te Pestre?

— Tanulni. Pesti diák leszek.

Ez nagy szó volt. Láttam, mint emelkedem szemükben egyre

magasabbra s mint fonódik fejem fölé fénykoszorú. Félénken kérdezte a csizmadiafi:

- Meglátod a Lánczhidat?
- Át is megyek rajta.
- És a koronázó dombot? — kíváncsiskodott a hentesfi.
- Föl is megyek rája.
- Meg az üvegfedelű utcát? — rebegte a csizmadiafi.
- Azon is végig sétálok.

Nem kell hinni, hogy a két gyermektársamat e kérdésekre alkotmányos vagy földrajzi tudás indította. A hentesfi azért érdeklődött a koronázó domb iránt, mert apja, a ki nemes ember volt, résztvett a megye koronázási bandériumában s azóta szűk családi körben és a tág nagy világban folyton a koronázásról beszélt; a csizmadia pedig csudadolgokat regélt a pesti párisi udvarról, mely olyan, mint egy utca és végtől-végig csillogó, villogó üveggel van fedve, úgy hogy a ki ott sétál, esőben meg nem ázik, ha pedig süt a nap, az Isten kék egében gyönyörködhetik, noha födél van a feje fölött. Milyen boldogok a pesti csizmadiák! Mert tudvalevő, hogy az üvegfödélű utcában csupa csizmadiabolt és műhely sorakozik egymás hátán. Ide vágott mindig Tar uram, ebben az üvegfedelű csizmadia-paradicsomban szerette volna életét befejezni, de mivel ez elérhetetlen ábránd volt, hát legalább képzeletben mulatott ott és évről-évre mind csudálatosabb színekkel rajzolta le, noha sohasem látta.

A gyerekek, eloszolván gyanujuk, a másik végletbe csaptak át. Föltétlenül meghódoltak előttem, sőt, — ime az együttérző ifjúi szivek! — ők is büszkék voltak arra, hogy én Pestre megyek. Izgatottan lépkedtek mellettem és minden szembejövőnek ujságolták:

— Pestre megy! Pesti diák lesz! Úgy ám! Fölmegy a koronázási dombra és végig sétál az üvegfedelű utcán.

Igy vonultunk végig a városon. Künn, a házak során kívül, Pista alázatos hangon kérdezte:

— Játszol-e velünk, Sándor, még egyszer zsványosdit?

Kétségesnek vélték, hogy egy pesti diák leereszkedik-e hozzájuk zsványosdira. Én azonban nem voltam büszke. Leereszkedtem.

— Szivesen játszom, — feleltem. — Ki lesz a zsvány?

Egyszerre felelt mind a kettő:

— Te.

Eddig, bárhogy rimáncodtam, sohasem fogadtak el zsványnak. Én voltam köztük a leggyöngébb, hát csak pandurnak akzeptáltak. Annak is afféle másodpandurnak. Most az Isten egyszerre zsvány-

sáig fölvitte a dolgomat. És ne szédüljön el az ember ennyi szerencsétől!

Túlboldogan iramodtam a Duna partja felé. Ott zsviánynak fölötte alkalmas zegzugos, dombos, meredek helyek akadtak. Gyakran másztuk meg ezt a meredeket, madárfészket keresve, sokszor a levegőben lógva, miközben egy földben futó indába kapaszkodtunk. Most is ide vettem föl magamat az üldöző pandurok elül és meghuzódtam egy szakadék szájában, lábaimat egy bokorra támasztva, mely a falból nőtt ki.

Kedves helyem volt ez. Gyakran bujdosom ide és lelkem kagylójában sokszor termett itt titkos drága gyöngy, édes gyermeki ábránd. A legtöbb ábránd ugyan ahhoz a gőzhajóhoz fűződött, mely alant füstölgött el a Duna hullámain, de képzeletem akárhányszor fölkereste a távolból kéklő bérczeket és a közelben zöldelő szőlőkoszorús hegyoldalakat, melyeket aranykoronás mesealakokkal népesített be. Követte figyelmem a sas sötét foltját, mely mérhetetlen magasban királyi szárnyalással igyekezett valahová az Alföldre, és lustán, tikkadtan ereszkedett alá a lent hullámzó sárga kalásztengerbe, melynek látványában azután is mindig annyi gyönyörűségem telt. Most is akárhányszor elem tűnik a meredek partnak az a hűs, meghitt zuga s hallom az ott tömegesen fészkelő füsti fecskék halk csicsérgését és a víznek alulról felhangzó zörörtölődését, a mint hullámai a meredek partba ütköztek és széttörték.

Közeledett a szülei háztól való búcsú ideje. Az a ház, melyben gyermekségemet töltöttem, hasonlatos volt azokhoz a keskeny, tornyos épületekhez, melyek a középkori várakat ábrázoló képeken láthatók. Ez is bástyaszerű építményen állt, volt tornyocskája, nyilas buzogánynyal a csúcsán és a lába aljában melegvizű kis patak futott el. Ablakai a káptalani gőzmalom óriási udvarára néztek, melyet inkább elvadult kertnek mondhatnék, annyira tele volt vadrózsával, zsályával, kakukfűvel és mindenféle vadon tenyésző virággal. A patak, melyet hévíznek neveztek, ezen a kerten folyt át és ez hajtotta a káptalani gőzmalmot. Ez a gőzmalom is furesza szerzet vala. Kéménye sohasem füstölgött, gépeit megette a rozsdá, emeletén az egereken kívül nem járt senki. A káptalan a negyvenes években építtette, az akkori magyar iparmozgalom hatása alatt és Vesztfáliából hozatott szakértő molnár-embert, a ki a malmot kezelje. Az én időmben azonban már nem zugtak a gőzgépek, ellenben kedvesen kelepelt az épület oldalában, a hévíz-patakon, egy malomkerék, a milyen a dunai malmokon látható s mely itt összeköttetésben volt a gőzmalommal. Ezzel a kerékkel őrlöttetek a malomban, ha volt mit. Szóval a büszke

gőzmalom átváltozott szerény vízi-malommá. A vesztfáliai gőzmolnár is eltűnt s emlékét csak egy tőle rögtönzött rajz és vers őrizte, melyet a malom falán találtam. A rajz félszemű embert ábrázolt, fején háromszögletű osztrák tábornoki főveggel; a vers alatta volt és poroszos német ortográfiával így szólt:

Jeneral, Jeneral Schlick,
Die Nadel ist zu dick,
Die Nadel ist zu dünn
Der Jeneral soll...

Az utolsó szót nem írom ide, mert tulságosan illojális. Szelídebb magyar szóval a meglehetősen logikátlan tartalmu vers azt jelentette, hogy: a tú nagyon vastag, a tú nagyon vékony, a generális úr pedig fulladjon meg.

Schlick tábornok körülbelül negyedszázad év előtt, 1849 tavaszán járt városkánkban. Tiszteletreméltó volt a háziak bátorsága, melylyel a veszedelmes verset ennyi idő alatt a falról le nem vakarták és nem kevésbé tiszteletreméltó a káptalan konzervativizmusa, mely a falat negyedszázad alatt nem meszeltette. A gőzmalom tehát nem sikerült, ellenben a vesztfáliai gőzmolnárt — a mint kitetszik — sikerült mérges magyar hazafivá nevelni.

Ettől az ablakunk alatt fecsegő kis pataktól esett legnehezebbre megválnom. Ennek mindig oly kedves volt a beszéde. Ablakunk alatt egy kis kékfestő malom zúgott s elnéztem órákhosszat, a mint a végtelen kék vásznat a napon teregették. Mikor a malom kissé elhallgatott, hallani lehetett a sulykoló asszonyok tereferéjét, a kik a patakban mostak. Este, mikor a sötétség rászállt a kertre, malomra és vízre, sajátóságos új hangok hallatszottak föl alulról. Halkan csendülő kaczaj, fojtott beszéd és lágy lubiczkolás. Kitekintesz az ablakon. A sötétségben elnyuladozó fehér foltok reszketnek és mozognak a víz fekete tükrén, melyek hol pajkosan szétfutnak, hol összefolynak, majd pedig eltűnnek, hogy ismét elővillogjanak valahol jóval alább. Főlizgatott képzeleted hajlandó volna azt hinni, hogy sellők úzik odalenn játékukat, de hiszen tudod, a sötétség védelme alatt a szomszéd iparos-családok leánykái fürdenek ott. Aztán elcsöndesül minden. A sötétség ismét néma és szintelen. De nem sokáig. A malomkert bokraiban megszólal a fülemüle, először egy, azután kettő, három... És az égen versengve égnek a csillagok. Nem messze a kis Duna mormog és ennek karjában édesen alszik a sötétlő sziget, fáinak dús lombzatába takarózva. Emlékezetem pedig mámoros lepke gyanánt szállong egyik képről a másikra. Még háromszor, még kétszer ülök itt az ablakban és hallgatom a kedves patak hangjait. Aztán a vasút

elvisz azokra az aranytól és gyémánttól szikrázó utcákra, melyeken csupa magas kalapú, frakkos férfiak és selyemben suhogó, czifra, krinolinós asszonyságok láthatók.

De hát sütötték már az úti pogácsát. A nyárutói napfény szeliden tűzött alá s kéjesen merült bele a zöld vizű patakba. A levegőben ökörnyal úszott és beleragaszkodott a diákba, mintha otthon akarná tartani. A folyosót árnyékoló vadszőlő fekete bogyós fürtei dévajon arczul legyintettek. Hova mégysz, te golyhó? Hiszen most jön a sárkányeresztés ideje! A szomszédból, az öreg Mayer rózsás kertjéből, a hol a rózsatökön csöppentett vér, szikrázó aranydarabok és hószinű madarak tömege rengett rózsák képében, a másodvirágzás illatát mámorítóan hozta föl a szél. Nálunk egyik látogató a másiknak adta a kilincset, mind látni akarta utoljára a távozó diákot és mind hozott valami útravalót. A hónom alá akart nyúlni mindenki, hogy segítsen a szüleimen, a kik nem dicsekedhettek dominiumokkal. Maguk is szükecskén éltek. Az öreg Mayer is levágta féltve őrzött rózsáinak a legszebbjét és átnyújtotta nekem a kerítésen.

— Nesze, regruta, tűzd a kalapod mellé! — mondotta. Ennél nagyobb kegyben ő még senkit sem részesített.

Az utazás napján beállott hozzánk Móczik, a városka bérkocsisa. Ez is nevezetes férfiú volt, már azért is, mert ő volt az egyetlen fiakkeresünk. Mikor nagy pattogással, csengéssel végig hajtott az utcán, az egész város kifutott a kapualjba vagy kidugta a fejét az ablakból, megtudandó, kit visz Móczik a vasútra vagy kit hoz Móczik a vasútról. Ez volt a város egyetlen szenzációja, melynek elmúltával ismét visszasülyedt csöndes aluszékonyágába. A Móczik ütött-kopott hintaja ott állt rendesen a főutcán. Ő maga mozdulatlanul támaszkodott a kocsija kerekéhez és olykor összerázkódott, mintha a lelkiismerete furdalná. Pedig csak az okozta ezt, hogy hirtelen fölébredt álló helyzetben való szunyókálásából. No, a lelkiismerete is bánthatta volna, mert ha disznótorba hívták, bizony cserben hagyta az utazó közönséget és nem ment ki a stációra. Pedig az kocsin is jó egy órányi út volt.

Ott állt az ajtóban Móczik és a kalapját röstelkedve forgatta a kezében.

— Elgyüttem hát, — mondotta.

— Forduljon beljebb Móczik bácsi, — szolt anyám.

Móczik beljebb ment, leült és egy darabig a csizmáját nézegette.

— Hát csakugyan elgyüttem, — mondotta ismét oly komoly hangon, mintha nem hinnék el neki, ha csak úgy könnyelműen ejtené ki a szavakat.

Új csend. Látszott rajta, hogy valami nyomja a lelkét, de nem talált szavakat hozzá. Végre ismét nekidurálta magát.

— Hallom, hogy a diák ma utazik.

— Az ám. Ma utazik.

— No Isten segítse! Kenje meg a szerencse bőven a kerekeit, hogy sohase nyikorogjanak.

Ilyen poetikusan tudott beszélni ez a Móczik. Anyám szemét törülte.

— Köszönjük Móczik bácsi a jó kívánságot.

Móczik mosolygott, de azért meglátszott rajta, hogy nem éppen a jó kívánság kedvéért látogatott el hozzánk.

— Hát már az így van, — mondotta. — A csikó, ha zabszalmán él is, gyorsan poroszkál előre, az öreg aranyabronzon is csak tipeg-topog. Ez a világ regulája.

Sóhajtott egyet, aztán fölkelt.

— No, Isten megáldja magukat, — mondotta. — Csak látni akartam a diákot. Hát csak nem kell búsulni. Majd visszakerül egyszer. A stációra nem csak kifelé megy az út, hanem visszafelé is. Mert csak egy stációról nem kerülünk többé vissza: arról az utolsóról!

E bölcselkedés után lassan, meg-meggondolkozva megindult az ajtónak s csöndesen kinyitotta azt. A nyitott ajtóból szinte mérgesen kiáltotta vissza:

— Osz tán kiviszem a diákot a vasutra. Ingyen viszem. Csak ezt akartam mondani. No, hát!

Becsapta az ajtót és sietve távozott. Döngő lépéseit jó darabig hallottam még, mígnem elhaltak.

Ilyen volt ez a Móczik. Ilyen ravaszul igyekezett lendíteni a dolgomon, hogy minél bizonyosabban rácsúszsam a dicsőség útjára. Mert hogy ezen fogok haladni, arról odahaza mindenki meg volt győződve. De még ravaszabbul nyúlt az események kerekébe Kabók János, a Barcsay gróf huszárja, a ki szintén beállított hozzánk.

— Ma utazik, úgy-e, a diák? — kérdezte.

— Ma, — felelte apám.

— Hát aztán, sok rézgaras csörög a tarisznyájában?

— Ha nem is töri le az a tarisznya a gyerek vállát, eljut vele Pestre.

János pártfogó hangon, fontoskodva mondotta erre:

— No, hát be kell kötni a tarisznya száját. Akár ki se nyissák Pestig, mert majd ott úgy is sűrűen kell nyitogatni. Én tudom. Abban a fránya nagy városban mindig az erszény fenekén kotorász

az ember. Egy perczen oly pohos az erszény, mint egy rácز esperes; egyet fordulsz, hát már lapos, mint a guta. Ismerem én a pesti dörgést. Hehehe, ha nem is jártam Pesten iskolába, térdig jártam még is a rózsába.

Hirtelen elhallgatott, mert észrevette, hogy tilosba tévedt. Azért gyorsan visszatért a tárgyra.

— Én már gondoskodtam a diák vasuti jegyéről, — mondotta kevélyen.

— Maga, János?

— Én hát. Még pedig oly urasan fog utazni, akár egy gróf.

— Hogy jut a gyerek ehhez az úri módhoz?

— Csak úgy, hogy ma éjjel érkezik Bécsből a méltóságos gróf úr, — felelt János titokzatosan.

— De mit tartozik ez a fiúra?

— Nagyon is rátartozik. Éppen csak ez tartozik rá. Mert a méltóságos úr csak bérelt szakaszban utazik, azt pedig Pestig meg kell váltani.

— Bizonyosan tudja?

— Én ne tudnám? A János? Ugy ismerem a méltóságos urat, mint a tenyeremet. Egy szó, mint száz, a méltóságos gróf úr kiszáll...

Megállt és jóízű kacagással folytatta:

— És a bérelt szakaszban a méltóságos diák úr fog tovább utazni. Ezt csak jól kieszeltem, úgy-e?

— De odaadja-e a méltóságos úr a jegyet a fiúnak? — kétségeskedett apám.

— Az már a mi gondunk, — felelt szigorú hangon János és kiérezte e hangból, hogy az ügy ezentúl már egyedül Kabók János urasági huszárra és Basarczy Félix gróf úr ő méltóságára tartozik. Ez a kettő pedig együtt érez.

Abban állapotok hát meg, hogy éjjel utazom. Fehér köd úszott a hévíz-patakon, mikor az utazáshoz fölkeltek. A malomkert néma volt és holdfényben fürdött. Csak a kapu előtt hallatszottak hangok. Ott állt a Móczik kocsija, készen az indulásra. Itt volt hát a búcsú percze. Félig kábultan mentem le a lépcsőn, mintha még folytatnám a megszakított álmot. Csak úgy sejtettem, hogy többen kísértek az utcára, és kendőt is lebegtetek utánam. A sötétségbe burkolt kocsiban négy tüzes szem szikrázott, négy égő szivar, jeléül, hogy ma Mócziknak sok pasasérja akadt. Móczik a lovak mellett állt és az utca éjjeli alakjaival beszélgetett: a bakterral meg a munkába induló zsákolóval. Nyugodt hangjuk halk dörögéshez

hasonlított. A szemközi házban kivilágosodott egy ablak és egy álmos, borzas asszonyi fej jelent meg benne, kíváncsian kinézegetve.

Valaki fölropított a bakra, gondolom a bakter és Móczik is felült, kurta szavakkal biztosítva szüleimet, hogy hiba nélkül kiszállít a vasútra. Aztán a kocsi elkezdett a kövezeten dörögni és a dörgésen néha áthallottam a Sándor nevet, a mint utánam hozta az éjjeli szellő. A szülei ház mindegyre jobban elmaradozott és egyszerre elnyelte egy magas tetejű, nagy épület. Aztán elmaradt a város is, a köd elnyelte a házakat, azután a holdfényben remegő tornyokat és egyszer csak künn voltunk a nagy néma, éjszakában. Mellettünk végtelen sorban sovány árnyékok, hosszú nyárfák röppentek el. Móczik mozdulatlanul ült mellettem, gondolom, most is szunyókált. A kocsi-ban már csak két vörös pont villogott... Valahol messze apró, színes Szent-János-bogarak rajzottak a földön: vörös, zöld, fehér lángocskák. Aztán lábra keltek az apró fénybogarak és felénk közeledtek. Jöttek, jöttek, miközben egyre nagyobbodtak, elváltak a földtől és a levegőben lebegtek... Most is úgy tetszettek, mintha vasúti lámpások lennének. Aztán egyszerre nagy zökkenéssel megállt a kocsi. Az állomáshoz értünk. Egy barátságos hang megszólalt mellettem:

— Ugorjunk egy szépet, diákocskám! Mindjárt itt a vonat.

A huszár volt, a ki a megállapodás szerint pontosan átvett Mócziktól. Az ám, hol az a Móczik? Biz az szőrén-szálán elveszett. A kocsija ott állt az állomás előtt, de a kocsisnak hült helye volt. Alighanem attól tartott, hogy valaki még is megkísérli megfizetni a fuvaromat.

Hát ott álltam az állomás előtt és bámultam az éjszakába, mint a ki még mindig nem jutott tudtára annak, hogy mi történik vele. Olykor hallottam a huszár hangját, a ki nyilván rólam beszélt valakivel. Talán a kapussal.

— Diák! — mondotta János fölötte ünnepies hangon.

— Diák! — vette tudomássul a másik a dolgot megilletődöttséggel.

Ez a szó volt az a varázsfű, mely megnyitotta minden egyszerű ember szívét. Mert valami nagyot, szépet és közösen vigasztalót láttak abban, ha a szegény ember fia tudományos pályára adta magát. Aztán messziről feltűnt a vérvörös nagy égő szempár, mely mögött dühös fujtatással közelgett egy sötétlő tömeg. A vonat megérkezett és megállt. Az ajtóban egy sovány, magas alak jelent meg, a ki valamit a János kezébe nyomott, a mit viszont János az én markomba csusztatott. A vasúti jegy volt az. János fölrohant a kocsi-ba, magával vonszolt engem is és fellökött egy puha, ringó

pamlagra. Aztán gyorsan összekapdosta a kupében található táskákat. Az ajtóban megjelent a kalauz.

— Mit keres ez a gyerek a bérelt szakaszban? — kérdezte szigorúan.

János elvette tőlem a jegyet és átadta a kalauznak, miközben elmondotta a varázsigt:

— Diák! Pestre megy tanulni.

A bőrellenzős sapka és vastag bajusz alatt elnéző mosoly jelent meg. A válasz már barátságosan csengett.

— Értem. Rendben van.

Ezzel becsukta az ajtót, rám is fordította a zárat, míg János hanyathomlok bukdácsolt le a táskáival a vonatról. Aztán megindult a vonat és én ott ültem a bársonypamlagon, ugyanazon a helyen, melyet egy percz előtt még Basarezy Félix gróf úr ó méltósága, három uradalom hatalmas ura foglalt el. Moczcanni sem mertem a duzzadó ülésen, meghúzódtam a sarkában és meghatározatlan érzéssel gondoltam arra az ismeretlen világra, mely felé oly örült lázzal visz a vonat. Lelkemben félénk sejtelem ébredezett arról, hogy mind messzebbre távolodom a napfénytől, melegségtől és naiv lelkektől és valami rideg, közömbös háztömeg várakozik rám, melyben úgy eltűnik egy kis szürke diák, mint a féreg az út porában.

ELNÖKI DESZÉD

HARASZTI GYULA ÉS SEBŐK ZSIGMOND SZÉKFOGLALÓ RENDES TAGOKHOZ.

BEÖTHY ZSOLTTÓL.

Kedves Társaink! Tisztelt Társaság!

Az imént elhangzott két felolvasás abban a ritka örömben részesít, hogy egy ülésünkön két új tagtársunk tartván meg székfoglalóját, mindkettőjüket egy alkalommal igtathatjuk Társaságunknak munkás és teljes jogú tagjai sorába. Viszonyunk Haraszti Gyula társunkhoz régibb keletű; úgy is mondhatnám: neki Társaságunk régi lekötelezettje. Kiadványaink számára írta meg *Molièrenek* nyelvünkön legterjedelmesebb és legalaposabb életrajzát s a *XIX. század francia lírájának* és lírikusainak jellemrajzait. Több negyedszázadánál a magyar népköltés vizsgálatával kezdte, majd régibb költőink méltatásával folytatta írói pályáját, mely végül elvezette jelen munkakörébe. A francia klasszikai és modern költészet az a kör, melynek irodalmunkban legkiváló vizsgálójává és ismertetőjévé emelkedett. Emelkedett gedig a magunk irodalmának bűvárából, a jó kertész példájára, kinek mindenekelőtt ismernie kell a maga földjét és fáját, melyhez idegen oltó ággal közeledik. Harasztiban ép azzal az örömmel tüntettük ki a tudós író fogékonyságát, gazdag ismereteit és avatott gondját, mint másik választottunkban, Sebők Zsigmondban, a magyar élet szerető megfigyelőjét és nemes érzésű elbeszélő költőjét. Mintha épen Kisfaludy Károly szellemének egy sugara lenne az, a mely írói pályáján vezet, az a sugár, mely a mi kedves vidéki életünk képeit játszi mosolylyal ragyogja be. Sebők hűségének, eredetiségének, leleményei és jellemrajzai szeretetreméltóságának ugyanaz a forrása, a mi a mesteré volt: szeretete ehhez a világhoz. A majdnem százados időköz nem tette idejemulttá a tanítást, a mint az ő lelkében és műveiben is visszhangzik: ne nevéssük annak a világnak

gyarlóságait jobban, mint a mennyire féltjük erényeit. A szeretet egyszerű melege és kedves leleménye tette Sebőköt a gyermekirodalmunknak is egyik legmagyarabb, legjelesebb és legkedveltebb írójává. A mi önöket, kettőjüket, oly különböző munkaköreikkel összefűzi: a tollnak, az írói hivatásnak mély, egész valójukat és pályájukat átható megbecsülése: annak például mutatásával köszöntöm a magam és Társaságunk nevében s meleg üdvözlettel nyújtom át tagsági okleveleiket.

IV.

ELHUNYT TAGOK EMLÉKE.

EMLEKBESZÉD KELETY GUSZTÁVRÓL.

BERZEVICZY ALBERTÓL.

Felolvasta az 1906 november 28-iki ülésen.

Több, mint négy éve, hogy elvesztettük Kelety Gusztávot, a ki Társaságunk azon keves tagjai közé tartozott, kik kiterjedt és értékes irodalmi tevékenységgel a művészet egy ágában való jelességet kötöttek össze, a ki nemcsak körünkben és irodalmilag képviselte a képzőművészeti mozgalmakat és érdekeket, hanem egyúttal mindabban, a mi a képzőművészetek terén nálunk egy emberöltő alatt történt, tevékeny, gyakran vezető, néhányszor egyenesen döntő tényező volt.

Kiterjedt és sokszerű munkássága, melyet élete legutolsó éveiben is, már küzdve a halálos kórral, ritka lelki erővel folytatott, fokozza iránta való hálánkat azért, hogy idejéből, figyelméből, kivált fiatalabb korában mindig bőven juttatott nekünk is. A Kisfaludy-Társaság őt már 1867-ben, tehát harminczhárom éves korában választotta tagjává; már a következő évben elfoglalván székét, többször jelent meg felolvasó asztalunknál, mindig tartalmas, eszmekeltő, többnyire a korszak szellemi mozgalmaiból is merített értekezésekkel. De társaságunk céljait szolgálta kritikai dolgozataival is, melyek majdnem négy évtized képzőművészeti termelésének értékes commentárját nyújtják, nemkülönben a nagyobb emlékművek pályázatairól mélyreható szakértelemmel és szigorú tárgyilagossággal írt jelentéseivel, melyek mind egyaránt a helyes æsthetikai szempontoknak a művészet nemzeti jellegű fejlődésével való összeegyeztetésére, a művészeti termelés és közizlés nemesítő kölcsönhatására való törekvésről tanúskodnak.

Kelety Gusztáv, az ember, iránti tiszteletünk és rokonszenvünk egyre nő, ha életére visszatekintve, figyelemmel kísérvük azt a küzdelmes pályát, melyen ő irodalmunkban, művészetünkben és művé-

szeti ügyeink állami s társadalmi vezetésében kivívott fényes és fontos positiójára eljutott.

A szegénysorsú ifjú kezdettől fogva foglalkozott festéssel is, melyre már atyjától, kit Pozsonyban mint József nádor udvari festészt emlegettek, kaphatott indítást és tanítást, de a kenyérkereset eleinte jogi pályára vitte, nevelősködéssre kényszerítette s úgyszólván csak e köteles foglalkozásaitól el-elszakított idejét s már kezdőkorában értékesített egy-egy festménye árát használta föl arra, hogy különösen Bécsben, a híres Rahl műtermében, komoly festészeti tanulmányoknak is szentelhesse magát.

Jó sorsa azonban azt, a mi korai művészi törekvéseiben akadálnak látszhatott neki, a házi nevelő szerepét, igazi hivatása felé való emelkedésének hathatós emeltyűjévé tette, mert a ház, melybe mint nevelő került, a báró Eötvös József háza volt s a viszony, mely ott közte és a nagy költő, tudós és államférfiú családja között létrejött, bizonyára az ő saját egyéniségének érdeméből is egész életére nemes fényt vet.

A példás férj és gyöngéd családapája méltó hitvese kegyeletesen őrizi a leveleket, melyeket Kelety részint magától báró Eötvös Józseftől, részint nejétől s gyermekeitől kapott s melyek 1860-tól kezdődőleg a nyolczvanas évek közepéig tanúskodnak a föltétlen bizalomról s az őszinte nagyrabecsülésről és ragaszkodásról, melyet az Eötvös-család az egykori házi nevelő iránt később is és mindvégig érzett. Mikor hivatása hatalmas erővel kiragadja őt a kedves környezetből s egy nagyobb megrendelés lehetővé teszi, hogy a müncheni művészeti akadémiát keresse föl, az Eötvös-gyermekek nyájas levelekkel keresik föl, melyekben életök folyásáról, tanulmányaikról beszámolnak neki s őt visszahívogatják. Válaszait olvassa az apa is és csakhamar levelezés indul meg közöttük is. Eötvös melegen érdeklődik a fiatal művész sorsa iránt, kedves barátjának szólítja s ezt írja neki: «látom, hogy . . . bátor szívvel indul meg a pályán, melyet magának választott s ez végre mindig a földolog. Vallásunk tanai szerint a hit menyországba visz, véleményem szerint nemcsak a menyországba, de földi boldogsághoz is csak ez az egy utunk van s ezért, ha az ég néha elborúl is és kevésbé fényes világításban tűnik föl környezete, ne veszítse el bizodalját mindenekelőtt magához, de azután az emberekhez általán véve sem, mert ha távol is, de vannak és lesznek mindig barátai.» Ő, ki még külföldi tartózkodása idejéből alaposan ismeri a müncheni művészeti viszonyokat is, arra biztatja Keletyt, látogassa meg Kaulbachot, ki, bár «szeszélyes, sarkastikus ember», mindenesetre olyan, kitől igen sokat lehet tanulni, kinek nagy be-

folyása van s ki azt olyanok javára, a kik nem vetélytársai, szívesen föl is használja. Másrészt azt tanácsolja neki, tartsa magát távol a súrlódásoktól, melyek Münchenben a művészek között mindennaposak; az «Isar-Athen» e tekintetben valóságos «Krähwinkel», a hol minden elejtett szóból pletyka s minden pletykából gyűlölség keletkezik. Ezt — úgymond — azért írja, mert szíven fekszik minden, a mi a Kelety jövőjére befolyást gyakorolhat; s ezért unszolja, hogy csak írjon neki részletesen, ha ő, «öreg barátja», néha csak röviden is válaszolhat.

A válaszok azonban nem voltak mindig rövidek; 1861 deczemberében, mikor az alkotmányos kísérlet után bekövetkezett a provisorium, Eötvös Keletyhez intézett levelében föltárja fölfogását a politikai helyzetről, ezzel is elárúlva, mily nagy véleménynyel volt már akkor későbbi művészeti tanácsadója felől. De különös érdekű már írója szempontjából a levélnek ez a mondata: «Valahányszor Öntől levél érkezik, örömmel olvasom s őszintén megvallva, irigységgel, mert főkép a jelen viszonyok alatt boldognak nevezhetünk mindenkit, kit a sors vagy saját választása a politikai élet mezejétől távol tart; s ha eszembe jut, hogy tulajdonkép engem is inkább művésznek vagy legalább tudósnak teremtett az ég, s hogy ha e hivatást követem, mi nyugodtan élhetnék: néha megszökném — ha lehetne» ...

Kevéssel később Székely Bertalan egy megszerzendő festményének fényképéről ír Eötvös Keletynek, hangsúlyozva, hogy az ő véleményét Székelyről teljesen igazolva látja s ennek levelére is utalva, a ma is köztünk élő ősz mesterről akkor — 44 év előtt — így nyilatkozik: «Én is teljesen meg vagyok győződve, hogy e fiatal ember hazájának dízére fog szolgálni, nemcsak talentuma, hanem — a mi ennél még fontosabb — jelleme, mely minden szavában nyilatkozik, jogosítanak e reményre.» Nem kevésbé érdekes Eötvösnek e levélben nyilvánuló fölfogása a történelmi festészetről, mely kétségkívül nagy befolyással volt a Kelety saját művészet-æsthetikai hitvallásának alakulására is.

«Senki sem látja át — úgymond itt Eötvös — a történelmi festészet fontosságát nálamnál inkább, sőt meg vagyok győződve, hogy ha valaha magyar festészet lesz, az a történelmi festészethez fog tartozni. Nemzetünk geniusa, mint mindenütt, úgy a művészet körében is patristikus irányát fogja követni, ezen irányt azonban előre kijelölni nem áll hatalmunkban . . . A művészetet . . . a művészekon kívül, kik remekeket alkotnak, csak úgy segíthetjük elő, ha az egyes művészeket pártoljuk s nekik munkát szerzünk» . . .

Kelety ebben az időben Eötvösnek nemcsak hazai művészeink

pártolására már jóval minisztersége előtt is irányzott tevékenységében volt rendes közvetítője, hanem az ő és bátyja, Károly, bizalmas közbenjárását fontos politikai célra is igénybe vette Eötvös, arra tudniillik, hogy a *Süddeutsche Zeitung*nak a magyar viszonyokat illetőleg megbízható információt juttasson, a mit az akkori rendőri kémkedés idejében oly állású férfiú, mint ő, közvetlen levelezés útján meg sem kísérthetett volna.

1863 tavaszán Kelety hazatért, de csak rövid időre, mert tanulmányai csakhamar Münchenbe szólították vissza, azonban ittléte is termékeny volt művészetünkre nézve hazai tájainkról készített rajzai által, melyek képes folyóirataink útján terjesztve, hazai fametszetünk haladására is kihatottak.

Műkritikai cikkei s a művészet érdekében történt fölszólalásai alapján választotta őt meg Társaságunk tagjává, alkalmat szolgáltatván neki, hogy székfoglalójában *A közképtárakról, mint művelődési tényezőkről* értekezzen. E munkája, mint bátor és eredeti fölfogás tanúsága, föltűnést keltett s a fiatal Keletyt úgyszólván forradalmárként mutatta be a művészet világában. A képzőművészetek hanyatlásáról panaszkodott s azt részben a fejünkre nőtt széptani elméleteknek tulajdonította, melyekkel szemben forradalomra van szükség, «hogy a művészetnek theorémák által rógóta megzavart forrásából friss itallal szolgáljunk a szomjúhozóknak.»

Újra élvezni kell tanítani a mai nemzedéket, melyet a fölburjánzó művészeti irodalom az önálló gondolkozástól már-már elszoktat, pedig a művészet az egyedüli, a mi a mindenséget illusorius összhangba hozza s ebben rejlik erkölcsnemesítő befolyása. A műérzék kifejlésének leghatályosabb iskolái a közképtárak. De nem arra a babonás hódolatra van szükség, melylyel a művészettörténet «fennszóval proclamált szentjei és nagymesterei» előtt meghajolni szoktunk, gyakran csak azért, hogy műértelmünket kétségbe ne vonják: meg kell tanulnunk a régi mesterek nyelvét, mert ők nem kínálnak senkinek. Szükség van a közképtárakra a «sivár gyakorlati irány» ellenében, mely a munkafelosztás elve alapján gyárteleppé alakítja át az egész világot; de szükségök van rájuk különösen a művészeknek, kiknek a közképtár az, a mi a tudósnak a könyvtár; a nagy mesterek művei nélkül «elborul verőfényes napjok» s terméketlen pusztává lesz a föld, melyet művelni kénytelenek.

A Kelety irodalmi munkásságát már ettől az első jelentősebb föllépéstől kezdve az jellemzi s az ad neki fontos helyet művelődéstörténetünkben, hogy sokáig szinte páratlanul állott szakértői tekintélyénél, több miniszternek beléhelyezett nagy bizalmánál, művészi

posíciójánál, de leginkább lelkes s a mellett szívós buzgalmánál fogva majdnem minden nyomatékosabb megszólalása az irodalomban egy-egy mértföldmutatója lett képzőművészeti ügyeink haladásának. Minden nevezetesebb eseményt, intézkedést, alkotást ő hangoztat, mint követelményt, ő vázol, mint tervet, ő magyaráz s ha kell, védelmez, mint eredményt, sőt legtöbb esetben ő is visz be az életbe. Így ez a székfoglaló előadása is mintegy előhírnöke az Eszterházy-képtár országos költségen való megvételének, melylyel tudvalevőleg művészettörténeti muzeumunknak alapját tettük le.

Keletyt, — ki a *Száműzött parkja* nevét viselő regényes hangulatú képével, mely 1868-ban nemzeti muzeumunkba került, már ebben az időben tett, mint egyik legfinomabb érzésű tájképfestőnk, közelismerésre szert — báró Eötvös József alig, hogy miniszterré lett, azzal a megbizással küldte külföldre, hogy a művészeti legelőhaladottabb államok képzőművészeti oktatásának intézményeit tanulmányozza s ezen az alapon tegyen javaslatokat a nálunk szükséges intézkedések iránt. Első művészetügyi miniszterünk igen bölcsen úgy vélekedett, hogy mindenekelőtt a művészeti oktatásnak nálunk még akkor teljesen parlagon heverő terét kell megmunkálni, ha önálló és virágzó nemzeti művészetet akarunk teremteni; azonban Kelety, ki teljesen be volt avatva százékaiba, bizonyára azoknak megfelelően járt el, midőn az 1869. év tavaszán benyújtott s terjedelmes könyvvé bővült jelentésében, melyben Franciaország, Anglia, Belgium és Németország idevágó intézményeinek és viszonyainak beható ismeretése s a művészeti akadémiák kérdésének külön megvilágítása után egy utolsó fejezetben — melyet e cím alatt: *Teendőink a képzőművészetek ügyében* Társaságunkban is fölolvastott — kifejtette mindazokat az intézkedéseket, a melyektől nálunk nemcsak képzőművészeti oktatásánk sikere, hanem általán képzőművészetünk előhaladása várható.

Ebben a nagyérdékű tanulmányban mindenekelőtt a művészet nemzeti jellegének fogalmát igyekszik tisztázni. Megállapítja, hogy történetileg kifejlett nemzeti építészeti stílünk nincs, még kevésbé lehet szó a múltban magyar iskoláról akár a festészetben, akár a szobrászatban; «kevés magyar műemlékünk stílje határozottan idegen.» Ez a legutolsó állítása arról tanúskodik, hogy csak a monumentális alkotásokra volt tekintettel, mert régi népies építészettünkben a nemzeti jellegű elemek létezése nem tagadható. Magáévá teszi azután Kelety Toldy Ferencznek tudományunk hátramaradásának okairól kevéssel előbb az Akadémiában kifejtett nézetét, mely szerint legfőbb kötelességünk a nemzeti tudomány, vagyis a nemzetet és ha-

zát tárgyazó tudományok művelése s ezt az elvet még fokozottabb mértékben véli a művészetre alkalmazhatónak, mely csak az által lehet nemzetivé, ha a nemzetet és hazáját tárgyazza. Ez igazság megvilágításául utal az akkor műveivel először föltűnt Munkácsy Mihályra, ki két kis tájképet küldött be Düsseldorfból, melyek tökéletesen realistikus francia modorban voltak festve. «Tehát a magyar művész német akadémián francia festési modort sajátított el — mondja Kelety. De ha hazatérve, jóízű magyar életképeket fog festeni, őt bizonyára a magunkénak fogjuk vallani, művészetét pedig nemzeti művészetnek elismerni.»

Nemzeti művészetünk kifejlődésének — Kelety akkori nézete szerint — majdnem minden előfeltétele hiányzik; csak a kormány és a nemzet czéltudatos összeműködésével lehet ezeket az előfeltételeket megteremteni. A népízlés nevelése szempontjából legsürgősebbnek véli a rajzitanítás gyökeres reformját, tehát jó rajztanárok képzését, a mit első kezdetképen csak néhány alkalmas egyénnek külföldre kiküldésével érhetünk el. Képzőművészeti akadémia létesítését — a mit akkor nálunk a közvélemény sürgetett — ellenzi, legalább is korainak, nem viszonyainkba illőnek tartja; hiányzik ma még a hozzávaló előképzés, hiányzik a művásár, csakhamar túltermelésbe fogunk jutni; hiányzik a kellő kritika is s nálunk amúgy is meglévén az öntúlbecsülésre való hajlam, a művészeti akadémia valószínűleg a pályatévészett existenciák számát szaporítaná csak. A mint nincs «fölfedezési iskola» vagy «költőképezde», úgy sajátképen művészképző intézetre se gondoljunk; alkossunk inkább egy, a művészetekre előkészítő iskolát, nevezzük a nagyhangzású «akadémia» czím helyett «mintarajziskolá» nak, ennek technikai szakai közé azonban vegyük föl a mintázást is. Ily előképzés után a magokat művészi pályára eltökélt ifjak jelesebb hazai művészeink műtermeiben nyerhetnek tanácsot és útmutatást; e czélból állítson föl az állam néhány czélszerűen fölszerelt műtermet. A művészre nagy befolyással van a jól berendezett, tágas műterem, hol inspiratióinak szabad röptét követheti. Szükségesek azonban a nyilvános műgyűjtemények is s ezért itt már concretebb alakban ajánlja az Eszterházy-képtár megszerzését, mely mellett a hazai közvélemény nagy összhangzással nyilatkozott meg. Ez kiegészítendő volna domborművek gypsmásolataival, tgvábbá graphikai és fényképgyűjteménnyel és szakkönyvtárral. Szükség van tárlatokra is; de ki rendezze azokat? A műegylet megbukott, a Képzőművészeti Társaság akkoriban siralmasan tengődött, külföldi képek kiállítására tett kísérlete anyagilag kudarcot vallott, «hátrább vagyunk e tekintetben Oroszországnál», kiált

föl Kelety, itt tehát csak a kormány segíthet. Állandóan váltakozó tárlatokra mi nem gondolhatunk, elég — ez 1869-ben volt mondva — évenként egy 2—3 hónapig, lehetőleg tavasszal, a löversenyek idejében nyitva álló kiállítás, mely vegyesen hazai és külföldi munkákat tartalmaz: ezt rendezze a társaság a kormány megbízásából és anyagi segélyével, de a kormány ellenőrzése mellett is. A kormány vásároljon e kiállításokon évenként «a legjobb hazai műtermékek közül egyet-kettőt» a Nemzeti Múzeum képtára számára, vagy valamely állami középület díszítésére. E példát követné majd a vagyonos értelmiség. Mindezek végett szükséges, hogy a miniszteriumnak egy állandó művészeti szakreferense legyen. Pályázatok és díjak nálunk sem volnának mellőzhetőek, különösen a Prix de Rome létesítését ajánlja Kelety, megjegyzevén, hogy az ily díjjal kiküldött fiatal művészek részére a monarchia római követségének palotájában alkalmas helyiség is akadna. A kevéssel előbb megváltozott politikai helyzet Keletybe reményt önt, hogy most majd a kialakuló állami kormányzat céljaira sok középület lesz állítandó; ezeket monumentalis stílusban, a nemzethez méltó külső és belső művészi díszszel kell létrehozunk, úgy, hogy szobrok és képek befogadására is alkalmasak legyenek, mert — úgymond — «a nemzeti önérzet ápolására, a hazafias érzelmek fejlesztésére, a nép ízlésének nevelésére semminek oly közvetlen és mély hatású befolyása nem lehet, mint a nyilvános emlékműveknek.»

Ha ezt a 37 év előtt írt, egészen programmszerű fejtegetést ma elolvassuk, az a benyomásunk, hogy az épen csak annyiban avúlt el, a mennyiben legnagyobb része a Kelety saját buzgó közreműködésével már megvalósult, sőt túl is van szárnyalva; mert voltaképen ma sem teszünk egyebet, minthogy az ő nyomdokain haladva, kiépítjük a még kiépítetlen részleteket, gyökeres eltérést az általa kijelölt iránytól majdnem semmiben sem észlelünk. Kelety irodalmi tevékenységének ez a, képzőművészeti politikánkban szinte irányjelző része azután folytatását találja például abban a beszédében, melylyel a vezetése alatt s az ő programja alapján 1880-ban megnyílt iparművészeti iskolát megnyitotta s a közönség bizalmába ajánlotta, mintegy megjósolván, hogy ez az intézet majdan, szoros viszonyban az iparművészeti múzeummal, iparművészeti szakügyekben irányadó központi szervül fog szolgálhatni; abban a cikkében, melyben a kiállítási arany érmek behozatalát először pendíti meg, s végül az 1896-iki ezredéves országos kiállítás nagy jelentésének tőle szerkesztett fejezetében, melyben, mint művészeti kulturánk létesítésének már elért vagy még elérendő állomásait sorolja föl: a szépművészeti mű-

zeum létesítését, az új műcsarnokot, a kezépiletek külső és belső művészi díszéről való gondoskodást, a minek tervszerű és igazán művészi szempontok szerint arra illetékes forum által való intézése még ma is pium desiderium, továbbá a festészeti és szobrászati mesteriskolák létrejöttét s a még mutatkozó hézagok betöltésével ezeknek az intézeteknek most már rendszeres képzőművészeti akadémiává való szervezését, a képzőművészeti tanács újjáalakítását s magyar műtermékeknek külföldi nemzetközi tárlatokon állami közreműködéssel való bemutatását. De mindez — Kelety nézete szerint — csak keret, melyet a magyar művészgárdának kell működésével betöltenie, ha közönségünk is megteszi azt, a mit tőle joggal elvárhatunk.

Művészeti viszonyaink alakulására talán kevésbé közvetlenül hatott, de tagadhatatlanul szintén nagy befolyással volt s esztetikai irodalmunk szempontjából még sokkal becsebb Kelety írói munkásságának az a része, mely képzőművészeti termelésünk bíráló ismertetésére vonatkozik s mely részint kiállításokról vagy pályázatokról írt hivatalos jelentések, részint hírlapi cikkek alakjában látott napvilágot. Meg kell azonban jegyezni, hogy a Kelety hírlapi műbírálatainak nagy része sajátképen nem a magyar irodalmat gazdagította, a mennyiben régebben az *Ungarischer Lloyd*, később a *Pester Lloyd* számára német nyelven íratott; bár el kell ismernünk, hogy e német lapjainknak a külföldön való elterjedését is tekintve, Kelety recensensi működésének ez a része magyar szellemi kulturánk megismeretése szempontjából talán még fokozott jelentőséggel bír.

A hatvanas évek vége felé Münchenből beküldött tárczái, *Művészlevelei*, ma annyiból érdekesek, hogy sok ismert művésznk pályájának kezdetére vetnek világot; kiemelik Wagner Sándort, ki már tanári állást vívott ki, különös rokonszenvvel szólnak Liezenmayerről, ki akkor már önálló műtermet nyitott, Benczúrról, kinek — mint mondja — «további kiképzése végett már csak az élet iskolájára van szüksége» s kinek egy akkor elkészült nagyobb képe, *Hunyady László végbúcsúja*, hazánkban föltűnést keltett. Mint reményteljes növendékről, szól Szinyei Merse Pálról, Bercsik Antalról és Gyulai Lászlóról. Munkácsyról úgy beszél, mint oly emberről, ki saját útjain jár s rövid idő alatt nagy népszerűsége tett szert, kit határozott talentum, könnyű inventió s fejletlenségében is megvesztegető technika jellemez; akkoriban Adam Ferencz csatafestő műtermében dolgozott, mint ennek tanítványa s nagy tervek foglalkoztatták. Kelety nehéznek mondja e leveleiben a magyar művészek akkori helyzetét Münchenben, mert hazánkban még fejletlen volt a műpártolás s

közönségünk mégis megkivánta művészeinktől, hogy magyar tárgyakat válasszanak.

Kiállítási műbirálatai leginkább a hetvenes és nyolczvanas évekre esnek s a *Pester Lloyd*on kívül a *Fővárosi Lapok* és a *Pesti Napló* hasábjain jelentek meg. Hogy a művészeti termelés fejlődése nálunk mily rohamos volt az utóbbi évtizedek alatt, azt e jelentések számadatai legélesebben világítják meg.

Az 1880-iki tavaszi kiállítás alkalmával Kelety recenziójában mintegy dicsekedve mondhatta, hogy most már kiállításainkon a magyar művek száma úgy viszonylik a külföldiekéhez, mint egy a háromhoz; egy évvel később a kiállítás 200 műből állott s ennek már majdnem a fele magyar volt! Tehát akkor — huszonöt év előtt — már soknak tekintették, ha egy kiállításon száz magyar művészi munka került bemutatásra. És most hasonlítsuk ezzel össze a mai viszonyokat. A képzőművészeti társulat ez idő szerint legfőlebb két évenként egyszer rendez nemzetközi tárlatot, melyen a külföldi művek szám tekintetében meglehetősen alárendelt szerepet visznek a magyarokkal szemben; a társaság két legutóbbi, tehát egy évi cyclusnak megfelelő kiállításain összesen 1178 kizárólag magyar művet mutattak be művészeink. És ennél számításba nem vonjuk a Nemzeti Szalonnak most már egymást érő időszaki kiállításait s a mind sűrűbbé váló úgynevezett collectiv, helyesebben egyéni kiállításokat. Vajon józan emberi számítással lehetett-e azt föltenni, hogy a közönség vásárló kedve és képessége a productió szaporodásának e szédületes arányaival lépést fog tarthatni?

Egy más nagy, mélyreható változás, melynek a Kelety kiállítási műbirálatai érdekes történeti okmányaiul szolgálnak: a történeti festészet háttérbe szorulása a művészeti termelésben. Hogy a Kelety recenzióiban a történeti képek méltatása annyira túlnyomó, annak főoka mindenesetre e képeknek akkor számarány és jelentőség szerinti előtérbe lépésében keresendő, a minek teljes ellenkezőjét tapasztaljuk ma. De oka ennek a Kelety saját fölfogása is, szembetűnő előszeretete a történeti festészet iránt; sajátságos, hogy ő, a ki mint tájképfestő aratta művészi babérjait, a ki, még midőn az ő programja szerint létrejött mintarajziskola és rajztanárképző élére került, e hivatalától, valamint sok más, a művészeti ügyek terén az ő kipróbált vállaira nehezedett nobile officiumtól el-ellopkodott idejében, csöndben tovább festegetve, mindvégig tájképfestő maradt, mennyire meghódolt, mint műbiráló, a történeti festészet elsőse előtt. Csábíthatta tollát a történeti képeknek leíró méltatásra nagyon is kínálkozó tárgya; szinte kéjeleg a részletekben, epikai szélességgel

tárgyalva az ily ábrázolásokat. Általán az az észrevétel önkénytelenül merül föl a Kelety műbirálataival szemben, hogy kissé túlnagy súlyt helyez a képek és szobrok tárgyára, mintha lenézné az úgynevezett kisebb genret s érdemén fölül méltatja néha jelentéktelenebb tehetségek kísérletezését nagy föladatokkal. Természetesen neki a közönség érdeklődésének mértékével és irányával is számolnia kellett, saját művészi érzését talán inkább az a kijelentése árulja el, melyet társaságunk körében *Monumentális festészetünkről* tartott értekezésében tett, mely szerint «a tisztán művészeti érdeklődés csak ott kezdődik, hol a tárgyi tartalom mérlegelése háttérbe szorul vagy elenyészik.»

Látja a változást, mely a történeti festés helyzetében beáll, el nem zárkozhatik előle, de mindvégig nem hisz tartósságában s mintha szándékosan félreismerné okait, hogy reményeiről lemondania ne kelljen.

Az 1878-iki párisi világkiállítás művészeti osztályáról írt hivatalos jelentésében, elismerve Franciaország vezérszerepét a képzőművészetekben, történeti festészetére nézve mégis megjegyezni kénytelen, hogy «a történeti festészet azon válfaja iránt, mely hatásában föllekesítő, vagy a fényesebb múltnak visszatükröztetése által némileg az eposz-irodalommal versenyez, mintha érzékek sem volna mai nap ama boldogabb nemzeteknek, melyek a létért való küzdelem stádiumán immár túlhaladtak . . . Minél magasabbra fejlődik a művészeti technika, annál inkább mellőzi az eszmei tartalmat a művészet, csak külsőségekre, színre és formára törekszik» . . . Az 1880-ban a képzőművészeti társaságtól történeti festményre kitűzött pályadíj odaítélésére vonatkozó juryjelentésben Kelety, miután a pályanyertes Lotz Károly föltétlen elsőségét igazolta, e panaszra fakad: «A történeti festészet terén is, annak művelői a hazai történetből merített nagyhangzású föladatokat mélyreható lélektani és művészeti készütség, sőt a történeti kútforrások beható tanulmányozása nélkül is gondolják megoldhatni és ezen fölületes eljárás mellett, a közízlés kárával, csakis a nemzeti külszínre számító, alapjokban azonban sekélyes műveket teremtenek» . . . Immár — úgymond — erélyesebb kezdeményezésre van szükség, mert a közeli jövőben középületeink belső díszítése monumentális feladatok elé fog állítani. Az 1885-iki kiállítás jelentésében megütközik fölötte, hogy festőink többnyire — úgy, mint a külföldiek is — «fáznak a történelmi, egyházi és allegorikai festészettől.» Ez a «fitymálás és elhanyagolás» azonban csak «napfogyatkozás, vagy éppen csak gyorsan tovaillanó felhőárnyként múlt tünemény», nekünk, magyaroknak igen fontos érdekünk «tünékeny»

elméletek, hangzatos álokoskodások» daczára ápolni és fejleszteni a történelmi, egyáltalán a «magasabb körű» művészetet. Még később is, a 90-es évek végén bízik e jelenségek mulandóságában. A történelmi festészetnek «fontosságát — úgymond — egyszer-másszor tépdetik, tagadják, de azt, hogy végkép mellőzzük, mintha túlélte volna magát, senki sem merné ajánlani.» Csak egyes, «koronként fölmerülő divateszmék és elméletek, melyek egyes műágak túlbecsülésében vagy lealacsonyításában vélik az igazi haladás ösvényét, ide-oda kapkodva újból meg újból föltalálni . . . A történelmi és allegorikai festészetnek lejobb szállt az árfolyama, mert mindenütt kevés a hivatott erő, a mely régi hirnevének, igazi lényegének, domináló vezérhivatásának érvényt tud szerezni», de azért «nem koronavesztett, nem lenézésre méltó műfaj ez, melyet ignorálni kellene, vagy csak lehetne is.»

Azt hiszem, Keletyt rajongó szeretete a történelmi és allegorikai festészet iránt némileg tévedésbe ejtette e műfajnak a mi korunkban valóban megváltozott helyzetére nézve. Nem lehet csak a mai művésznemzedék kényelemszeretetének, fölületességének, eszmeszegénységének — hogy ne mondjuk, léhaságának — tudni be, hogy a festészet elbeszélő s eszméltető fajai ma nem tudják azt a vezérszerepet visszavívni, mely régebben úgyszólván ellenmondás nélkül illette meg őket.

Nagy Gergely pápa a festészetet a lelki szegények írásának, a tudatlanok olvasókönyvének mondta: az is volt sokáig s a míg az volt, elbeszélő, tanító, lelkesítő szerepének kellett uralkodónak lennie. Az általános műveltség emelkedésével, különösen az olvasni tudás terjedésével, az irodalom népszerűbbé váltával, a könyvek mai olcsósága mellett s mióta az ismereteknek legalább bizonyos töredékeit még a napi sajtó is közvetíti, a tanítás, eszméltetés, lelkesítés ama szerepe, melyet hajdan a közönség legszélesebb rétegeivel szemben a képzőművészetek vittek, tagadhataflanul a festett vagy faragott ábrázolás teréről mindinkább az írott vagy inkább a nyomtatott szó terére siklik át.

Míg ezen az oldalon ily veszélyes versenytársa támadt a képzőművészetnek, a saját technikájának kifejlődése mindinkább vonja más terekre, melyeken korlátlanabbul tud uralkodni; ne feledjük, hogy a tájképfestés a maga classikus korszakába akkor lép, mikor a vallásos és allegorikai festés — a régi értelemben ez volt a történelmi is — a maga fénykorát már átélte.

A mily mértékben könnyíti meg a művészeti technika fejlődése a képzőművészet boldogulását a csupán a természetet ábrázoló

vagy hangulatkeltő festés körében, ép annyira nehezíti meg az ismeretek terjedése s mélyebbé válta a történeti festő munkáját. A kezdetleges renaissance művésze festhette a maga bibliai vagy a szentek életéből vett jeleneteinek szereplőit abban az olasz, vagy németalföldi vagy ó-német öltözékben, melyet ő maga s környezete viselt, festhetett háttérül olyan épületeket és olyan tájéket, a minőket hazájában látott, tőle korhűséget senki sem követelt, mert képeinek nézői ép oly kevésbé tudták, mint ő, hogy Ábrahám, Judith, vagy Szent-Péter, hogy a Szent-Sebestyént lenyilázó katonák és a Szent-Orsolyát kísérő hölgyek, hogy öltözködtek s milyen házakban laktak a valóságban? A mi a multakból a mi mai közönségünket legjobban érdekli, azt az irodalom sokkal behatóbban magyarázza meg neki, mint a festő tehetné, a ki ha a versenyt mégis állja s nézőközönségének finyásabb részét is ki akarja elégíteni, nem érheti be azzal, hogy jól tud festeni, hanem arra kell törekednie, hogy a történeti és régészeti ismeretekkel se kerüljön összeütközésbe.

Nyilvánvaló tehát, hogy itt egy a műveltség általános fejlődésével kapcsolatos szükségszerű és megmásíthatatlan jelenséggel is állunk szemben, nem csupán egyesek mulasztásával vagy tünékeny divattal. Keletynek azért abban teljesen igaza van, hogy a történeti festészet szerepe mindenek daczára még nincs eljávva. A monumentális jellegű, decoratív festészet terén például soha semmi sem fogja egészen pótolhatni, sőt a történeti tények és viszonyok szemléltető ismertetésének is mindig megmarad bizonyos jogosultsága. De bizonyára csak ritka, nagy tehetségeknek fog sikerülni e téren a tudás hézagait szerencsés intuitióval pótolni, vagy történeti képekben oly megragadó művészi gondolatot fejezni ki, mely a korhűség és történeti igazság alkalmatlan ellenőreit is elnémítani képes.

Kelety műbírálatai — melyek megérdemelnék, hogy összegyűjtve kiadassanak, — mint egy mozgó képből varázsolják egymásután elénk azokat a műalkotásokat, melyekben a mult század utolsó évtizedeiben legtöbbet gyönyörködtünk. Elvonulni látjuk emlékeztünkben Makart, Zichy Mihály, Matejko, Munkácsy, Verescsagin nagy vándorló vásznait, átérezzük újra a mély benyomásokat, melyet akkor hátrahagytak, s melyeknek ma már különböző tartósságáról is számot adhatunk magunknak. Kelety ritkán jó élesebb összeütközésbe azzal, a mit a mi művelt közönségünk közvéleményeképen annak idejében észlelni lehetett. A magasztalás, melyet — kivált fiatalabb korában — Hans Makarra halmoz, ma gondolkozóba ejt, akkor talán nekünk is jól esett. Münchenben 1868-ban ismerkedik meg képeivel s akkor egy új renaissance prófétáját látja benne; 1881-ben is nagy

lángésznek tartja, hisz művei maradandó becsében, de már akkor igen alaposaknak bizonyult aggályai vannak az ünnepektől bécsi mester festékeinek tartóssága iránt. Zichy Mihály, híres nagy képével, a *Dæmon fegyvereivel* szigorúan, de bizonynyal nem igazságtalanul bánik el Kelety. Két recenziót írt róla, az egyik ridegebb, a másik kedvezőbb. Ő, a ki oly nagyra tartotta a történeti és allegóriai ábrázolásokat — talán éppen ezért — tiltakozik az ilyenmű «gondolatfestés» ellen, melynek megfejtése végett «egy egész iskolatáska-rakományt» kellene a kiállításra magunkkal hoznunk, a reális napipolitika ilyen allegorizálása ellen, a melyet egy ragyogó tehetség tévedésének tekinthetünk csak, s a mely tisztán művészettechnikai szempontból is Zichyt a nagy rajzolóként mutatja be, a minőnek amúgy is ismerjük, de a tárgy majdnem leküzdhetetlen nehézségei miatt is coloristikus szempontból sikerültnek egyáltalán nem mondható. A Munkácsy itt járt nagy képei közül már *Miltonját*, mint a «százszorta dicsőített műremeket» üdvözli, mely «Bécsen át végre hozzánk is megérkezett»; a kép «talányszerűen mély benyomást» gyakorol reá s bevallja, hogy e kép előtt az akkor még fiatal mester sajátos művészete iránt táplált minden korábbi aggodalmai szétfoszlottak. Három évvel később a *Krisztus Pilátus előtt* került hozzánk s vele jön a mester, kit magyarosan, zajosan ünneplünk. «Ily képpel szemben — úgymond Kelety, — a műbíráló maga is elemző csodálattá változik át.» Krisztus megjelenítését a festményen olyannak találja, hogy a hit és a tudomány képviselői, a materialisták és az idealisták egyaránt elfogadhatják, mint olyat, mely mindegyikök képzetének találó kifejezést ad. Coloristikus tekintetben Munkácsy ebben az alkotásában Milton óta «még szellősebb, még tisztább magaslatra emelkedett; hangja mélyebb lett és tágabb terjedelmű... Ő azt a zománczot, mely az idő önkényes, de késő ajándéka szokott lenni, mely csak a holtak hírnevét gyarapítja, már élete korában tudja festékebe keverni». Matejkónak már csak egy késő műve kerül Kelety bíráló tolla alá, melyen észreveszi már az öregedő mester rövidlátásának a nagy vászonra káros hatását. Verescsaginnak itteni kiállítása alkalmából egész, sajátos életfolyására s művészete fejlődésére kiterjeszkedő szép jellemzését adja. Elismeri, hogy képei tulajdonképpen irányművek, de megállapítja, hogy bennök a művészileg megengedettnek határát sehol sem lépi túl. Az azóta tragikus véget ért orosz művészt realistának mondja művészi eszközei választásában, idealistának művészete végcéljaiban.

A hazában élt és élő művészeink között kevés van, ki a Kelety kritikáiban nem szerepelne; ezekre nézve azonban műbírálatai két

csoportha osztandók: nagy országos és nemzetközi kiállítások művészeti osztályairól írt hivatalos jelentéseit — finom tapintat sugallata alatt — enyhébb, kiméletesebb, tartózkodóbb hangon írta, ezek e miatt talán kissé színtelenebbek, de nem kevésbé értékesek s a legtöbb művészre nézve valószínűleg meg fogják közelíteni azt a véleményt, mely róluk a múltó évek rétegein fog majd idővel leszűrődni. Hirlapi bírálatai, mint friss benyomások alatt írottak élénkebbek, színesebbek, temperamentumosabbak, bennök a közönség sok téves nézetével és elfogultságával is szembeszáll, de a művészekkel szemben is tud éles lenni, bátor és szókimondó, gyakran gúnyában is veszedelmesen találó, de soha sem személyeskedő vagy gyűlölködő, sőt mindig félreismerhetetlenül törekszik a tárgyilagos, igazságos ítéletre. Hogy minden nagyobb tehetséget csirájában föl nem ismert, — ezt a szemrehányást sok nagy mester és akadémiai igazgató sem kerülte el, annál kevésbé szabadulhatott tőle egy a napi sajtót szolgáló kritikus. Könnyű az utólagos próféta kényelmes álláspontjáról rámutatni annak a tévedésére, ki úgyszólván percznyi benyomások alatt a mindenekfelett gyors kiszolgálást követelő közönség tájékoztatására, gyakran lázas sietségben kénytelen a művészeti élet változó jelenségeivel szemben formált véleményét az olvasónak egy napra szánva, de az író felelőssége szempontjából örökre szólólag sajtó alá bocsátani. És vajjon ártott-e valakinek az a soha sem durva, soha sem rosszakaró, soha sem megbélyegző kritika, melylyel Kelety néhány szilaj művészambitiót fékezni próbált? Valljuk be, hogy azoknak, a kik végül is elnyerik a babért, jól esik az, ha koszorúzott homlokukon a kezdőkori félreismertetés töviskoronájával szenvedett sebekre is rámutathatnak; azt pedig el kell ismerni, hogy Kelety igazi lovagiassággal, mondhatni örömmel szolgáltatott búsas elégtételt kettőzött elismeréssel azoknak, kik ítéletétől méltatlanul sújtva érezték magokat.

Mily egyszerűen igaz például az a jellemzés, melyet korán elhunyt, nagy Mészölyünkről már 1872-ben adott. Az ő egészen külön költői specialitást képviselő kis tájképeivel szemben — úgymond — le kell mondani minden phrázistról. Vonzóerejük főleg abban áll, hogy tökéletes ellentétben a pseudo-ideális irány hazug csábjaival, híven és naivul magát az üde természetet állítják szemünk elé... Mészölyben a művészkedély irigylendő egyensúlya van meg, teljes hiánya a speculációnak és sentimentalismusnak».

Benczúrt hazajövelekor melegen üdvözli, méltatva ismertetvén egyúttal az Első Magyar Biztosító-Társaság jubileuma alkalmából festett nagy vásznát; de legnagyobb elragadtatással az ő Tisza-arczképé-

ről szól, mely még ma is mindnyájunk élénk emlékezetében van. Strobl, Zala első feltűnését rendkívül rokonszenvesen s bátorítólag commentálja; Kiss György Szamaritanus-csoportját is meleg elismerésben részesíti. Színeiről 1883-ban megjósolja, hogy közönségünk kedvence lesz; Paczkának Görgey Arthurról festett arcképét kiváló műként jellemzi, Mednyánszky Lászlót oly tájképfestőnek mondja, ki fölismeri azt, hogy a természetben mindennek, mihelyt látni akarjuk, «külön lelke és karaktere van, melyet megfigyelni, átérezni és lelkiismeretesen ábrázolni érdemes, mert gyönyörűséggel fizet».

Hogy néhány, kivált újabban érvényesült művészi tehetség a Kelety műbirálataiban méltatást nem talált, azt annak is kell tulajdonítanunk, hogy e munkássága az 1896-iki kiállítással megszakadt. Csak még egyszer ragadott azután tollat, hogy elmondja műbirálói hatyúdálát, a leginkább az ő szíve szerint való művészről, Lotz Károlyról, az ősz mester tiszteletére 1898-ban a magyar hölgyek által rendezett jubiláris ünnepélyen. Ennek a csevegő hangon írt baráti dicsőhymnusznak az elmondására Keletyt nemcsak egyéni posztíója tette hivatottá, hanem az is, hogy ő volt az, ki már 1875-ben a Nemzeti Múzeum lépcsőházának frescóirol írt beható ismertetésében Lotznak akkor még általán föl nem ismert jelentőségét kellő világításba helyezte; ő volt az, ki tíz évvel később, egy társaságunkban tartott fölolvasásában az Operaház remek mennyezeti frescóit egy, értekezésében meg nem nevezett, de igen előkelő helyről jött igazságtalan támadással szemben a dekoratív festészet változhatatlan törvényeiből merített megdönthetetlen érveléssel védelmezte meg, ő volt az, ki Lotz mesternek a Keletytől már a hatvanas években hangoztatott programnak megfelelően az Akadémia dísztermében festett történeti falképeket az Akadémia ünnepélyes közülésén felolvasott beható æsthetikai tanulmányban méltatta. És valóban, méltóbb dicsőretet alig lehetett az ősz művészről mondani, mint a melylyel Keletynek ez az értekezése, az akadémiai frescók megfestése alkalmából illeti őt, kiemelvén, hogy «ugyanakkor, mikor a haladottnak hirdett külföldön egy-egy monumentális géniuszt igénylő feladat megoldása végett fél Európát felkutatnák eredmény nélkül — mert oly kevesen vannak ma már, kik a magasabb stílu műfajok körében helyt állani képesek: — akkor a félreeső Magyarországon végre fölfedezik Lotz Károlyt, ki mint a vén Toldy, Lajos udvarában, súlyos kardjával, melyet ifjabb levették forgatni nem tudnak, szerényen előáll és mintha csekélységről volna szó, dicsekvés nélkül megmenti az ország becsületét».

Nem ez volt az egyetlen alkalom, mikor Kelety az Akadémia

csarnokában művészetünket juttatta szóhoz; már akadémiai székfoglalója az újabb magyar képzőművészet egy sokat hányatott kérdésének: a Deák-szobor ügyének volt szentelve, melyet ő mint szoborbizottsági előadó is szolgált s hirlapi cikkekben is tárgyalt. Bizonyos pessimismussal nyilatkozik e tanulmányában a művészetek általános állapota felől, de csupa oly állítással, melyet alapjában megdönteni alig lehet.

«Hol van a haladás? — kérdezi, a művészetekről szólva — jelenkorunk mindent túlszárnyaló, villámsebes haladása? A szép-művészet öt világrészében sehol. Kénytelenek vagyunk bevallani. Zsellérek vagyunk e területeken, nem önálló földbirtokosok, kiknek örökségét a letűnt ivadékok tőlünk megirigyelhetnék. Mindenben a múltnak lekötelezett, de lázadásra kész szolgálai, várjuk és keressük, de mindidáig hasztalanul, új jelszóban az új vezércsillagot, mely a letarolt mezők pusztaságából kivezessen.»

Ez 1878 ban volt mondva; azóta is akadémiai és társaságunkbeli felolvasásaiban, id. Markó Károlyról írt tanulmányában, Ipolyiról és Trefortról a képzőművészeti társaságban tartott emlékbeszédeiben, a Lotz-ünnepélyen mondott beszédében a szabadságharcz-szobor pályázat első juryjének nevében írt jelentésében, valamint kiállítási jelentéseiben s hirlapi cikkeiben is találunk oly észrevételeket és kijelentéseket, melyek művészeti viszonyaink és feladataink mély ismeretére és tárgyilagos megítélésére vallanak s e mellett korántsem tanúskodnak olyan avult, maradi fölfogásról, minővel Keletyt néhány ellensége szerette megvádolni, sem elfogultságról az új kor törekvéseivel szemben.

Például nyilvános emlékműveinknek ki nem elégitő eredményvel végződő vajadásait találóan jellemzi Kelety, mikor azt mondja, hogy hazai közönségünk és a sajtó kritikája rendszerint kellesténél nagyobb elnézést tanúsít a pályázati szoborminták, mint sokat ígérő tervezetek iránt, de utóbb annál nagyobb, néha túlságos szigorral ítéli el az elfogadott minták nyomán készült és végleg fölállított emlékszobrainkat, valamint a létesítésök ügyében évekig fáradozott szoborbizottságokat is. A közvélemény e forgandóságának ő maga classikus példáját tapasztalhatta, mikor ugyanaz a közönség, a mely Huszár Adolfot díszlakomával ünnepelte az ülő Deák-szobor mintájáért, a művész később támadt aggályainak hatása alatt, akkor, mikor már az ülőszoborba mintegy 40,000 forint belé volt fektetve, zajosan követelte az állószobrot. Az ily nyilvános emlékművek létesítésének bizonynyal leghelyesebb elvét fejezte ki Kelety, hangsúlyozván, hogy azokat a még követelőbbé válандó utókorra való tekintetből is kell

terveznünk, mely abszolút mértékkel fogja mérni jelenkori műveltségünk és törekvéseink emlékműveit.

Ép oly nehéz ellenmondani annak az állításának, hogy a deli magyar népjelleg genrefestészetünkben még mindig nincs méltóan föltüntetve s hogy mennyire fölülmúltak bennünket a lengyelek szintén közel eső szabadságharczuk emlékeinek művészi megörökítésében.

Már 1880 ban volt alkalmunk tapasztalni, hogy a művészet terén az ifjak mindig mellőzötteknek mondják magokat az öregek által, de joggal utált arra, hogy ne feledjék az ifjak, mennyivel kevésbé érezték azok az öregek fiatalkori tanulmányaikban, küzdelmeikben az állam gyámolító kezét s fényes anyagi helyzetbe bizony mindeddig legkevesebbjök jutott. Oka volt egy későbbi értekezésben arra a panaszra is, hogy «az ifjú művésznemzedékben az önbecsérzet és a kritikai szellem sokkal hamarabb fejlik és erősebb gyökeret hajt, mint a kiérdemelt babér iránti kegyelet s a szaktekintélyekbe vetett bizalom». De neheztelés nélkül mondja ezt is, sőt egy más alkalommal védelmére kel a művészek fegyelmezetlenségének, azt a gondolkozásmód bizonyos függetlenségén és az individualitás erősebb fejlettségén alapulónak mondja. «A művészember belértéke — úgy mond — külön egyéniségében tetőzik és semmivé lesz, ha individualitásáról lemond, vagy ha ennek lényegéből értelmi áldozatokra kényszerítik.»

Általán Kelety a legteljesebb szabadságot kívánja a művészeti életben megvalósítva látni, nem félvén tőle, mert az kinövései ellen önmagában hordja, a saját torzképében birja az orvoslást. Megvannak természetes korlátai a művészet örök szabályaiban, mint a perspektívában, az emberi test állandó arányaiban, ezeknek korlátait a legnagyobb lángelme sem lépheti át büntetlenül. Ha tudva teszi: torzképet alkot; ha tudatlanságból vét, kontárkodik... Innen van, hogy a művészt kutatásaiban nem lehet kalauzolni, sem tetszést ráerőltetni, a művész semmi más úton meg nem közelíthető, mint a maga saját útján, s «ezért mindig óvakodjunk közbenjárókul tolakodni közéje és a természet közé». A művészi szabadság és autonomia leg-radikálisabb szóvivői meg lehetnek elégedve azzal a védelemmel, a melyben Kelety — a rossz porosz példára hivatkozva, — a művészetet az elmélet túlságos beavatkozásai ellen részesítette: az ily beavatkozástól — nézete szerint — a művészet fejlődése megszibbad; már akkor — 1885-ben — követelte, hogy a mütudósok tapasztalt egyoldalúságának óvszeréül a nyilvános műgyűjtemények beszerzéseivel a művészeknek nagyobb befolyás biztosíttassék.

Mert művészi és æsthetikusi meggyőződése egyaránt azt tartja,

hogy a «művészetben csak az sikerül, a mit szeretettel, szenvedélylyel alkotunk», csak az oly művészt becsüli, kiben megvan az a «magasztos önzés», hogy mindenekelőtt önönmagának, a világnak csak másodsorban kíván eleget tenni. De viszont bizonyos tárgyilagosságot tételez föl a művészetben, különösen a tájképfestőben, mely érvényesülni hagyja a merő naturalismustól jól megkülönböztetendő egészséges realismust, s a mesterkéletlen természetben lappangó költészetet fölébe helyezi az emberi subjectivitás még oly költői nyilvánulásainak.

Ime néhány vonásban az az æsthetikai hitvallás, melyet Keletyben a művész érzése érlelt meg s a melyet híven követett a kritikus is és a művészek tanítómestere.

Érdekes és tanulságos vonásokban oly gazdag egyéniségének és pályájának képéből feladatombhoz képest csak azt ragadhattam ki, a mi őt mint író-t jellemzi; se művészetét, se képzőművészeti érdekeink gondozása körül vitt fontos tanító, szervező és vezető szerepét e helyen és ez alkalommal nem méltathatom érdeme szerint, bármennyire kísértésbe visz épen az a szerénység, melylyel ő a maga részét e téren való haladásunkban — például Trefortról mondott emlékbeszédében — még csak sejtetni sem igyekezett. De írói működésének e vázlata is érezteti velünk, mennyit veszítettünk benne mindazokon a tereken, melyekre tevékenysége kiterjedt s hol állnánk ma mindazokon a tereken a nélkül a három emberre való munka nélkül, a melyet ő az összes művészeti kérdésekben való souverain otthonosságával, önfeláldozásig menő önzetlen és zajtalan munkakészségével egymaga végzett el közöttünk.

A Kelety Gusztáv odaadó tevékenysége képzőművészeti és iparművészeti intézményeink megalapítása és fejlesztése körül annál inkább volt áldozat is az ő részéről, mert ez a tevékenység kétségkívül megakadályozta abban, hogy egész erejét a művészi munkának szentelje. Elmondhatjuk, hogy bármily becses és nemes alkotásokkal gyarapította ő még így is tájképfestészetünket, művészi egyénisége más irányú nagy elfoglaltság miatt ki nem alakulhatott úgy, mint azt fiatal korának alkotásai remélni engedték s ecsete valószínűleg több, változatosabb, gazdagabb örökséget hagyott volna hátra, ha helyét nem kellett volna oly gyakran a tollnak átengednie. Azt a «magasztos önzés»-t, melyet ő Markó Károlynál oly szellemesen dicsőített, Kelety életében vajmi kevésbé követhette; nagylelkűen le kellett mondania a magasröptű művészi ambícióról azért, hogy egész művésznemzedékek ambíciója számára fárasztó és többnyire egyhangú munkával törjön utat a Parnassus felé. És így mi sírja fölött az elé a

fájdalmas kétely elé vagyunk állítva, vajjon örülünk-e azoknak az eredményeknek, melyeket Kelety, a tanár, író és adminisztrator képzőművészetünk fejlődése érdekében elért, vagy sajnáljuk azt a rövidséget, melyet ezek miatt Keletynek, a festőnek, művészi munkája szenvedett?

Pályájának, hatáskörének természete, nem az ő lelkülete hozta magával, hogy Keletynek ellenségei is voltak, ócsárlásban is volt része, különösen élete utolsó szakában, midőn kor és betegség súlya alatt egykor oly veszélyes tollát sem forgathatta többé a régi hévvel és erővel, s a védekezésre legtöbb esetben kedve sem volt. És talán jobban is tette, hogy nem törődött a megtámadásokkal.

A mit ő tett, alkotott, messze túl fog élni minden kicsinyes irigységet és neheztelést, melyet életében tapasztalnia kellett. Magyarország kulturtörténetében a képzőművészetek erőteljes fejlődése a XIX. század utolsó harmadában mindenkor elválaszthatatlan lesz a Kelety Gusztáv nevével; annak, ki minden szerénysége mellett magának ily maradandó emléket állított, a munkás, tisztelt és kedves társnak mi is e körben kegyeletesen fogjuk megőrizni emlékét.

NAGY IGNÁCZ EMLÉKEZETE.

Beszéd a Gyulai-serleggel a Társaság ünnepi lakomáján 1907 február 10.

BERCZIK ÁRPÁDTÓL.

Nagy Ignác abból a középosztályból származott, melyet akkor honoracziórnak neveztek s melynek neve ma intelligenzia, értelmiség vagy lateiner s mely akkor is az volt, a mi ma: a magyar művelődés munkájának és terheinek viselője s a magyar lélek letéteményese. Ma már könnyebben őrizheti meg eredetiségét, mint a mult század első felében, mikor az összes magyar művelt osztály — nemzeti irodalom és művészet hiányában — az idegennek jármát viselte. El voltunk németesedve tökéletesen — és Nagy Ignác is, mikor az életbe lépett, németül írt, német költeményeket és beszélyeket. Pedig tősgyökeres magyar család ivadéka volt és magyar vidéken, Keszthelyen született, hol édesatyja Festetich György grófnál nagyobb hivatalt viselt, melyet utóbb elhagyott. Fia, Ignác, különböző helyeken végzi tanulmányait, érintkezésbe jön a magyar irodalom munkásaival, a *Regelő Rajzolatok* és *Jelenkor* szerkesztőségébe lép, megszűl, sokfelé és sokfelét ír és fordít, az akadémiai *Szin-műtár* szerkesztésével is kimutatja különös érdeklődését a szinpad iránt; az Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja lesz; a forradalomban nem vehet részt betegsége miatt, leveretése után a *Hölgyfutár* című népszerű szépirodalmi lapot szerkeszti és csakhamar meghal. Igen fiatalon, java férfi korában. 1810-ben született, 1854-ben halt meg, mind-össze negyvennégy évet élt.

A negyvenes évek e kedvelt humoristája és elbeszélője nem tartozott a fényes vezércsillagok közé, melyekkel a Gondviselés a mult század negyvenes éveinek, a nemzeti megújulásnak nagy korszakát megáldotta; azok sorába iktathatjuk őt, a kiket hasznos íróknak nevezhetünk. Az úttörők nyomában kél a szellemi mozgalmakban az a középosztály, mely a közönség mindennapi szükségleteiről gon-

doszkodik, olvasó vágyának kielégítéséről s ezzel is becses, sőt fontos szolgálatot teljesít, mert megtartja azt a közönséget, melyet a nagyok megteremtettek. Mik volnának a hadvezérek jó seregek nélkül? És diadal után elismerés vajjon csak a vezéreket illeti-e?

Nagy Ignác a könnyebb prózai műfajokat művelte, leginkább a karikatúrát, a torzképet. Apró rajzok ezek a társadalomból, kivált a főváros akkori életéből, melyek azért is érdekesek, mert megmutatják, hogy az akkori, még igen kicsinynek mondható Pestnek szűk világában mennyi tárgyat talál a jó kedv és találmányos elme.

A negyvenes évek Pestjének képét Nagy Ignác tollrajzaiból magunk elé állíthatjuk; korlátolt kis összeség az, majdnem kizárólag nyárspolgáris, német színezettel, hiszen a régi Pestnek németségében csak egyes apró szigeteket (színház, megyeház, jogászok tanyái) alkotott a magyarság.

Még legnagyobb munkája, *Magyar titkok* című regénye is, meg van tüzdelve ilyen rajzokkal s a mesének folyását meg-megakasztják és tarkítják apró vázlatok a főváros életéből.

A mi mindezekben a művekben föltűnik, a folyékony, természetes, könnyed stílus, mely nagyban kiválik az akkori prózairók többségéből. A magyar kötött beszéd hamarabb vált természetessé, mint a kötetlen, míg ezt Jókai véglegesen fölszabadította az idegen-ség, a dagályosság és keresettség békőiből és a népnyelv illatos mezei virágaival fölékesítette.

A negyvenes évek nemzedékét teljesen áthatotta az a tudat, hogy mi csak akkor fogunk számot tenni, ha eredeti, önálló műveltséget tudunk fejleszteni a magunkéból. A magunk lelki és szellemi világában találjuk meg az érzet ahhoz a fegyverzethez, melyben magunknak kivívhatjuk a műveltségi önállóságot és függetlenséget. A politikai függetlenség nélkül képzelhető szellemi önállóság, mely föntart, de szellemi függetlenség nélkül még politikai önállóság mellett is idegennek rabja a nemzet!

Ránk a német, szomszédság gyakorolta a legnagyobb hatást s ennek halálos öleléséből kiragadni a magyar szellemet és nyelvet volt a nagy cél, melyet az alapvető nemzedék magának kitűzött. Kiterjedt az mindenre, mindenekelőtt a nyelvre, melyet az új kor igényeinek ki kellett csiszolni, fényesíteni, hajlítani, gazdagítani! És megtisztítani az idegen gáztól, mely a népben élő dáriusi nyelvkincset elfödte, eltakarta. Az akkori írók s Nagy Ignác is, a tiszta magyarság hívei voltak, lehetőleg kerülve az idegen szókat és kifejezéseket és megteremtve, forgalomba hozva a szükséges új szavakat, melyeket a közönség vagy elvetett vagy megszokott és elfogadott. Az

ő működésük nélkül ma nem volna sem irodalmi, sem társalgási nyelvünk európai értelemben. A művelt nyelv szókincsének nagy részét a negyvenes évek irodalma és sajtója teremtette meg és hozta forgalomba. Ők jelölték meg az utat, melyen haladnunk kell, nehogy a gazdag örökség elkallódjék. A nyelvnek folytonos és szakadatlan fejlődésre van szüksége, hogy a minduntalan föl-fölmerülő szellemi újabb igényeknek megfeleljen s a nyelv sem fejlődik, ha nem fejlődik. A nyelvújítás elnevezés elejénte tapogatózásai, később némely túlzásai és kinövései miatt kissé népszerűtlenné vált, holott az újítás csak fejlesztés s erről semmiféle nyelv nem mondhat le soha — az elmaradás veszedelme nélkül.

Ma ellenkező áramlat uralkodik, nem irtják az idegen szavakat, inkább kaczerkódnak velök és ki-kiszorítanak a forgalomból akár régi, akár későbbi szavakat és kifejezéseket is. Az idegen szavak annyira elárasztják az irodalmi és köznyelvet, hogy maholnap tisztán magyarul írni vagy beszélni a keresettség vádjá nélkül alig lesz lehetséges. A tiszta magyarság nem fog természetesnek látszani, mert ellentétben lesz a köznyelvvél és százával fog a régi és népi nyelv akárhány pompás, egészséges, tőről metszett szava és kifejezése a tanult osztályok és művelt körökből kiszorulva — feledésbe merülni!

Elbeszéléseket is írt Nagy Ignác, melyek akkortájt kedves szórakozást nyújthattak, de nagyon is rávallanak a romantizmus iskolájára. Legnagyobb műve, a *Magyar titkok* is, csupa borzalmasság és érzelmosság. Tolvajok, gyilkosok, kétes existenciák népesítik be és az ember csodálkozik rajta, ennyi söpredék és gonoszság hogyan garázdálkodhatott Pestnek akkori szűk területén, a nélkül, hogy a rendőség tövestől kiirtotta volna. Egy boldogtalan nőnek s egy kalandornak üldözése körül fordul meg a meglehetősen önkényesen megokolt és szótt cselekmény, melyet egy ujságíró folytat saját kedvtelésére. A mai divatos detektív-regények egyik elődje a Nagy Ignác regénye, mely elevenséggel s élénkséggel tűnik föl inkább, mint becsesb művészi tulajdonokkal. A jellemek rajzában erőt, mélységet nem találni, a Sue-féle izgalmas regények halvány lenyomatai. Ebben a műben lép föl tudtommal először a magyar ujságíró.

Nagy Ignác maga is foglalkozott ujságírással és szerkesztett is, a mihez véralkata is vonzhatta. Érdemes róla följegyezni, hogy ő a magyar ujdondászok ősapja, mert a *napihírek rovatát ő alapította meg*. FÜRGE volt és termékeny, gyorskezü. Minden sora csupa időszertőség, csupa vonatkozás. Mindig czéloz valamire és mindig javítani iparkodik. Suhint jobbra-balra, de mindig tanulságoosan, soha sem pusztán a mókázás kedvéért. Egész működésének van komoly

erkölesi alapja és mikor tükröt tart a társadalom elé, jóakarattal teszi ezt, vigyorgás nélkül. Magát se fitogtatja gögösen s nem csak azért csipked és ostoroz, hogy saját szellemességét csillogtassa.

Legmaradóbb munkája az a műve, melynek légköre legnemzetibb, a *Tisztujítás* című háromfelvonásos vígjáték. Kedvelt műve volt ez a negyvenes évek szinpadának, politikai vígjáték. A mire Szigligeti, ki vígjátékaival mindig családi körben maradt, soha sem vállalkozott, azt megtették Eötvös József báró és Nagy Ignác, kinyitották az ajtót, hadd fujja keresztül a magyar vígjátékot a közélet lenge szellője. A *Tisztujítás*-ban is — mint rendszeren az efajta művekben — egy szerelmi viszony van a politikaival összebogozva. Egy szép özvegyasszony kimondja, hogy az kapja meg a kezét, a kit első alispánnak választanak meg, a három jelölt közt természetesen megvan neki az ő kiszemeltje, a kit titokban támogat. Meglehetősen lazán és kellő megokolás nélkül indul meg és halad a cselekmény, mert az özvegy fogadásának semmiféle kényszerítő okát nem adja a szerző, később meg nem mutatkozik különösebb leleményesség a helyzetekben, sem erő a jellemfestésben, mégis kellemes, könnyed és derült az egész műnek levegője. S a korteskedés rajza, a két booskoros nemes alakja, melyek egyikét valamikor a népies magyar alakok kitűnő személyesítője, Réthy Mihály játszotta volt, népszerűvé tették a darabot. Érdekes a korrajzi színezet, a három alispán-jelöltnek politikai irányzata. Farkasfalvi, a régi alispán képviseli a maradiságot, a mű hőse, Tornyai főszolgabíró a józan haladást, a politikai törtető Hevessben látjuk elődjét a mai divatos kapaszkodóknak, a kik tüskön-bokron átnyargalva, mindenre készek, ha céljukat előmozdíthatják. Schnapsz Józsi, a falusi zsidó koresmáros az egyenlőség és haladás verőfényében először vesz napfürdőt és mikor a hajdu *kend*-nek szólítja, keményen utasítja vissza. Nyíltan kijelenti, hogy most már nem türi a paczkázást s annak a részére áll, a ki a szabadelvűséget lobogtatja. A kisenesség ezzel az állásponttal még sehogyse tud kibékülni, míg a középosztály személyei a szabad eszmék áramlatának hatása alatt állnak.

Nagy Ignác, mint vígjátékíró Szigligeti és Eötvös József báró között áll, a nélkül, hogy egyikéig is fölrne. Szigligetinél sikérbbr drámaíró, Eötvösnél kisebb politikus. Szigligeti külön helyzeteket és erősbbr alakrajzot nyujtott volna, Eötvös, a mint *Éljen az egyenlőség* című manapság is élő és korrajzilag véve értékes vígjátékával megmutatta, gazdagabban, szinesebben, változatosabban tudta volna a politikai irányzatot megrajzolni és szellemesebben, elmésbbr szólaltatta volna meg.

Mégis fényes volt a mű sikere olyan tulajdonságánál fogva, melyről már említést tettünk: hiven és eredetiséggel vitte színre közéletünk egy részét, az akkori megyei életnek színpalái közé bevilágított s fölírta vele a közönséget. Vigasztaló lehet ez a tapasztalás mindnyájunkra, a kik a nemzetközi szellemi áramlat ellenében a nemzetet képviseljük. Sokszor látjuk a magyar közönséget, mely a változatosságot és újat keresi, külföldi bálványok után futni... de ha idejében és tehetséggel megpendítik a nemzeti hurt, ez a közönség mégis csak megfordul, mert minden magyar ember, akárhogyan majmolja a külföldet, a lelke fenekén mégis csak magyar. Nem tehet róla, úgy és annak született s az érzést belőle nem lehet kiirtani. A hamu alatt lassu öntudatlansággal ég a zsarátnok és utat törve magának, föllángol.

Ezzel a tanulással, mely fölemelhet és megerősíthet, emeljük a Gyulai-billikomot egy érdemes közvitéz emlékezetére, a ki megtette kötelességét.

V.

BIRÁLATOK ÉS PÁLYÁZATOK.

BIRÁLÓ JELENTÉS

«A NEMZETI STÍLUS JELENTŐSÉGE ÉS FÖLTÉTELEI A MŰVÉSZETBEN»
CZIMŰ LUKÁCS KRISZTINA PÁLYAKÉRDÉSRE BEÉRKEZETT MŰVEKRŐL.

ALEXANDER BERNÁTTÓL.

A nemzeti stílus kérdése újabb időben nagy jelentőségre tett szert s főleg hazánkban, mely a képzőművészetek terén több ízben nagyon is készségesen engedte át magát idegen áramlatok sodrának, a zenében úgy elkülönítette a hazai földön termett zenét idegen népekétől, hogy amazt bizonyos alárendeltségre kárhóztatta, a költészet terén pedig elhagyja a mi klasszikus korunk hagyományait, hogy nagy nemzetközi divatoknak hódoljon. Az idegennek utánzása veszedelmes méretekben kezdett elhatalmasodni a magyar művészetben. Nem hiányzott az ellenhatás sem. Kezdtük kutatni a magyar érzés szülte, vagy a magyar érzésnek régóta sajátjává vált formákat, motívumokat, felfogás- és kifejezőmódokat, a melyek építészetünkben, mű- és háziiparunkban fenmaradtak, gondosabb vizsgálat alá fogtuk a magyar népies zene sajátosságait, a magyar költészet régi formáit és e tudományos kutatások művészeti felhasználása sem hiányzott. Tájéképfestésünk újabb időben határozottan magyarosabbá vált és a magyar táj színezését, hangulatát el tudja lesni; az építőművészetben is a magyar ornamentika érvényesítése talán nem oly jelentéktelen, mint eleinte sokan gondolták; a népies zenének művészi magaslatra emelése is biztató kísérletekben nyilvánult. Midőn így a művészi élet új utakat keres, mely a művészetet közelebb akarja vinni a magyar nép szívéhez, társaságunk fölötté fontosnak gondolta, hogy az esztétikai elmélkedés útján is hozzájáruljon ez üdvös törekvéshez. Egyrészt föl akarja világosítani a közönséget, mily fontos minden művészetre nézve, hogy a művészi élet termő talajával, a legbelső kapcsolatba álljon; a gondolkodás segítségével is meg akarja gyökereztetni a nemzetének szeretetét. Másrészt a művészeket is meg akarja győzni róla, hogy a művészet nemzeti jellege nem jelenti a művészet elparlagiasodását, nem zárja ki a nagy nemzetközi áramlatok tanul-

ságainak felhasználását, nem jelenti a művészet elszigetelését. Ily szándékkal tűzte ki pályakérdését.

A társaság nem részletezte a kérdést, nem akarta föltételek kitűzésével, az irány megjelölésével korlátokat szabni az íróknak, mert abban a meggyőződésben volt, hogy minden komoly vizsgálódás, ha nem öleli is föl az egész nagy kérdést, ha csak egy részletét is érdekesen tárgyalja, hasznára lehet az ügynek. Mégis úgy képzelte, hogy szükséges volna a stílus fogalmának különböző jelentéseit gondos vizsgálat alá fogni, a stílusok nemzeti voltát a művészet történetéből vett példákkal megvilágítani, a különböző művészeteket e szempontból külön tárgyalni, és részint történetileg, részint lélektani és művészettani szempontból a nemzeti stílus föltételeit kutatni. A társaság úgy gondolja, hogy akár filozófiai, akár lélektani, akár történeti vizsgálódás hasznára volna a kérdés megvilágításának, és ily kutatásokban nem nagyon gazdag esztétikai irodalmunkban üdvös mozgalmat kelthetne.

Két feleletet kaptunk, melyek közül azonban a II. számú pályamű (jelige: *Ars infinita est* stb.) egyáltalán nem jöhet szóba, mert semmi egyéb, mint pusztá tartalomjegyzék, mely egyetlen egy lapra elfért. A szerző meg is jegyzi, hogy az egy el nem készült nagyobb mű tervezete, és arra az esetre, ha megbíznók a mű megírásával, illetőleg egyes fejezetek bemutatásával, hosszabb terminust kér. Mi nem bízhatjuk meg semmivel, mert arra szükséges lett volna, hogy legalább egy kis részt kidolgozott volna. Igaz, hogy a terv tetszetős. A szerző tényleg a tervezet szerint először a stílus elméletét, azután a stílusok kialakulását, a magyar művészetet és irodalmat és végül a nemzeti stílust akarja tárgyalni. De csak címeket ad, a melyekből a mű tartalmára nézve semmit se tudunk meg. Az egész 25 sor. Ez nem szolgálhat megbízás alapjául.

Az I. számú pályamű (jelige: *Magyarok Istene*) körülbelül másfél nyomtatott ívre terjed. Míg az előbbi «dolgozat» csak terv, beosztás, tartalomjegyzék, ennek a műnek semmi terve, beosztása, tartalomjegyzéke nincsen; a szerző mintegy egy lélekzetvétellel mondja el mondanivalóját. Elvi fejtegetésekről szó sincsen; pontosan megállapított tényekről, melyekből következtetéseit levonná, ép oly kevéssé; fogalmi meghatározásokat hiába keresünk; hogy mi a stílus és mi ennek nemzeti jellege, azt ebből a műből ugyan nem tudjuk meg. Elmfuttatás az egész, melyben a legheterogénebb dolgok váltakoznak, banalitások és okos megjegyzések, igaz és hamis tények, sok-sok lelkesedés, mely nagy szavakat keres, de világos gondolatnál meg nem állapodik. Az egész munka teljesen értéktelen. A mit a művészet

történetéből említ, fölszines, triviális, sok esetben zavaros. Hallatlan kijelentései vannak, pl. «művészi értékét valamely népnek egyedül építészete teszi, a férfikor művészete;» (14. l.) a stílus neki egy a nemzeti érzéssel (15. l.), holott a stílus első sorban az érzés kifejezésével kapcsolatos; a festészet terén, úgy mint a történeti festés művelése a nemzeti stílus legfontosabb előfeltétele (16. l.), holott ha van konvencionális a művészetben, leginkább ebben találjuk. A kis munkának nagy része gyakorlati utasításokat ad a nemzeti stílus ápolására; a művész a nép közt éljen, még pedig az erdélyi kis falvakban, a palócok és csángók közt a kunság, jászság, Hortobágy vidékén, a Balaton, Fertő, Tisza, Duna partjain (20. l.). Menydörög a külföldieskedés ellen, de azután a maga nagy szavaitól megijedvén, megengedi, hogy a művész külföldre menjen, de ne felejtse, hogy ő magyar vér, csont, ne váljék idegenné stb. stb. Majd sürgeti a népoktatás reformját, téli iskolák felállítását felnőttek részére, művészi fészkek létesítését állami úton; az iskolákban a magyar tánczokat kell tanítani; le kell rombolni az idegen oltárokat, mert a mi Istenünk a Magyarok Istene, imádjuk a Magyarok Istenét, a Hadurat! (24. l.) Egyszerre csak kiszalad a szájából a szecsesszió dicsérete, mely a nemzeti, sőt nemzetiségi művészeteknek megnyitotta útját. De hiszen a szecsesszió nem itthon termett?

Ennek a műnek nem adhatunk sem jutalmat, sem dicséretet; mi nem jóakarató, lelkes buzdításokat akartunk kapni feleletül kérdésünkre, hanem logikai fejtegetéseket, melyek az esztétika tudományának mai magaslatán állanak.

Budapest, 1907 febr. 5.

Hozzájárult:
Beöthy Zsolt.

BIRÁLÓ JELENTÉS

A SZÉHER ÁRPÁD JUTALOMBA PÁLYÁZÓ MŰVEKRŐL.

VÉRTESEI ARNOLDTÓL.

A Széher pályadíjra, mely társadalmi beszélyre volt kitűzve, 24 pályamunka érkezett.

Ezek közül többé vagy kevésbé figyelemre méltóknak a következőket találtam:

5. számú: *A hírkereső*. (Jeligéje: Nyugodj, rajtad úzé dölyfét a csalfa szerencse.)

6. számú: *Hajótöröttek*. (Jeligéje: I like a man, if you will pardon me of saying so, who shows that he can have a great attachment for a woman.)

9. sz.: *Gloria*. (Jelige: Nem félsz-e így a csendes éjbe nézni stb. Madách.)

21. sz.: *Szív és a lélek harca*. (Jelige: Reversalis.)

24. sz.: *Elesett emberek*. (Jelige: Væ victis.)

Határozottan legjobbnak tartom az «*Elesett emberek*»-et. Nyelve irodalmi niveaun áll s legalább egy alakja, a bukott öreg főispán, jól, erős vonásokkal van megrajzolva. Ha szerzője úgy írta volna meg az egészet, mint annak első részét, mikor a hatalomból kibukott s va- gyonilag is tönkre jutott ember a halálba megy, a jutalmat is meg- érdemelné. De sajnos, azontúl cserben hagyja az író ereje s a fő- ispán leányának a története már csak a szenzáció hajhászásával csinálódott, ide-oda kapkodva. A vőlegény, kitől a leány megmentését várja, egy eladósodott, sikkasztó szolgabíró Amerikába szökik s a kétségbeesett leány a vízbe akarja ölni magát, de egy szegény vasuti altiszt, ki hálásan ragaszkodik a főispán családjához, megmenti s nőül veszi.

Hogy a határtalan gőgös leány ilyen emberhez menjen, azt meg kellett volna okolni, másképp érthetetlen. De az író ezen csak átugrik s egyszerre úgy mutatja be, mint a vasuti altiszt feleségét. Igaz, hogy később megtudjuk, hogy születendő gyermeke miatt tette. De ez sem kielégítő magyarázat olyan büszke leánynál. Az olyan inkább meghal.

Innen kezdve még érthetlenebb ez a nő. Véletlen összetalál- kozik egy régi ismerősével, a ki attaché. Ez a fiatal gavallér egész brutálisan megmondja neki, hogy szeretőjének akarja s a büszke (!) nő (kiről most megtudjuk, hogy már leánykorában is szerelmeskedett az attaché úrral) megszökik vele.

A férj baltát ragad, de a felesége szavára leteszi. Még egyszer utánok rohan, mikor a vonaton szöknek, elesik, agyrázkodást kap, a vasuti szolgálatot is abba hagyja s elmegy azzal a paraszt leánynyal, ki hajdan menyasszonya volt, új életre.

Hosszasabban foglalkoztam e novellával, mert tehetséges ember munkája, ki ha fiatal ember, idővel bizonyára jobbat is fog irni.

Ugyanaz a hiba, a mi ebben a beszélyben felötlő, mutatkozik a «*Hajótöröttek*»-ben és a pályázatra beérkezett több más elbeszélés- ben. Kezdeté jól indul, de a közepe táján az író már nem tudja, hogyan folytassa tovább s ide-oda vetődik, mint a hajó, mely elvesz-

tette iránytűjét. Az események nem egymásból következnek, hanem egymás után. A «Hajótöröttek» ugyan szerkezet dolgában valamivel jobb, mint az «Elesett emberek», de sarkalatos hibája ugyanaz.

Kezdetét ennek is jól megírta a szerző, bár kevesebb erővel, mint az «Elesett emberek» szerzője. A kezdet után azt hiszszük, hogy az alacsony sorsban született, de régi nemességére büszke, szerfölött nagyravágyó székely fiuból, kit az élet megedzett s kiből egy cinikus vén tanár oktatása mindenféle gyöngeséget kiűzött, valami kemény ember lesz. Dehogy lesz az! Budapesten megismerkedik egy diák-kisasszonnyal, a ki az ő hajdani cinikus tanárának elhagyott leánya (miért épen az? — semmi ok sincs rá). Ez a leány ápolja őt nagy betegségében s önfeláldozásában odáig megy, hogy kéretlenül odaadja magát neki, csakhogy az életét megmentse. Hát kérem, ilyen leány, már t. i. tisztességes derék leány, a hogy az író gondolja, nincs a világon. De nem is hiszszük, hogy a tudógyuladásnak ez volna a gyógyításmódja.

Most egy kis szerelmi idyll következik. A megpuhult fiatal ember aztán, mivel betegsége miatt állását elvesztette, elcsüggedve vidékre megy ügyvédek. Itt csupa hiúságból beleszeret a főispánnéba; de a leány, kit a fővárosban hagyott, megtudja s kétségbeesésében a Dunába ugrik. A fiatal ügyvédet megtöri a gyászos eset, nem kell már neki a főispánné, sem az úri társaság, hanem elmegy a függetlenségi körbe a paraszt gazdák közé. Azok szívesen fogadják s később megválasztják országgyűlési képviselőnek is.

Mikor már pártjának kiváló tagja lett, a fővárosban újra találkozik a főispánnéval, ki arra csábítja, vállaljon miniszteri tárczát a Fejérváry-kabinetben. Ámde a darabont kormány megbukik még az ő kinevezése előtt s a hajótörött ember hazamegy szántani-vetni a székely földre öreg földműves atyjához. Ott talál más hajótörötteket: kedvesét, a kit a Dunából kimentettek s annak atyját, a régi cinikus vén tanárt, a ki csodálatosképen apai kötelességének tudatára ébredt.

És ezek ott laknak már régóta a novellahős atyjánál, a nélkül, hogy a novellahős tudna róla valamit. (?) Másképp persze nem lehetne csattanós vége a beszélynek.

Reá kellett mutatnom e pályamunka hézagaira s a beszély hősnéjének érthetetlen jellemére, kiben nem találjuk föl sem a nagyravágyó czélokért mindent föláldozni kész erős embert, sem a nagy czélokra törő, de azokkal megküzdeni nem bíró gyöngye férfi tragœdiáját. Legkevésbé pedig azt, a miről jeligéje szól: erős szerelmi szenvedélyt.

Az 5. számú: «A hírkereső» szintén egy becsvágyó ifju története. Csakhogy ez nem hatalmat és gazdagságot, hanem írói dicső-

séget keres. Erős realizmussal kezdődik s bágyadtan, érzélgősen végződik.

A «*Sziv és a lélek harcza*»-ban (21. sz.) bájos a kis fiu és kisleány szeretete s jól megrajzolt alak az öreg dolyfős gazdag paraszt. De meséje annyira össze-vissza kuszált, hogy két egészen különböző történet kerekedik ki belőle, melyeknek semmi összefüggése sincs egymással.

A 9. számú: «*Gloria*» már azért sem jöhet tekintetbe, mert magyar társadalmi beszélynék nem mondhatjuk azt, mely a párisi Sacré Coeur zárdában s a középafrikai misszió-telepeken folyik le. De meg kell jegyezmem, hogy az afrikai misszionarius élet nagyon érdekesen és költőileg van festve. Különben az egész beszélyben túlzott romanticizmus szelleme uralkodik, de a költői lendületet nem tagadhatni meg írójától.

Az ezeken kívül eső pályamunkákról jobb hallgatni.

Nem alkalmaztam bírálatomnál szigorú mértéket, s ha valami kiváló beszélyírói kvalitást találtam volna, akár jó meseszövést, akár erős jellemzőképességet, vagy bármit abból, a mit a kezdő íronál is észrevehetni, ha az igazán jó és szép dolgok írására hivatott, szívesen szemet húnytam volna egy vagy más fogyatékosagra nézve. De minthogy ily kiváló tulajdonságot a beérkezett pályamunkák közt egyikben sem találtam, a pályadíj kiadását nem ajánlhatom.

Budapest, 1907 febr. 3.

Hozzájárult:
Berczik Árpád.

KÜLÖNVÉLEMÉNY

A SZÉHER ÁRPÁD JUTALOMRA PÁLYÁZÓ MŰVEKRŐL.

ÁGAI ADOLFTÓL.

Tekintetes Társaság!

A Széher jutalomra pályázó 24 elbeszélés közül csak kettőről eshetik komoly szó. A többi 22, egy-két kivétellel, még említésre sem méltó. Diákos próbálgatások, önképzőkori kísérletek, képtelen helyzetek, elnyűtt szólamok — a nagyot akarás és a silány tudás eredményei. Az egyikben p. o. (a 14-ik számúban) három fiatal asszony az ő találkozásain anyaságra serkenti egymást. A cél mindenesetre kívánatos, de az ajánlott eszközöket, ilyen formában legalább, nem igen szokták novellában pertraktálni. Pongyola előadás, jukkerasszonyos hang, mely nem igen törődik a jóizléssel, sem a logikával.

Affektált dzsentris magázás a házasságok között, s valami vegyülete az ábrándozásnak és léhaságnak, mely szinte émelyítő. Az egyik hölgyről — ezt a logikára nézve hozom fel — azt mondja a szerző, hogy a «vidámság csak úgy ritt le az arczáról». Feltűnő ebben az írásban a női test bájjainak érzéki festése. Egyáltalán valami bántó perverzítés nyilatkozik meg az elbeszélés több lapján. Azért szóltam róla ennyit, mert ebben a nyilvánvalóképen asszonyi munkában mindamellettt mutatkozik némi tehetség.

A 10. számú novella csak tárgyánál fogva érdemes az említésre. Művészíró kezén értékes elbeszélés válhatott volna belőle. De hát: művész kezén a kódarab is remekművé válik.

A 9. számú, melynek szintén van valamelyes értéke, a rajongásig fokozott vallásos áradozásokba fojtja bele a kevés mondanivalót. Értékes része az úgy látszik tapasztaláson nyugvó leírása az afrikai térítőttelepek.

A többi közül egynehányban, mint említettem is, csillan föl egy-egy ügyesebb vonás, meglepően találó színt: de képpé egyik sem bír megalakulni.

A homokon csak két munka küzd a koszorúért: a 6-os számú [*«Hajótöröttek»*] és a 12-es: *«Az ügyetlen.»*

Amaz kiforrott író. Nyelve síma, kifejező. Hősének élete az erdélyi hegyek szűkös világában indul meg, kifejlődik s tetőpontot ér a fővárosnak forró, nagyarányú mozgalmában, hogy megcsalódva és letörve az ő kicsi szülőfalujában érje el tépő lelki viharok után a békéltető kikötőt, az engesztelő révpartot.

Szívesen is ennek szánám a jutalmat, ha a 12-es fölibe nem kerekedne szűkebb partok közt folyó, de mélyebb tartalmával. Egy élehetetlennek, egy «slemilnek» története ez, ki bátortalansága miatt nem bír érvényesülni sem a pályáján, sem annak színe, szíve előtt, ki az ő imádatának tárgya. Költője szerény eszközökkel erős hatást ér el. Férne ugyan szó egy-egy elnagyolt részletéhez. Tán, ha maga is úgy akarja, apró megjegyzéseimen megindulva, a hiányokon segíthetne. De hát e pótlások nélkül is kerek, finom munka, melyben hazai beszélyirodalmunk gazdagodását köszöntöm.

*

A Társaság 1907 február 6-án tartott előzetes közülésében a bírálók többségének véleményét fogadta el s a jutalmat nem adta ki.

BIRÁLÓ JELENTÉS

AZ IFJ. BOJÁRI GRÓF VIGYÁZÓ SÁNDOR JUTALOMRA PÁLYÁZÓ MŰVEKRŐL.

FERENCZI ZOLTÁNTÓL.

Az *ifj. bojári gr. Vigyázó Sándor jutalomra*, mely a következő jutalomtételre volt kitézve: *Kivántatik magyar történelmi tárgyú, prózában írandó kisebb elbeszélés, a mely fél nyomtatott ívtől két ívig terjedhet*; — összesen 12 pályamű érkezett be.

Ezek közül egészen kezdetleges a *Rákóczy fia, Saint Germain naplójából*. (1. sz.) Egy ú. n. tárczabeszély, melyben igen-igen zavarosan Saint Germain egy hódítását beszéli el Violának, a ki Saint Germaint gyűlöli, de ő Rákóczi József képében szeretőjévé teszi. Ehhez meglehetősen közel áll négy más. *Negyedik László* (2. sz.), a kit szerző rendkívül nagy hazafinak mutat be, nejét, Izabellát pedig olyannak, a ki Kőszeghy Iván főurat meghallgatni hajlandó. Szerző szerint továbbá a király nem szereti Eduát, csak Edua a királyt s azután némi, épen nem történelmi hűségű vázlattal, végig megy László egész uralkodásán (talán 1276—1290-ig, mióta t. i. Izabella már neje), mialatt a király csakugyan megszereti Eduát, de azért kedvesévé nem teszi s aztán végre a három ismert nevű kun megöli minden különösebb ok nélkül. Tanulói kísérlet, melyben pl. Pektári Joákhim mindig Petkári néven szerepel. *Történelmi elbeszélés a kurucz-időkből* (3. sz.) című, mely Szilágyi Kálmán és Magocs Demeter debreczeni lakosok egy birtokperéről szól, mely miatt Szilágyi Imre és Magocs Ilona, amannak fia, ennek leánya elválasztatnak, Imre bujdosni megy, kurucz lesz, elesik s Ilona utána hal. *Királyi hőstett* (10. sz.), Imre király ismert tetteiről szól, a mint Endrét elfogja; beleszó szerző egy romantikus búcsút a királynétól és gondtalanul szerepelteti az ágyukat. *A hazáért* (12. sz.), mely 1848/49-ből Dévényi Aladáról szól, ki a márcziusi ifjak közé lép, miért jegyese elhagyja, majd katona lesz és Branyiskónál esik el. Valamivel több van egy másik csomóban; de szintén nem alkalmasak komolyabb tárgyalásokra. Ezek közül az *Apák bűne* (6. sz.) majdnem gyermekes módon azt adja elő, hogy Petróczy Márk miként akar apjáért bosszút állni Csák Mátén, miközben mint dalnok lopózik be udvarába s ott oktan vakmerőséggel oly balgaságokat mond, hogy becsukják, miközben szerelmes lesz Csák Ilonkába s ez viszont ő bele s enyhíteni igyek-

szik sorsát, míg csak meg nem hal. Végre Róbert Károly legyőzi Csákot, ő szabad lesz s Havasalföldön megleli az óhajtott halált. A *pór* (11. sz.) a kurucz időkbe visz s számos, alig összefüggő rövid képek sorozatában ad elő egy zavaros történetet, melyet elmondani nem volna semmi czélja. *Kenéz regéje* (9. sz.) a honfoglalás idejébe visz. Kenéz elbujdosik a rugi néptől apja gyűlölködése miatt, a magyarokra talál a Tisza mellett, szívesen fogadják, megszeretik egymást Biborral, Szabolcs leányával; majd a két nemzet csatára kél, a rugiak kiirtatnak s Kenéz elveszi Bibort. A *vén labancz* (7. sz.) Montecuccoli-ról és két magyar nőről szól; utóbbiak őt és pár tisztjét hálájukba vonják s ezáltal előidézik a szentgotthárdi csatát. A csel czélja hazánk felszabadítása volna a csatára kényszerítés által; de Montecuccoli egy levélből, melyet az egyik nő férje írt nejének, megtudja a cselt s ezért dühében megköti a gyalázatos vasvári békét. Ez volt hát a béke oka; ezt jó tudni, eddig másként voltunk értesülve. A *Mária* (4. sz.) cz. Róbert nápolyi király nejéről szól, kinek udvari sénéchale-ja (szerző szerint seneschallnéja) a magyar Éva asszony. Ennek fia, mint troubadour, kiadja magát az ál Endrének, IV. László öcsésének, kinek e szerint Mária a nagynénje. Ez az ál Endre aztán némi csalásokat követ el, belopja magát, mint a király nejének nagybátyja, Sanchohoz, Mallorca királyához, azután Máriához, kinek summai birtokán főgondnok lesz; Mellenét el akarja tenni láb alól, de leleplezik, menekülnie kell s Mallorca egy szigetén remete lesz. Az író némi történeti ismerettel dolgozott, de más érdeme nincs is; csak épen a kezdő jelenetben árul el némi írói képességet; azután minden zavart, üres lesz. Forrása, de rosszul használva, Fraknoi Kisfaludy-társasági székfoglalója volt.

A pályázatnak viszonylag jobb művei *Salome* (5. sz.) és *Aurania perjele* (8. sz.). *Salome* tartalma az, hogy II. Endre magyar király a gyermek Salomét 1214-ben eljegyzi fiával, Kálmán herczeggel. Salome különben Lesztkó lengyel herczeg leánya. (I. kép.) A II. kép már 1233-ban játszik Endre udvarában. Salome Kálmán neje, de Kálmán vallásos rajongásában nejének nem férje, csak testvérként él vele; mert mindketten fogadalmat tettek Uriás pannonhalmi apátnak, midőn Halicsban Msztiszláv fogságában szenvedtek, hogy ha kiszabadulnak, összekelnek ugyan, de mint testvérek fognak Isten dicsőségére élni. Ez a fogadalom mindkettőnek nagy kint okoz és Salome meg is akarja szegni e nap éjjelén, midőn azonban Alice francia eredetű udvarhölgygyel találkozik férje lakása felé mentében, kinek gúnyos szavai elveszik bátorságát, holott ezalatt férje ugyanazon szerelmi kínokat állja ki. Nemsokára egy éjjel ő is meg

akarja szegni fogadalmát, midőn épen egy pápai levelet ad át egy követ, melyben a pápa kereszteshadra buzdítja s fölmenti az interdictum alól őt és szentéletű nejét. Ez visszatartja nejétől. Így jön el 1241 s a tatár pusztítás. Kálmán a mohi pusztán halálos sebet kap, neje hozzá siet s mire Segesdre haldokló urához ér, csak épen annyi idejök marad, hogy kölcsönösen bevallják szerelmöket.

A mű a történelmen alapszik. Az 1208-ban született Kálmánt valóban eljegyezték az 1201-ben, mások szerint 1211-ben született Saloméval, Leszko herczeg és Grzymislava leányával s a *Római breviarium* szerint «kölcsönösen megegyeztek, mint az írók határozottan állítják, hogy szüzességüket sértetlenül megőrzik». Az is bizonyos, hogy gyermekök nem volt, Salome 1241 után Klarissza-apáca lett s 1268-ban halt meg. Szent élete miatt 1673-ban a boldogok közé avatták. Az is igaz, hogy a két gyermek már 1215-ben mint férj és feleség vonult be Halicsba s később 1219-ben fogságot is szenvedtek, midőn Msztiszláv Halicsot másodszor is beveszi. A szerző tehát történeti és költői alakításra alkalmas tárgyat választott. A fogadalom által gátolt szerelmesek egymásért epedése jó tárgy lett volna, ha helyi, korszínezettel és erővel bírta volna kidolgozni; de mindez teljesen elmaradt s mi csak egy tűrhető nyelven megírt, azonban így feldolgozva kevés érdekű vázlatot nyertünk.

Az *Aurania perjele* czimű előbb szükségesnek tartja elmondani tankönyvszerűen azokat az eseményeket, melyek Erzsébet és Mária elfogatását megelőzik. Ekkor vezeti elénk Horváti Jánost és Palisnayt Aurania várában. Megtudjuk, hogy Palisnay egykor Erzsébetet szerette s mikor ez királyné lett, eltűnt s a János vitézek közé állt; Horváti János pedig vérre szomjazik, Erzsébet halálos ellene, Nápolyba akarja elküldeni a királynékat s Lászlót kívánja a trónon látni. Itt egy elég jól írt párbeszéd van. Palisnay megírta a Horváti terveit, Gomnechbe sietett vitézei élén, honnan a királyi nőket Novigrádba kísérte; nem árulta el magát Erzsébet előtt, de ez kitalálta kilétét s előre aggódott. Megérkezve Novigrádba, Palisnay a királyi nők védőjéül ajánlja fel magát, mire Erzsébet elragadtatva dül egykori imádója karjaiba. A nők szabadon járhattak ezután a várban, azonban Horváti egy nap megjön katonáival s az őrizetlen királynét megöli, Palisnay pár nap alatt megtört ősz emberré válik s midőn Mária kiszabadul, ezzel búcsuzik el tőle: Dalmatia kardja ketté tört.

Mint látható, szerző önkényesen bánik a történelemmel. Ez a szerelem, a királynék lovagias védelme, Erzsébet megöletésének egész rajza csupa mese. De az elbeszélésben rövidege daczára is van történelmi szellem, történelmi léggör s van bonyolítani tudás is és egy

pár jól színezett párbeszéd. Ezek teszik előnyeit az előbbihez mérve s viszonylag a pályázat legjobb darabja, mely azonban azt a benyomást kelti, mint egy nagyobb műnek, pl. regénynek a vázlata. A bírálók az elmondottak alapján a jutalom kiadását ezúttal nem ajánlhatják.

Hozzájárult:
Kozma Andor,
Négyesy László.

A KISFALUDY-TÁRSASÁG JUTALOM-TÉTELEI.

Kihirdették az 1907 február 10-diki ünnepélyes közülésen.

I. LUKÁCS KRISZTINA JUTALOM (1904-ről): A drámaírási főbb irányjai a múlt század utolsó negyedében. (Másodszor kitűzetett 1906. febr. 7-én.)

Jutalma a Lukács Móricztól nejének, Birly Krisztinának emlékére tett alapítványból 1000 korona.

Benyújtásának határideje: 1907. október 31-ike.

II. LUKÁCS KRISZTINA JUTALOM (1905-ről): A nemzeti stílus jelentősége és föltételei a művészetekben. (Másodszor kitűzetett 1907. február 6-dikán.)

Jutalma a Lukács Móricztól nejének, Birly Krisztinának emlékére tett alapítványból 1000 korona.

Benyújtásának határideje: 1908. október 31-dike.

III. LUKÁCS KRISZTINA JUTALOM (1906-ről): Euripides, Calderon, Marlowe, Alfieri vagy Goethe valamelyik drámájának alakhú, művészi fordítása. (Kitűzetett 1906. febr. 7-én.)

Jutalma a Lukács Móricz nejének, Birly Krisztinának emlékére tett alapítványból 1000 korona.

Benyújtásának határideje: 1907. október 31-dike.

IV. LUKÁCS KRISZTINA JUTALOM (1907-ről): A francia romantika hatása a magyar szépirodalomra, eredeti forrástanulmányok alapján.

Jutalma a Lukács Móricz nejének, Birly Krisztinának emlékére tett alapítványból 1000 korona.

Benyújtásának határideje 1908. október 31-dike.

V. BULYOVSKY GYULÁNÉ SZÍN-MŰVÉSZNŐ JUTALMA: Kivántatik szavallásra alkalmas kisebb elbeszélő költemény. (Kitűzetett 1906. február 7-én.)

Jutalma 1200 korona.

Benyújtásának határideje: 1907. október 31-dike.

VI. SZÉHER ÁRPÁD JUTALOM: Egy magyar költő pályája, 8—10 kis iven. A jutalmazott vagy egyébként érdemes munkák, külön tiszteletdíj mellett fel fognak vétetni a Társaságnak «Irói életrajzok» című gyűjteményes vállalatába. Erre való tekintettel megjegyezzük, hogy a vállalat Zrinyi, Kazinczy, Kisfaludy Sándor, Csokonai és Arany János életrajzának megírásáról már gondoskodott. (Kitűzetett 1907. február 6-án.)

Jutalma 1000 korona.

Benyújtásának határideje: 1908. október 31-dike.

VII. SOMOGYI DEZSŐ JUTALOM: Kisebb tanulmány a következő írók valamelyikéről: Ipolyi Arnold, Henszlmann Imre, Hunfalvy Pál vagy Szabó István. (Másodszor kitűzetett 1906. február 7-dikén.)

Jutalma 400 frank aranyban.

Benyújtásának határideje 1908. október 31-dike.

VIII. ifj. BOJÁRI GRÓF VIGYÁZÓ SÁNDOR JUTALOM: Kivántatik magyar történelmi tárgyú, prózában irandó kisebb elbeszélés, a mely fél nyomtatott ívtől két ívig terjedhet. (Kitűzetett 1905. február 4-én.)

Jutalma a bojári gr. Vigyázó Jozefin által elhunyt testvére Vigyázó Sándor nevére tett alapítványból 240 korona. A jutalom 1907. április 28-dikán adatik ki.

Benyújtásának határideje 1906. október 31-dike.

*

A pályamunkák idegen kézzel, tisztán és olvashatólag másolva, be-kötve, lapozva, a szerző valódi nevét rejtő lepecsételt, jelmondatos levél kíséretében, a fenn kitett határidőig a Társaság titkárához küldendők.

Megjegyzendő, hogy mindegyik pályadíjért versenyző munkák közül csak az nyerhet jutalmat, mely nem csupán aránylag jobb a többinél, hanem a mélynek önálló bece is van.

A jutalommal kitüntetett pályamunkák a szerző tulajdona maradnak. A Társaság fentartja magának, hogy azokat Évlapjaiba díjtalanul fölvehesse, sőt ha szerzőjük egy év lefolyása alatt ki nem adná, külön is, minden díjazás nélkül közrebocsáthassa.

A pályaművek kéziratai a Társaság levéltárában maradnak.

VI.

MAGYAR PHYLOSOPHYA.

XII. RÉSZBEN.

*A 7^{dik} Lapon ezek olvastatnak:
1730. Irattam György Deákkal.
Trátiában Rodosztón.*

Kiss István m. p.

Jegyzet. E közlemény amaz eddig csak kéziratban őrzött munkának első nyomtatott kiadása, melyről Dr. Alexander Bernát rendes tag a Társaság ünnepélyes Rákóczi-ülésén ismertető értekezést olvasott fel. Az értekezést lásd e kötet 98-ik oldalán

MAGYAR PHYLOSOPHYA.*

ELSŐ RÉSZ.

Lógikából.

Valaki köz jót keres, vagy szerez, magános nyereségre, vagy jóra ne is nézzen, se ne tekéncsen.

A magános, vagy rész szerént való jónak kereseti, az köz jónak romlási. A' ki csak magát, vagy magáét keresi, a' köz jót el veszti. Menyi országok, és tartományok, s Széllyek helyei méltán sohajtanak, siránkoznak, kiket magok privátumának kereseti veszteszerencsétlenül; bóldogtalan birodalom, a ki valamikor oceanus tenger határait meg halatta, végtére Roma várossának falai között is alig akadt meg. Sylla Mariussal magok kedvét tölték, magok kedvét s nyereségét keresék; ki miatt a város fel zavarodék, egy más ellen való gyűlölség szaporodék, és gerjede. És így Sylla veszedelmes haragra fakadván, vészelt okátta ki lelkét, hogy az ki Romát lakóssi vériben usztatta, tulajdon maga vérében úszon. Innet Julius Pompejus harczai, császár tiz sebei, Brutus Cassius halála, mindenek kezével szaggattatott republica; kiki magának, nem hazájának. Innet következtek az országnak minden keserves mészárlási. A magános haszon a köz jónak hasznával verseng, ehez ragaszkodgyál, amazz tedd férre.

Ha el vész hazád, el veszett hajód, nyomorúlt reménség ha deszkán ragadosz. Ály hazád mellett, hogy véle edgyütt el ne essél. Hogy a romai népnek haldokló szabadsága élne, Brütus vérét, Curtius életét adta. Alius maga nemzetsége fódttát örülte, hogy nemzete szerencsésjét éltethetné. Carthágobéli Phylénes testvérek koporsójok-

* Az eredeti kézirat az *i*-re mindig pontot tesz, a többi magánhangzóra pedig majdnem mindig hosszú ékezetet; mi a hosszú ékezetet nem egyszer ponttal helyettesítjük. Azonkívül a kéziratnak szinte minden második szavában használt nagy kezdőbetű helyett is kicsit írunk.

ban elevenen szállottak, hogy Carthagónak diadalma nevelkednék. Örök emlékezetre méltó híres vitézek, köz jónak szüléi éljete; Illyen fejedelmeket, ilyen vezéreket kívánok. A' fejedelem földi Isten, az Égh közönséges háza, az értelmek, és elmék vezérek; forgassák az Eget nem magok, hanem az népek hasznára. A' fejedelem nap, a' vezérek csillagok, világosságot a' naptól vésznek, hogy azt viszont meg térítsék, és vissza adgyák. A fejedelem hajós mester: az ország hajó, az vezérek kormányosok. El vetett ember az valaki hogy maga szabadúlhasson, egész hajót el meritt. — Azt kívánom, minden fejedelem Alphonsus légyen, kinek czimere, fiait maga vérével élesztő pellikán vólt: fölben írva; *Törvényért és az népért*. Ha szabad, Petráchával tóldom dolgaidot, sőt magadot is el felejesd; népedre, s országodra vigyázz. A mely nap királlyá lettél, magadnak meg halván másoknak élni kezdttél.

MÁSODIK RÉSZ.

Egynek dicsireti másnak ne árcson.

Nagy dolog a dicsiret, az jó erkölcs önnön maga mikor dicsiretetik, nevededik, és a jóságának élete a dicsiret. De midőn edgyet dicsirettel jóra ösztönöz, meg lásd: hogy mást okkal meg ne séres. Egynek eledele ne légyen másnak sebe; egynek dicsireti ne légyen másnak gyalázattya. Dicsireted egynek használlyon, másnak ne árcson, mert veszedelmes valakit másnak ártalmával dicsirni. Saül ezeret ölt, Dávid pedig tiz ezeret, kiért Saül az naptól fogva jó szemmel reá nem nézett. Ezen rosszszúl vetett koczka Máriust és Syllát el vesztette. Sylla ereje Máriusénál fellyebb dicsiretetett, Márius meg haragútt, és gyalázatnak tartván, Syllát meg ölte s maga is utánna veszett. Thraséás romai feő tanácsot mi vesztette? Dicsiretes mindenek előtt nagy hire, s nagy vólt ékes termetének, rendes okos maga viselésének, jó életének; egy felől mondatott ezen dicsiret, mindenikrül nem mondathatott. Néro felől is mondani nem lehetett, mert ahoz nem illett. Néro fel indúlt hogy Thraséás dicsiretét kiszebithesse, meg ölötte. Arystidest mi vesztette? Dicsiret, igasság szerető, és mindenik dicsiretíre méltó haza fia vólt. Athénás várossa Arystides dicsiretét nem szenvedhette, meg ölette. Innet ama békeség szerető Augustus császár, hogy békével maradhasson, dicsiretet halani sem akarta. Fekete Percennius pedig az élők dicsiretít csúfnak tartotta, így szólván: az élőknek tetczeni kívánok, akarok hólton után dicsiretteni is. Meg vallom a dicsiret nem bátorságos; ha kit mégis dicsirni akarsz, ne dicsird felettébb. Hogy igazán dicsirhess,

az Eugénius irott táblájára tekéncs, kin mérő serpenyő és kézen függő sing vagyon, feliben írva; a dicsiret az érdemmel egyenlő mértékű légyen.

HARMADIK RÉSZ.

Lassan kell fellyebb fellyebb menni.

Szokták mondani az olaszok: Chi vá piánó, vá sánó; francziák: petit à petit l'oyseau¹ (igy!) faiet son nid. Deákok: Festina lentè. Görögök: *πεῦδε βεχδως*.² Németek: Gemach kúmt mé veit. Magyarok: Lassan járj tovább érsz. Azont jovallya minden bölesek itileti. Amyrrhatus Scipio tanítása szerént nem jó szolga rendet fellyebb való tisztekre ugratni, kit Rénátús francziaj király is képen le ábrázolt; alig ballagván király czimerét hordozó ökröt iratván, feliben írva: *Lépésről lépésre*. A sietve lett dolgok nem nagyok. Pyrrhus imperiumbéli fejedelem czimere bizonyittya, úgy mint: Alacson leveles fa mellett álló alacsonabb törpe föliben írva: *Az mivel sietnek, meg kissebbedik*. Ki nő fel hamarébb a törpénél, mégis meg kissebbedik, és mindennél kisebb lészen. A' csemeték mennél hamarébb nőnek, annál alacsonabbak; az fák ellenben mind cserfa és hársfa, mennél későbben, annál fellyebb nőnek. Nagobbak a miket ember lassan mint hamar szerez. Hirtelen keresett tiszték, sokkal kissebbek mint azok, kik az nagy fáknak szokása szerént lassan, de nagyon gyüke-reznek. Valami hamar lesz, hamar el vész. Gyenge gyükér hamar ki szakad. A' szolgák hirtelen előmeneteli mely böcsületes nekik, itiletem szerént oly veszedelmes. Irigységnek ösztöne gyüölöségnek tüze, kit csak nagy vér ontással ölthatni meg. A' fejedelem nem szeret téged, ha úgy magasztal; mert életedet irigység és gyüölöség fegyvere alá veti. Ha okos vagy, a szerencsének gyors ajándékitól tarcs mindenkor. Midőn reméntelenül hizelkedik, félhez ostorától. Valamik hamar lesznek ritkán örökösök. Valami hamar nevededik, sok ideig nem tartós, tartós pedig a ki lassann, későnn. Ha ezt a scotiai királyné udvari szolgája eszében vette volna, szolga társai meg nem ölték volna; kinek koporsója feliben írva olvassa minden úton járó: *Hamar fel- vagy elő mentem: hamar le szállottam*. Ha nem akarsz le szállani, vagy le esni, lassan járj.

¹ l'oiseau.

² A kéziratban így van; a görög közmondás helyesen: *πεῦδε βραχέως*.

NEGYEDIK RÉSZ.

Mások vétkei neked ne tulajdoníttassanak.

Ha kinek, a fejedelemnek méltó arra vigyázni, hogy népei fogyatkozási néki ne tulajdoníttassanak; historiákból is meg tanulhattad. Dicsirik az országot, dicsirik a fejedelmet is; gyalázatos országnak gyalázatos fejedelme. Dyocletianus arany világban élt, arról dicsírtetett. Maximianust gyalázták, mert világa váz volt. Valamely fejedelem arany hegyekkel bir, az köz néptől arany erkölcsünek tartatik. A' király jósága, hazájának óltalma. Levegő égnek csendessége; tenger vidámsága, földnek sirja. Mihent Drúsus Német országban érkezett; az égh, a' föld s az emberek megváltoztak, szelidültek. Ha pedig a fejedelem vásott erkölcsü, a nép is hasonló szerencsését nem méltatlanul néki tulajdonítta. Commodus császárt az népek sokasága bal szemmel nézte, minden nyomoruságit ura megismért gonosz erkölcsének, vakmerő gyilkosságának tulajdonította. Azért is nem ok nélkül ójják magokat az okos fejedelmek, mikor valaki ellen hadat indítani, vagy az országokra bizonyos új adót akarnak felvetni; még előre mentvén magokat, hogy kéntelenségből, birodalmának óltalmáért, nyugodalmaért, alatta valóinak, hiveinek békeséges megmaradásáért, vagy ellenségtől szorongattatván nem telhetetlenségből, fősvényességből, vagy az által meg gazdagodni akarván, cselekszik. A' tanult orvosokat követvén, kik olykor vágatnak eret a betegen, mikor az által egész testeknek tisztulását és állandó egészségét reménlik. Így azért, midőn a királyok szolgát keményen büntetnek, hadat gyűjtenek, adót vetnek, szednek, szabadon mondhatták alattok valóinak: tölletek kénszeríttettem.

ÖTÖDIK RÉSZ.

Az igazság is meg csalhat.

Vagyon némünémű igazság az hamis politikusokban, vagy udvariakban is, de homályos, orcájoknak, beszédeknek, különböző fedele; *gomorrhai sodomai alma*: kívül meg értnek látczik, belől tüzes hammú, ha szoríttják porrá lesz. *Irott kép*: festékkal jelenti a valóságnak hamis ábrázattját. *Tükör*: szeme előtt mutogattya a tettezett igazságnak ábrázattját. *Árnyék*: igazság képét hazudgya. Kétség nélkül csalárd ez ilyen igazság: igazság, nem igazság, olyan, de nem az. A' valóságos igazság nem homályos, nem fedezett, nem palástolt,

csupa igasság, nincs rejtékben is; meg csalhat nem tulajdonsága miatt, hanem a ki rosszszúl láttya vagy hallya. Mi lehet merőbb s keményebb a földnél? Szédült főnek szüntelen mozogh. Micsoda világossabb az napnál? A' vak nem láttya. Micsoda édessebb az méznél? Epés száj iznek keserű. Úgy áll mint a föld a merő igasság, mégis azt véled hogy mozog, ha fejedet álnokságh szédíti. A világos igasság olyan mint a nap, még sem látod ha elmédet az oktalanság meg vakittya. Mint az méz olyan kedves az igasság. Mikor az Aegyptumbéliek Mercuriusnak mézzel áldoztak, fenn szóval kiáltották: édes az igasság; ugyanis édes, mézes az igasságh; mégsem tet-czik ha kinek szája izit az álnokság epével keserítette. Sokan senki-nek, sem az igasságnak nem hisznek. Régi mondás: mondgy igazat, bétörök a' fejed; de mondgy igazat nékik meg csalod. Páusona (így!) Jéus császár ágyassa, soha nem nevetett, legh nagyobb mulatsága vólt, mikor bárson't szagगतott. A császár meg akarván nevetetni, tüzet támasztott (ez a' vitézlő rend támadásának, és gyülekezetinek jele vólt) és valahányszor vitézit egy más után meg jádzottatta, kit az királyné látván nagyon kaczagott. De imé szerencsétlen játék! Ikiéus a király igaz fia ki rekesztetik a királyságtúl Paosuás (így!) fattya miatt, Ikiéus a császárra támad, a császár szokott tüzzel éb-reszti, serkenti, hijja, inti, kiáltya vitézit, de azok mint elébb játéknak, vagy tréfának vélvén, senki helyéből ki sem mozdult, azomban a királyt meg ölik. Élt vólna Jéus, ha az igasság, kinek az vitézlő rend hinni nem akart, meg nem csalta vólna. Tehát meg csalhat az igasság, akár hidgy néki, akár ne hidgy. Második Fridéricus császár a fegyvert kincsnek nevezte, a vitézit rabnak. Samminiátessek városában támadott árultatást le akarván csendesíteni, azt izente nékiek, hogy rabjait, és minden kénscét ott akarja tartani; kénsc helyett fegyvert, rabok helyett vitézeket szállított városokban, kit meg csalt az igasság, midőn Fridericus birodalma alá hajtotta. Hidgy, de meg lásd kinek, mert az igasság is meg csalhat, kinek is meg lásd mint hihetsz.

HATODIK RÉSZ.

Jövendőlni nyomorúság, veszedelmes.

Nyomorúság, mert a mit jövendőlsz, vagy szerencsés, vagy ellenkező; ha szerencsés, és bé nem tellyesedik, nyomorúlt vagy ha várod, ha ellenkező, és az is bé nem telik, nyomorúlt vagy, ha félsz, *veszedelmes*. Péter de monte Iticino a constanczinápolyi gyülekezetnek két dolgot jövendőlt, hogy Sigmond azon esztendőben meg ko-

ronáztatik, és 23. János a conciliumból, vagy gyülekezetből dicsőségesen tér vissza. Edgyik sem tölt bé; Pétert egész Constántia nevette. Az okosságnak kettős homloka vagyon, sokat lát, de nem mindent; valaki későn itil, ritkán csalatik. Valamely ló a számárt csúfolta, hogy hasatt körme vagyon, és hogy a terh alatt alig mász elébb elébb. De meg felelt a számár: Néked, ugy mond, egész körmöd vagyon, hamarébb jársz, de gyakrabban botolsz. Záp tojásnak záp fiai; tudatlan agyvelőnek hirtelen, gondolatlan iteleti; tarcsd függőben elmédet; a dolgoknak végére, s ki menetelére vigyázz. Sándor király halálát köz hirrel folytatták. Némely orátorok Athenás várossát hadakozásra ingerlik, gerjesztik. Phocion azt javallya, mennyenek azon hirnek végére valósággal; mert ha ma Sándor, még hólnap, hólnap után is meg hólt (!). Az igaz okosság ugyanossan siet, hirtelen nem jövendöl, az dolgok ki menetelétől vár. A' persák minék előtte az athénásbéliekkel harcizoltak volna, győzedelmek emlékezetire márvány oszlopot állattak; de az athénásbéliektől meg veretett mind magok, oszlopok csúffá lett, és ellenségek örökös dicsiretének jelévé.

HETEDIK RÉSZ.

Az előljáráó dolgokból elébb meg lásd mi következik.

Ha az miből valami következhetnék, meg engedted, az mi következik is megh engedted. Ne hirtelenkedgyél, hogy az Prygiabéliekkel késő ne légyen okoskodnod. A' tanács jövendők szeme. A' világi jóknak perspectiváit a' szorgalmatosság által mindenkor jövendőre igazgasd. A szorgalmatos gondviselés a' jelen valókbán a' mi következik, az jövendőkben az jelenvalókban lévő valókat szemléli. *A' ravasz láttya a veszedelmet, és el rejtezik, az edgyügyü hirtelenkedik, vetemedik, el vész.* Nyárban egy bak meg szomjúhozván, igen meredek patakra bocsátkozék, és viszzá nem mehetvén kiált, segítse valaki; meg felel a róka: Ha, ugy mond, annyi esz volna fejedben, mennyi szőr az álladon, ide nem vetődtél volna, minék előtte a viszzá meneteled felől nem gondolkodnál. De mégis okosabb volt a kecske a baknál, ki midőn meredek kő szikla oldalon legelne, meg látván a farkas, mond néki: Szály le onnét, itt alatt sokkal kövérebb, sirosabb föld vagyon. Felele a' kecske: Tennen magad, nem magam táplálására van gondod farkas. Az okos kecske még előre meg látta, hogy veszedelem követi, nem engedett a' farkas hivatallyának. *Az elmés meg látván a' rozszat el vonzza magát.* A' Gondviselés nem vak. *A' kisdéd által mégyen, s el veszi magát.*

A Gondviselés, mind elébb mondám, nem vak, végre néz, mindenre vigyáz. Mindenek gyalazattyára vólt ama gondviselő Fábíus késedelmessége, ki még a szót is kimilve osztogatta, mindenre vigyázott. Eggedül Hannibál félt Fábíustól, hegyen függő fölhőnek tartotta az égbi háborúkat, még a' fölhőkbi ki ismérte. Óva cselekedgyél, a farkassal veremtől, és az ölyvvel a törtől fély. Pronaeát két homlokka-
kal irják, hogy mindent lászon. A' mely ország eör állójának Pro-
naea úti társa, bátrann, s jól hajózik, szövétneke van, ki mindent
világosit. Mágnes kője van, ki merre kellyen menni — meg mu-
tattya; meg lásd mit csinálsz, *végre nézz.*

NYOLCZADIK RÉSZ.

Kiki maga fundamentomával mint oszlop erősebb.

A' szerencse némellyektől óceánus tenger leányának nevezte-
tik, talám az álhatatos tenger álhatatlanságárúl. Álhatatlan magzat
az álhatatlanság önnön maga. Golyóbison áll, kivel egyaránt fel, s
alá forgandó. — Severus császár házi szerencséje (mely aranyból
öntetett szerencse bálvánnya) fiai között úgy hagyatott, hogy nálok
való szállása minden nap változzék. A' szerencse felettébb lédzengő;
bizontalansága legh bizonyossabb napról napra változik: az ki nap
keletkor boldogh, nap nyugotkor boldogtalan vólt. Ne hidgy vidám-
ságának, ne bizzáz hizelkedéséhez. Legh jobb szerencsének hidgy
leg kevesebbet; álhatatlan; de mégis eggyik másiknál álhatatla-
nabb; edgyiknek erősebb fundámentoma lévén. Minémü az fundá-
mentum ereje, olyan az épület állandósága; a' szerencse is hasonló.
Senki szerencséje fundámentománál nem erősebb. Kérdezték vala-
mikor egy udvari embertől; micsoda úton, módon mehet nagy tisztre
valaki az országban? Azt felelte: hogy edgy néhány képpen szokták
a' tiszteket osztani. Némellyek nevek, némellyek nemek után men-
nek elől, mert az kik udvarnál arra segítik, vagy nevek nagy, vagy
nemzetek. Némellyek kövér teli erszény által, némellyek vádalkozás,
fondorlás által, másokat a nyereségből ki vetvén, ki tudván, ásván
tisztkeből. Némellyek törvényes hivatal által, némellyek, mások akár
mint ért vagy szerzett halálával. Meg lásd melyik oszlophoz támasz-
kodol, ha merő, állandó, erőssen állasz. Mely állandó- s erős pátro-
nusod szerencséje, olyan a' te szerencsed is. Megtanúllya minden
udvari, úton járó, maga oszlopánál senki nem erősebb.

KILENCZEDIK RÉSZ.

Olykor különböző eszközök azon végre igen jól szolgálnak.

Nem tudom az udvari tudományoknak nem elsőbb részee az tettetés, nem az, kivel a' vigyázatlan meg csalatik, hanem az, kivel a' ki jól vigyáz, következő veszedelmeket meg előzhet. Nem illik udvari emberhez, szívét elméjét mindenek előtt táva, nyitva tartani. Igyekezeted rejtékben titokban légyen, hogy az ellenség fel ne fordíthassa. Kivánságidot tessed ha nagy dologra igyekezel, az miket láttál, mint ha nem láttad volna, az miket hallottál, mint ha nem hallottad volna. Veled ellenkező félnek reménsége gyakran meg csalatik, ha eszében vészi, hogy az miket ő forral, nálad tudva vannak. Ugyanis ha titoknak véli, arra nem fokađ, hogy álnoksággal, vagy viszszás igyekezettel meg csallyon. Szükséges az udvari embernek tanácsit titokban tartani, sőt ha lehet cselekedetit is; valamit leg inkább cselekszik, legh kevesbé cselekedgye, kivel magát mind békeségben, mind háborúságban nagyon segítheti. Gyakrán véghez mégyen kép mutatással, az mi fegyverrel véghez nem mehet, és különböző úton végét érhetni a dolognak, kit nem lehetne nyilván véghez vinni. Ezent bizonyították számtalan hadi stratagémák, vagy fortélyok, midőn a vezér emberek azt követik, kiről ellenségek ingyen sem tud gondolkodni. Epáminondas, midőn ellensége lovas sereginek harcza vagy ütközeti felől vélekednék, nagy port ütött, és hertelenséggel ellensége táborának hátullyában kapott. Néha tettetit szaladását, hogy azáltal ellenségét lesre vihesse. Igy cselekedtek az párthusok Crassus ellen, így Cyrus Tomyris ellen. Sokszor veszedelemnek vagy veszteségnek tettetése, győzedelmet szerzett. Mert Titus Licinius, midőn az harc után vitézít el temettette volna, és más nap ellensége, magok felekezetiből álló több holt testet tanált volna, el szaladt. Tyentánus ellenségétől keményen meg szállatván, és szorongattatván, bizonyos számú férfiakat, aszszony állatokat küldött ki az ellenség táborában, kik azt mondanák, és hirdetnék, hogy *a' városban igen rosszúl vagygon a' dolog, ki miatt ellenségektől is kénszerítettik életet kérni.* Kit halván az ellenség, és gondolattját nyert pörnek tartván, meg bátorodtanak és elébbi keménységekben alább hattanak. Tyentánus az városban ezer tehenet szedetett öszve, merőn vászonban varratta, szarvokra kaszát kötöztetett, farkokra szurkos szalmát köttetett; egy szóval tüzes sárkány ábrázatban öltöztette. Legh sötétebb étczaka vitézi közül eöt ezeret rendelt, kik a' szalmát ellenségek tábora közepén meg gyújtanák. Véghez ment. Az egész tábornak eszt vesz.

tette, el széllyesztette, meg verte, és hetven várost vett meg. Hadi vezérek sátora fölben illendő Mauritius saxoniai fejedelem czimere: *czethal a' tengerben a' ki eleiben vetett edényekkel jádeződik, fölben irva: ilyen mesterségekkel.* Meg csallya ugyanis az hajós az czethalat, midőn az hajók veszedelemben forganak: mert meddig az czethal az edények fel hányogtatásában foglallya magát, az hajós békével jár mellette. Ellenséget álnoksággal kell megh fogni, különböző módokon, útakon csalni. Gyakrann különböző eszközök, és módok azon végre legh jobban szolgálnek.

TIZEDIK RÉSZ.

Valaki álnokságotat isméri, annál hiteled nincsen.

Az udvari álnokság, okosságnak majma, álорczával fedezett tekintetes elme. Világ előtt bölcseség, Isten előtt bolondság. Ezt kik tudgyák gyors elméjüeknek mondatnak, álnokság kovácsi, csalárdság mesteri: tettetni jók, képmutatni elmések, históriákból, vagy példák-ból csalárd hiúzkod, mesékből Árgusok, mindenütt száz szemük; hárm-as lelkű Antaeusok; kétféjű hidrák; három szívű Perionok, róka s oroszlán bőrben öltözött Machianellusok, (így!) titkon mást suttogó, nyilván mást kiáltó rettentő vázok, kit nem csálnak meg? Madarász annyi tört, horgot, vadász annyi hálót nem vetett. Ha valamikor mostani időben bizonyodik Pétrácha (így!) mondása. *Az csalárdságok mesterit újjal mutogattyák; a ki jobban tud csalni az okosabb.* Mondván Lysanderrel: *valahol az oroszlán bőr nem használ, róka bőrrel hozzá.* Tiberiushoz hasonlók, ki minden indulatit szándékit el titkolt: az mit kívánt nem mondotta, beszédével akarattya ellenkezett. Az mire vágyott gyalázta, az kit útált ölelte, ok nélkül megh haragút, harag nélkül fel indúlt, úgy sanyargatta barátit, mint ellenségit; azt akarván: hogy az fejedelem természetit senki ne ismérje. De mit nyert véle? Tiberiusnak senki nem hitt, igaz baráttya senki nem vólt; mindenek gyűlölségében el egett szegény udvari heős. Na néked szegény udvari, minden álnokságotat tudgyuk, nem hiszünk. Az hit, és annak tudományya, nem ülnek egy székben. Róka vagy lyukaid vannak, — *elmédnek barlangi; félek. Embernek orczája, szeme, homloka gyakrán hazúd, nem bizom.* Álnokságod, ravaszságod mesterem arra tanított, hogy ne bizzam. — Amazt követem; *már bizonyos ez után senkinek nem hiszek; elég hogy egyszer meg csalattam.* Valaki egyszer a' tengeren hajó-törést szenved, nem igen gyakorollya; mint kinek a' kása meg égeti száját,

a' tarlaját is fújja. Fánn ülő kakasnak köszön egy róka, kérdi: nem hallotta é az állatok között végezett békeséget? a' kakas tagadgya; mond a' róka, úgy vagyon ne fély, jer közelebb; a' kakas nyakát ki nyújtván, mi dolog ugymond? két agarat látok erre felé futni: a' róka meg ijed: villog, meg futamodik: a' kakas utánna kiált, megály róka, megály, hova sietcz, hiszem békeség van: mond a' róka kételkedem benne, van e az ebeknek hirével. Elmés kakas nem hitt a' rókának; ravasságát ravasszággal jádzottatá meg, szeget szeggel. Álnoknak, ravasznak hitele nincsen. Az hamis udvari el mégyen térdre esik, meg ölel, kezed lábad csókollya, mindenben szolgál, csizmádat is le vonsza, meg törli: ne hidgy néki, gondold Jóáb is mint ölelt, csókolt, forgasd elmédben Júdás álnok simogatásit. Jádzik az udvari madarász, csak ne hidgy néki, meg nem jádzottat; ha mit vall, tagadásra, ha mit tagad vallásra magyarázd. Igír, fogad, semmit ne remély; meg nem csal, sőt inkább te csalod meg ha nem. hiszesz néki. De ha valamint téged is ravasznak hiszen? jó dolog; szivednek minden rejtékit, ránczaid simicsd ki; elméd szájjaddal edgyezzen, erkölcsöd edgyügyü egyenes légyen, homlokod ne ránczold. Mondgy igazat meg csalod a' csalárdot, ki téged magáról itil, mindent viszsára magyarázzván, törben esik. Cythera és tört hegedű légyen czi-meretek, feliben írva: *Hitt vagy hitel nélkül lehetetlen tetczeni.* A' ravasz el hitette magával, hogy eő tetczik, de nem tetczik; ha tetczeni akarsz, hiteled légyen, az viszi véghez, hogy tetczél (így!).

PHYSIKÁBÓL.

ELSŐ RÉSZ.

Vezér nélkül az ország meg nem álhat.

Az fényes napot, vagy verőfényt, Cléantes lámpássával világo-sitanám, ha egy országlásban történhető, vagy történni szokott fogyatkozásokat akarnék elől számlálni. Vezér nélkül egy ország sem áll meg mindenek itileti szerént; az meg tapasztalt igasság, valóság. Egy ország Plutárchus tanítása szerént tagokból álló test. Ott van a' test, a' hol a' feő, a' hon az lélek: a feő, és a' lélek legh felsőbb, legh nagyobb hatalom; a' test feő nélkül, ország vezér nélkül; test lélek nélkül, ország fejedelem nélkül; monárka nélkül való hatalom, birodalom. A test lélek, és feő nélkül holt-eleven, sőt meg holt, porrá lesz. Úgy fejedelem nélkül az ország is lassan lassan porrá válik:

tanálkozzék leg kisebb árutatás, a' por meg gyúlad, füstben mégyen. *Valahol vezér nincsen, el vész a' nép.* Salamon mondása: söt mint a' fák levele, akár mely lágy meleg szél miatt is le hull; és mint valamely sűrű habok között lebegő, s ingadozó hajócska kormányos nélkül el merül.

MÁSODIK RÉSZ.

Hatalom alatt lévő birodalom: edgy lélek, edgy fejedelem legh jobb monárchia.

Edgy hit, egy törvény, egy király a' természetnek vezérlése szerént is. Dicsírtessék a' démocrátia és áristocrátia, de az monárchia tulajdonsága szerént fellyebb haladgya, övé a' nyereség. Az mennyei karoknak feő vezére s alkottója csak edgy. A' nap az égen csak egyedül uralkodik. Ámbár szály a' tenger mélységére; minden féle kútak és folyó vizek takarodnak belé, mint haza; és a' tengernek mint úroknak, fejedelmeknek adó fizetői. Ugyan is az *vizek, népek, nemzetek, és nyelvek* jelenségi. Azért edgy fejedelme, egy feje légyen minden birodalomnak, ha két feje vagyon, rettentő váz; ha feje három, Cerberus: ha pedig hét(!) feje vagyon hidra. Hát mikor a' fejedelmek atyafiasok, s barátosok? Julius császár és Pompéjus olyanok voltak, de az irigység, egyenlőség egyben vesztvén őket, ellenségévé tette egy másnak. Romulus, és Rémus, egy anyának méhében el fértek, egy országban el nem fértek. Bölesen mondotta Prudentius: Az legh nagyobb, *az mi tellyes erővel edgy.* Nem jó egy háznál sok gazda, egy seregnél sok hadnagy, egy hajóban több kormányos, egy kalastromban több guárdián; sok ágár között a nyúl, sok bába között el vész a' gyermek. Cseh országai János király egy rétét iratott, annak közepében egy ökröt, feliben írva: *Senkit ide nem eresztek.*

HARMADIK RÉSZ.

Semmit se kérj valamire, ha igen nagy szükséged nincsen.

Valaki adománt kér, lánczot, békót kíván, kivel meg köttessék. Ajándékkal kötelesteteni annyit téssen, mint lánczal kötve hurezol-tatni. Valaki sokat kér, nem szabad magával; keményen lánczolva, kötve vagyon. Innét származik amaz mindennapi ajánlás: *Kegyelmednek úgy mond köteles szolgája, méltatlan haszontalan jobbágya.* Kötve vagy, gyakran akaratom ellen vondoztatol: pátientia, türd békével. Kötelet kívántál, kedvet tölt. Más nagy ros is vagyon a'

kérésben: úgy mint az nem adás. Sokszor komor ábrázattal, üressen térsz viszsza, és mint szokták mondani hoszszú orral. De talám választott mesterséggel élsz a' kérdésben? Elmét elmével jádzottatnak, előznek. Úgy járt egy pap úr, ki akkori pápa közel való attyafiának segítsége által cardináltságra, veress süvegre vágyván, ezüst mosdóban zöld és éretlen cseresznyével kedveskedett néki. Az mosdó körülettire iméz szókat iratta: Az te napod sugári által meg érik, meg pirul. Kire válaszul azt vette: hogy *nehezen pirul, mert nagy árnyékban vagyon, sok nagyobb emberek miatt homályban és a' nap sugári nem érhetik.* Nyomorúlt pap úrnak cseresznyéje zölden maratt, orcája meg pirúlt. Veszedelmes kérni: magának ember ritkán kérjen, másnak ritkábban; mer a' fejedelmek ha mit adnak is, minden jó akarattyokat, az kérők mellett törekedőknek tulajdonittják. A' fejedelmet inkább egészben tarsd magadnak, ki ne mericsd másokért, jó akarattyának, adományának forrását. Kiből ha magadnak merítesz, óva cselekedgyél, ritkán, egyenessen, nyilván csak szükségedet jelentve. Midőn kérsz is, idejét meg válaszd; sem mikor igen víg — sem mikor igen foglalatos. Ha kérni kell is, óva kérj ne lássék parancsolatnak. Egy szóval okosan kérj, és minek előtte kérnél, kérni tanulj, nagy mesterség kérni.

NEGYEDIK RÉSZ.

Minden hatalom csak Istentől vagyon.

Eönnön maga Isten mondása: eörök igasságh. Így szóll az meg testesült igasságnak követe által Isten. Ki ne hallya, Isten maga szóll? *Tehát hallyátok királyok, és ércsétek tellyes föld határinak birái, tanullyátok meg, hajcsátok ide füleiteket ti, kik az sokasággal birtok és a' nemzetségek seregiben tetczetek magatoknak: mert hatalom adutt nektek az Úrtól, és erő az Magosságbéltül. Hallyad Nabugodonor: te királyok királya vagy, és az egeknek Istene adott országot néked. Nincsen hatalom, csak Istentül; valamik vannak Isten rendeléséből vannak. Hallyátok vezérek, Isten küldött benneteket. Hallyátok fejedelmek: ország szolgálai vattok, Istennek hely tartói, azért mondta, Istenek vagytok, az Istenek Istenétől. Mindenhatók az országban, Mindenhatótül az Égben; attól minden erő s hatalom: általla mindenek; nála nélkül semmi az ki minden. Eduárdus hatodik ángliai király Istennek három újján függő világ feliben iratta: *Isten nélkül semmi.* Bizony semmi; Isten erejével óltalmaztatik a' korona, tartatik az ország; ezt pedig jelenti 4. dik scotiai Jakab király zöld füből álló koronája. Középbén amaz kimondhatatlan név Jéhova, feliben írva:*

az te erődben, tompa, életlen kard, melyet az Magosságbélinek ereje nem élesített, gyenge, erőtlen kópia, kit az Magosságbélinek jobb keze nem hajt; lágy pais, kit Istennek karja nem keményített. Dávid gyermek vólt; philistaeus ember vólt. Dávid legh kissebb; philistaeus hat könyökkel és egy araszszal magosabb. Dávid gyöngé pásztor; philistaeus gyermekségétől fogvást hadakozó férfi. Dávid pásztor módra öltözött, philistaeus rettenetes fegyver derekas. Dávid botra támaszkodva, philistaeus pallosra. Dávid parittyával, philistaeus dárdával. Dávid az Úrban, philistaeus paissal; Isten mégis Dávid kezében adta. Philistaeusnak parittyából kővel homlokát tanállya, inárúl le üti, arczal esik; kardgyát ki vonzza, fejét vészi; dögét az földi okatlan állatoknak és égi madaraknak eledelül ott hadgya: hogy tudná az egész föld, hogy vagyon Isten Izraélben és ismérje meg az egész gyülekezet; hogy nem karddal, sem dárdával nem szabadított az Úr. Ezt jelentette Childericus utólsó francziai király, midőn két lilium szál köziben fenn álló pallos hegyében tett koronát iratott; feliben imez szókat: *Isten tanácsával erőss*. Ugyanis nem fegyver, hanem Isten akarattya; nem Márs paissa fegyver dereka, hanem Istennek mindenható karja őrzi s tartya meg az országot. Rudolphusnak sóhajtása vólt, *mint Isten akarja*. Czimere napra néző s azt ohajtó sass vólt; feliben írva: *Az ország és birodalomnak ereje Istentől vagyon*. (Bo-réás szél, és hóld török czimere között.)

ÖTÖDIK RÉSZ.

Az fejedelem minden hatalmát szolgálainak ne adgya.

Vonnya meg Isten magát a' munkálkodástól; nem lészen Isten: a' fejedelem tegye le hatalmát, nem lészen fejedelem. A' szolga fűgjön fejedelmétől, nem a' fejedelem szolgájától, ha uralni nem akarja; azért fejedelem, hogy igazgasson. Király a' ki parancsol, nem az, a' kit csak korona ékesített. A' király meg engedte valakinek hogy parancsollyon? Királlyá tette. Az országnak minden dolgait szolgákra bízni annyit téssen, mint magának urokat választani. Új napok a tellyes hatalomnak szolgálái, félyetek fejedelmek! hogy mikor az új napokat többen imádgják, ti el ne enyészszetek. Magatokat, és az országot egészszen szolgákra bízátok? Magatokat, és az országot el adtátok, el vesztettétek. Diocletíanus talám magán tanúlt, midőn azt mondta: *hogy semmi sem nehezebb, mint jól parancsolni; — fejeket hárman négyen öszve ütök, és edgyező tanácsból a' császárt meg fogják: csak azt mondják néki, a' mit helyben kell hadni. A' császár, ki házá-*

ban zárkozik, igazat nem tud. Kénszerítettetik csak azt tudni a' miket eők mondanak: Birákat csinál a' kiket nem kellene. A' kiket meg kellene marasztani ki túdgya. Egy szóval a nagy jámbor fejedelmet árrúba bocsáttyák, el adgyák. Az hamis udvariaknak orgonájok vagy, ezt verik a szolgák, midőn a király dolgaitul szűnik. Jer lássuk renddel az orgona sipjait. Fogyatni kell, húzni vonni dúlni fellyenek (?); szükség vagy, meg kell lenni; vagyon módom benne. Hatalmas felséges uraság birodalom ezt halljátok. Igen tetezik vérbirság; kénszerítettessenek nem merik. Nem értik, egy feő. Ti nem magatoknak. Hajes reá, ők lássák; magános haszon nyereség. Ganéjból is arany, barátság az lakoskodók szerencséje. Leg nagyobb igazság tulajdonság, vissza vonások magva. Galambbal veszekedni; fejedelem nem vár, nem függ a' törvéntül. Szemre hányás földhöz verni. A' király felség ellen vétet. Perek okai, hálói, hogy éllyenek, legyennek. Aszszony emberek hatalma, birodalma, pénz királyné; vallás vagy religio örvével, színe alatt. Oszlasd azonban, és mindenkor; lehetett, lehet edgyes egyenetlenség. Kéncshez értékhez követség. *Mennyit mondtál kevés szóval, meg érti az okos.* Vak az, a' ki a' rosta által nem lát. Félt az ilyen musikától halhatatlan emlékezetű 4. dik Károly császár, hogy el ne vesztenék; ma parancsolt, vezérelt, igazgatott; élt hatalmával, mások hitihez nem bizott, mások szájával nem evett, mások fülével nem hallott. Sokat magának véghez vinni császári tulajdonság. Arnestustól tanult; azért Francia, Német, Olasz országban gyakran maga bément, a' fejedelmek között való zavaros perczeket, háborúságokat eligazította, le csendesítette. Egész Cseh-országot egy néhánszor keresztül, s végig járta: mindeneket meg vizsgált. Tanácsokat, alsó felső tiszteket, birákat, a' szegények panaszit mindenütt hallatlan kegyességgel halgatta. Történt valamikor, hogy déltől fogva nap nyugottig, vagy szállatig azon helyben, vagy piarezon éhen, szomjúhan tanálatnék az császár. Tanulhatnak ettől a' fejedelemtől az fejedelmek, császártól az császárok, mint kellyen országolni, munkálkodni, és nem minden hatalmokat szolgálkra bizni.

HATODIK RÉSZ.

Az erő, és tehetség közép iránt légyen, és csak utólsó szükségben kell igen élni vele.

Valami erőszakkal lesz, nem örökös, nem is állandó: az mi mértékletes, tartós. A' tengernek sem partjához közel nem jó, sem mélyére nem jó verekedni; meg mértékli vitorlát, valaki bátran akar

hajókázni, hogy közép úton járhasson. *Valakik böldegultak, közép úton jártak.* Dedalus erre intette Icarust. Kettő között repüllyön. Erre Phaëtont Phaebus. *Közép úton békével jársz*: sem alább, sem fellebb. Ez minden okosok iteleti, egész bölcseségnek gyökere. Solon mondása: *Semmit ne igen, minden dologban mód vagyon; okkal s módal.* Cleobolus tanítása szerint, okosság nem túnyaság, embernek igyekezetit meg mértékleni. Akár mely kicsin munka is elég ha véghez mégyen, nagy alkotmányokat kicsin erővel emelni mesterség. Az okosság tisztí módgyát lel, hogy leg kisebb erővel leg nagyobb dolgot vihessen véghez. Mi szükség a' tengernek veszedelmes közepén evezni, ha partyához közelítve is azon véget érhetez. Legjobb izú hús a ki nem drága: leg job izú hal, a ki nem hal. Leg gyönyörűsége-seb az víz mellett való sétálás; leg bátorságosabb a parthoz közel való hajókázás. Philoxenus vélekedése szerint. Ha Robertus Málatastá velenozei herczeg így hajókázott volna, munkái után hideg lelésben, hideg-lelése után koporsóban idétlenül nem szállott volna. *A' ki sokat akar enni keveset egyék.* Ha sokat akarsz az országnak szolgálni, keveset szolgálj. Az országnak többet használ a' ki legh kisebb erővel leg nagyobb dolgot viszen véghez, mint a' ki legnagyobb erővel leg kisebb dolgot; erejét továbbra tarttya, idejét nehezebbekre halaszttya; észszel többet győz a' vénség, mint a' vigyázatlan iffúság erővel: mind azonáltal valahol a' szükség úgy hozza, nem kell az erőt kimilni. Az áldott mértékletességnek czimere légyen edgy vadásznak kéz ijja, és abban vésvé: *sem a' keménység, sem a' lágyságh nem tetczik.* Akár mi is kimilve tartós. Tarcsd meg a' drága mértékletességet.

HETEDIK RÉSZ.

Senki magát a' fejedelem alkotmányának igazában nem mondhattya, mint a' ki semmiből emelkedett.

A teremtett állat nem munkálkodhatik semmiből, csak Istentől lehet; és ez amaz legh felsőbb hatalom, melyből a' teremtett állat semmiből alkotatik. Arra, hogy légyen, semmiből égh lészen, világosság, nap, hóld, csillag lészen. Arra, hogy légyen, semmiből tűz, levegő, ég, víz, föld lészen. Arra hogy légyen, semmiből zöld fű, virág, leveles fa, hal és madár lészen. Így lehet az Istentől, ki egyedül a' semminek Ura. Valami Isten kívül vagyon, *semmiből valamire.* Isten kezéből származott, hogy az nagy Teremtőnek dicsősége, a' teremtett állat gyengeségének jele légyen. Ha Isten az árnyéket hintegethetné, a' világ fejedelmét annak hinám. Árnyék Istenek, földi Istenek amaz

mondás szerint: *Én mondtam Istenek vadtok.* Kiknek is vagyon valami árnyékos alkotó, vagy teremtő hatalmok: minémü Istenek, olyan Teremtők. Alkalmatos szolgálkat vesznek elő semmiből, az által hogy légyen. Oly értelemre és alkalmatosságra segítik, mely magokban nincsen; és ez a' királyi hatalomnak mely nagy jelensége, úgy néked az ki így alkottatol, nagy böstelenséged bizonsága. Kissebb gyalázattal maradtál volna othon, mint nyilván fényeskedel. Előmentél, böcsültetel mindenektől; de a' mi benned látzók nem tiéd, hanem a' fejedelemé. A fejedelem hatalma imádtatik benned, nem a te méltóságod. Nabugodonozor bálvánnya vagy, ki felől vagy csak a' gyermekek is szivekben mondgyák: *Nem imádnunk,* mikor földig hajolva imádnak is téged. Ez minden teremtett állatnak és alkotmányának tulajdonsága, kiben mikor az Teremtő hatalma leg fellyebb imádtatik, teremtett állatnak legh nagyobb böstelensége abból származik.

NYOLCZADIK RÉSZ.

Meg kell látni, az végnek jó vólta érdemesé kedvedre.

Jordán hegye Ursinus Máthé czimere csillag, czirkalom, mágnes kő, és számvető könyv; feliben írva: *Edgyet néz.* A' hajós tudni illik az Égben Cinnosurára az Cinnosúra nevű csillagra néz. A' geométra kerekének közepére. Chronoscopus a' tengerre. Szán vévő kék írásra vigyáz a' könyvben. Minden okos cselekedetének a' végére néz; kiről szokták mondani: *Valamit cselekszel, okosan cselekedd, és végére tekéncs.* A hajós csillag után igazgattyá úttját. Az okos eszköztét dolgainak végéhez alkalmaztattya. A' régiek valamely jól végezett dolgot, ép hajóhoz hasonlítottak, hogy mint annak egyik vége másiktól; úgy az dolognak elei végére czéloz. Az okosnak szükség előre vigyázni, *hogy dolgát meg ne bánnya, magát meg ne bánca.* Sz. Ambrusnak bölcs mondása, az értelemnek, vagy észnek két nemes úti társa szokott lenni: *úgy mint az okosság, és Gondviselés,* ki jövendőkre való, sőt végre, és végében néz, miért akar halasztani, eszében vészi, hogy közönséges halacsának arany hegyet ne vessen. Az okosság edgyikét másiktól szedegeti. Az eszköztét végével, végét az eszköztét egyben veti. Valami testben a' szem, az a' lélek, az az értelem, és okosság. *Bölcsnek szemei fejében vannak.* Salamon mondása szerint; ki azt hijja főnek az mi az dolognak is feje. Fellyebb még irt Salamon mondását Kajetánus így magyarázza. Az bölcsnek szemei fejét láttyák, azaz dolgoknak kezdetit, ki egyszer s mind vége is. A' bölcs erre vigyáz, és végre czélozó eszköztétre: kiből az okosság leg inkább

ki tetczik. A bolondnak lábaiban szemei, dolognak fejét eleit nem láttya, vak tők a' feje, midőn dolgát véghez vitte lábaiban néz; láttya, későn bánnya meg. Régi magyar mondás: Bolondnak fa pénz is jó, ha elveszti sem bánkodik utánna. Amphysbénát követi: mely oktalan állatnak feje homlokában; feje farkában vagyon, feliben illik: *Feje végében*. Dolgaidnak végét Árgushnál is több szemmel nézzed, vigyázd; hogy azoknak mint egy terhes hegyei nevetségre méltó csúfos egerecskét ne szüllyenek.

KILENCZEDIK RÉSZ.

Az vezér ember több helyt ne foglallyon: csak az mennyit meg őrizhet.

Az erő felett való bátorság haszontalan, semmi; meg tanulhatni amaz régi példából, mikor tudni illik az kevély Hóld, Titán neve alatt világ királynéává, és aszszonyává kívánt lenni az égi csillagok seregének segítségével; de az Naptól meg győzettetvén, örök setétségre itiltetett. *Semmit nem jó erő felett kezdeni*. Több helytet ne foglallyon akárki is, csak a' mennyit meg őrizhet. Hát megett hadni az ellenséget nem kell ugyan; de sok erősséget meg venni, foglalni, látott hallott hadi okossággal ellenkezik. Mert, vagy minden kastélyban sok népet, vagy praesidiomot kell hadnod, vagy el kell rontanod mivel az meg oszlott, és szakadozott erő, egyben gyült ellenségnek ritkán álhatott ellene. Az erősség jó, de praesidiom nélkül ellenségedet bátorította, nem rettentí, mert azok nem győzedelemre, s mézárszékre valók. Sok kastély, sok vitézlő nép, sok ember, sok élés, sok pénz. Nem lehet sokáig tartós: következendő képpen oly könnyű kastélyokat venni, mint veszteni; félő az olyan hadi vezér, úgy ne járjon, mint kiről Mythológus emlékezik; ki midőn a' városban, feles tyúkot vitt volna bé szekeren, távul az róka eszében vévén, tanácskozik a' farkassal, mint csalhatnák meg az polgár embert, azt végezik, hogy alkalmatosságát látván a' farkas kapjonn belé a parasztember lovában: ellenben a' róka holtá tevé magát, az út félen fekszik: nyavalyás ember a' rókát hólnak gondolván, mint jó nyereséget fel veti szekere nagy örömmel; a' róka közelítvén a' tyúkokhoz, valahányat el fog benne, elébb áll: kit midőn a paraszt ember kergetne, szekeres lovában a' farkas belé kap, szegény kocsis, *midőn mind kettőt akarja meg segíteni, mind kettőt el veszti*. Valamikor az hadi vezér sok kastélyokban oszlattya népét, és meg riad, meg akarván mindenikét segíteni, félek rajta, mindenikét el ne veszesse, két

szék között a földön ne maradjon. Erejével terhe legyen egyenlő mértékű, vállára többet ne rakjon, csak a' menyit el bir. Hippolitus irott képéről tanúllyon, térdre állott tevérül, ki midőn ereje felett való terhet érez hátán fell nem akar kelni, feliben írva: *Többet magamra nem vészek, csak menyit el birok.*

TIZEDIK RÉSZ.

Nem jó minden tehetséget véghez vinni.

Sokat tehetez, mind véghez ne vidd, mert kevélység. Miló az tölgy fákat is ell hasithatta, meg cselekedte, de az meg hasatt tölgy fa vissza szaladván, kevély lelkét ki ugratta. *Sokat nem tudok*: végére mehetez mindennek, de végére ne meny, mert felettébb való szorgalmatoságnak jele. Sem küszöb, sem bólt, sem piarcz az felettébb való vizsgálóktól nem üress; sok haszontalan kérdéseknek csevegéseknek vége hossza nincsen, kikkel halgatójokat úntattják, fárasztják s csak nem meg süketittik. A' telhetetlen szorgalmatoságot, mint fene lovat meg kell zabolázni, és az mértékletességnek kerekében tartani. Afrus Sz: Ágostontól valamikor kérte: mit csinált Isten a' világ teremtése előtt? Azt felelte: *Poklot készített a felettébb való szorgalmatosoknak.* Sokat tudcz, ki fecsegheted, ki ne fecsegy mindent, mert bolondság; innet amaz fecsegő vagy szapora beszédü Anaximénes felől Theocritus. *Szavai patakok, esze csak egy csepp.* Innet Cátó, baráti számában és gyülekezetében kívánczó fecsegőt be nem fogadott, mondván: *Nem élhetek azzal kinek szája bővebb szivénél.* Innet Lácon, minek utánna egy fülemilét meg mellyesztett vólna, és fejében csak mi velőt sem találna, fel kiált: *Hang vagy fülemile, semmi nem egyéb.* Bölcs Sólon mondása: *a' bolond nem halgathat, és a' fecsegés bolondságnak jele.* Légy tehát mint kevesen phylológus: nem mint sokan lógophylus. *Sokat hallasz?* el hihe- ted, mindent el ne hidgy, nagy leventség. Domitiánus hizelkedőknek füleit adta, mindeneknek hitt: Önnön magok az prókátorok, hivatalyokat, és pereket félben hagyván vádolkodásokra fokadtak. Levent császár leventsége, vólt birodalmának leg nagyobb nehézsége. Ritkán hidgy, szóllyanak olykor veled *az bölcsék is mint a' kigyók.* A' kigyónak Éva könnyen hitt, el vészett; még az kigyók okosságában is lehet csalárdság. *Sokkal birsz?* adhadcz, ne adgy mindent, mert rúttékozás, ne légy feneketlen hordó, kiben a' víz meg nem marad, mert feneke nincsen. Ilyen hordó vólt amaz arragóniai lovas: ki midőn Alphonsus királytól gyakran kérne ajándékot, így

felelt néki: *Ha mindent meg adok az mit kérsz tőlem, előbb meg szegényíttessz, mint meg gazdagítlak.* Egy szóval sokat látez. Itéletet tehetez, mindent ne itily; mert felettébb való becstelen vakmerőség. *Egyedül Isten nem vétkezhetik az itéletben, ki csalhatatlan az ismételben.* Gondold Appellek (!), fély, hogy elől álván azt ne kiálcsa: *Varga ne tovább a' kaptánál.* Ódd magad; Strató néked is azt ne talállya mondani: *Jó kovács az pöröly felett beszélgess.* Egy summába foglalva tekénecs az okosságnak imez alább meg irt táblájában, s azt kövesd.

Nem jó	Cselekedni, vizsgálni, mondani, hinni, adni, itilni.	Mindent az mit	tehetez, tudecz, nem tudecz, hallaszsz, birsz, látez.	Mert	kevélység, felettébb való szemfűlség, bolondság, leventség, tékozlás, vakmerőség.
--------	---	----------------	--	------	---

TIZENEGYEDIK RÉSZ.

Hatalmas fejedelem, kinek sok vitézi vannak; többen hatalmában, vagy tehetségében.

Az tehetségben álló hadak, arany, ezüst bősége. Az okos császárnak több vitézi vannak erszényében, mint mezőben. — Ugyan is, inkább fél az ellenség a' láthatatlan, mint a' látható hadaktól, vagy olyan hadtól, kit nem lát, mint az kit lát; nem mindent mutat meg a' mester tanítványának a' mit tud, sem a' fejedelem a' mit tehet ellenségének. Az hatalom maradgyon függőben, és minden tárházak az vitézlő rend miatt ki ne ürüllyenek. Meg veretik a' had ha üress a' tárház, üress tárház hadat veszt, vert reménség, vert öröm. Gondolatlan romaiak az hadakra egyszer anyit költöttek, vagy inkább vesztegettek; hogy az gombokban, övökben, gyűrűkben való aranyból több nem maradt. Rettegett az egész város, szerencsését egy koczkára vetette, ki csak nem vakot hozott. Minden erejek egy táborban szorúlt. Lefekütt volna Roma, ha a' tábort mostoha szerencse meg verte volna. Az okos fejedelmek táborostól magokat egy szerencsére nem vetik. Mind a' dolgot, mind a' reménséget tárházban hadgyák függőben. Ha veszedelem fenyegeti, tehetségekben vagyon erejeket segítségkekre fordítani. Igy rövid üdő alatt hetven ezer embert gyűjtött a

seythák ellen Dárius. Így háromszáz ezeret erótóbéliek ellen sybáriták fő vezére. Egy két hólnap alatt Valenstain Morvában huszonhárom ezeret Znóyma várossában. Ura felől szolgálja homályossan így szólván: *A' téglák alatt sok bagoly hever: bagoly czimerű pénzeket értvén rajta. Jeles nevezet! Mint a' téglák alatt setétben a' bagoly, úgy ura pénze rejtekében vólt. A' bagoly Pallás madara: fegyverben öltözött Pallás hadi fő vezér; szerencsés fejedelmek, kiknek ilyen baglyai vannak a' téglák alatt, azaz tárházának rejtékiben. Kiket valamikor a' szükség kívánnya, mezőben szállithat, és Pallásnak őrzőit többitheti.*

TIZENKETTEDIK RÉSZ.

Mindenek kezdettől fügnek; a' kezdet ha kicsin is, meg ne vesd.

A kezdet mértéke kicsiny, hatalma leg nagyobb: Aristoteles tanítása szerint: *Kicsinyen születik, elébb elébb menvén gazdagodik, és magához vett sok vizeket viszen a' folyó viz. A' mely bikától most félsz, bornyú korában simogattad, a' mely fának árnyékában nyugszol, veszsző vólt.* Leg kissebb dolognak is kezdetit meg ne vesd, valami abból következik legnagyobb, vagy kár, vagy nyereség. Kezdetül függ minden. A' dolgoknak eleire vigyázz, ha annál kissebb is. A vétek elein kicsin, idővel nagy, végtére legh nagyobb. Két felé nyílt útnak nem nagy közü vagyon, hova tovább terjed, és nagy közre széllyed. Kezdeti három arasz alig vólt. Közepi egy mért földnél is tovább terjed. Kezdetre vigyázz, kitől mint fundamentomtól függ az jó nevelés. Az iffiak szive ny edény: valaminémű szagot véssen elsőbbben, sokáig meg tarttya. Ezt jól tudta franczai Lajos király: addig soha le nem fekütt vagy nyugodott, meddig fiait maga eleiben nem hivatván, a' fejedelmek dicsiretes mondásit, és cselekedetit előttök el nem beszéllené, hogy követnék, visszáját pedig távoztatnák. *Nagy dolog embernek valamihez szokni gyermekségétől fogva.* Ha valamikor az nevelésnek ideje látczott, ki tetczett amaz egy testvér Venceslaus és Boleslaus atyafiakban. Edgyikét áhitatos Ludmilla, másikat istentelen Dráhomira nevelte; edgyik áhitatos, másik istentelen vólt; edgyik szelid, másik kegyetlen; edgyik emberség tudó, másik vad. Mit nem cselekedett istentelen Boleslaus? a' szentelenség maga szégyenli. Dráhomira nyomát követvén (kinek keze által Ludmilla sokad magával el esett), Venceslaust, maga tulajdon attyafiát meg ölte, Isten, s emberek törvényét meg szegte. De nem maratt üressen, és büntetlen Dráhomira lator nevelése; sem Boleslaus gyilkossága és szentség-törése: Dráhomirát a' föld szekerestől el nyelte;

Boleslaust atyafia vére annyira el undokította, hogy annak mocskát semmi le nem moshattya. Meg látezik az falon istentelen gyilkosságának örök bizonyosága. Így edgyek tudni illik a' véghez kezdetivel; elei végével. Kezdetűl függ minden: kezdetre vigyázz, ha jó végét akarod várni.

TIZENHARMADIK RÉSZ.

Egyik országnak romlása; másiknak eredeti.

Tizenkettődik Lajos királynak czimere fellegh, éghi jel vólt, föliben irva: Ecclypsisek, az az nap, és hóld fogyatkozási között támodok. A' király tudniillik az ország örökösse Károly halálával, mint valami nap fogyatkozásával kérkedik, hogy az országnak világosságát érte, mint a' csillag ecclypsisek között. Ezt én országokra illetem. Támadnak országok szomszéd országok fodtával. Újjak támadnak, mert a' régiek ell esnek; ezek romlása amazok épületi. Az országok hajók, a' fejedelmek kormány tartó hajós mesterek: törött hajó deszkáiból újjat építnek. Phaenix madarak az országok; meg égh a' phaenix, de meg nem hal; mert hólt eleven hamvából úy phaenix támad. Trója meg ég, amaz leg szebb városoknak feje; és Trójának birodalma füstben mégyen; de imé meg égett hamvából úy phaenix madarak támadnak. Trójabéliek maradéki, meg marad kegyes Aenéás. Ell esett kevély Trója; kinek esetétűl Aenéás meg rémulvén, fel költ ki szaladott. Mácédoniában érkezett, onnét Siciliában, Siciliából Laurétom földére, kinek úy Trója nevet adott; az után Lávinium várossát építette; utánna Nándorfejevárat; végtére világ fejét Romát. Oh Roma! Nagy birodalom, imé Trója tüzei világoskodtak előtted, Trójának vesztére, néked életedre. — Trója tüze vólt amaz meg gyúlladott hajnal csillag, ki az romai birodalomnak legh fényesebb napját jelentette; ugyanis edgyik birodalomnak gyászos temetése: másiknak örvendetes születése. Más ország romlásával épült birodalom föliben irok, hólt ökörből származott méheket ilyen szókkal. *Másnak halálával életet.*

TIZENNEGYEDIK RÉSZ.

Senkit nyilván meg ne báncs.

Álciátus, kegyességet akarván tanácsolni fejedelmének, például a' méhek királytát iratta eleiben. Mely szabados, bátorságos fejedelem, kinek fülánkja nem ártalmas. A' ki hatalmát kegyességgel mér-

tékli; annak mindenek tiszták, fejérek; igazabbak ellenségi hozzája, mint másához alatta valók; mindenek itileti szerént örök emlékezetre dicsiretre méltó. Boldog fejedelem alatta valóinak atya: annyi fia, menyi jobbágya, minden őriző, és fegyver nélkül bátran alhatik ölökben; fiak módgyára körül vétetik tulajdonival; mint fiainak, úgy parancsol, mint fiai, úgy szolgálnak. Ha meg hal, mi hallatik? Oh mely kegyes, dicsiretes fejedelem vala ez. Mint atyánk úgy parancsolt; mint atyánk, úgy holt meg: hogy békével nyugodgyék, fiai köny hullatásában csendesen temettetik. Meg holt, és bé földik koporsójával; nem holt meg, mert az hivei kedves emlékezetiben él örökké, azt irván koporsójára: *Ez jámbor fejedelem, csak abban vétett, hogy meg holt.* Ilyenek természet szerént minnyájan a' felséges ausztriai házbúl való fejedelmek. Rudolphus kegyes volt; a' kegyesség önnön maga két dologra int. *Első*: ne légyen a' kegyelem igasság nélkül, ne légyen az jó akarat, vagy kedvezés keménység nélkül. Az irgalmas királyi pálcza mellett légyen boszú büntető álló pallos. Az fenyítettnek rendi minden részeiben meg tartassék; a kegyességnek mértékletessége igasság, az igasságnak pedig kegyesség légyen. *Második*: a' fejedelem kegyes emberségében öltözzék; de felséges méltóságából ki ne vetkezzék. Az méhek királyán kezdettem, végezem is. Körüllötte repdőső méhek közepiben irván; feliben: *Felsőggel, nem fülánkkal.*

TIZENÖTÖDIK RÉSZ.

Az országban nem jó ujságot kezdeni minek előtte nem tudod, mi következik.

A természet önnön maga tanit gondviselésre, ki semmit meg nem változtat; ki helyében mást nem állat, olykor alkalmatlan szolgát is el kell tűrni az országban, ha tapasztalható hézagot szerez változtatása. Az egész malmot meg állattad, ha csak egy kerekét ki vetéd is. Nem minden fogyatkozás lehet elégséges oka a' szolga változtatásának. Mert talám az, ki utánna következik, többször botlik, többet vét. És így az előbbenit viszzzahini nem lészen tanácsos: mert féltő, hogy ne csintalankodgyék, és hogy ha csak titkon is nagyobb boszút ne állyon. Arrúl nem szóllok hogy az ilyen helyben állatásokkal meg valya változásban esett vétkét, nem utolsó becstelenségével és méltóságának kissebbségével. Dicsiretes a' szolgák állandósága; kiket egyszer választottál, kedveskedéssel is meg tarcsad. Meg valлом nem illetlen a' szolgát bűne miatt helyéből ki állatni; sőt böcsületes mikor azt mondgyák: *Imé az kik néki hamissan szolgál-*

nak, nem állandók. De azt szokásul venni, és gyakorlani, álhatatlanságnak jele; ki által az okos és tekintetes ember meg rémülvén, el idegenedik az udvartúl. A' cytherás midőn valamely húra nem jól zeng, nem vágja el haragjában, hanem csendessen fellebb vonzza. Ha pedig el akarja metezni, készen tartya, kit helyére vonsson. Ezent kövesd, és a' szolgát az országban helyéről könnyen ki ne vedd, minek előtte mást helyette valót nem szerzettél. Az égh alól Atlás vállait el nem vonnya, minek előtte Hercules helyében állyon. Ide illik második Philep király czimere: az eget tarttya Hercules, Atlás nyugszik, föliben írva: *Hercules az nyugodalomnak oka.*

TIZENHATODIK RÉSZ.

Azon igyekezetnek a' szükségben szerencséssebb ki menetele
vagyon.

Régi udvari mondás. *Szükség az üdőknek, és erkölcsöknek engedni.* Az időnek szolgálni kell, az alkalmatosságra vigyázni: *ki elől hajas, hátul pedig kopacz;* homlokát meg foghatni, nem nyakszirt. *Imádni kell az échtől vagy vissza csengő szöveget, mikor szelek fújnak.* A' csillagok forgására, és tulajdonságára, inkább kell az udvari embernek vigyázni, mint az égben nézőnek; edgyik tiszta égben, másik homályosban szolgál. *Emberek cselekedetének, és dolgainak lelke az alkalmatosság.* Dolgod van az fejedelemmel? *idejét meg válaszd.* Vagy az romai mondás szerént: *idejében jőj.* Vespásiánus császár akkor volt leg kegyesebb, és engedelmessebb, mikor fordójében, vagy ebédlő palotájában szokott menni; mikor szölgái valamit akartak tőle kérni, csak arra vigyáztak. Tanuld meg, *mikor a' fejedelem dolgaitól üressedik, olykor vigabb, szelidebb; akkor menny hozzá, szöly véle, kérj tőle.* Az órára vigyázz, ki az eő idejében üt, vér. Feliben irom: *Ideje van a' halgatásnak, ideje a' szöllásnak.* De az udvari embernek még sem annyira szolgál, mint az hadi embernek az alkalmatosság. Leg kissebb erő alkalmatosságnak idejében nagyobb, mint mászszor a leg nagyobb erő. Midőn Pyrrhus Antigónust halálos bajra hitta vólna, edgyik felett néki: *Az én vitészségem nem fegyvertől, hanem üdőtől vár.* *Ha Pyrrhus életét meg ünta, más útakon is el vesztheti.* Az vitészségnek alkalmatosság lelke; a vitészeket bátorittya, fegyvereket élesíti, paisokat keményíti. Ezen lélek által lettek az romaiak világ uraivá. Minden országok alkalmatosságit ki tanulták, visgálták; és többire vesztég ülve tették a' világ birodalmát magokéva. Első AlphonSus francziai herczeg, egy gyújtogató meg osz-

lott tűzes golyóbisnak feliben imez szókat iratta: *helyében s idejében*. Erre vigyázzon minden hadi vezér.

TIZENHETEDIK RÉSZ.

Nyugodalommal egyelisd munkádat, valami nyugodalommal nem egyelittetik, nem tartós.

Apró késedelmek nélkül a' természet nem mozdúl, sem nyugodalom nélkül az udvari élet. A' munkát nyugodalom, a' nyugodalmat munka szokta követni. Edgyik fáraszt, másik erőt ad; edgyik le nyom; másik fel emel; edgyik veszteget; másik helyben állat. A' nyugodalom az munkának, a' munka nyugodalomnak pihenése. A' nyugodalom munkával, a' munka nyugodalommal tartós. Nyugodalom nélkül a' munka meg szakaszt; munka nélkül a' nyugodalom meg vészt. Amaz nevezetes affrikai Scipio, gyakran el vonta magát az kösségtől és gyülekezettől, és csak magánossan, mint valami parton, úgy nyugott. Az ember lelke vadász Diánna kéz ijjához hasonló; kit ha mindenkor fel vonva tartasz, meg lágyul. A nyugodalom szükséges, de illendő képpen. Ne ugrály szeles módon macedoniai Phileppel; csintalanul se énekely Cálígula császárral. Ne is szekereskedgyél csúfossan Néróval. Az fejedelem játéki, mulatsági tisztességetek legyenek, szorgos dolgai, gondgyai után való nyugodalomát ne többítése, szaporitcsa vétékekkel. A' bestelenségnek nevéttől is pirúlyon Maximiliánus császárral, tartcsa illetlennek, valami orcza pirulást szerezheth méltán. Nem kell a' bünököt mulatságok köziben számlálni: fárasztanak, nem mulattatnak; kinzanak, nem vigasztalnak; szabados étczakákat, kedves kellemetes napokat nem csinálnak: nyúghatatlan elmédet annál is inkább terhelik, fárasztják, s félelemmel, és gonddal epesztik. Amaz aegyptiai nyugodalom czimerén végezem beszédemet; réten legelő füves lónak feliben irván: *Nyugodalommal egyeles munka.*

TIZENNYOLCZADIK RÉSZ.

A' rendes tábor kevesebb néppel annyi, mint a' rendetlen tábor több néppel.

Az rendetlen tábor, fejetlen test: tábornak inkább csúfja, vagy rettentő vázza, mint tábor. Innét a' régiek leg inkább a' rendre vigyáztak; valaki rendet bontott, fejét vették. Mely roppant táborokat vesztett a' rendetlen, vagy esze veszett rend. Példáink Xerxes Görög országban;

czimbrusok, németek Olasz országban; Syphax Affrikában; Antióchus, Mytridátes, Tygránés Asyában. *Rendelt seregeknek rendi a' lélek; és attól a' szempillantástól fogva az vitézlő népnek mind élete, halála.* Spártabéli Léonidas vitézi hatszázan voltak, Xerxes vitézi 6000-en. Mely nagy különbség! Mégis jó rendben vett s állatot hatszázan, hat ezernek bátran néki menvénn, csak nem mind egy lábíg le vágják. Phormiónak harmincz hajója vagyon; az ellenségnek ötven. Phormio rendben vészi, ellenségét tétova, széllyeszi, oszlattya; Phormio nékik rohan; kit el meritt benne, kit el fogh, kit el szalaszt. Illyen a' rendes erőnek tehetsége. A' tábornak rendi számánál erősebb. Aphonius bikái ma is élénének a' pusztában, és az oroszlánnak praedájává ez mái napig sem löttének volna; ha mi némü rendben állottak, fel nem bontották volna, számokhoz bizván. Az rendnek fogyatkozása a' dolognak bizonyos veszedelme, nem csak az hadakozásban, hanem minden életben is. Itt le írom Sz: Gergely dicsiretes vélekedését az rend felől: *Rend nélkül fel háborodás, és öszve egyeledés a' levegő égben menydörgések; a' földön indulás; a' tengeren hajó törés. Városokban hadak, házakban viszzávonások; testekben nyavalyák, lelkekben bűnök. Rend nélkül az egész világnak veszedelme közelitt. A' világ lelke rend, mindent eleve-nitt, mindent táplál.*

TIZENKILENCZEDIK RÉSZ.

Bátor ember szive körül álló veszedelmekben keményedik.

Aethna hegye alatt temettetett Enceladus. Kemény, erős, vitéz ember volt. Az erős ferfiat ellenkező dolgok mint valami hegyek bár el borítsák is; talpon áll; nem tagjait, testét, ki az halhatatlanságnak szolgálója, szerencsének rabja (szívét, s bátorságát értem rajta) (!). Vitéz ember bátorsága az történetektől sem fél, sem vár, meg nem esik, el nem fogy. Akár mint szorongasd, sértegesd, nyomorgasd, vijjad, üssed, vágjad, végét nem éred; ha sebek esnek is rajta, mint Ágámemnon fegyver derekán, örömmel viseli, mint valamely ablakon, azokon által nézván, a' dühös szerencsének heában való fenyegetésit csúfnak tarttya. Hajnal csillag, ki minden ködök felett és között inkább fényeskedik: gyémánt a' tűzben, azaz győzhetetlen sas, ki szárnyairól fellyül nézi az felhők menyköveinek dörgését, az élémentumok harcztát. Akarsz é illyen vitézt látni. Ímé ötödik Károly erőben, bátorságban első; legnagyobb hadi veszedelmek, és háboruságok között nevet, mondván: *Mennél több a' veszedelem annál nagyobb a' dicsőség.* — Ingolstadium alatt, egy nap alatt hat ezer ágyú golyóbist lönek, szórnak táborában,

kiktől maga sátora sem vólt üress. Óldalt, elől, utóll esnek, vesznek. A' császárnak sem helye, sem orczája nem változik; szólittyák baráti: tartsa meg magát mindeneknek, őrizkedgyék, ójja magát; mosolyogva így felel: *Mellyik császár vezett valamikor ágyú golyóbis miatt.* Ugyanis az mely vitézeket olykor fegyverrel meg győznek, ellensége bátorságának erejével léznek viszont győzedelmese. Ha kép író vólnék, vitéz Károly császárnak czimerül vízben merült tüzes vasat írnék; feliben azt: *Tűz, víz ad erőt.* Károly szívét ellenkező dolgok bátorittyák, keményitik. Viszont Noë bárkáját írám; feliben: *A' vizekkel edgyütt emelkedik.* Emelkedgetek, nevelkedgetek vitézek; mennél inkább benneteket a veszedelmek szorongatnak, annál fellyebb emelkedgetek. Ha hóltotok után az emberek, kik benneteket dicsirjenek, el fodgynak; fel kelnek az erősségek, kiket földig rontottatok; fel kelnek a' tornyok, kiket le vetettetek; fel kél ellenségetek hamva, kiben győzedelmet vettetek: azok fognak dicsőíteni, benneteket dicsirni.

HUSZADIK RÉSZ.

Az el múlt cselekedetről való emlékezet nyugodalmat kíván.

Tanúllyon a' természettől erkölesököt vizsgáló böles, vagy phylosophus. Nyugszik a' természet az emlékezet pontyában: te is akkor emlékezzél, minek utánna dolgaiddat el végezted. A' természet olykor meg szűnik a' mozgástól, hogy erőssebben mozdúlhasson: te is olykor szűnnél meg a' cselekedettől, és a' mit cselekedtél, arról csendes, nyugutt elmével gondolkozzál, hogy jobban, és okosabban cselekedgyél; miket kellett vólna el hagyni benne, miket hozzá adni, minek jobban esni, megh fontold. Ezt követte amaz böles Ignatius; semmit oly dolgot nem cselekedett, kit elébb meg nem gondólt, ha nem jobban, vagy könnyebben lehetett vólna, mint véghez ment, vagy lett. Az *élet, mely meg nem vizsgálatik, embert nem élteti*, Platónak böles mondása: Meg nem vizsgál cselekedet alig lehet emberé. Ugyan is a' vetkeztet ki gyakran bennünköt az emberségből; *hogy senki életében belé nem teként; mit fogunk cselekedni meg gondollyuk, azt is ritkán: mit cselekedtünk meg nem gondollyuk: a' jövendőkről való tanács pedig az el multaknak meg gondolásátül függ.* Udvari barátom, az országban derék nagy tisztekre verekedel, emelkedel? a' parttúl el távozván tenger mélységének eresztke del. Vedd külön helyre magadot cselédid közül; *kiben, mint valami csendes parton, sok dolgaidd, gondgyaidd szélvész után nyugodgyál.* Mőysessel az izraéliták fejedelmével, vezérivel meny fel egyedül az hegyre; Jessé

királyával, *szivedben mint valami palotában sétály*. Abban szóly magadnak, akkor mást ne halgass magadon kívül. Ezt követte negyedik Károly császár, amaz udvari bölcességnek szíve, ki minden esztendőben hol Kárlstainban, hol Pzribra nevű várban rekeszkedvén; úgy magának, úgy alatta való fő rendeknek, úgy használt, s szolgált országának. Nem kívánom, hogy amaz pusztában zöldellő, virágzó fa légy: kinek pármai herczeg, Farnétius Péter azt irta feliben: *Magát magának* tartya, maraszttya, tudni illik nem másnak ágadzik, gyümölcsözik. Másoknak él a' fejedelem és ha valamikor magának, azért magának, hogy másoknak. Szőlő tő légy: kit egyszer esztendőben a' földben rejtenek, hogy meg maradgyon, feliben irom: *Mikor el rejtetem* éledek. El rejteztél, hogy gyümölcsözzél. Ilyéssel cselekedetidet visgáld meg magánossan, hogy magadot meg jobbiesd. Scotiai negyedik Jakab király, valamely oszlopra két homlokú fejet iratott, feliben: *Mind kettőt*, tudni illik az el múltakra is tekénes, az jövődőről se feletkezzél el. Visgáld meg az el múltakat, és azokból tanúld meg, mint kellyen meg jobbitani a' jövődöket.

HUSZONEGYEDIK RÉSZ.

Az udvari életnek, vagy politikának gyakorlás élete.

Az udvari élet gyakorlás nélkül, kert virág nélkül, égh nap nélkül, fa ág nélkül, test lélek nélkül. *Gyakorlás minden*. Valaki udvari akar lenni, gyermekségétől fogvást, minden nap gyakorollya magát. Második Fridericus császárral nyelveket tanúllyon; tánczal, futással, lovaglással, fegyverekkel, izzadással keményitese testét, mind azokat tanúsággal ia egyelitese; egy napot se mulasson el olvasás nélkül Augustussal, irás nélkül Adrianussal; erkölcsök tudományára légyen gondgya; ahoz járullyon maga viseleti. Az udvari embernek élete nyájasság légyen, ne légyen magános, ha ember akar lenni; valaki a' nyájasságot nem szereti, tudatlan; a' ki tudatlan, értetlen; a' ki értetlen, nem ember, többire oktalan, keresztény országnak méltatlan haszontalan tagja. Az nyájasságban, vagy beszélgetésben mindenek elméjéhez alkalmaztassa magát az udvari ember; és noha ezen udvari tudomány csak nem hízeltetésre vetemedik, mind az által mentsege lehet. *Nemde, mindeneknek* minden vólt é az Apostol? Az udvari ember légyen mindeneknek minden, de *nem az aszszonyi állatoknak, latroknak*; ha edgyik mellett fonóka nem akar lenni, másikat (noha későn) meg nem akarja bálni: egyéb iránt Alcibiádessel, légyen mindeneknek minden ki Athénásban böles phyllosophus, és

órátor; lacedaemoniusoknál tekéntetes; Thraciában hadakozó; ióniusoknál pedig henyélő ember személyében öltözött. Az udvari ember örvendezők között vig, sirók között szomorú, bölcsek között tudós légyen, az meg értek között tarcsa rá magát, tudatlanok között titkollya el tudományát, mindeneket magához édesítsen leg kisebbeket is. Kiket jó akarattal, kiket emberséggel, kiket böcsületes köszöntéssel, kiket szolgálattyanak ajánlásival, kiket orozája vidámságával, kiket ajándékkal igyekezzék meg győzni, s magáévá tenni. Mindenek kedvét, humorát ismerje, elméjét ki tanulja. Ha iffiakkal vagyon, adgyon valamit az időnek, engedgyen valamit az iffiúságnak; ha vénekkal, idejeket böcsüllye. Ha idegenekkel, tartózkodva; ha földiekkel, vagy azon haza fiaival, bátrabban nyájaskodgyék; mert azon ég alatt született elmék inkább edgyeznek, hamarébb öszve férnek. Mind ezek illetik a' nyájasságot, és gyakorlást, ki az udvari embernek élete, embernek féneköve. Tekéncs az udvari életnek vagy gyakorlásnak az utolsó titkos értelmű czimerit: *Csigás kaponyás kút*, kikkel merítették, feliben irva: *mozgással világozabb*.

HUSZONKETTEDIK RÉSZ.

Senki nem elég magának.

Semmi nem oly el vetett, az ki szűkölködő embernek eszköze nem lehetne. Embernek minden hatalma eszközök nélkül, merő tehetetlenség. Egyedül Isten mindenhatósága, ő magától hatalom, ki eszközök nélkül nem szűkös. Mindenek magának rendeltettek attól, ki mindeneket alkotott. Órák vagyunk, kiknek feliben irhattuk: *Igazgatunk és igazgattatunk*; és azért igazgattatunk, hogy igazgassunk. Az órás mester nehezenn lehet óra nélkül, de órás mester nélkül az óra soha nem lehet. Egymás segétségével élünk, és semmi nem oly elvetett, kire valamikor szűkségünk nem lehetne. Az orosz lány a' madarakkal hadat indítván; a' hagyott napon az több állatokkal edgyütt az harcznak indul; kinek mond az medve: Nemzetes uram, kérlek, mit teszünk a' félénk nyulakkal, túnya rest számárokkal a' hadban? Hadd el ez alkalmatlan vitézeket, mert ártalmunkra lesznek, nem segétségünkre. Felel az orosz lány: A nyulak gyorsak, posták lehetnek; a' számároknak hangos torkok, szavok vagyon; trombitások lesznek. Böles magyarázat! arra tanitt bennünket, hogy semmit meg ne vessünk, sőt nagyon böcsüllyünk; senki nem elég magának, sok féle segétség között is ember olykor meg fogyatkozik;

ha ezen igasságnak képét akarod látni, irass magadnak edgyik lábára meg sántúlt ebet, feliben írva: *Négy lábais sánta.*

HUSZONHARMADIK RÉSZ.

Valaki merész, bátor, nagy dologgal sem gondol.

Bátor szívnek, nagy erőnek, avagy nagy elmének, semmi nem nagy, Senéca mondása szerint: Valami az sass az madarak között, az a' bátor szívű az emberek között. A' madarak között semmi nem nagy a' sasnak. Bátor szívűnek semmi nem nagy az emberek között. A bátornak minden nagyság tágasság; szoross még a' világ is, mint Sándornak. Nem szóllok a' thránosokról, kik az óriások magosságát csak nem magok fejjel meg haladták; bátorságok pedig csak nem a' törpéknél is alacsonb vólt, és mint az vízi búborék csak az pusztaszónak szelítűl fuvalkodtak. Ezek nem méltók. Szóllok azokról, kiknek jobb kezek jobb nyelveknél, kiknek szive nem száj, oroslányokat táplálnak. Azokról szóllok, kik Alipius egyenlőségében járnak. Alipius testnek is alig látzott, oly kicsin vólt, egészen bátorság, szív, oly nagy vólt. Az nagyságnak a' test nem mértéke, hanem a bátor szív, azzal nevelkedgyék, valaki nagy akar lenni. Valamit a' világ valamikor nagyot látott, bátor szív emelte, nevelte, ki még a' törpét is óriások föliben tudgya nevelni. Galeácius Gonzága csak nem lúki törpe. Buciáldus 4-dik Károly francziai király marsalkja, mely nagy, csak nem óriás, még is nem gyózi Buciáldust; és midőn bajt vittak, az óriást ináról le ütötte, földhöz verte; és fel fogadtatta véle, hogy soha többé fegyvert nem visel, mint Jovius írja. Ez lehet a' bátor szivtől, ki nem nézi mekkora ellensége, hanem mely bátor maga. Bé fejezem Trinantes irott képével; cyclops, vagy óriás háta megett vad emberek, kik az óriásnak nagyobbik újját mérik. Ékes találmány. Az dolog nagy vóltát, kit Tymántes (!) képen szem eleiben nem terjeszthetet, mesterséggel ki ábrázolta. Az dolgok igaz képét, és nagy vóltát nem mérték; hanem jó erkölcs jelenti, magyarázza. Valaki ezt gyakorollya, felette bátor lészen, tetén áll, valóban nagy, nem kél talpra, nem jár újja hegyén; mint azok, kik testek állását hazúgsággal tóldgyák, segittik, hogy magossabbnak láttassanak; meg elégszik növésevel, nagyságával, a szerencsétől sem tart az erkölcs formáló vagy ethicus, bátor szivel előbb kelő, azért nagyobb, semmi nagyságtól nem fél.

HUSZONNEGYEDIK RESZ.

Valamely udvari ember igazán okos, meg kell emlékezni halhatatlanságáról.

Sultán Suléimán császárnak kopián függő inge vólt czimere, felben írva: *Napkeleti győzedelemtől maradt.* Minden udvari embernek nyeresége, annyi része a' világból egy inge, kivel a' föld alatt teste meg rothad: holott *örökkén valóságának házában ment az halhatatlan lélek.* A test ideig kering, végtére hammuból hammuvá léssen. A' lélek örökkén valóságban költözik végetlen útra. Mely igen különböz, s más képpen szól, beszél, okoskodik akkor az udvari ember, kinek szerencséje, kedve az jó erkölshöz sem ideje nem vólt. Az udvari játékok, és multságok között a' nagy uraknál nem utolsó, sőt kedves a' gyűrü öklelés kopiával. Siessenek az bóldog örökkén valóságnak gyűrűjére, meg emlékeztvén az halhatatlanságról. De jaj mely sokan vannak hamis udvariak! *Kiknek hasok Istenek,* az mennyeieket nevetik, a pokolbélieket csúfollják. Az halhatatlan lélek bába szülte babona előttök. Epicurus nyájából való disznók nem udvariak, kiknek minden örömök nyereségek az mulandó gyönyörűség, veszendő multság. Halandók és örökké halandók lésszenek, mindenkor hálnak, soha meg nem hálnak. Lészen oly nap, mellyen ama pogány Scipio meg szégyeniti őket, ki Tulliusnak így szól: *Élünk kik a' testnek köteleiből, mint valami tömleczből ki repültünk, szabadultunk; de az mi nálatok életnek mondatik halál.* Addig halunk, meddig élünk; akkor kezdünk pedig élni, mikor meg hóltunk. Azért élünk, hogy valamikor meghallyunk; azért halunk meg, hogy élyünk örökké. Udvari vedd, véd szivedben, az mit első Maximiliánus oszlopán vésetett, kinek tetején hóld vólt fottán, feliben írva: *Örök lélek.* Az hóld fogyta haldokló élet: az oszlop jó erkölcs, ki által egyedül lehetünk örökösök; az oszlop módgyára fel felé nevedtünk és halhatatlanok vitetünk az bóldogh örökkén valóságban.

HUSZONÖTÖDIK RÉSZ.

Mennél kevessebb az érzékenség, annál több az értelem, vagy okosság.

El vesz az okoskodásnak minden nyeresége, valahol az érzékenség meg nem zaboláztatik. Innét végeztén az böles philosophusok az érzékenségeket minden szabadságtól megfosztották, : hogy az okos-

kodás szabadabban munkálkodhatnék. Az érzékenységek ablakok, melyeken által mennek bé a' nyavalyák az elmében. Bölcsen Sz: Ambrus: A' szem vissza nézett, és az elme érzékenségét meg fordította. A' fül hallott, és a' szándékot meg változtatta. Jó illat származott, és a' gondolatot meg gátolta. A' száj kóstolt és bünt hozott; az illetés illetett, és tüzet gerjesztett: ha oly szemes leszesz mint Árgus az érzékenységek őrizetiben, a' szem által láttya, fül meg hallya, mit javall, mire vezérel, mire tanitt az okosság. *Az elme, vagy lélek ülve lészen okoss.* Nyugodalomban, nem nyughatatlanságban szabad érzékenységek fáraszttyák az elmét, mert rendetlen indulatokat szereznek benne. Nagy éghi háborúkat indítanak a' kívánságoknak sokasági. Ha bölcs akarsz lenni, szájad izi el ne ragadgyon, csak az érzékenységek itiletire ne támaszkodgyál. Fuss önnön magátúl is a' testtül, mert a' kívánság táplálója, a' tagok élete, indulatoknak oka, mennél kissebb a' test, annál nagyobb az elmének ili: a testnek fogyatkozása, értelemnek nevedése. A' test mikor hizik az elmét tompittyá, fogyattyá, nem élesíti.

HUSZONHATODIK RÉSZ.

A szokás mindent könnyebbit.

Kietlen vad pusztában emberek laknak, és a' hol a' vadnak istállói, ott a' királyok palotái. Még a' kősziklák is meg olvadnak, és a' kősziklákon virágokat szednek; a' vasat tűz lágyittyá, az aczélt pőröly: ez lehet a' szokástól; semmi nem oly kemény, kit meg ne lágyitson, oly nehéz kit ne könnyebbitsen. *Bizonyosok a' vadak szelidítésében, iga viselésre, és csak nem emberi társaságra tanítttyák szoktattyák. Az oroszslányok szájában mestere kezét forgattyá. Az tygrist pásztora meg csókollya. Az elephántot akár mely törpe szercesen is térdire állattyá, kötelen járattyá.* Bruxella várossában még az kutyák is meg tanulták pénzel a' mészárszékben menni, és nyakokon függő kosárban rakott hússal uroknak kedveskedni; sőt Lovaniumban levél hordozó gyalog posták. Az elephántok vagdalkoznak lőnek, térdet hajtanak, királyokat imádgják. Az indiai királyt huszonnégyen, edgyenként órára változván strásállják. Tyberiusnak oly szelid kigyója volt, kit maga kezeiből étetett. *Mit nem vihet véghez a' szokás? mit meg nem győzhet? Ember módra szólni holló, szarka, publikán meg tanul; fene oroszslány meg szelidül; vad ló a' zabláknak enged: rossz erkölcsre hajlandó iffiakis meg tanúllják erkölcsököt változtatni, és magokat abban foglalni. A' szokás második*

természet. Marius mondása volt: *Nálam és bennem, ki minden életemet jó tanúságokban foglaltam az jó erkölcsök természeté váltak. Innét szokták mondani: a' szokás nem szenved szokásnak, az öröm is édessé, valamit nehezen tűrsz, szokjál hozzá, könnyen tűröd, idővel minden könnyebb.*

HUSZONHETEDIK RÉSZ.

Az kik egymást nem szenvedik, vagy össze nem férnek, el kell választani, de el nem kell veszteni.

Nem is kell mindgyárt el választani, ha nagy rossz nem forog benne. Az vágyódás, vagy irigység, az jó erkölcsök fényköve, edgyik a' másikat serkenti; és hogy irigye ne árthasson; mindenre kész nagy tehetsége vagyon az irigységnek. Ez ösztönözte Policlétus messterét, hogy Capitóliumban rézből döngő Jupitert öntessen; ki Themistoclest Mitridátes irigyét minden jóra gerjesztené. Amaz nagy hírv Sfortiának irigyi voltak minden vitéz cselekedetinek ösztöni. Ugyanis az ellenkező dolgot az ellenkezők nevelik, segittik. Innét Arésius két egymást csúfolva élesedő kései; feliben írva: *Élesedünk, élesítettünk.* De mikor az irigység felettébb való, s félő, hogy az országban tüzet ne támaszson; oszlassa el ezeket a' fejedelem, el ne veszesse. Ábrahám, és Lóth pásztori veszekedtek; Ábrahám el nem vesztette őket, csak meg oszlatta; ha itt nem szolgálhat, másütt szolgálhat. Ciól(!) király valamely hadi tiszt viselőit meg akarván öletni; edgyik hadnagya így szólla néki: Az hadi tisztek választásában, vagy állatásában az király a' jó ács mestert kövesse, ki midőn faragott fája rövidebb vagy hosszabb, el nem veti, hanem illendő helyben alkalmaztattya; hasznos a' szőlő-tő, hasznos a' barackfa, mind kettőt egyben ültetni, ártalmas rossz: a' jó és okos mives edgyikét sem veti el, csak meg oszlattya, mind kettőnek hasznát veszi. Szőlő tő, és barackfa légyen az irigyek oskolája, czimere, feliben írva: *El ne veszzenek, oszollyanak.*

HUSZONNYOLCZADIK RÉSZ.

A' cselekedetnek oka ne légyen az akarat.

A' plátonicusok azt hitték, hogy az világ Saturnus, vagy okosság lelkétől vezéreltetik. Jupiter országát érzéken lélek birodalmának mondták lenni, és hogy Saturnust Jupiter űzte ki országából. A' feje-

delem birodalma Saturnus országa lészen, vezérellyen, és vezéreltessék észtól, okosságtól a' fejedelem. Saturnus minden plánétáknál magosabb, leg későbbben mozog. A fejedelem mozgása fejedelmi méltóságához illendő legyen. Szája izi, vagy indulati után, el vetett alá való dolgokra ne bocsátkozzék. Mozdulásának mértéki okosság legyen, nem zabolázatlan indulatoknak bolond vetemedése. Valami a' nap az égben, az az okosság az emberben. Akaratod cselekedetednek oka ne legyen, ha nem akarsz meg vakúlni, vagy setétben járni. Vak az akarat ész nélkül, útra nem igazithat, mint az okosság. Tudatlan, valakit az okosság nem vezérel. Vak, a' ki vak akarat után indul; hova? *a' veremben.* Ész után járj; meg változhatatlant ne végezz. Az okos, itéletit jól meg vizsgállya, és ha szükséges, tudatlanságát jobbittya. Rútább véteken maradni, mint észnek engedni. Illetlen az okosság-nak heverni, ki által egyedül állhat meg az ország. Ki helyében, ha csak a' vak, és vak merő akarat fog uralkodni, hamar üdön le fekszik, el esik. Szerencsétlen fejedelem, kinek meg átalkodását tanácsi jól tudgyák, ismérik, dícsiretíre magyarázzák, fordíttják, valami leg nagyobb kárára szolgál is. Ne ély azért ama bolond régi mondással. *Igy akarom, így hagyom, akaratom elég oka.*

METAPHYSIKÁBÓL.

ELSŐ RÉSZ.

Az kivel edgyezni akarsz, ne könnyen tagadgy meg valamit tőlle.

Az ellenséges meg tagadás mit csinál egyebet, hanem ellenséget, kettőzést? kettőzés egyenetlenséget; edgyesség barátságot. *Sok ellenség egy jó akaró: baráttya baráttjának egy lélek, egy akarat.* Ha edgy, kérlek, mint lehet, hogy jó akaród, barátod valamit kérjen tőlled, és te meg tagadd néki, vagy előtte. Az jó akaró micsoda? *Második magad.* Hogy ne volna tehát ellenséges az meg tagadás? Az tagadásnak meg tagadása bővkező adakozás, ki ösve(!) köttetett két elmének enyve. *Innét egyben ragadot Jónathás lelke Dávid lelkével, mert Jónathás köntösét levetvén, azt is néki adta.* Valakivel jól tenni, és ha mit kér tőlle, meg nem tagadni: Artaxerxes királyhoz illendő dolognak mondgya lenni; Demosthenes isteni dolognak. Adakozó vagy? Imé király vagy, Isten vagy. Király, mert sziveket igazgatz; ugyan is kivel nem birnak az ajándékok? Isten vagy; mert mindenható vagy; ugyan is micsoda lehetetlen az ajándékoknak?

kötelek, béklyók, kiből Sámson keze sem szabadúlhat. Fegyverek mit meg nem győznek? Még az ellenség is, ha el vészi az ajándékot, földön fekszik, meg veretett. Illyen magnest viselt Alexander Severus, egy napot sem mulatott el ajándék nélkül. De ha valaki tölled szemtelenül kér, mit csinálsz? A mit XI. Lajos francziai király a' szemtelenséget eszében vévén, meg nem tagadta, hanem mondta: *Barátom, ha véget nem vetz kérésednek, tagadáshoz kezdek. Parasztul eb adgya.* Ugyanis a' csendes szép szóval való tagadás, méltóbban jó akarathoz mondathatik. Amaz erőss, és a' földnek utolsó határitul való *aszszony, leány Zoitós az cseleketeket (!)* meg nem tagadta, el nem vonta: *és lött mint a' kereskedő hajója.* Mit viszen a' hajó? *Kenyeret.* Mondgya barátod éjjel: *Adgy nékem három kenyeret kölcsön;* nem de fel kelszé, és úntatásáért adszé? Fel költ Theodosius, sőt soha fel nem költ, mindenkor állott, és jól tett: kivel dicsirvén Tacitus ezzel többitti: A' fejedelmeknek leg nagyobb szerencséjek, valakit szerencsésé tenni.

MÁSODIK RÉSZ.

Minek előtte valami dolgról iteletet tennél, menny végére.

Ezen hiszembe vólt Democritus, azért mondta: *hogy leg jobb bíró, valaki a' dolgot hamar meg érti, s lassan itéli.* Edgyik szorgalmatosság, másik jó akarat. *Ha itilsz, ércsd meg.* A' bírónak sokat kell meg érteni. Az okos bíró nem arról gondolkodik a' mit akar hanem a' mire a' törvény, és lelki ismérési kénszeríti. Eszében kell venni a' bűnöst, vagy perest, mint idézték, s mi forog a' kérdésben. Glagefurtban oly szokás vólt, mikor valami lopóra gyanakodtak, ki törték a' nyakát, harmad nap múlva esküttettek ellene; ha vétkes vólt, karóban vonták, ha bűntelen, nagy pompával temették. Birák! ó itelet! mit mond a' Sz: Irás? Elébb halljátok meg a' bűnöst, az után büntessétek. Ha mire, fültre van szüksége az igaz bírónak. Innét az hyeroglyphicus lantot irt a' bíró eleiben; mert ahoz igen tudós fül kivántatik: hogy az igasság árrának árra légyen, a bíró jól hallyon, hogy rosszúl ne hallyon. Azt cselekedte nagy bíró Sándor: a' vádlónak edgyik fülét nyitotta, másikat bé dugta. Kérdezték, miért cselekszi azt? azt felelte: *Másik fülemet éppen a' bűnösnek tartom.* Innét hogy a' birák az igyeket jobban meg hallanák; amaz igasság szerető tökéletes Márcellus az egész romai piarczot superlátokkal vonatta bé. A' bírónak nem csak fülei legyenek, szemes is légyen, mint Árgus: hogy az igyet jól által lássa két dologtól félyen; a'

szerencsétől vagy barátságtól, és a fősvénységtől. A szeretet vak, és magához hasonlónak teszi a' szeretőt; ell jön, elő hozza vérségét, közel való atyafiságát, régi, és új barátságát, nagy emberek leveleit, fegyver derekát, fegyvert is műtoogat. Mit csinálsz? nézsz? hályog el fogja szemedet, az igyben belé is alig tekintesz, alig látcz. A' szereteten, vagy barátságon, ha ki adcz, jelen léssen a' *fősvénység*, köny hüllatással mosogat, arannyal is kínál. Ha szemeidet szereted, ne kapj az ajándékon; meg szemtelenitnek, ha vakitnak. Isten mondása: Az ajándékok a' bölcssek szemeit kivakittyák. Fenn függ még a' törvény széken Sysannes le húzott bőri; ki fiát Ottanest arra intette; minek előtte itil, hirtelenkedő attya bőrét tekincse. Ez légyen minden bírónak eleven példája, föliben írva: *Ércsd meg az igyet, s az után itild.*

HARMADIK RÉSZ.

Mennél ki elmésebb, annál alkalmatossabbé az ész vesztésre.

Úgy vagyok: az elmések élesek: mennél nagyobb az elme, annál élessebb: könyebb a' metélésre. A' nagy elmék úgy csudára, mint félelemre méltók: metczenek, és olykor egész országokat ki metczenek. *Az igen elmések, igen epések, azért csak nem dühösök;* Aristoteles tanítása szerint. Az éles elme pedig pallos; haragos ember kardgyától, az elmének életől mi származik egyéb, hanem metczések, perek? A' nagy elme egyenetlenségek taplója, ki hamar, és könnyen langot vét, mindenestől hamar fel lobban. Jaj az országnak, az ki ilyen tüzet hagy fel lobbanni, nem sokára keserves temetési léznek. A' ki felettébb elmés, az istenek poharától részeg: részeg embertől csak garázdát, versengést várhatcz. Az elme alma; arany elmék arany almák. Mit csinálnak az arany almák? Edgyet adott Páris a' szeb-biknek: imé vissza vonás. Edgyet adott Theodosius Eudocziának: imé ismét vissza vonás. Ó arany elme, veszett, rothatt, nem arany alma! honnét annyi sok rosz következik a' népek fejére. Közép elmék leg jobbak, és bátorságossabbak az országnak: vezérelhetni őket, a' tanácsnak engednek, és úgy mondván, fel veszik a' nyerget. Nagy elmék a' lovast nyergestől le vetik magokról; zablát, sarkantyút nem szenvednek, parancsolatnak nem engednek. A' nagy elmék csak nem mind repdösök, szüntelen mozgók, álhatatlanok. Valami pedig a' tengernek a' szél, az a' birodalomnak az álhatatlan elme; edgyik a' csendes tengert fel háborította; másik a' birodalom hatalmát fel zavarja: edgyik szomorú, keserves hajó töréseket; másik az országnak

utólsó veszedelmet szerez. Ilyen az igen éles elmék gyümölcse, haszna, foganattya.

NEGYEDIK RÉSZ.

Különböző nevezetek alatt keresett nemesség, csak nem váz.

Más nemesség magától, más történet szerént: magától tulajdon erkölcsre, s érdemre nézve; történet szerént eleitől nemzetségétől. Dicsősségessebb magától fényeskedni, mint csak eleitől összetől vett fényesség sugárral élni: mert különben érdemessebb vólnál vér szerént, mint más jó erkölcesidnek, viselt dolgoznak érdeme után. Ezt bizonyította amaz Ivan: de Wert híres vitéz embernek győzedelmes kardgya; ki előtt, midőn valamely vendégségben, mások magok eredetét, nemzetségét hánnák, vetnék; emez kardját ki vonván fel kiállt: *Ez az én nemzetségemnek eredeti.* Ély sokáig igazán nemesült vitéz ember, mint régentén a' kik győzedelmes sassokat, romai zászlókat követvén, sasról mondatnak nemeseknek. Úgyanis nagy vérség, sok nemzetség mit használ, kiknek czimerivel sok helyen egész pitvarokat szoktak bé vonni. Az érdemes jó erkölcs egyedül igaz nemesség. Az edgy igaz erkölcs vagy mesterségben vagy fegyverben áll. Az igaz nemesség az erkölestől, történet szerént nemzetségtől, ki a' szerencsétől származik, ritkán az erkölcsnek bizonyága. Az vér, nem az erkölcs származik vértől: *ez egyedül tekintetes, egyéb iránt, ha végire vonszuk, senki nem onnét származott, ki előtt semmi. Nem csinál nemest festett képekkel való tellyes udvar, vagy annak pitvara; senki az mi dicsiretünkre nem élt; és valami előttünk vótt, nem miénk, másért mást dicsir, valaki nemzetét hánnya.* Minden dicsőség, minden dicsiret mástól. Tudatlan kinek minden tudományja mások pennájába: nemtelen, kinek minden nemessége mástól vagon. Szebb dolog embernek érdeme után nemesedni, mint csak úgy születni. Alphonsust aragoniai királyt valaki azzal dicsírte, hogy király fia, király onokája, király attyafia; nevetett böles Alphonsus mondván: *A' mit te nagynak, én semminek tartok. Dicsireted nem enyim, eleimé.* Az igaz nemesség nem testamentumból, hanem erkölcstől vagon. Mondom én is, ha erkölcsöd nemess vérrel annyira egyeledett, ho y születésedet is ékesithesse, akkor az igaz nemességnek legfellyebb való garádicsára léptél; kívánhat tölled, nem kereshet benned. Az jó erkölcsű nemess, jó erkölcsű nemtelentől meg nem győzetik, ki ha nemtelent is ékesített, nemesbben fénlük. Nóha senkinek a' jó erkölcs nem gyalázat. Nemtelen vagy? ha jó erkölcsöd van, nemesség

eredetivel birsz. Nemess vagy, ha jó erkölcsöd van, házadhoz illendő vendéged vagon.

ÖTÖDIK RÉSZ.

Külömbözők külömbözőkkel, hasonló érdemek hasonló jutalmokkal böcsültessenek.

Az érdemeseket jutalmok táplálják, de jól meg kell fontolni kinek-kinek érdemit. *Választás nélkül nem kell jutalmazni*; Aristoteles tanítása szerint. Ezt cselekedték amaz igasság szerető, és azt ki szolgáltató régiek. Meg verte valaki ellenségét? Kópíát nyert? ha gyalog vólt, virágos kupa, ha lovas, lóra való öltözet vólt jutalma; valaki első vólt, ki ellenség falára fell ment? arany koronával jutalmaztatott. Mely dolog annyira bátorította őket, hogy nyelv ki nem mondhattya, penna fel nem írhattya; ellenség fegyverében halálban rohantak. Innet vólt még az iffiakban is oly nagy mérészség, midőn látnák, hogy nem személyek, hanem erkölcsök, nem kedveskedés, hanem a' sebek jutalmaztatnak. A' vitézek lábokat, kezeket adták arany lábakért, kezekért. Ugyan is érdemes vitézeket, érdemetlenek háta meggé vetni veszedelmes. A' bátor szív nem szenved, hogy el felejsék, le tegyék, meg vessék; el keseredett fell indul, fegyverre kél, és csak az ellenkező félnek vérével orvosoltatik. Példák erre Coriolanus, ki a' romaiaktól; Alcibiades, ki athénásbéliektől; Narses, ki Justinustól, Barbonius és Auria, kik nyölczadik Károlytól ellenség közébe mentek. XI. Lajos francia király követségre vargát, fő követnek borbélyt, cancelláriusnak orvost választott, tett. Mely nagy neheztelést, mely nagy gyűlölséget szerzett az érdemes nemesség között! *A' békeségnek táplálója, élete az egyenlőség, viszont az egyenlenség, árútatás, gyűlölség magva: mi lehet pedig egyenetlenebb, mint az erőst, és erőtlent egyenlőképen jutalmazni?* Sőt alig jutalmazni érdemest, leg érdemesebbet meg vetni? Néro cytherás köntösében öltözik, leg- alábbvalónál is tudatlanb; mégis cytherások koronájával jutalmaztatik, a' többi érdemetlennek itiltetnek. Az olympiai játékban szekereskedik, nyargalodzik, el esik, csak nem nyaka török; mégis az olympiai koronával koronáztatik: kiért az oda való bírának tiz ezer aranyat küld ajándékon. Rút dolog a' hol nem mit, hanem kit kell meg jutalmazni, arra vigyáznak. Vespásiánus egy nemes iffiúról: (kinek erkölceire nézve praefectusságot adott vólt) azért, hogy pénzma szagú vólt, tisztit le vont; méltatlannak itilvén annak viselésére, valakin inkább kenő, mint hagyma szag érzének.

Okosnak kévesset. Első Ferddináldal tóldom: Légyen igasság, vagy veszszen el a' világ.

HATODIK RÉSZ.

Valaki udvarban kívánkozik, másé kíván lenni.

Az udvari embernek minden állattya másra vagyon; el adta szabadságát: másé, nem magáé. Fényes rabság az udvari dicsőség. Ó mennyi feő rend kívánkozik udvarban! Udvarban kéredzenek; alig fogadgyák be őket, immár hogy magokkal nem bírnak, azon panaszkodnak siránkoznak. Arany szájú Sz: János az udvari tiszteteket köteleknek nevezi; mégis melly igen kívánnyák! hogy ilyen kötélben járhasson az udvari ember, maga itileti szerént leg szerencséssebb, hogy így le kötettett. Szerencsétlen szerencse! Az igazán szerencsés, valaki szabad akarattját követheti, mástól senkitől nem függ, meg nem gátoltatik, nem kényszerítettik. Ha császárnak baráttya, vallyon senki nem kényszeritti-é? böl dog vagy? áll elő udvari, s mond meg nekünk: az ólta többet, s jobban aluttál-é, mint az előtt, mikor a' császár szolgálja nem vóltál? Mit hallok; többire soha nem aluszom, úntalan jön hol edgyik, hol másik; ki azt mondgya, a császár fel serkent, majd fel kél, majd ki mégyen; edgyik bú, gond a' másikat éri. Édessebben, jobb izűn vacsoráltál-é? Óh vacsora! Kinek eszén mint szolgál urával mindenkor gondolkodsz, magammal soha nem szabad. Epictetus így szóll: mely nehéz szolgálat, mely nehéz rabság! hogy lehet az udvari ember így magáé? Reggel mindgyárt a' külső házban meg állapadik, órákat tólt hivatallya szerént; egy-szóval egészen a' fejedelem parancsolattjától függ; ha csengetnek, fel ugrik, meg ijjed, mintha menykő esett vólna mellette, mindent széllyel hány, el vétt, az ajtóban terem, mit mond, avagy parancsol; int avagy valaki, úntigh vigyázza; ideje magának semmi nincsen; semmi tulajdon helye; mindent kérelemmel, más asztalátúl él; valamikor fejedelmét láttya, meg halványodik, meg pirúl, tétova futos, mindenkor fél: menyi térdet hajt, süveget vét, mindent a' fejedelemnek, mindent másnak, magának semmit. Azonban örül, noha békével nem lehet, mintha gond nélkül szabad, mindenkor magáé vólna. Aristóteles ebédlik, mikor Sándor akarja; Dyogénes, mikor Dyogénes akarja. Dyogénes mondta: mikor meg hallotta, hogy Aristoteles udvarban állott. Az udvari élet tyúk ketrecz. Az udvariak kalitkában vannak zárva; valaki szabadságát szereti, az udvart kerüllye; Rotherodamus ötven esztendőös udvari, javallya: *Ha veszed eszedbe, hogy telik erszényed, élni tanúly, másé ne légy, ha magadé lehetcz.* Ezt eő

mondgya, nem én; mert meg érdemli a' fejedelem, hogy övé légy inkább, mint magadé; ha szükség hozza, udvari lehetcz, lenned is kell hasznoddal! mert dicsősségessebb, hogy valami légy a' fejedelménél, mint magadnál. Ha magadé vagy, egyé vagy, ha fejedelemé vagy, mindeneké vagy.

HETEDIK RÉSZ.

A romlás romlásnak oka.

Az gyógyulhatatlan sebet el kell vágni, hogy az épp tagot meg ne veszesse. Csak kicsiny romlást is meg kell csinálni; *mert romlás romlásnak oka. Az eke, vagy szántó vas titkon nevekedik bé a' szántó földben.* A' kár vallott ország lassan, lassann fogy, észben alig vehetni, *úgy a' kő is, kit az víz csöppök sokára meg lyukasztnak.* Mi lehet kisebb a' cseppnél? Ha nem gondolsz véle, vermet ás, lyukat vér: az országot is addig mossa, meddig el mossa: Az ország a' szerencse faragott alkotmánya, és fővényen épült; innét szokták mondani: *tanács a' fővényben.* A fővényen való épület könnyen romol, nem is szükség, hogy az essött szelek többitesék, hajtesák; ő magától is a' fővény edgyik fővenyet másik után vonzza, és végtére a' sok apró fővény után el ejti az épületet. Az ország hajó, kiben csöppönként szivárgott víz; mert nem gondoltak véle, menyi hajót vesztett, menyit sülyesztett a tengerben. Az *ország test,* edgy rothatt tag az egész testet meg veszti; csak egy kár is, vagy romlás, kivel nem gondoltak, egész országot veszthet. A' fejedelem nem jól visel gondot magára, a' ki országának leg kisebb kárával nem is gondol. *Külső tagjai rothadni kezdvén, gyomra is csak hamar el hal.* Valamikor az ország veszni kezd, nem tart sokáig a' fejedelem szerencséje. Annak okáért egy romlást csinály bé, épites meg, sokakat be rekesztesz egybe. Midőn valamikor Styriában egy madár az havasson által repülne, szárnyával egy ágat meg tanált érni, az havat le ütötte; a kevés hó le esett, egyik rész másikat le vonta, le görögvén nagy halom lett belőlle, ki az úton járót el nyomta, meg ölte. Ez a' romlásnak tulajdonsága, nem könnyenn áll meg. Törjenek ki egy követ a' kő falból, valamerre gördül, többet is vonzon utánna. Az országban csak egy meg búsult, fel indúlt személy is, *ha el vonatik a' fejedelem mellől,* elégséges arra, hogy többen is meg búsúlyanak, el szakadgyanak. Minek előtte azért a' bűnösököt magadtól el szakasztod, elébb a' többit tedd állhatatossá, hogy edgyik romlás, másikat maga után ne vonnya, és az egész országnak épületi ne romollyon.

NYOLCZADIK RÉSZ.

Tőlle függő jókat könnyen követi a' nagy érték.

Az jó erkölcsöt és okosságot követi a' nagy érték. Sokakat tudok, kik hasznos kövér tiszteket, uraságokat, méltóságokat keresnek; alkalmatosaké, nem kérdik; mint szokták mondani: *számár a' lanton, disznók Minervára. Ó lakósok lakósok!* elébb kell pénzt keresni, az után emberséget; pénz emberség, szokták mondani, s ezt kiálttyák a' rossz udvariak. Ó idők! ó szokások! Az, mit elsőbben keresned kell az jó erkölcs; elébb Minervának áldozzál. Ezt cselekedték az rhódusiak; és Jupiter függő arany folyhóból az egész tartománt, meg nedvesítette, öntözte. Ezt cselekedte Acusilaus, ki elsőbben Athénában élt, és Romában bölcsenn sokáig beszélt: hólta után száz ezer garast hagyott. Ezt cselekedte Aesopus Tragoedus, Tulus baráttya, kinek oly gazdag fia maradt, hogy bizonyos vendégségekben eczetben olvasztott gyöngyöket köszöngetett bor gyanánt. Ezt cselekedte többire keresztény Seneca, ki *egy millio forintot* keresett. A' bölcseséget és jó erkölcsöt, mint szolgáló aszszonyát a' gazdagság követte. Nagy authorok vették eszekben, hogy a' királyok kincse, erkölcsel és bölcseséggel igen edgyütt jár; viszont szükségek, fogyatkozások erkölcselenségeket követik. Salomon könyvét olvasd. és meg tanulod, hogy a' gazdagság a' jó erkölcsnek, és bölcseségnek, mint árnyék, úti társa. A' jó erkölcs, és bölcsesség, alkalmatossá téssen, és *neked jönnek mindenek véle edgyütt.* Ez történt Syachonus synák fejedelmével, ki a' császárral edgy várost meg vévén, vitézi prédájára bocsátotta; Syachons (!) mindenek előtt a' tanács házra menvén, nem kincseket, hanem geographiahoz való, vagy be ábrázolt országok tábláit; nem gazdagságokat, hanem könyveket, kikben a' synai birodalomnak minden helyei, személlyei, s jövedelmei be vóltak írva, választotta magának, el vitte, és azok által többet nyert Syachons az egész vitézlő rendeknél; kiben Lycupangus midőn az országot igazgatná, hogy mindeneket el annyira ki tanúlt volna, el csudálván, leg nagyobb tisztekre, méltóságokra, és gazdagságokra nevelte. Syachons tudományának, és szerencsésének a' gazdagság úti társa vólt. A' bölcseséget mint egy gazdagságul, feleségül vette, és eljöttek néki mindenek edgyütt véle. Ezen példa beszédet Mercurius barlangjára függesztem, kit Orpheus minden jóval telyesnek képzett, meg akarván mutatni, hogy minden szerencse bölcseségtől származik.

KILENCZEDIK RÉSZ.

Leg- nagyobb értéknek, legkissebb böcsüje.

Nagy dolog! tudni illik az arany lángban a' rab; a' ló arannyas szerszámban, a' számár drága zabolában. Da vallyon a' gazdag micsoda bölcseség, és jó erkölcs nélkül? *Aranyban rab; ezü-tben ló; drága zablában számár.* Szép az arany gyapjú, mit használ a' kosnak? edgy szóval az arany gyapjában a' kos, csak ugyan kos. Ezent mondta Dyogenes a' gazdag felől. Ugyanis a' tudatlan emberrel, mind felesége, szolgálja egy aránt birnak, parancsolnak. Gazdagságnak emberei, bizony kevésre böcsüllek, ha csak értékkel vadtok nagyok. *A' gazdag akkor nagy, mikor nem gazdagsággal nagy. Semmi nem oly elvetett dolog, mint a' gazdagsághoz ragaszkodni.* Micsoda a' gazdagság? *Követ, el múlik. Hajó, által megyen. Árnyék, füstben megyen el enyészik.* Mit akadoszsz az árnyékban, ki a' földön fekszik? emeld fellyebb elmédet, ha nagy akarsz lenni. Mely el vetett, nyomorúltak vadtok gazdag Anacrétusok! gazdag Amusiusok! böcsültettek *pénz-tekért, kiben része vagyon leg alább való erszénynek is.* Ámbár Midás gazdagságával, Pactolus értékével, Cynnavus kincsivel; Tantalus pénzével birjatok; vendég nélkül való vendégsétek vagyon, ha jó erkölcsötök nincs; végtére is fellyebb meg nevezett csekélység, kiről magatokat annyinak vélitek, annyira el hittétek, kérdgyétek meg Socratestől. Alcibiades valamikor szántó földleinek határiverrel kerkedett, kit hallván Socrates, kéri vala, hogy a' geographica, vagy országok le ábrázolt tábláján keresné fel Atticát, Görög országi tartománt. Fel kereste, meg tanálta. Tovább kéri, mutassa meg maga telekeit; azt feleli: nincsenek leirva. Fel kiált Sokrates (vegyétek eszetekben gazdagok). Imé mely nagy vagy oly dologgal, ki sohül nincsen.

TIZEDIK RÉSZ.

Az mik telhetetlenek nem állandók.

Hát az telhetetlen emberek mint lehetnek állandók? orvosolhatatlan betegségek vagyon. *Tollere nodosam nescit medicina podagram. Nec formidatis auxiliatur aquis.* Csomó, s köszvény ellen nincs orvosság; vízi betegségben vannak. Mindenkori szomjúságokból ismérem, a' ki bé nem telhetik. Menyin vóltak, kik országokat is szomjúhoztak, és tulajdon vérekkel is nehezen elégedtek; sőt fegyverek áldozatival is bé nem telhettek! Tudok Júliusokat, Nérókat;

tudok Tiberiusokat, Gordianusokat: tudok ötvent leg alább romai császárokat, kiknek telhetetlen kívánságok, egyedül nagy vérontással és mérges itallal tölt bé. Illyen orvosságra szüksége nincsen, kinek illyen szomjúsága nincsen. Bátrann él valaki magával meg elégedve él, vagy meg elégszik, sőt nem kevés a' mije vagyon. Soha nem kevés a' mi elég, soha nem sok a' mi nem elég. Mely igen szűkölködők, a' kik keresetének vége nincsen; kikben edgyik kívánságnak vége, másinak elei, kezdete: mindenkor kevessek vagyon, mert soha elegek nincsen. Ó szomjúság, ki még a' természetben is erőt vészen! Oceanus tengerén túll keress új birodalmat. Igy szemünk szöktében, nyakunk szakadtában, a' méltóságnak, és aranynak keresetire. *Mi nem lehet ezen átkozott szomjúságból, ki sokszor a' praedának reménysége alatt, pór hadakat indított; azonban feneketlen gondolatinknak közepében addig evezünk, habozunk, meddig a' szerencsétől reménységünk meg csalatik.* Igy van: fútunk, lótunk, fáradunk, a' szerencse hertelen meg állit, kéntelenségből rosszszúl állunk, állapotunk, el esünk, és egész nemzetségek gyakran velünk edgyütt. Kiről Tullius így siránkozik: *Oh telhetetlen kívánság! nem csak némely embert, de egész nemzetségeket többől ki fordítaszsz, sőt az egész országot is gyakrann meg erőltened.* Udvari barátom, sok esztendőktől fogva garádicsról garádicsra, tisztről tisztre léptél? Tudodé mit javallok? meg gondold: *ne tovább.* A' mid vagyon, azzal elégedgyél; hogy midőn olyat kérsz a' mid nincsen, azt is el ne veszesd, a' mid vagyon.

TIZENEGYEDIK RÉSZ.

Az mivel vagyunk, vagy állunk el válható.

Ha ezt ama szerencsétlen Crondorfferus meg gondolta volna, midőn Rudolphus Rhenus vize palatinus udvarában szolgált, egyéb iránt köz ember lévén, annyira elő ment végtére; hogy Rudolphus után első volt, meg nem gondolta nyelvét, szemeit elsőségével edgyütt el vesztette; mint elein leg utolsó, semmivé lött. Állott, el esett; mert az min, vagy mivel állott, el válhatott, el veszett; el enyészett. Állasz? meg gondold, hogy a' szerencse kerekén állaszsz, mihelt fordul, el esel. Állasz szerencsének fia, porontya? Comédiát gondoly, melyben királyi példák, és koronák osztogattatnak: meddig? másfél óráig. Nagy kevélyenn fényes öltözetben az comédiások alig tudgyák mint lépjenek, csak hamar személyekben szállanak, mezitt-láb járnak. Illyen comédia a' szerencsének iskolája: ma fel, hólnap alá! ma úr, hólnap szolgál: ma kiss király, hólnap köz ember. *Az mivel állasz,*

el válható. Gondold meg Croesus tüzeit, Aegis törét, Niciás köveit, Phocion mérgeit, Ptolomaeus Jugurtha kötelit, Bajazétes Lucius vas kalitkáját; Alcibiades nyilait, Pausanias éhségét, Manfredus féjszjéjét; ezek mind állottak, mind el estek. Az mivel állasz, el válható, mert gyarló, töredékeny. Valamije vagyon a szerencsének, üveg, nád. Üveg a' szerencse mikor fénlík, el törík. Mimus Liberius mondta: Tanács urak székei, királyok pitvari, mint üveg, magok is a' királyok. Innét ama sok győzelmekkel tündöklő Gustavus, midőn eleiben többire ki omlott, és ötlet Isten gyanánt imádó városok képét látná, szólt: *Vas szüvet hordozok üveg testben.* Jól mondta, hamar üdön bé tellyesedett, el esett, mert üveg, mert nád volt. Mit mentetek ki a' pusztában látni? nádaté? ha nádat kerestek, miért mentek a' pusztában? Imé nádak az udvarokban, nádak a' piarczon, nádak az udvarházban, királyok palotájában; az egész világ dicsősége nádas. Talám innét származtak amaz spaniol nád pálczák, fejedelmek és feő szolgák kezében. Nemess pátronusid vannak? mozgók, ingadozók, ne bizzál. Nád pálczára támaszkodol. *Az emberek barátsága csak történet szerint vagyon, nem valósággal.* Az ki történhető hol van, hol nincsen, el válható. Hetedik Károly császárnak egy baráttya volt, kinek hivségében annyira meg nyugott, hogy valamint pálczájához, ahoz is oly bátran támaszkodott. Kérdi tollé Károly, mi lehetne az, e világon, ki véle való barátságát fel bonthatná? Felelte: *Egy bős-telenség uram király.* Imé nád páleza; ehez támaszkodva állasz? *meg lásd, el ne essél.*

TIZENKETTEDIK RÉSZ.

Áthéusok, vagy istentelenek tudományja észszel ellenkező.

A' bolond szivében mondta nincsen Isten. Szivében mondta, miért szájával nem mondta? *Nem merte oly nagy káromlást.* Szivében, mint valami sötétben rejtette. De a' kit ő nem mért, ma sokan merik, a' kik tele torokkal vitattyák Isten nem létét és mindenek csak történet szerint vannak, esnek. Ó süket athéusok! sem halljátok-e a' természet szavait? menyi dologgal, annyi nyelvvel bizonyította, hogy Isten vagyon, sőt egy szóval kiáltanak mindenek: *Ő alkotott minket, és nem mi magunkat.* Mit kiált e világ, és tellyes föld ékesége, dolgok külömsége, étczakák és napok rendi? az üdők egyenlő külömsége? mennyei testek alkotmányja, nagysága, méltósága, föl-sége? Az sphaerak, vagy egek kerektséginek és többi égi jeleknek oly álhatatos álhatatlansága? Nem de mind ezek leg nagyobb alkotót és igazgatót jelentiké, kinek véghetetlen bölcsességétől és parancso-

lattyától függenek, igazgattatnak? *Innét az égh tudatlanok könyve, kiből egy minden elementumokból, és idő forgásából* Istent ki olvas-hatni, láthatni, érthetni. Oh balgatagok, olvasni nem tudtok! De kicsoda? Mindenek történet szerént való munkálkodásokból származnak. Oh henyélők here agyvelőnek találmannya! Oktalan elmének bolondsága! Csak fából csinált sphaerát is, vagy égi golyóbist (az égh árnyékát.) mesterinek, leg nagyobb mesterségén kívül történet szerént véghez menni soha sem láttatok; és amaz nagy roppant alkotmányt, a' világ csudálatos mesterségét, hogy csak történetből származott, azt mondgyátok. Oh bolond, és gyógyulhatatlan értelem! De tagadgyátok! mindazáltal a' dolognak okai világossak, nyilvánvalók: szemeteket bé hunnyátok, hogy a' törvént, és annak biráját nyakatokból szabadossabban ki vethessétek: minden nemzetek egyenlő értelme kiált ellennetek. A' születendő világgal született az Istennek isméreti; valaki abban kételkedett, rettentő váz volt. Innet volt világ szerete az atheusoknak rettenetes büntetések. Az athénásbéliek fejeket vették: Socrates tagadgya, és halálra itilletik. Prothagoras kérkedik, és szám ki vetésben vettetik, proscibáltatik, és ti minden nemzetek, és nemzetségek bölcsesége felett okoskodtoké? Oh tömleczre a' bolondokkal! lánczokra az oktalanokkal! Ki vetkeztetek az emberből és emberségből: Istent tagadgyátok, és minden gonoszságra szabad útát nyittotok. Testi gyönyörűség czélotok; mennél gonoszsabbak, annál boldogabbak. Méltó, hogy az ilyen még a természetnek is rettentő vázi éppen kigyökeztessenek (!); emberek, nem emberek, állatok, nem állatok; mert azt kitől vannak, bolond elméjek tagadgya. De ám veszszenek a' bolondok! eddig is a' bölcsesség a' jó erkölcsök bölcseségének tudományát a' természet mesterségétől vettük; tanúlyuk meg azt is útóljára, ki mindenek felett *Való és Első, eő alkotott minket*. Kicsoda eő? Állatok állattya, valóságok valósága *Isten*. Oh Isten! feneketlen tenger, kit senki meg nem foghat, által nem evezhet. A' philosophia mely igen kicsiny tenger! Azt vélem vala, hogy mindenekenn által eveztem; és imé! által evezhetetlen Óceánus tenger vagyon előttem. Óh széllyes, és feneketlen tengereknek tengere, mivel által nem evezhetek rajtad, beléd mérülök, és utólsót sohajtok haldokló Aristótelessel: *Mint hogy én meg nem foghatlak Tégedet, Te fogj meg engem*:

Oh valóságok valósága néked

Dicsiret,

Hatalom, Dicsőség örökkön

örökké

Amen.

VII.

TÁJÉKOZTATÓ KÖZLÉSEK.

A KISFALUDY-TÁRSASÁG SZEMÉLYZETE

1907-DIK ÉVI FEBRUÁR 10-DIKÉN.

Elnökség és tisztviselők:

<i>Elnök</i>	BEÖTHY ZSOLT.
<i>Másodelnök</i> ...	BERZEVICZY ALBERT.
<i>Titkár</i>	VARGHA GYULA.
<i>Másodtitkár</i> ...	KOZMA ANDOR.
<i>Pénztárnok</i> ...	MAGYAR FÖLDHITELINTÉZET.
<i>Ügyész</i>	DR. SZÖCS FERENCZ.

A gazdasági bizottság tagjai:

BERCZIK ÁRPÁD. GYULAI PÁL. SZÜRY DÉNES.

A könyvkiadó bizottság tagjai:

BEÖTHY ZSOLT, elnök.

ALEXANDER BERNÁT.	HERCZEG FERENCZ.
BARKASSY GÉZA.	KOZMA ANDOR.
EMICH GUSZTÁV.	ORMODY VILMOS.
FORSTER GYULA, BÁRÓ.	RIEDL FRIGYES.
GÖRGEY ISTVÁN.	SZÜRY DÉNES.
GYULAI PÁL.	VARGHA GYULA.

VÉGH ARTÚR.

Rendes tagok:

ÁBRÁNYI EMIL	1885	Budapesten.
ÁBRÁNYI KORNÉL	1878	Budapesten.
ÁGAI ADOLF	1877	Budapesten.

	ALEXANDER BERNÁT	1899	<i>Budapesten.</i>
5	AMBRUS ZOLTÁN	1899	<i>Budapesten.</i>
	APPONYI ALBERT GRÓF	1893	<i>Budapesten.</i>
	BAKSAY SÁNDOR	1872	<i>Kun-Szent-Miklóson.</i>
	BAYER JÓZSEF	1888	<i>Budapesten.</i>
	BÁRD MIKLÓS	1905	<i>Nagy-Kőrösön.</i>
10	BÁRSONY ISTVÁN	1898	<i>Budapesten.</i>
	BENEDEK ÉLEK	1900	<i>Budapesten.</i>
	BEÜTHY ZSOLT	1876	<i>Budapesten.</i>
	BERCZIK ÁRPÁD	1873	<i>Budapesten.</i>
	BERZEVICZY ALBERT	1899	<i>Budapesten.</i>
15	CSENGERI JÁNOS	1904	<i>Kolozsvártt.</i>
	DALMADY GYÓZŐ	1867	<i>Budapesten.</i>
	DÓCZY LAJOS BÁRÓ	1887	<i>Budapesten.</i>
	ENDRŐDI SÁNDOR	1882	<i>Budapesten.</i>
	FERENCZI ZOLTÁN	1903	<i>Budapesten.</i>
20	FIÓK KÁROLY	1902	<i>Budapesten.</i>
	FRAKNÓI VILMOS	1903	<i>Budapesten.</i>
	GÁRDONYI GÉZA	1903	<i>Egerben.</i>
	GYULAI PÁL	1860	<i>Budapesten.</i>
	HARASZTI GYULA	1906	<i>Kolozsvárott.</i>
25	HEGEDŰS ISTVÁN	1893	<i>Budapesten.</i>
	HEINRICH GUSZTÁV	1882	<i>Budapesten.</i>
	HERCZEG FERENCZ	1893	<i>Budapesten.</i>
	JAKAB ÖDÖN	1895	<i>Budapesten.</i>
	JÁNOSI GUSZTÁV	1899	<i>Veszprémben.</i>
30	KOZMA ÁNDOR	1898	<i>Budapesten.</i>
	LÉVAY JÓZSEF	1862	<i>Miskolczon.</i>
	MIKSZÁTH KÁLMÁN	1882	<i>Budapesten.</i>
	NÉGYESY LÁSZLÓ	1904	<i>Budapesten.</i>
	PEKÁR GYULA	1901	<i>Budapesten.</i>
35	RADÓ ANTAL	1895	<i>Budapesten.</i>
	RÁKOSI JENŐ	1889	<i>Budapesten.</i>
	RÁKOSI VIKTOR	1897	<i>Budapesten.</i>
	RIEDL FRIGYES	1900	<i>Budapesten.</i>
	SEBŐK ZSIGMOND	1904	<i>Budapesten.</i>
40	SOMLÓ SÁNDOR	1897	<i>Budapesten.</i>
	SZABOLCSKA MIHÁLY	1899	<i>Temesvártt.</i>
	SZANA TAMÁS	1901	<i>Budapesten.</i>
	SZILÁDY ÁRON	1867	<i>Kis-Kun-Halason.</i>
	SZÜRY DÉNES	1893	<i>Budapesten.</i>

45	THEWREWK EML, P.	1885	<i>Budapesten.</i>
	VARGHA GYULA	1883	<i>Budapesten.</i>
	VÁRADI ANTAL	1889	<i>Budapesten.</i>
	VÉRTESI ARNOLD	1887	<i>Budapesten.</i>
	ZICHY GÉZA GRÓF	1878	<i>Budapesten.</i>

Levelező tagok:

	BRÁBEK FERENCZ	1899	<i>Prágában.</i>
	BUTLER DUNDAS EDE	1879	<i>Londonban.</i>
	CASSONE JÓZSEF	1882	<i>Notoban (Sicilia).</i>
	DE GUBERNATIS ANGELO GRÓF	1893	<i>Rómában.</i>
5	HADZSICS ANTAL	1867	<i>Újvidéken.</i>
	JALAVA (ALMBERG) ANTAL	1880	<i>Helsingforsban.</i>
	JONES HENRIK	1893	<i>Mumby Vicarageben (Alford, Lincolnshire).</i>
	KONT IGNÁCZ	1903	<i>Párisban.</i>
	LECHNER GYULA	1905	<i>Budapesten.</i>
10	NEUGEBAUER LÁSZLÓ	1882	<i>Budapesten.</i>
	OPITZ TÓDOR	1887	<i>Liestalban (Baselland).</i>
	SCHÖLDSTROM FRIGYES	1905	<i>Stockholmban.</i>
	SCHUMACHER SÁNDOR	1898	<i>Kopenhágában.</i>
	STURM ALBERT	1880	<i>Budapesten.</i>
15	VRCHLICKÝ JAROSZLÁV	1905	<i>Prágában.</i>
	VULCANU JÓZSEF	1871	<i>Nagyváradon.</i>

Az évszám az illetőnek taggá választása idejét jelöli.

A KISFALUDY-TÁRSASÁG ELHUNYT TAGJAI

1907-İK ÉVI FEBRUÁR 10-IG

A Kisfaludy-Társaság tagjai 1866-ig csak egyfélék voltak. 1867-től fogva belsők meg külsők. 1879-től rendesek meg levelezők.

- 1838 KÖLCSEY FERENCZ aug. 24.
1841 CSATÓ PÁL febr. 15.
1842 DESSEWFFY AURÉL GRÓF febr. 9.
1844 KISFALUDY SÁNDOR okt. 28.
1846 ⁵ VAJDA PÉTER febr. 10.
KIS JÁNOS febr. 19.
1847 SCHEDIUS LAJOS nov. 12.
1849 PÉCZELY JÓZSEF máj. 23.
1851 HAZUCHA FERENCZ (KELMENFI LÁSZLÓ) ápril 21.
1852 ¹⁰ HELMECZY MIHÁLY decz. 1.
1853 GARAY JÁNOS nov. 5.
1854 NAGY IGNÁCZ márcz. 19.
1855 VÖRÖSMARTY MIHÁLY nov. 19.
1857 SZENVEY JÓZSEF jan. 22.
1858 ¹⁵ BAJZA JÓZSEF márcz. 3.
BÁRTFAY LÁSZLÓ máj. 12.
SZONTÁGH GUSZTÁV jun. 7.
CSÁSZÁR FERENCZ aug. 17.
1860 SZENCZY IMRE febr. 2.
1861 ²⁰ SZEMERE PÁL márcz. 18.
VACHOTT SÁNDOR ápril 9.
SÁROSY GYULA (LAJOS) nov. 16.
1864 KAZINCZY GÁBOR ápril 18.
SZALAY LÁSZLÓ jul. 17.
²⁵ FÁY ANDRÁS, a társaság első igazgatója, jul. 26.
KUTHY LAJOS aug. 27.
1864 MADÁCH IMRE okt. 5.

- 1865 JÓSIKA MIKLÓS BÁRÓ, *a társaság első elnöke*, febr. 27.
 1866 KISS KÁROLY febr. 17.
 30 GAÁL JÓZSEF febr. 28.
 EGRESSY GÁBOR jul. 30.
 ZÁDOR GYÖRGY aug. 17.
 CZUCZOR GERGELY szept. 9.
 1867 PÁKH ALBERT *belső tag* febr. 10.
 35 BÉRCZY KÁROLY *belső tag* decz. 11.
 1868 ERDÉLYI JÁNOS *belső tag* jan. 23.
 TOMPA MIHÁLY *belső tag* jul. 30.
 1869 GREGUSS GYULA *belső tag* szept. 5.
 1871 EÖTVÖS JÓZSEF BÁRÓ, *a társaság második elnöke*, febr. 2.
 1872 40 SIR JOHN BOWRING *külső tag* nov. 23.
 1875 KRIZA JÁNOS *belső tag* márcz. 26.
 SZEBERÉNYI LAJOS *belső tag* jun. 4.
 TOLDY FERENCZ, *a társaság negyedik elnöke*, decz. 10.
 KEMÉNY ZSIGMOND BÁRÓ, *a társaság harmadik elnöke*, decz. 22.
 1876 45 TÓTH EDE *belső tag* február 26.
 SZÉKÁCS JÓZSEF *belső tag* július 29.
 1877 DÖMÖTÖR JÁNOS *belső tag* január 8.
 STEINACKER GUSZTÁV *külső tag* jun. 7.
 FÁBIÁN GÁBOR *belső tag* decz. 10.
 1878 50 SZIGLIGETI EDE *belső tag* jan. 19.
 HORVÁTH MIHÁLY *belső tag* aug. 19.
 1879 TOLDY ISTVÁN *belső tag* decz. 6.
 1880 CSENGERY ANTAL jul. 13.
 1881 TÓTH KÁLMÁN *rendes tag* febr. 3.
 55 SZEMERE MIKLÓS *rendes tag* aug. 20.
 LUKÁCS MÓRICZ, *a társaság ötödik elnöke*, nov. 5.
 DUX ADOLF *rendes tag* nov. 20.
 1882 ARANY JÁNOS *rendes tag* okt. 22.
 GREGUSS ÁGOST *rendes tag* decz. 13.
 1884 60 FRANKENBURG ADOLF *rendes tag* jul. 3.
 SZÜCS DÁNIEL *rendes tag* okt. 6.
 1885 GERMANECZ KÁROLY *lev. tag* febr. 1.
 GYÖRY VILMOS *rendes tag* ápril 14.
 1886 TÁRKÁNYI BÉLA *rendes tag* febr. 16.
 65 KOVÁCS PÁL *rendes tag* augusztus 13.
 IPOLYI ARNOLD *rendes tag* deczember 2.
 1887 BALÁZS SÁNDOR *rendes tag* augusztus 1.
 1888 RING MIHÁLY *lev. tag* október 4.

- HENSZLMANN IMRE *rendes tag* deczember 5.
- 1891 ⁷⁰ P. SZATHMÁRY KÁROLY *rendes tag* január 15.
 PACHLER FAUST *lev. tag* szeptember 5.
 CSIKY GERGELY *rendes tag* november 19.
 HUNFALVY PÁL *rendes tag* november 30.
- 1892 SZABÓ ISTVÁN *rendes tag* márczius 24.
⁷⁵ SALAMON FERENCZ *rendes tag* október 9.
- 1894 PAULAY EDE *rendes tag* márczius 11.
- 1895 STIER TEOFIL *lev. tag.*
 PHILLIPS HENRIK *lev. tag.*
- 1896 GT. SZÉCSÉN ANTAL *rendes tag* augusztus 23.
⁸¹ DEGRÉ ALAJOS *rendes tag* november 1.
- 1897 VAJDA JÁNOS *rendes tag* január 17.
 PULSZKY FERENCZ *rendes tag* szeptember 7.
 PÁLFFY ALBERT *rendes tag* deczember 22.
- 1898 SAYOUS EDE *lev. tag* január 19.
⁸⁵ ABONYI LAJOS (MÁRTON FER.) *rendes tag* április 28.
 ZICHY ANTAL *rendes tag* május 19.
 SZÁSZ BÉLA *rendes tag* julius 7.
 ARANY LÁSZLÓ *rendes tag* augusztus 1.
 HORVÁT BOLDIZSÁR *rendes tag* október 28.
- 1899 ⁹⁰ BARTALUS ISTVÁN *rendes tag* febr. 8.
 PATTERSON ARTÚR *lev. tag* szept. 29.
 PÉTERFY JENŐ *rendes tag* nov. 5.
- 1900 IMRE SÁNDOR *rendes tag* decz. 21.
- 1901 SAISSY AMADÉ *lev. tag* április.
- 1902 ⁹⁵ SZIGETI JÓZSEF *rendes tag* február 26.
 TOLNAI LAJOS *rendes tag* márczius 19.
 DOBSA LAJOS *rendes tag* julius 8.
 VADNAY KÁROLY *rendes tag* julius 27.
 KELETY GUSZTÁV *rendes tag* szeptember 2.
- ¹⁰⁰ MÜNTZ JENŐ *lev. tag* deczember.
 BARTÓK LAJOS *rendes tag* deczember 31.
- 1903 TÓTH LŐRINCZ *rendes tag* márczius 17.
- 1904 JÓKAI MÓR *rendes tag* május 5.
 JOVANOVICS JÁNOS *lev. tag* junius 13.
- ¹⁰⁵ ÖMAN VIKTOR EMANUEL *lev. tag* augusztus 23.
- 1905 SZÁSZ KÁROLY *rendes tag* október 15.
- 1906 BACHAT DÁNIEL *levelező tag* április 13.
 HANDMAN ADOLF *levelező tag* deczember 8.

A KISFALUDY-TÁRSASÁG ALAPÍTÓI

1907-İK ÉVI FEBRUÁR 10-IG.

ACZÉL BÉLA BÁRÓ.	BARTHA MIKSA.
ADLER DÁVID.	BATTHYÁNY FÜLÖP HERCZEG.
ADÓDY ISTVÁN.	BATTHYÁNY GÉZA GRÓF (1860 előtt).
ALMÁSSY EDMUND.	BATTHYÁNY KÁZMÉR GRÓF (1860 előtt).
ALMÁSSY PÁL.	BATTHYÁNY LAJOSNÉ GRÓFNÉ.
ANDRÁSSY GYÖRGY GRÓF (1860 előtt).	BAUER ANTAL.
ANDRÁSSY GYÖRGYNÉ GRÓFNÉ.	BAUMGARTEN FERDINÁND.
ANDRÁSSY DÉNES GRÓF (400 K).	BAUMGARTEN FÜLÖP.
APÁTHY ISTVÁN (1860 előtt).	BAUMGARTEN IGNÁCZ.
ANTONOVICS KÁLMÁNNÉ.	BAUMGARTEN KÁROLY.
ARANY JÁNOS (100 arannyal).	BAY ILONA.
ARANY JÁNOSNÉ, ERCSEY JULIÁNNA	BÁRÁNY PÁL ÉS DÉNES.
ARANY JÁNOS SZOBOR-ALAP. (400 K).	BÁRON BENEDEK (6000 K).
Az Arany János budapesti szobrára befolyt összeg feleslegéből 2868 K 27 f.	BELGRÁD IGNÁCZ.
ARÁNYI MIKSA DR.	BENICZKY ÖDÖNNÉ KEGLEVICH STE- FÁNIA GRÓFNŐ.
ÁCS KÁROLY.	BENKE GYULA.
BAGHY IMRE.	BEÖTHY KLÁRA.
BAJAI KATH. FŐGYMNASIUM.	BERCZIK ÁRPÁDNÉ (400 K).
BALABÁN ADOLF.	BEREGSZÁSZY PÁLNÉ.
BALASSA ANTAL BÁRÓ.	BERÉNYI FERENCZ GRÓF.
BALLAGI MÓR (1860 előtt).	BERNÁTFY IDA BÁRÓNÓ.
BALOGH ISTVÁN.	BERNÁTH GYULA (400 K).
BARBÁS JÓZSEF. (400 K).	BERZEVICZY ALBERTNÉ (400 K).
BARCZA SÁNDOR.	BETHLEN BÁLINT GRÓF.
BARKASSY GÉZA.	BETHLEN JÓZSEFNÉ GRÓFNÉ.
BARKASSY KÁLMÁN.	BEZERÉDJ PÁL (400 K).
BARKASSY MARGIT.	BEZERÉDJ ISTVÁNNÉ (2200 K).
BAROS GYULA.	BISCHITZ MÓR.
BARTAL GYÖRGY.	

- BLASKOVICH BERTALAN.
 BOCZKÓ DÁNIEL.
 BOHUS JÁNOSNÉ SZÖGYÉNY ANTONIA.
 BOLZA ISTVÁN GRÓF.
 BRÁZAY KÁLMÁN.
 BRÓDY ZSIGMOND (400 K).
 BUDAI IMRE.
 BUDAI NÉPSZINHÁZ.
 BUDAPESTI VI. KERÜLETI ÁLLAMI GYMNASIUM KÖNYVTÁRA.
 BUDAPESTI KER. IFJAK TÁRSULATA.
 BUDAPESTI NEMZETI KASZINÓ.
 BUDAPESTI NEMZETI SZINHÁZ.
 BUDAPESTI REF. FÖGYMNASIUM ÖNKÉPZŐ KÖRE.
 BUDAPESTI SZINÉSZEK (1860 előtt).
 BUDAPESTI TANÁRKÉPZŐ INTÉZET GYAKORLÓ FÖGYMNASIUMÁNAK IFJUSÁGI KÖNYVTÁRA.
 BUKOVINSZKY JÓZSEF (400 K).
 ÖZVEGY BULYOVSZKY GYULÁNÉ SZILÁGYI LILLA (4000 K).
 BURJÁN PÁL.
 BUTH KÁROLY.
 BUZÁS ELEK.
 CSABAI KASZINÓ (Békés).
 CSANAK JÓZSEF.
 CSAPÓ KÁLMÁN.
 CSAPÓ VILMOS (ifjabb).
 CSÁKY ALBIN GRÓF.
 CSÁKY KÁLMÁN GRÓF.
 CSÁKY LÁSZLÓ GRÓF.
 CSENGERY ANTAL (1000 K).
 CSEPELY SÁNDOR.
 CSÉRY LAJOS.
 CSURGÓI REF. GYMNASIUM, CSOKONAI-CZIRBESZ GYULA. [KÖRE.
 DANIELIK JÁNOS.
 DARAY IMRE (1000 K).
 DARÁZSI ALBERT dr.
 DEÁK FERENCZ.
 DEBRECZENI H. H. FELSŐISK. TANULÓK OLVASÓ EGYLETE.
 DEBRECZENI KERESKEDŐ IFJAK ÖNKÉPZŐ EGYLETE (1860 előtt).
 DEBRECZENI POLGÁRI KASZINÓ.
 DEDINSZKY KÁLMÁN.
 DESSEÖFFY JÓB.
 DESSEWFFY AURÉLNÉ GRÓFNÉ (400 K).
 DESSEWFFY EMIL GRÓF (400 K).
 DESSEWFFY ÖDÖN.
 DEUTSCH MÓR (ifjabb) (400 K).
 DEVILLE JÁNOS (600 K).
 DIETRICH VILMOS dr.
 DOMOKOS LÁSZLÓ.
 EBNER EDE (400 K).
 EGE MIKLÓS (400 K).
 EGRESSY GALAMBOS SÁMUEL.
 ELSŐ MAGYAR ÁLT. BIZTOSÍTÓ TÁRSASÁG (Alapítványát évenk. 400K-val megújítja
 EMICH GUSZTÁV.
 EMICH GUSZTÁVNÉ.
 EÖRDÖGH JÓZSEFNÉ s SZENTIVÁNYI FARKASNÉ.
 EÖTVÖS DÉNES BÁRÓ.
 EÖTVÖS JÓZSEF BÁRÓ (200 arannyal).
 EÖTVÖS JÓZSEF B. ALAPÍTVÁNY (4000 K).
 ERDEY ANTAL.
 ERDÉLYI PÁL, ÉDESANYJA, ERDÉLYI JÁNOSNÉ EMLÉKÉRE.
 ERDÖDY KAJETÁN GRÓF (1860 előtt).
 FARKAS LÁSZLÓ dr.
 FÁY ANDRÁS (1860 előtt).
 FENYVESSY ADOLF.
 FERENCZY LAJOS.
 FIÓK SÁNDOR (ifjabb).
 FLESC TIVADARNÉ.
 FLUSS JÓZSEFNÉ.
 FOGARASI JÁNOS (1860 előtt).
 FORGÓ ISTVÁN (csongrádi).
 FORSTER GYULA BÁRÓ.
 FŐVÁROSI ORVOS (névtelen 400 K).

FRANK ANTAL.		HORVÁTH DÖME.	
FRANKÓI VILMOS	(400 K).	HORVÁTH LAJOS.	
FRANKL-VARGA MARGIT.		HORVÁTH MIHÁLY.	
FÜLÖP LAJOSNÉ.		HORVÁTH-ROHONCZY ILONA BÁRÓNÉ.	
GÉVAY ANTAL	(1860 előtt).	HÓDMEZÖVÁSÁRHELYI KASZINÓ.	
GHYCZY FERENCZ	(40) K).	IHÁSZ LAJOS.	
GHYCZY KÁLMÁN.		ILLYÉS LAJOS (sófalvi).	
GICZEY SÁMUEL.		IPOLYI ARNOLD.	
GÖNCZY PÁLNÉ GÖNCZY ILONA EM- LÉKÉRE.		IVÁNYOS LÁSZLÓ.	
GÖRGEY GUSZTÁV.		JÁLICS GÉZA.	
GÖRGEY ISTVÁN.		JÁNOSI GUSZTÁV.	
GREGUSS ÁGOST ÉS GREGUSS ÁGOSTNÉ		JÁSZBERÉNYI ÁLLAMI FÖGYMNASIUM.	
GRUBER JÓZSEF.	(45,800 K).	JEKELFALUSSY LAJOS.	
GRÜNWALD BÉLA.		JENEY LAJOS.	
GUNDEL JÁNOS.		JOANNOVICS GYÖRGY.	
GYENE GUSZTÁV.		JÓKAI MÓR	(2000 K).
GYENE KÁROLY.		JÓNY TIVADAR.	
GYENES JÓZSEF.		JÓNÁS KÁROLY.	
GYÖRGY ALADÁR.		JÓSIKA SAMU BÁRÓ	(720 K).
GYÖRI TAKARÉKPÉNZTÁR.		JÓSIKA SAMU BÁRÓNÉ	(2000 K).
GYULAI PÁL	(2000 K).	JUST JÓZSEF.	
HAJDU LÁSZLÓ.		KACSKOVICS IGNÁCZ.	
HAJDUSKA ALBERT.		KAJDACSY ISTVÁN	(4000 K).
HAJDUSKA EMIL.		KÁLNOKY DÉNES GRÓF.	
HAJÓS JÓZSEF.		KANDÓ KÁLMÁN.	
HALÁSZ GEDEON.		KAPOSVÁRI FÖGYMNASIUM VIRÁG BE- NEDEK ÖNKÉPZŐ KÖRE.	
HAMARY DÁNIELNÉ.		KARAP FERENCZ (végrend. alap. 4000 K).	
HAMVAY RAJSZ IZABELLA.		KARÁCSONYI GUIDÓ GRÓF.	
HANVAY ZOLTÁN.		KARCZAG BÉLA.	
HARKÁNYI FRIGYES.		KARCZAG ISTVÁN.	
HARKÁNYI FÜLÖP	(2000 K).	KARSAI ALBERT	(400 K).
HATVANY-DEUTSCH SÁNDOR.		KASSELIK JENŐ	(10,000 K).
HECKENAST GUSZTÁV.		KAUTZ GYULA.	
HEGEDŰS SÁNDOR	(250 K).	KÁLLAY ÁKOSNÉ.	
HELTAI FERENCZ.		KÁLLAY BÉNI.	
HERTELENDY-KARÁCSONYI MÁRIA.		KÁRMÁN LAJOS.	
HOFFMANN ALFRÉD.		KÁROLYI TIBOR GRÓF	(400 K).
HOLLÓSY KÁROLY (ifjabb).		KECSKEMÉTI KASZINÓ.	
HONTMEGYEI KASZINÓ.		KÉGL JULIA.	
HORVÁT BOLDIZSÁR	(2000 K).	KEGLEVICH BÉLA GRÓF.	

- KEGLEVICH EMMA GRÓFNÓ.
 KEMÉNY JÁNOS BÁRÓ (8000 K).
 KEMÉNY ZSIGMOND HAGYATÉKÁBÓL (800 K).
 KENESSEY ALBERT.
 KENESSEY KÁLMÁN.
 KÉGL GYÖRGY (400 K).
 KIRÁLYI PÁL.
 KISS LAJOSNÉ (1860 előtt).
 KISUJSZÁLLÁSI EV. REF. GYMNASIUM
 IFJUSÁGÁNAK ÖNKÉPZŐ KÖRE.
 KOLOZSVÁRI RÓM. KATH. FŐGYMNA-
 SIUMI IFJUSÁG ÖNKÉPZŐ KÖRE.
 KORNFELD ZSIGMOND.
 KOVÁCS ALADÁR.
 KOVÁCS EDE (berencei).
 KOVÁCS FERENCZ ÉS NEJE KÜRY
 TERÉZ (400 K).
 KOVÁCS KÁLMÁN (400 K).
 KOVÁCS LŐRINCZ (400 K).
 KOVÁCS MÁTYÁS (1860 előtt).
 KOVÁTS GYULA DR.
 KOZMA FERENCZNÉ DOMOKOS JUDIT.
 KÓNYI MANÓ ÉS NEJE.
 KRALOVÁNSZKY GYÖRGY
 KRIEK MÁRIA (1000 K).
 KUBINYI FERENCZ (idősb).
 KUN GÉZA GRÓF (végrend. alap. 4000 K).
 KÚN JÓZSEF. (400 K).
 KVASSAY EDE.
 LANDAU HORÁ CZ EMLÉKÉRE ÖRÖKÖSEI
 LÁNYI GYULA. (2000 K).
 LÁNYI GYULA (végrend. alap 400 K).
 LATNOVICS ILLÉS (400 K).
 LEDERER BÉLA.
 LEHOCZKY TIVADAR.
 LETHENYEY LAJOSNÉ.
 LÉBER IGNÁCZ.
 LÉVAY HENRIK BÁRÓ (500 K).
 LÉVAI KASZINÓ.
 LÉVAY JÓZSEF.
 LIPCSEY TAMÁS.
 LIPTHAY BÉLA BÁRÓ.
 LIPTHAY LAJOSNÉ.
 LIPTHAY SÁNDOR (kistaludi).
 LÓNYAY GÁBOR.
 LÓNYAY MENYHÉRT GRÓF.
 LUKÁCS ANTAL.
 LUKÁCS GYÖRGYNÉ S TAR SÁMUELNÉ.
 LUKÁCS MÓRICZ (20,000 K).
 MADAS KÁROLY.
 MADÁCH IMRE.
 MAGYAR ORSZ. KÖZP. TAKARÉKPÉNZTÁR
 MAILÁTH GYÖRGY. (400 K).
 MAILÁTH JÓZSEF.
 MAJER KÁROLY.
 MARKUSOVSZKY JÓZSEF.
 MAROSVÁSÁRHELYI KAZINCZY-ALAPÍT-
 VÁNY (400 K).
 MASZÁK ELEMÉRNÉ.
 MAY LAJOS.
 MÁRMAROSSZIGETI EV. REF. FŐGYMNA-
 SIUM ÖNKÉPZŐ TÁRSULATA.
 MÁNDY ELEK.
 MÁRTON FERENCZ (ABONYI LAJOS).
 MECHWARTH ANDRÁS.
 MÉSZÁROS KÁROLY.
 MIKÓ ANNA GRÓFNÉ (400 K).
 MIKÓ IMRE GRÓF.
 MISKOLCZI TAKARÉKPÉNZTÁR.
 MOLNÁR GYÖRGY.
 NADÁNYI ALBERTNÉ (400 K).
 NADÁNYI FERENCZ (400 K).
 NAGY ÉLEK (káli).
 NAGY GEDEON (tolesvai).
 NAGY IVÁNNÉ, CSATÓ MÁRIA (400 K).
 NAGY KÁROLY (1860 előtt).
 NAGYBECSKEREKI FŐGYMNASIUM ÖN-
 KÉPZŐ KÖRE.
 NAGYBECSKEREKI GYMNASIUM ÖN-
 KÉPZŐ KÖRE.
 NAGYMIHÁLYI KASZINÓ.
 NAGYVÁRADI TAKARÉKPÉNZTÁR.

NÁDASDY LIPÓT GRÓF.		RAKOVSZKY ISTVÁN, FŐSZÁMSZ ELN.	
NEMZETI SZÍNHÁZ KÖNYVTÁRA.		RÁCZ GYÖRGY.	
NEUWELT ARMIN.		RÁNOLDER JÁNOS	(400 K.)
NÉMETH LAJOS.		REMÉNYI EDE.	
NÉMETHY ANNA, IMRE	(400 K.)	REVICZKYNÉ BAY SAROLTA.	
NÉVTELEN	(1860 előtt).	RIMASZOMBATI KASZINÓ.	
NÉVTELEN	(1860 előtt).	RITOÓK ZSIGMONDNÉ TORMAY MÁRIA.	
NÉVTELEN	(400 K.)	ROSTI PÁL.	
NÉVTELEN	(1904 december).	ROTTENBILLER LIPÓT.	
NŐKÉPZŐ EGYLET FELS. LEÁNYISKO- LÁJÁNAK ÖNKÉPZŐ KÖRE.		RÖKK SZILÁRD.	
NYÁRI BÉLA BÁRÓ.		RUPP KORNÉL.	
NYIRBÁTORI KASZINÓ.		RUSZT JÓZSEF.	
ORCZY ZOLTÁN.		RUTKAY MÁRTON.	
ORDÓDY ISTVÁN KÁROLY.		SAMARJAY KÁROLY.	
ORMODY VILMOS.		SÁRKÖZY KÁZMÉR (ifjabb).	
PAJOR ISTVÁN.		SCHEDIUS LAJOS	(idősb. 1860 előtt).
PALLAVICINI SÁNDOR ÖRGRÓF.		SCHLICHTER IZIDORNÉ.	
PANTOCSEK-PERESZLÉNYI IRMA		SCHMIDT MÁRIA dr.	
PAPP ELEK.		SCHOSSBERGER VILMOS (tornyai, 800 K.)	
PAPP GÉZA.		SCHWANFELDER JÓZSEF.	
PAULAY EDE	(400 K.)	SELMECZI MAGYAR OLVASÓ KÖR.	
PESTI HAZAI ELSŐ TAKARÉKPÉNZTÁR (Alapítványát évenként 400 K-val megújítja).		SIGRAY FÜLÖP GRÓF.	
PESTI NAPLÓ SZERKESZTŐSÉGE.		SINGER ZSIGMOND.	
PÉCSI NEMZETI KASZINÓ.		SOMSSICH PÁL.	
PÉCSI TAKARÉKPÉNZTÁR.		SOPRONMEGYE	(1860 előtt).
PÉTERFFY ISTVÁN.		SRÉTER KLÁRA	(1000 K.)
PFEFFER JÁNOS	(400 K.)	STEIN I. NÁTÁN	(2000 K.)
PILASZANOVICS JÓZSEF.		STERN DÁVID.	
PILTA JÁNOSNÉ	(1860 előtt).	STÉPÁN GÁBOR.	
PIUFSICS LAJOS.		STIASSNY ILONA.	
PODMANICZKY ÁRMIN BÁRÓ.		STRÁDA BÉLA.	
PODMANICZKY ÁRMIN BÁRÓNÉ.		SVÁB JAKAB.	
PODMANICZKY FRIGYES B. (1860 előtt).		SZABADY FERENCZNÉ.	
PODMANICZKY GÉZA BÁRÓNÉ.		SZABÓ DÁVID.	
POLL IMRE.		SZARVASI KASZINÓ.	
POMPÉRY JÁNOS	(400 K.)	SZALÓKI SZÉHER ÁRPÁD	(400 K.)
PONGRÁCZ ANNA.		SZÁSZ GERÓNÉ PAP ANNA.	
PONGRÁCZ LAJOS (honti).		SZÁSZVÁROSI REF. KUN-KOLLÉGIUM.	
RADÓ ANTALNÉ.		SZATHMÁRY KÁROLY	(50 aranyyal).
		SZECSKAY KORNÉL.	
		SZEGED VÁROS KÖZÖNSÉGE.	

- SZEGEDI SÁNDOR.
 SZEMERE PÁL (1860 előtt).
 SZENDE KÁROLY.
 SZENGER EDE (300 K).
 SZENTANDRÁSSY LAJOS.
 SZENTESI ÁLLAMI FŐGYMNASIUM
 (Pálya Ferencz tanár adományából).
 SZENTGYÖRGYI ALBERT.
 SZENTIVÁNYI KÁROLY (300 K).
 SZENTIVÁNYI MÁRTON (ifjabb).
 SZENTIVÁNYI MIKLÓS.
 SZENTPÁLY KLEMENTINA.
 SZERB GYÖRGY.
 SZÉCSEN ANTAL GRÓF.
 SZÉCHENYI GYULA GR.
 SZÉCHENYI ÖDÖN GR. (400 K).
 SZÉHER MIHÁLY, FIA, ÁRPÁD, EMLÉ-
 KÉRE (10,000 K).
 SZÉKELY FERENCZ, TAKARÉKPÉNZTÁRI
 VEZÉRIGAZGATÓ.
 SZÉKESFEHÉRVÁRI KATH. FŐGYMNA-
 SIUM ÖNKÉPZŐ KÖRE.
 SZELESTEY LÁSZLÓ.
 SZIGETHY ÁBOR.
 SZIGETVÁRI IVÁN.
 SZIGLIGETI EDE (600 K).
 SZIJJÁRTÓ SÁMUEL.
 SZILÁGYI DEZSŐ.
 SZILÁGY VÁRMEGYE KÖZÖNSÉGE.
 SZILY KÁLMÁN.
 SZINNYEI JÓZSEF ID.
 SZINYEY-JEKELFALUSSY VALÉRIA.
 SZITÁNYI ADOLF.
 SZITÁNYI BERNÁT.
 SZITÁNYI IZIDOR.
 SZITÁNYI VILMOS.
 SZLÁVY JÓZSEF (400 K).
 SZMRECSÁNYI JÁNOSNÉ SZMRECSÁNYI
 PAULA.
 SZOMBATHY LAJOS.
 SZONTÁGH PÁL. (4148 K).
- SZONTÁGH TIVADARNÉ.
 SZÖCS FERENCZ (1200 K).
 SZÖKE LAJOS.
 SZÖLLÖSY ETELE.
 SZÖLLÖSY JÁNOSNÉ (1860 előtt).
 SZTANKOVÁNSZKY IMRE.
 SZTROKAY BOLDIZSÁRNÉ EDVI
 ILLÉS MATILD.
 SZTUPA GYÖRGY.
 SZÜCS LAJOSNÉ.
 TANÁRKY JULIA.
 TÁRKÁNYI BÉLA (600 K).
 TELEKI DOMOKOS GRÓF (idősb).
 TELEKI SÁNDOR GRÓF.
 THAN KÁROLY.
 THANHOFFER PÁL.
 TIHANYI FERENCZNÉ.
 TISZA KÁLMÁN.
 TISZA KÁLMÁNNÉ DEGENFELD ILONA
 GRÖFNŐ (400 K).
 TISZA LÁSZLÓ.
 TISZTVISELŐK ORSZÁ GÖSEGYESÜLETE.
 TOLDY FERENCZ (800 K).
 TOMORI ANASZTÁZ (10,000 K).
 TORDAI NÖGEGYLET.
 TORMAY BÉLA (ifjabb).
 TORMAY CECIL.
 TÓTH GYÖRGY.
 TÓTH LŐRINCZ.
 TÓTH REZSŐ.
 TÖKÖLY PÉTERNÉ GYIOKÓ IRMA (400 K).
 TÖLTÉNYI MIKLÓS.
 TÖRÖK ELEMÉR (400 K).
 TÖRÖK SÁNDOR.
 TREFORT ÁGOSTON (1860 előtt).
 UDVARDY CSERNA VINCZE.
 ULLMAN KÁROLY.
 UJVIDÉKI KATH. MAGYAR FŐGYMNA-
 SIUM VÖRÖSMARTY ÖNKÉPZŐ KÖRE.
 UNGVÁRI FŐGYMNASIUM DAYKA-KÖRE.
 VADNAY ÁNDOR.

VADNAY KÁROLY HAGYATÉKA	(2400 K.)	VOJNICS TIVADARNÉ.	
VAJDA ÖDÖN ZIRCZI FŐAPÁT	(800 K.)	WAHRMANN MÓR	(2400 K.)
VAJDAFY GUSZTÁV.		WEISZ BERNÁT FERENCZ.	
VALICS ANTALNÉ.		WEISS MANFRÉD.	
VARGHA GYULA	(400 K.)	WELLISCH ALFRÉD.	
VAY ÁDÁMNÉ LÓNYAY MÁRIA GRÓFNÉ.		WENCKHEIM BÉLA BÁRÓ.	
VAY KÁROLYNÉ GRÓFNÉ	(400 K.)	WENCKHEIM KRISZTINA GRÓFNÉ.	
VÁRADY JÁNOS.		WENZEL GUSZTÁV.	
VÁRADY KÁROLY	(400 K.)	WENINGER VINCZE	(400 K.)
VESZPRÉMI NEMZETI KASZINÓ.		WESELÉNYI JÓZSEF BÁRÓNÉ.	
VÉGH ÁRTÚR.		VÁSÁRHELYI WODIANER ARTUR	
VÉGH ISTVÁN (verebi).		(régebbi rendes alapítványán kívül újabb 10,000 K.)	
VÉGHHELYI IMRÉNÉ PÁZMÁNDY KAROLINA.		WOLFNER TIVADAR.	
VÉREY JÓZSEF.		WUK MIHÁLY ÉS FIAI	(400 K.)
VÉSZTÓI KASZINÓ.		ZACHAR ISTVÁN.	
VIDA KÁROLY.		ZENTAI FÖGYMNASIUM KOSSUTH ÖN- KÉPZŐKÖRE.	
VIGYÁZÓ (BOJÁRI) JÓZEFIN GRÓFNÉ, TESTVÉRE, IFJABB BOJÁRI VIGYÁZÓ SÁNDOR EMLÉKÉRE	(8000 K.)	ZICHY ANTAL	(8000 K.)
VIKTORIN JÓZSEF.		ZICHY DOMOKOS GR.	(1860 előtt).
VIOLA JÓZSEF	(1860 előtt).	ZICHY GÉZA GRÓF	(1000 K.)
VISONTAI SOMA dr.		ZSENY JÓZSEF.	
VIZAKNAI ANTAL dr.		ZSILINSZKY MIHÁLY.	
VOJNICS MÁRK.		ZSIVORA GYÖRGY	(1800 K.)
		ZISKA JULIA, SOMOGYI DEZSŐ EMLÉ- KÉRE	(1200 K.)

Az 1860 előtt tett alapítványok rendes összege 100, az 1860 után tettek 200 koronásak. A nagyobb alapítványok külön meg vannak jegyezve.

KIVONATOK A TÁRSASÁG JEGYZŐKÖNYVEIBŐL.

Az 1906 február 28-iki ülésen :

1. Titkár jelenti, hogy a vallás- és közoktatásügyi magy. kir. miniszter a Társaság két megválasztott elnökét az alapszabályok 10. §-a értelmében megerősítette.

Tudomásul szolgál.

2. Haraszi Gyula megválasztott rendes tag a titkár által bemutatott levelében megválasztását köszönettel elfogadja és működési köréül főképen a francia irodalom búvárlását jelöli meg.

Örvendetes tudomásul vétetik.

7. Titkár jelenti, hogy Balassa Bálint hamvai sírbatételének költségeire eddig összesen 630 K gyűlt össze. Legjelentékenyebb gyűjtés eddig az eperjesi Széchenyi-kör által már régebben küldött 150 K s a M. T. Akadémia hozzájárulása, továbbá a Társaság tagjai közt körözött ívnek eredménye.

Tudomásul szolgál. A gyűjtés folytatandó.

*

Az 1906 márczius 28-iki ülésen :

Titkár jelenti, hogy :

1. Dr. Szőcs Ferencz, a Társaság nagyérdemű ügyésze ismét 200 K-val gyarapította a Társaságnál már régebben tett és több ízben új adományozással növelt alapítványát.

Hálás köszönettel fogadtatik.

2. Budai Géza úr Kazinczy Ferencz három levelét ajándékozta a Társaság ereklyetárának.

Hálás köszönettel fogadtatik.

3. Balassa Bálint hamvainak sírbatétele költségeire a Társaság tagjai körében folyó gyűjtés eredménye eddig 125 K, a M. Tudományos Akadémia 350 K-val szintén hozzájárult a költségekhez. A gyűjtés tovább foly.

4. A nagyenyedi kiségitő takarékpénztár értesítette a Társaságot, mint a mely Jókai emlékének megörökítésére az országos mozgalmat kezdeményezte, hogy a Jókai-szoborra 100 K adományt szavazott meg.

Mindezen jelentések köszönettel tudomásul vétetnek.

12. Elnök, mint a könyvkiadó bizottságnak is elnöke bejelenti, hogy a bizottságnak a Társaság által választott tagjai az alakuló bizottsági ülésben elhatározták, hogy a bizottságba az alapítók közül ugyanazok hívassanak meg, a kik annak munkáiban a lejárt legutóbbi időköz folyamán is buzgón részt vettek.

Tudomásul szolgál. E szerint a könyvkiadó bizottságnak az alapítók sorából Barkassy Géza, Emich Gusztáv, Br. Forster Gyula, Görgey István, Ormody Vilmos és Végh Artur urak a tagjai.

13. Ferenczi Zoltán, hivatkozva a Társaság azon határozatára, hogy az Évlapok folyamainak tartalmáról index készíttessék, tudatja, hogy Tetzl Lőrincz úr, az egyetemi könyvtár tisztviselője igen méltányos feltételek mellett hajlandó az indexet elkészíteni.

A Társaság a dologhoz értő Tetzl Lőrincz úr ajánlközását szívesen veszi s az index elkészítését rábízza.

14. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszterium XIII. (irodalmi ügyekkel foglalkozó) ügyosztálya könyvtára részére a Társaság kiadványait kéri.

Az ügyosztálynak a Társaság évlapjai s minden olyan kiadvány, melyről maga a Társaság rendelkezik, megküldendő. A Társasággal összeköttetésben lévő kiadók pedig felkérendők, hogy legyenek szívesek az ő rendelkezésükre álló társasági kiadványokból az ügyosztálynak lehetőleg szintén példányokat adni.

15. Az Országos Nemzeti Szövetség az amerikai kivándorolt magyarok, illetőleg newyorki könyvtárak részére kér könyveket.

A Társaság évlapjaiból bocsát köteteket a szövetség rendelkezésére.

19. Kozma Andor szóvá teszi, hogy a Társaság régebbi határozata szerint gondoskodni kellene az ereklyetár biztosabb elhelyezéséről. Hosszabb eszmecsere után, melyben főképp Ferenczi Zoltán és az elnökség tagjai vesznek részt, Berzeviczy Albert másodelnök javasolja, hogy a Társaság ereklyéi a Nemzeti Múzeumnak ajánltassanak letétül. A múzeumban annak kitüntetésével lennének közszemlére alkalmas módon elhelyezendők, hogy a Kisfaludy-társaság tulajdonai.

A Társaság helyesli, hogy az elnök e végből a múzeum igazgatójával tárgyalást kezdjen, s hogy az elnökség az ereklyetár elhelye-

zési ügyének megoldása kapcsán rendes társasági levéltárról is gondoskodják.

*

Az 1906 április 25-iki ülésen :

1. Titkár szomorú jelentést tesz Bachát Dániel levelező tagnak f. hó 13-án bekövetkezett haláláról. Az Elnökség a ravatalra a Társaság nevében koszorút helyezett s a gyászoló családhoz részvétlevelet intézett.

A nagyérdemű levelező tag elhunytáról szóló jelentést a Társaság mély megilletődéssel fogadja s az elnökség intézkedéseit helyesli és jóváhagyja. A fájdalom, melyet a Társaság Bachát Dániel levelező tag elvesztésén érez, a mai ülés jegyzőkönyvében is kifejezendő.

2. Titkár bemutatja gróf Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter levelét, melyben a Társaságot miniszterré ki neveztetéséről és hivatalba lépéséről értesíti.

A Társaság a zárt ülésen beszéli meg és határozza el, miképen üdvözölje az új vallás- és közoktatásügyi magy. kir. minisztert, ki a Társaságnak is rendes tagja.

3. Titkár bejelenti, hogy a Társaság vagyona a legutóbbi hónap folyamán a következő új alapítványokkal gyarapodott :

a) néhai gróf Kun Géza végrendeleti hagyománya 1500 K ;

b) az Első magyar általános biztosító társaság régi alapítványának növelésére, mint az utóbbi években rendszeren, a folyó évre ismét 400 K új adományt fizetett be ; ugyanezen társaság még ezenfelül 100 K összeggel járult Balassa Bálint hamvainak sírbatétele költségeihez, melyeket a Társaság igyekszik összegyűjteni ;

c) a szászvárosi református Kun-kollégium alapítványa 200 K.

A Társaság hálás kegyelettel emlékezik meg gróf Kun Gézáról, az irodalompartoló nemeslelkű főúrról és kitűnő tudósról, kinek a Társaságra végrendeletében is gondja volt. A Társaság kívánja, hogy haláljának s kegyeletének kifejezése a mai ülés jegyzőkönyvében is megörökíttessék.

Ugyancsak meleg köszönettel veszi a Társaság az Első magyar általános biztosító társaságnak, e nevéhez és híréhez méltó nagy intézetnek legújabb adományait, a szászvárosi református Kun-kollégiumot pedig szívesen köszönti, mint új alapítót.

g) Elnök megbeszélés tárgyává teszi, mikép üdvözölje a Társaság gróf Apponyi Albert új vallás- és közoktatásügyi magy. kir. minisztert, testületileg-e, a mire volt már eset, vagy más módon ? A kérdés eldöntésénél figyelembe veendő, hogy az új miniszter a Társaság rendes tagja.

A Társaság úgy határoz, hogy az elnökség fog, mint a Társaság küldöttsége Gróf Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszternél tisztelegni s őt, mint a Társaság rendes tagját, hivatalba lépése alkalmából ily módon üdvözlí.

14. Titkár tájékoztatja a Társaságot az alapítói könyvilletmények kiadási tervéről. A könyvkiadó-bizottság ülést tartott s elhatározta, hogy a jövő évfolyamban Fielding «Tom Jones»-ából, melyet Szűry Dénes fordít, egy kötet adassék ki. Számításba vette továbbá a bizottság, hogy ha «Tom Jones»-ból csak egy kötet adható, kiadásra kerülhet a Ruskin-féle «Sesamok és liliomok» is, melyet Farkas Klára fordított le, Riedl Frigyes rendes tag már ajánlott, Ágai Adolf pedig, a magyar stíl követelményeinek szempontjából átjavít. Tudomásul vette a bizottság, hogy Geöcze Sarolta lefordította Taine Lafontaine-tanulmányát s ezt több műfordító Lafontaine-fordításaival együtt ajánlotta kiadásra, s hogy e kiadványterv bírálatra Haraszi Gyula rendes tagnak és Hegedüs Istvánnak már átadatott. Kiandóul határozott végül a bizottság egy kötetnyi gyűjteményt Kelety Gusztáv elhunyt tag művészettörténeti tanulmányaiból. Ezt a gyűjteményes munkát azonban még előbb két társasági bírálóra kell bízni, hogy átnézze, rendezze, kiválogassa és bevezesse.

A Társaság helyesléssel veszi tudomásul a könyvkiadó bizottság kiadvány-tervezetét. Kelety Gusztáv gyűjteményes művészettörténeti munkájának megbírálására, illetőleg kritika rendezésére Beöthy Zsoltot és Berzeviczy Albertet kéri fel.

15. Haraszi Gyula megválasztott rendes tag levélben figyelmébe ajánlotta a Társaságnak, hogy néhány nappal a május havi ülés után lesz Corneille Péter születésének 300-ik évfordulója, s ajánlkozott, hogy vonatkozással ez alkalomra is, a májusi ülésen Corneilleről szóló tanulmányt foglalja el székét a Társaságban.

A Társaság nagy köszönettel veszi a figyelmeztetést s örömmel tart számot májusi ülésén Haraszi Gyulának Corneille-ről szóló székfoglaló felolvasására.

*

Az 1906 május 30-iki ülésen :

1. Elnök az ülést megnyitván, emlékébe idézi a Társaságnak, hogy a francia irodalomnak néhány nap múlva, a jövő hó 6-án, nevezetes ünnepe lesz: Corneille Péter születésének háromszázadik évfordulója. Ebben az ünnepben, mely a nagy francia irodalom egyik halhatatlan dicsőségére vonatkozván, világirodalmi jelentőségű, mai ülésével a Társaság is részt vesz, a tárgysorra tűzött felolvasások elsőjét, Haraszi Gyula megválasztott rendes tag székfoglaló ér-

tekezését Corneille emlékezetének szentelvén. A Társaság beleegyezésével erről az elnök a folyó ülésből, a Társaság tiszteletteljes üdvözlétének jelentése mellett, a Francia Akadémiát táviratban értesíti.

Közhelyesséssel fogadtatik.

Másodtitkár terjeszti elő a következő titkári jelentéseket:

2. a M. T. Akadémia f. hó 20-iki, József főherceg emlékeztére tartott díszülésén a Társaság — meghivatván — kellően képviselve volt;

3. Kiss Ernő tábornoknak, a vértanúhalált halt nemzeti hősnak Nagybecskereken emelt szobra leleplezési ünnepére a Társaság kegyeletes üdvözlő táviratot küldött;

4. a Magyarországi Hirlapírók Nyugdíjintézetének jubiláris díszközgyűlésén a Társaságot az elnök és másodelnök képviselte;

5. az E. M. K. E. meghívja a Társaságot jövő hó 5-én Kolozsvárott tartandó XXII. évi közgyűlésre;

6. a muzeumok és könyvtárak országos főfelügyelőségétől s még többektől kiadványok tiszteletpéldányai érkeztek a Társasághoz.

A jelentések tudomásul vétetnek. Az E. M. K. E. közgyűlésén leendő képviseltetéséről a Társaság zárt ülésében fog határozni.

7. Kozma Andor másodtitkár előadja, hogy özv. Lengyel Dánielné, egy érdemes emlékeztű orvostudományi, pædagogiai és szépirodalmi író özvegye s régebben «Dalma» álnév alatt maga is költőnő, neki Arany János leányának, Juliskának hét darab 1860—63. években kelt sajátkezű levelét küldötte el ajándékol. Ő az ajándékot csak azon feltétellel fogadta el, ha azt özv. Lengyel Dánielné nevében rögtön a Kisfaludy-társaság ereklyetárának ajánlhatja fel, miután a levelek nemcsak írójuk személyénél fogva, hanem tartalmuk sok részénél fogva is, épen a Társaság szempontjából ereklyék kegyeleti értékével bírnak. Özv. Lengyel Dánielné ebbe beléegyezvén, Kozma Andor a leveleket a Társaságnak az ajándékozó úrnő nevében ezennel felajánlja.

A Társaság ereklyetára részére az ajándék elfogadtatik. Özv. Lengyel Dánielnének a Társaság köszönetét az elnökség levélben tolmácsolja.

11. Másodtitkár leteszi a Társaság asztalára az Évlapok teljesen kész s szétküldésre váró XL. kötetét, mely a Társaság évi közlendőit bezárólag a folyó évi februárban tartott közgyűlésig tartalmazza.

Tudomásul vétetik.

12. Az áprilisi ülés határozatából a Társaság elnökei és a titkár

az új vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszternél, mint a Társaságnak is rendes tagjánál üdvözlő küldöttségképen tisztelgett. A miniszter, gróf Apponyi Albert társasági rendes tag az üdvözlést meleg szavakkal köszönte meg.

Tudomásul szolgál.

13. Az E. M. K. E. közgyűlésén leendő képviselőjére a Társaság Haraszti Gyulát kéri fel.

Haraszti Gyula a megbízást elfogadja.

18. Népköltési gyűjtés.

A Társaság az elnök részére a nyári szünet előtt rendszeresen megadatni szokott felhatalmazást, hogy alkalmas nyári gyűjtőknek a Társaság nevében megbízást nyújthasson és anyagi támogatást szabhasson meg, ezúttal is megadja; sőt — másodtitkár indítványára — e felhatalmazást nem szorítja többé épen csak a f. évi nyári szünet idejére, hanem a népköltési-gyűjtő munka akadálytalan folytathatása érdekében olyképen terjeszti ki, hogy az elnök, a Társaság utólagos jóváhagyásának fenntartásával, bármikor megbízást és anyagi támogatást adhat olyan népköltés gyűjtőknek, kiknek alkalmas voltát és gyűjtési tervét a népköltési gyűjtemény szerkesztőjének előterjesztésére felhasználandónak találja, illetőleg kiknek bevonását a Társaság népköltés-gyűjtő munkáiba kívánatosnak tartja.

19. Távollévő titkár, mint a népköltési gyűjtemény szerkesztője másodtitkár útján jelenti, hogy dr. Sebestyén Gyula népköltés-gyűjteménye, mely danántúli népköltési anyagot tartalmaz, teljesen rendezés alatt van, s pár nap múlva könyvalakban megjelenhet. Berze Nagy János Heves és Jász-Nagy-Kún-Szolnok vármegyei mesegyűjteményének rendezésére és jegyzetekkel való ellátására dr. Katona Lajos akadémia tag vállalkozott. A gyűjtemény néhány hét múlva nyomtatás alá kerülhet.

Tudomásul szolgál.

20. Az országos színész-egyesület Egressy Gábor szülőházának emlékművel megjelölésére gyűjtést rendez s a Társaságnak is küldött gyűjtőívet.

Elnök melegen ajánlja e gyűjtést a Társaság tagjainak kegyeletos rokonszenvébe, annál is inkább, mert Egressy Gábor, a néhai nagy színművész a Társaságnak szintén tagja volt.

A Társaság elrendeli, hogy a gyűjtőív a tagok között közzetessék és pedig a nyári szünet után, mikor már remélhető, hogy a tagok üdülőhelyeikről általában mind hazatértek.

21. Ágai Adolf a Ruskin-féle «Sesamok és liliomok» Farkas Klára általt eszközölt és kiadásra benyújtott fordításának stilisztikai

átnézésével és javításával elkészült. Miután e munkát már Riedl Frigyes rendes tag előzetesen is ajánlotta kiadásra s Ágai Adolf is ajánlja, ez az alapítók könyvilletmény-sorozatába most már végleg felvehető.

Tudomásul szolgál.

22. Ferenczi Zoltán, mint az életrajzvállalat szerkesztője jelenti, hogy az életrajzok kiadására vonatkozólag a Franklin-társulattal immár minden részletkérdésben is teljes a megegyezés. Az életrajz-kötetek külső alakra nézve hasonlítani fognak a Társaság egyéb kiadványaihoz. Kötve áruk 2 korona 50 fillér lesz s általában 10—10 ívre fognak terjedni. A már korábban jelentetteken kívül elkészült kéziratban Csokonai életrajza is. Ezt maga a jelentéstévő, Ferenczi Zoltán írta.

Örvendetes tudomásul vétetik.

*

Az 1906 szeptember 26-iki ülésen:

1. Titkár jelenti, hogy a nyári szünet alatt, alapítói könyvilletményül, a Társaság kiadványaiképen megjelentek Vadnay Károly elbeszéléseinek kötete, valamint Kielland «Garman és Worse» című regénye, melyet Rittoók Emma fordított le. Salamon Ferencz dramaturgiai tanulmányai első kötetének kiadása közbejött akadályok miatt a második kötet megjelenésének idejére halasztatott.

2. A népköltési gyűjtemény nyolczadik kötete, mely Sebestyén Gyula dunántúli gyűjtését adja, szintén megjelent.

3. Balassa Bálint hamvai f. évi augusztus 27-ikén a hibbei rom. kath. templomban, megfelelő ünnepélyességgel méltó sírba helyeztetek. E kegyeletes sírbatételnél a Társaságot Ferenczi Zoltán képviselte s a hamvak új pihenő helyére letette a Társaság koszorúját. A Társaságnak, mely Balassa Bálint hamvainak sírbahelyezését voltaképp kezdeményezte s e célra 730 koronát gyűjtött, ezen összeg átvételének nyugtatása mellett Joób Marczel lipthói alispán levélben mondott meleg köszönetet.

4. Az első Jókai-szoborra, melyet a budai Istenhegyen a turistaegyesület emelt, f. évi augusztus 8-ikán történt leleplezése alkalmával a Társaság képviselőjében Ábrányi Emil rendes tag tett koszorút.

5. A kolozsvári nemzeti színház új épületének felavató előadásán a Társaságot Csengeri János rendes tag képviselte.

6. Pálóczi Horvát Ádám balatonfüredi emléktáblájának leleplezési ünnepére az elnökség táviratban küldte el a Társaság üdvözlését.

7. Corneille emlékezetének megünnepléséért a Társaságnak a

Francia Akadémia örökös titkára, Boissier Gaston útján, igen meleghangú táviratban mondott köszönetet. A táviratot titkár felolvassa.

12. Titkár jelenti, hogy a Társaság vagyónát kitünően kezelő Magyar Földhitelezettől hivatalos értesítés érkezett, mely tudatja Lukács Antal intézeti igazgatónak nyugalomba vonulását.

A Társaság felkéri az elnökséget, hogy nevében Lukács Antalhoz, kinek vezetése alatt a Magyar Földhitelezet a Társaságot sok hálára kötelezte, meleg hangú bucsúzólevelet intézzzen.

13. Vadnay Tibor köszönő levelet intézett a Társasághoz atyja, Vadnay Károly irodalmi emlékezetének ápolásáért, az alkalomból, hogy a Társaság Vadnay Károly összegyűjtött elbeszéléseiből egy kötetet kiadott.

Tudomásul szolgál.

14. Titkár, mint a népköltési gyűjtemény szerkesztője tudatja, hogy Sebestyén Gyula kiadott, dunántúli gyűjtése 7¹/₂ ívvel többet tesz ki nyomtatásban, mint a mennyire az Athenaeum kiadótársulat szerződészerűen vállalkozott. A többlet költségei az Athenaeumnak megtérítendőek lennének.

A Társaság a többletet, és pedig az Athenaeum felszámítása szerint megtérítendőül elismeri s kifizetésére az elnökséget felhatalmazza.

15. Titkár, ugyancsak mint a népköltési gyűjtemény szerkesztője előadja, hogy a nyári nagy mezei munkák ideje kezd a népköltési gyűjtő munkára alkalmatlannak bizonyulni. Ezért Ábrahám Ernő lelkes népköltés gyűjtő az őszi és téli folyamán kívánna kísérletet tenni a magyar pásztordalok még föllelhető maradványainak összegyűjtésére, Hortobágyon és egyebütt.

22. Elnök emlékezteti a gyűlést, hogy az októberi havi ülés, régebbi határozat szerint, ünnepélyes jelleggel Szász Károly elhunyt tag emlékezetének lenne szentelendő. Miután azonban ugyanazon időtájban több irodalmi és egyéb közünnepély torlódik össze, a mi a közérdeklődést megosztja, az elnök helyesnek vélné, ha Szász Károly nagy emlékezetének ünneplését a Társaság máskorra halasztaná.

A Társaság a Szász Károly emlék-ülés megtartását alkalmasabb időre halasztja.

Ferenci Zoltán részletes szóbeli jelentést tesz a Balassa-hamvak sírboltba tételének körülményeiről s tudatja, hogy a hibbei templomban Balassa Bálintért évenként mise fog mondatni.

Ugyancsak Ferenci Zoltán, mint a Társaság életrajz-vállalatának szerkesztője jelenti, hogy az első életrajz már jó részt ki van szedve.

★

Az 1906 október 27-iki ülés.

Ez, a Társaság október 2-án kelt határozatából, a rendes havi ülés helyett, mint II. Rákóczi Ferencz és bujdosó társai hamvai hazaszállításának alkalmára rendezett ünnepélyes ülés a Magyar Nemzeti Múzeum dísztermében, esti 5 órai kezdettel tartatott meg, nagy ünneplő közönség részvétele mellett.

Elnök az ülést megnyitván, mindenekelőtt tudatja, hogy másodelnök társa, Berzeviczy Albert az ülésről azért volt kénytelen elmaradni, mert mint a M. T. Akadémia elnöke a dicső hamvak ünnepélyes fogadására a határra utazott. Ezután lefolyik az ünnepélyes ülés a következő tárgysorral:

1. Beöthy Zsolt elnöki megnyitó beszéde a kurucz világ költészetéről.
 2. Lévay József költeménye: «Mikes», szavalja Váradi Antal.
 3. «Rákócziék», költemények Szabolcska Mihály rendes tagtól.
- Ezeket, szerzőjük nem lévén jelen, Vargha Gyula titkár olvasta fel.
4. «II. Rákóczi Ferencz és a képzőművészetek», tanulmány Riedl Frigyes-től.
 5. «Ének Tököly Imréről», költemény Ábrányi Emiltől.
 6. «Magyar filozófia Rodostóban», tanulmány Alexander Bernáttól.
 7. «Rákóczi jön!», költemény Jakab Ödöntől.
 8. Elnöki zárszó.
 9. A tárgysor 7. pontjában jelzett felolvasás után szót kért Hegedüs István s lelkes szavakban indítványozta, hogy a Társaság üdvözölje ez ünnepélyes üléséből Thaly Kálmánt, kinek a Rákóczi korszak felderítése és ismertetése körül irodalmi szempontból is dicsőséges része van.

Az indítvány köztetszést kelt.

Vargha Gyula titkár felolvassa a Thaly Kálmánhoz intézendő üdvözlés levélbe foglalt szövegezését.

Általános helyesléssel egyhangúlag elfogadtatik, s ezzel határozattá lesz, hogy a Társaság Thaly Kálmánt a Rákóczi korszak irodalmának felderítése körül szerzett nagy érdemeiért mai üléséből a titkár által felolvasott levél útján üdvözli.

10. A zárt ülésben, melyre a tagok az ünnepélyes ülés után gyűltek egybe, bírálók nevezettek a társasági pályázatok eldöntésére. És pedig:

I. Lukács Krisztina-jutalom: «A nemzeti stílus jelentősége».

Bírálók: Alexander Bernát, Beöthy Zsolt, Riedl Frigyes.

II. Széher Árpád-jutalom: Társadalmi beszély.

Bírálok: Ágai Adolf, Berczik Árpád, Vértesi Arnold

III. Vigyázó-jutalom: történelmi elbeszélés.

Bírálok: Ferenczi Zoltán, Kozma Andor, Négyesy László.

★

Az 1906 november 28-iki ülésen:

1. Néhai Karap Ferencz alapítványul 4000 K-t hagyott a Társaságra. A hagyaték az összeget 40 K időközi kamattal együtt befizette.

A Társaság a nemes hagyományozó iránt érzett hálájának kifejezését jegyzőkönyvbe foglalja.

2. Néhai Lányi Gyula ugyancsak végrendeletileg 400 K alapítványt hagyott a Társaságra.

Hasonló hálával vétetik tudomásul.

3. Thaly Kálmán a Társaságnak mult havi s II. Rákóczi Ferencz emlékezetének szentelt üléséből hozzá intézett üdvözetlet levélben köszönte meg.

4. Szintén köszönő levelet intézett a Társasághoz Lukács Antal főrendiházi tag ama bucsúzó sorokért, melyeket a Földhitelintézetből való nyugalomba vonulása alkalmából a Társaság írt hozzá.

Kedves tudomásul szolgál.

5. Az irodalmi és hazafias ünnepélyeken, melyekre a Társaság hivatalos volt, képviselői megjelentek és pedig: Kolozsvárott a Múzeum ünnepélyén Csengeri János és Haraszi Gyula rendes tagok; Pankotán Csiky Gergely elhunyt tag szülőháza emléktáblával megjelölésén Berczik Árpád; Eperjesen a Széchenyi-kör Gregus Ágost emlékünnepeén Berzeviczy Albert és Négyesy László. Báró Perényi Zsigmond szobrának leleplezési ünnepére a Társaság távirati üdvözetletet küldött.

Tudomásul szolgál. A Társaság a képviselőjében eljár tagoknak köszönetét fejezi ki.

9. Elnök jelenti, hogy Kont Ignác levelező tagnak a párisi Sorbonne-ban, mint a magyar irodalom magántanárának alkalmazhatása, illetőleg a magyar irodalmat ismertető magántanári előadások rendszeresíthetése végett az elnökség a Társaság nevében pártoló felterjesztést tett a vallás- és közoktatásügyi magy. kir. miniszterhez, kinek anyagi támogatása nélkül a magyar irodalmi magántanári tanzsék a Sorbonne-ban nem állítható fel. Az ügy oly sürgős volt, hogy az elnökség kénytelen volt a siker érdekében, — mely magyar irodalmi szempontból nagyon kívánatos — ülés összehívása nélkül azonnal cselekedni. Elnök kéri a Társaság utólagos jóváhagyását.

A Társaság nemcsak jóváhagyja az elnökség eljárását, de azért köszönetet is mond.

10. Titkár bejelentése szerint a Társaság lejárt pályázataira október 31-ig: 2 pályamű érkezett a Lukács Krisztina széptudományi jutalom kérdésére. («A nemzeti stilus» stb.), 24 pályamű a Széher Árpád jutalomra (beszély) és 12 pályamű a gróf Vigyázó jutalomra (kisebb történeti elbeszélés).

Tudomásul szolgál.

11. Elnök Berczik Árpádot kéri fel, hogy a jövő évi ünnepélyes közülést követő lakomán a Gyulai-serleggel Nagy Ignác elhunyt tagról mondjon megemlékezést.

Berczik Árpád az elnök és a Társaság kívánatára a megbízást elvállalja.

★

Az 1906 december 18-iki ülésen :

1. Titkár szomorú jelentést tesz Handman Adolf levelező tagnak folyó hó 8-ikán történt elhunytáról. Vácolja a Társaság ezen érdemes halottjának irodalmi működését, mely arra irányult, hogy a magyar költészetet német műfordításokban a haza határain túl is megismertesse. Különösen kiemeli titkár az elhunyt levelező tagnak «Pannoniens Dichterheim» gyűjtőcímmel Stuttgartban 1879-ben megjelent műfordítás-anthológiáját. — Az elnökség az elhunyt lev. tag temetésére, mely Kassán volt, a Társaság nevében koszorút és részvétjelentést küldött, a mit az elhunyt fia levélben köszönt meg.

Fájdalmas tudomásul szolgál s a Társaság érdemes elhunyt lev. tagja elvesztésén érzett bánatát az ülés jegyzőkönyvében is kifejezésre juttatni rendeli.

2. Dr. Lakner Árpádné úrnő Kisfaludy Károly «Tatárok Magyarországon» című drámai műve legelső nyomtatott kiadásának egy példányát ajándékol a Társaságnak küldötte be.

Elnök megjegyzi, hogy ez ajándék ereklyebecsét emeli az, hogy ez egyáltalán az első Kisfaludy Károly-féle munka, a mely nyomtatásban megjelent.

Az ajándékot a Társaság ereklyetára részére elfogadja s érte az ajándékozó úrnőnek jegyzőkönyvi köszönetet szavaz.

6. Szabályainak megfelelően foglalkozik a Társaság az 1907. évi közüléseken betöltendő tagsági helyek kérdésével. Rendes tagsági hely csak egy üres. Titkár emlékezteti az ülést, hogy egy helyet a Társaság rendszerint üresen szokott hagyni.

Radó Antal indítványozza, hogy a Társaság szakítson e szokással és töltsen be az üres helyet. Hegedüs István, Jakab Ödön és

Agai Adolf pártolják ez indítványt. Viszont Ferenczi Zoltán, Dalmady Győző, Alexander Bernát és Kozma Andor ragaszkodni kívánnak a hagyományhoz, különösen, mert az egy rendes tagsági hely tavaly is üres volt s nem töltetett be, s azóta nem merült fel olyan új irodalmi jelenség, a kiért most a tavalyival ellenkező határozatot hozni indokolt volna; ellenben — úgy vélik — több régi írónak vannak érdemei a társasági tagságra s mindezeket az egyetlen üres helyre pályáztatni nem tartanak tapintatosnak.

A Társaság szavazattöbbséggel elhatározza, hogy az 1907. évi közülésen az egyetlen üres helyet rendes tag választásával nem tölti be.

7. A Társaság levelező tagjai közül az idő folyamán négy halt meg, tehát négy megüresedett lev. tagsági hely van.

A Társaság elhatározza, hogy az 1907. évi közülésen két levelező tag választható.

9. Elnök közli, hogy az Arany János szobor-alap maradványa elosztásra kerülván, a Társaságra ebből körülbelül 2800 K jut.

Örömmel vétetik tudomásul.

11. Radó Antal kérdést intéz az elnökséghez, hogy mit csinál volta-képen a könyvkiadó bizottság? Óhajtáná, hogy az évi közületeken e bizottság tenne mindenkor jelentést arról, mily művek vannak elébe terjesztve, ezek közül melyek s mily egymásutánban kerülnek kiadásra s hogy a többire mi sors vár.

Titkár és másodtitkár megjegyzi e kérdésre, hogy a könyvkiadó bizottság minden ülése után nyomban be szokta jelenteni a Társaság ülésén, hogy mily művekről tárgyal s azokra vonatkozólag mit végzett.

Elnök, annak megállapítása mellett, hogy a könyvkiadó bizottság eddig is rendszeresen beszámolt a Társaságnak a bizottsági ülések tárgyalásairól és végzéseiről, méltányolja Radó Antalnak azt a kívánságát, hogy a könyvkiadó bizottság egész évi működéséről, illetőleg annak eredményeiről az évi közületeken összefoglaló jelentés tétessék. Mint a könyvkiadó bizottságnak is elnöke kijelenti, hogy e közülési jelentéstételnek semmi akadályja s már az 1907. évi közülestől fogva a könyvkiadó bizottság évi jelentése mindenkor a közülés elé fog terjesztetni.

Radó Antal köszönettel megnyugszik az elnök kijelentésében, melyet a Társaság tudomásul vesz.

12. Titkár előterjesztést tesz a Társaság jövő évi ülésrendjéről.

A Társaság ennek alapján, ügyrendjének és hagyományainak megfelelően elhatározza, hogy rendes havi üléseit 1907. évben is

minden hó utolsó szerdáján tartja, kivéve deczembert, mikor az ülés a karácsonyi ünnepek előtti szerdán, a jövő évben tehát a hó 18-ikán tartandó meg. A közgyűlés 1907. évben február 6-ra (tagválasztó és előzetes közülés egyesítve) és február 10-re (ünnepélyes közülés) tüzetik ki. Junius 1-től augusztus 31-ig, mint rendesen, 1907-ben is teljes ülésszünet lesz.

Alexander Bernát indítványozza, hogy a Kiss István-féle bölcselgő munka, melyről ő «Magyar filozófia Rodostóban» czimmal a Rákóczi emlékezetének szentelt ünnepélyes ülésen értekezett, s mely eddig csak hiteles kéziratban van meg, a Társaságnak 1907 tavaszán megjelenő Évlapjaiban egész terjedelmében közzététessék.

A Társaság elfogadja az indítványt s az Évlapokat szerkesztő másodtitkár tádomásul veszi, hogy a munkát, az Alexander Bernát által rendelkezésére bocsájtandó teljes szövegben, a legközelebbi évlapban kell közzé tenni.

*

Az 1907 január 30-iki ülésen:

1. Titkár jelenti, hogy Arany János budapesti szobrának közadakozásból összegyűlt pénzalapja az összes költségek kifizetése után jelentékenyebb felesleget mutatott fel. E maradványt a szoborbizottság a főbb irodalmi és széptudományi társaságok közt osztotta fel s ez osztályban a Kisfaludy-társaságnak 2868 kor. 27 fillér jutott; mely összeg befizettétvén, az alaptökéhez csatoltatott.

Örvendetes tudomásul szolgál s a Társaság a szoborbizottságnak hálás köszönetét nyilvánítja.

5. Titkár jelenti, hogy a két betölthetőnek határozott levelező tagsági helyre tagajánlás nem érkezett.

Tudomásul szolgál.

*

Az 1907 február 6-iki ülésen:

Tagajánlások nem tétetvén a betölthetőkül megjelölt levelező tagsági helyekre sem;

1. tárgy: az 1906. évi zárszámadások megvizsgálása. Titkár felolvassa a pénzügyi bizottság jelentésének a zárszámadásokról szóló részét.

A számadások részletes megbeszélése után:

a Társaság a zárszámadást jóváhagyja s a felmentvényt a Magyar Földhitelintézetnek, valamint a kézipénztárt kezelő titkárnak köszönettel megadja. Örömmel veszi tudomásul a Társaság, hogy

vagyona a múlt évben 12,340 K 15 fillérrel gyarapodott s az év zártaival már 421,319 K 32 fillért tett ki. Különös méltánylással emeli ki a Társaság Szócs Ferencz társasági ügyésznek az alapítói kamathátralékok behajtásában tanúsított rendkívül sikeres buzgólkodását s a Társaság körül ezzel is szerzett érdemeinek elismerése jegyzőkönyvbe vétetni határozatik.

2. tárgy: az 1907. évi költségvetés megállapítása. Titkár felolvassa a pénzügyi bizottság idezárt jelentésének erre vonatkozó részét, illetőleg az előirányzatot, mely szerint 1907-re az összes bevétel 36,774 K, az összes kiadás pedig 35,470 K-val vétetik előlegesen számításba.

Az egyes tételek megbeszélése után:

a Társaság a költségvetést általánosságban és részleteiben elfogadja.

3. Ferenczi Zoltán emlékezteti a Társaságot, hogy tíz év mulva, 1917-ben érkezik el úgy Arany János, mint Tompa Mihály születésének századik évfordulója. Erre a Társaságnak jó eleve kellene Tompa méltó életrajzáról jutalom kitűzésével gondoskodni, a mint Aranyéről már gondoskodott.

Elnök úgy véli, hogy a Ferenczi által szóba hozott czélra a Széher Árpád és a Lukács Krisztina széptudományi jutalmak is felhasználhatók lennének. Egyébként az egész ügy kellő előkészítésére bizottságot javasol kiküldeni.

A Társaság az ügynek még a folyó évben leendő előkészítésére Beöthy Zsolt elnökből, Ferenczi Zoltánból és Kozma Andorból bizottságot alakít.

4. Alexander Bernát ennek kapcsán elérkezettnek vélné az időt, hogy az a rég tervezett különleges Shakespere-bizottság is megválasszassék, mely az újabb magyar Shakespere-kiadásnak többé alig hasztható ügyével foglalkoznék.

A Társaság magáévá teszi a felszólaló nézetét s Berzeviczy Albert másodelnök elnöksége alatt Alexander Bernátból, Hegedüs Istvánból, Radó Antalból és Szűry Dénes rendes tagból alakítja meg az előkészítő, ideiglenes Shakespere-bizottságot.

FERENCZI ZOLTÁN BESZÉDE

BALASSA BÁLINT HAMVAINAK A HIBBEI R. K. TEMPLOMBAN TÖRTÉNT
ÜNNEPÉLYES SÍRBATÉTELÉNÉL.

1906 augusztus 27-én.

Ünneplő közönség!

Annak a költőnek emlékére gyűltünk itt össze, annak a költőnek újra beszentelt csontjait teszszük itt, az utódok kegyeletéből, az előbbinél méltóbb sírjába vissza, ki több mint 300 évvel ezelőtt szózatot nyelvével, szerelemben égő szívével, hazaszeretettől lángoló hevével, élénk természet-szeretetével, bajtársi társas érzésével, egy állandó mámorban lejárthatott életével, mély hittel eltölt lelkével, a magyar lyrai költészet megalapítója s ennek egy évszázadon át vezére, szellemi feje lett.

Ezeket, mint a lyrai költészet örök emberi tárgyait, melyek, mint a pünkösdi a néma fülemüle torkát, megnyitották az ő lelkét is a hangos dallásra: Balassa mintegy fölfedezte a magyar műköltészetet, ennek számára egy új paradicsomot nyitott meg és szózatossabbá tette a magyar berkeket; az illatos mezőket, hegyeket és völgyeket eltöltötte dallal és énekkel.

De ez a költészet a milyen gazdag, egyszersmind egész volt, mert egész embertől származott. Fél-tett, fél-érzés, az fél-ember. Balassa ezt nem ismerte. Egész élete ritka példája egy mindenben teljes jellemnek. Lehet e jellem természetének jó és rossz emberi tulajdonairól szólni, de a maga nemében ritka teljesség példája. Egész lelkével birta szeretni Istent, a hazát, a nőt, a természetet, a vigszágot, a csatazajt, a mámort, a szilajságot, a becsületet, a hírnevet, a szenvedést, a keservet, az önkinzást. Hitt, mint az életét csupán a vallásnak áldozott szerzetes; szeretett, mint egy magát szüziességben gyötrő troubadour; fékezhetetlen érzéki vágy ragadta a nő felé, mint egy démont; vigadozott, mint egy a holnappal nem számoló kóbor lovag; fel birt emelkedni az Isten és a haza szent

eszméiért halálfogadalmat tett és véráldozatot bemutató hősök eszményi alakjához.

Így vándorolt, bolyongott a földi pályán saját jelentősége tudatával, felváltva mély sötétségben és ragyogó fényességben, a tévely és világosság ösvényein. Tusakodott ördöggel és pokollal; most ragyogott megáldva ifjúsággal és boldogsággal, majd pedig bujdokolt megátkozva betegséggel, kárral, gonddal, szégyennel, rút hírrel, szitokkal; most járt az ifjúság virágos öltönyében, majd a keserű számkivetés gyászpalástjában; most hetyke elbizakodással győzelmes kardot forgatott, majd sebekkel borítva porban hevert; ma könnyelmű kicsapongásban volt a gondtalan portyázók mulató bajtársa, holnap a gyönyört hajhászta könnyűvérű nők felett aratott olcsó diadalban; majd a legmagasztosabb rajongás talapzatára állított Júlia előtt mellét verve térden esdekel s halálosan sebezve könyörgi a szüzi szerelem morzsáit; máskor szörnyű, rettentő vétkei tudatában Dávid zsoltáirainak megható nyelvén bűnbánóan könyörgve fekszik az oltár előtt, görgeti fejét a porban s bűneit hangosan kikiáltva egész világ hallatára, bocsánatért rebeg az égtől; de mindig mint egész ember, mint kora féktelenségének és nagyságának talán legjellemzőbb képviselője.

De e nagy változatosságban minő állandóság és minő rendkívüli elszánás; minő határozottság és erő. Lamennais azt mondja egy helyt, hogy nincs igazi nagy élet, mely nem végződik vagy a csatatéren vagy a vérpadon. Ez igaz! S ime, Balassa élete tehát nagy élet. Ő nagyszerű és számítás nélküli felséges elszánásban, a Krisztus hitéért az egész életén kereszt gyanánt hordott szerelméért, az egyetlen, az örökkévaló lánggal szeretett nőért, Júliáért: egyaránt és bármikor nem szánta volna vére hullását. És valósággal odaadta, mint koszorúzott hős, a vallás és haza akkoriban egyesített eszméjéért, férfias kora virágjában, Esztergom alatt és nem sokan mondhatták el inkább, mint ő, ki haldoklása közben hősi haláláról ezt mondá: «hiszen Atyám, így akartam én is».

Így áll ő előttünk. Ime, a csontjait rejtő koporsóból kiáradó fény. Mint hívőnek, ki Isten és Krisztus katonája volt; mint hazafinak, ki nyugodt öntudattal és nagyszerű áldozatkészséggel hősi vért ontott a forrón szeretett, elhagyott, megromlott Magyarországért; az érző férfinak, ki a szerelem tüzében égett, mint egy meggyújtott és soha ki nem alvó égő áldozat és a költőnek, ki az érzelmeknek ő előtte irodalmunkban alig ismert erős, állandó hangot adott: hozom és leteszem a Kisfaludy-Társaság nevében e koszorút, a hálás emlékezet, a szeretet, a dicsőség babérleveleiből, mint felejthetetlen érdemeinek jelképét.

BERZEVICZY ALBERT ELNÖKI BESZÉDE

AZ EPERJESI SZÉCHENYI-KÖR GREGUSS-EMLÉKÜNNEPÉLYÉN.

1906 október 14-én.

Tisztelt Gyülekezet!

A mit még nem rég mint veszteséget sirattunk, az idő múltán büszkeségünk tárgyává lesz abban a tudatban, hogy egykor bírtuk; a gyász kegyeletté változik, a visszaemlékezés bátorító példaadássá, a hiány érzését fölváltja annak értékelése, a mit jeleseink szellemi örökségként hagytak reánk; és a halottainkról való ilyen engesztelő, föl-emelő megemlékezésben azután versenyre kelnek azok a helyek, a melyek igényt vélnek tarthatni rá, hogy sajátlagosan a magukénak tekinthessék azt, a ki munkásságának hatásával voltaképen az egész nemzeté volt.

Így követeli magának Eperjes Greguss Ágostot is.

Háromszoros jogcímen tekinthetjük a magunkénak: azért, mert itt született, azért, mert szellemét itteni tanulmányai is fejlesztették, sőt első írói szárnypróbálgatásainak ez volt a helye, és azért, mert az ő pályájára példájával elhatározó befolyást gyakorolt atyja, ki érdekes és jelentős tudományos munkájának jó részét Eperjesen teljesítette.

A Greguss szellemének és tanszékének kitünő utódja, Beöthy Zsolt, a Kisfaludy-Társaságban róla mondott emlékbeszédjében így szól: «Vissza kell tekintenünk az eperjesi Collegiumba, mely neki nemcsak első iskolája, hanem szülei háza is volt. Ez ódon épület, melyet vallásos lelkesedés emelt a múzsáknak, az elmúlt századokban sok változását látta az eszmék és érdekek harcának... E vén háznak már kövei is tanítottak. A mint falai között egymást szolgálták, támogatták vallás és tudomány, úgy mind végig Greguss lelkében is, mely itt kezdett eszmélkedni, itt nyerte első benyomásait, innen vitte ki az életbe legkorábbi tanulságait. Itt tanított édes atyja, a nagy-tudományú Greguss Mihály, ki... maga taníttatta gyermekeit... ki

első atyai csókjával mintegy annak a tudománynak szentelte fiát, mely akkorában az ő egész lelkét foglalkoztatta» . . .

Még él néhány kortárs, a ki visszaemlékszik Greguss itt töltött tanulóéveire, bírálataira, melyekkel már a collegiumi «Magyar Társaság» körében komoly kritikusként bizonyult; a szorgalmas, ideális törekvésű tanulóra, a ki egy oly házban nevelésködött, mely maga is a lélek és a szellem összhangzatos kiművelésének nemes hagyományait teremtette meg városunkban: a nagyérdemű nőnevelő, Schmidt András házában; a költői hajlamú könyvbuvárra, ki a későbbi jeles Toldi-fordító és tisztelt emlékü lelkészpoéta, Kolbenheyer Móriczhoz is élénken vonzódott, s szorgalmasan forgatta az ő könyvgyűjteményében talált classikusokat.

Azután szélesebb köre a tanulmányoknak s majdan a tevékenységnek nyílt meg az egykori eperjesi diák előtt, de a mily mértékben szakadoztak el lassankint a személyes kötelékek, melyek Greguss-t, az embert, e helyhez kötötték, oly mértékben nőtt itt is, mint mindenütt a hazában, Greguss az író és tudós ismerőinek és tisztelőinek száma.

Nagyobb részében hányatott, küzdelmes élet, szétterjedő, sokoldalú tevékenység mellett mégis a lélek és a munkásság belső összhangjának, egyensúlyának, az élet és a tanítás nemes és tiszta idealismusának megőrzése mindvégig: talán nem csalódom, ha ebben látom a Greguss Ágost életfolyásának és egyéniségének jellemző képét s egyúttal — tanulságát.

A korán elvesztett atya emlékének s példájának hatása elég erős arra, hogy az ifjút idejekorán visszatérítse az orvosi pályáról, melyre a körülmények vitték, de melynek lelkülete ellentmondott. Íróvá lesz és tanárrá, a széptant választja tudományául, melyről rendszert alkot s azt könyvbe foglalja, és hogy az összhang, melyet a szellemi világban keres, életében se hiányozzék, siet oly házasságot kötni, mely mindvégig megelégedésének, boldogságának marad forrása. Íme: korán látjuk kitűzve, biztos kézzel a célt, megrajzolva a tervet, mely szerint az ifjú, élete művét megalkotni készül. Ámde a sors még sok küzdelmet tart fenn számára: hazája veszedelme elzavarja tanszékéről és házi tűzhelyétől, fegyvert ad kezébe, majd bujdosóvá teszi, később fogolyvá; a körülmények rákényszerítik, hogy hirlapíróvá legyen, utóbb a parlament tisztviselőjévé s csak a 45 éves ember látja magát egészen ott, a hová tulajdonképpen törekedett, hogy még rövid tizenkét évig működjék mint első tanítója annak a tudománynak, melynek életét szentelte s melynek már régóta legméltóbb képviselőjeül ismerte őt el egész tudományos világunk.

E változatos életpálya fordulatait kíséri írói tevékenysége is; külföldi népdalok fordításai, epigrammák, melyeket ő villanykákknak nevez, majd rendszeres széptan, koronként költemények, hirlapi cikkek, megszámlálhatatlan szini- és műbirálatok a napi sajtó számára, még úti tárczák is, verstan az iskolák részére, tudományos műszótár, közmondások könyve, műfordítások, mesék, részben pályanyertes, de színre sohase kerülő vígjátékok, népszerű fölolvadások, akadémiai és Kisfaludy-társasági értekezések, elnöki- és emlékbeszédok, mélyreható æsthetikai és irodalomtörténeti tanulmányok s monographiák: e széles körben mozog az a sok kötetre menő írói munka, a melyet Greguss számunkra hátrahagyott s a melyet tanítványai egyetemi előadásai nyomán összeállított, saját tanulmányai folyamában átalakított széptani rendszerének kiadásával igyekeztek megtoldani.

Föladatom nem engedi, hogy — a mit külföldben is avatott kézből kapunk még ez ünnepély keretében — beható méltatását nyújtsam a Greguss tudósi s szépírói tevékenységének. Csak néhány vonást próbálok megrögzíteni, mely leginkább kidomborítja azt a képet, a melybe életét és egyéniségét összefoglalhatni véltem.

Mindenekelőtt jellemzi őt mint írórt az öntudatosan művészté emelt stílus; szokva volt minden gondolatát bizonyos «pontos-sággal és teljességgel» fejezni ki s a tudományos ismereteket is szép formában és érdekesen nyújtani; egyike volt leggondosabb stilstáinknak, kinek választékossága néha talán «a mesterkéltséggel is érintkezik», de szerencséjére irányja nemcsak a választékosságtól kölcsönzi vonzó erejét, nemcsak czélbavett világosságától és plasticitásától, hanem attól a derűtől, frisseségtől, lendülettől is, mely áthatja s mely akár kellemesen csevegő, akár jóízűen élczelő, akár erélyesen rábeszélő, sőt polémiai formában lép föl, összhangzatos, erős meggyőző-désű, tiszta lélekre vall. A stílus e művészetét pedig azért is joggal mondjuk öntudatosnak, mert Greguss azt meg is követelte a tudományos irodalom munkásaitól. Erős hite volt, hogy nálunk «a forma-érzék hiánya okozza társadalmi viszonyaink sivárságát, sőt erkölcsi lazaságát is». A tudósainkhoz a Kisfaludy-Társaság fölolvadó-asztalától intézett «Szózat»-ában nemcsak azt kívánja, hogy tudományunk nyelve lehetőleg népszerű és magyaros ízű legyen, hanem egyúttal a szép, művészi forma mellett tör lándzsát a tudományos irodalomban is; szerinte párosítani kell a tudományt a művészetrel, az igazságot a szépséggel, s neki az, a mit tanított, meggyőződése volt, és a mi meggyőződése volt, azt nemcsak tanította, hanem maga követte is.

Már ez a jellemvonás is egyik kisugárzása idealismusának, melyben nála az ember az íróval összeforrt. Legékezzsólóbban nyil-

vánul ez küzdelmében a materialismus ellen; ennek szentelte akadémiai székfoglalóját, e harcra izgat a nőképző-egylet körében tartott fölolvasásában, ennek szolgálatába akarja æsthetikai elméleteiben az irodalmat és művészetet is állítani. Kigúnyolja azt a felfogást, mely minden tudományt természettudományyá akar tenni «s a mi azzá nem csavarható, azt a tudományok sorából kitörli»; a materialismus káros hatását látja a művészetek hanyatlásában, abban a törekvésben, hogy «a belső hiány külső ciffrákkal, a művészet mesterséggel legyen pótolva», a költészetnek abban a fájában, melyet «bárgyú érzékiség, hazudott érzelem, elvtelenség, erkölcsi nihilismus» jellemez, mely a verset «prózába oldja fel művészi alakzatából», azokban a regényekben, melyek «nem a szép, világos életet, hanem a kórházakat tárják föl előttünk». Hirdeti az eszmékben való hitet, védi tanrendszerünkben a humaniorákat a reáliák túlterjeszkedése ellen s vallja, hogy a művészetnek mindig feladata marad bizonyos eszményesítés, hogy a valóságot nem szabad minden válogatás nélkül, minden esetleges járulékaival, szolgailag visszaadnia.

E meggyőződése teljes összhangban van tudományos elméletével, mely a dualistikus bölcsészeti fölfogáson, az anyagi és szellemi élet és világ megkülömböztetésén sarkallik, a szép fogalmát kettős, erkölcsi és értelmi — tartalmi és formai — alapra építi föl. Ha a mai nemzedéknek az ő tantételei talán kissé túlságosan formalistikusoknak tűnnek is föl, ha mai æsthetikai eszmekörünket nem is tudjuk többé az ő «matematikai körei»-nek «diametrális, parallel és átmeneti» fogalmai szerint csoportosítani, következtetéseit és elveit legnagyobb részben magunkévá tehetjük ma is, fölfogását a művészet és művészi ipar, a művészet és irodalom, a népies- és műköltés viszonyáról érdekesnek és sokban találónak ítéelhetjük ma is, tanulmányait különösen némely költői műfajok körében teljességökben értékesíthetjük ma is.

A mint a Greguss tanítása már élete folyamában átalakult, úgy tovább alakúlnak a tudományos elméletek az ő halála után is, de azért munkásságának bece nem avúl el, mert ő æsthetikájába mint író és mint tanár belévitte nemcsak tudását, hanem lelke melegét és nemességét is, és ez termékenyítő elemévé lett mindenkorra æsthetikai tudományunknak úgy, mint irodalmi és művészeti közízlésünknek. Igaza van annak a franciaia művész-írónak, a ki azt mondja, hogy «minden mű csak az által válik maradandóvá, a mit alkotója önmagából visz belé». A viszonyok azóta, mióta ő a művészetet, irodalmat államunk és társadalmunk mostohagyermekének látta, sokban változtak, talán javúltak is, de arra a hívő, odaadó szeretetre a szép

iránt, arra az idealismusra, mely őt lelkesítette, ma is nagy szükség van és szükség lesz mindig!

A szerény professor, mielőtt elköltözött volna, egy utolsó, nagy leczkét adott még, — de nem az egyetem philosophus-hallgatóinak, hanem egészen másoknak: ő és felesége, méltó élettársa, minden kereményöket, egész vagyonukat a Kisfaludy-Társaságnak hagyták nagy alapítványképen azzal a rendeltetéssel, hogy jövedelméből időszakonként a művészetek minden nemeiben létrejött legjobb alkotások jutalmaztassanak. Így akarta Greguss még halálában is szolgálni azt az ügyet, melynek élete munkáját szentelte, így lett életének credója végrendeletévé is és így tett ő tanúságot a felől, hogy nem egy csatlakozott lélek keserűségével szállott sírjába, hanem egy próféta törhetetlen hitével vitte át magával azokat az ideálokat, melyek ebben az életben vezérelték, mocsoktalan tisztaságukban abba a másik életbe.

És ezért kell nemcsak érdemes és jó, hanem boldog embernek is tartanunk Gregusst; mert a legboldogabb ember utóvégre is az, a ki legtovább őrzi meg fogékonyságát mindaz iránt a jó és szép iránt, a mit életében megismert, és mert nem azoknak az ideáljainknak az elvesztése fáj igazán, a melyektől a sors foszt meg, hanem azoké, a melyek iránt magunk vesztettük el hitünket. Ő hittel és szeretettel csüngött mindvégig tudományán és a művészeti «szép»-en s ezért élete fogamatosságában, munkája maradandóságában fognak megvalósulni az apostol szavai, hogy «az értelem fölfuvalkoddta, a szeretet pedig épít!»

A TÁRSASÁG VAGYONA

1906 december 31-én.

1. Kinn fekvő alapítványokban	22,253 K 32 f.
2. Értékpapirokban névérték szerint	392,800 « — «
3. A Magyar Földhitelintézetnél vezetett folyó számlákon	6,266 « — «
	Összesen 421,319 K 32 f.

